

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

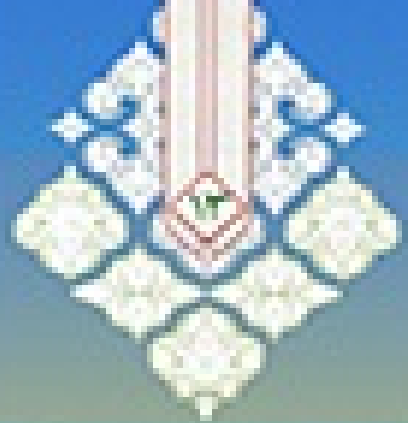
گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

پیشوایان ہدایت

خوشید سامرا
حضرت امام حسن عسکری

کتابخانه
ادب و تمدن حکیم باغدادی جلال ذوق عالی
ترجمہ، کلام جنتی میری

مجمع بینات المدینہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشوایان هدایت: زندگی نامه چهارده معصوم علیهم السلام

نویسنده:

جمعی از نویسندگان

ناشر چاپی:

مجمع جهانی اهل بیت (علیهم السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۱	پیشوایان هدایت : خورشید سامرا، حضرت امام حسن عسگری علیه السلام جلد ۱۳
۱۱	مشخصات کتاب
۱۲	اشاره
۱۸	پیشگفتار
۲۰	[مقدمه]
۲۸	قسمت اول
۲۸	اشاره
۳۰	بخش نخست
۳۶	بخش دوم
۳۶	اشاره
۳۷	۱. معتمد عباسی
۳۸	۲. شهادت پزشک دربار عباسی بر فضیلت امام عسگری علیه السلام
۳۹	۳. احمد بن عبید الله بن خاقان
۴۱	۴. کاتب معتمد خلیفه عباسی
۴۳	۵. راهب دیر عاقول
۴۳	۶. محمد بن طلحه شافعی
۴۴	۷. ابن صباغ مالکی
۴۴	۸. علامه سبط ابن جوزی
۴۵	۹. علامه محمد ابو الهدی افندی
۴۵	۱۰. علامه شبرای شافعی
۴۸	بخش سوم
۴۸	اشاره
۴۹	بزرگواری و کرم آن حضرت

۵۲	پارسایی و عبادت آن حضرت
۵۴	دانش و براهین امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام
۶۰	قسمت دوم
۶۰	اشاره
۶۲	بخش نخست
۶۲	اشاره
۶۲	نسب شریف آن حضرت
۶۲	محل و تاریخ ولادت آن حضرت
۶۳	لقب ها و کنیه های آن حضرت
۶۴	ویژگی های ظاهری آن حضرت
۶۵	طبیعت و شرایط زمانی رشد و نمو حضرت امام عسکری علیه السلام
۷۲	بخش دوم
۷۴	بخش سوم
۷۴	اشاره
۷۵	۱. کودکی برجسته
۷۶	۲. عصر حضرت امام هادی علیه السلام
۷۹	۳. موضع گیری های امام هادی علیه السلام در برابر رویدادها
۷۹	اشاره
۸۱	امام هادی علیه السلام و متوکل عباسی
۸۴	حضرت امام هادی علیه السلام و وزیر منتصر
۸۵	امام هادی علیه السلام و هموردی علمی
۸۷	حضرت امام هادی علیه السلام و فتنه خلق قرآن
۸۹	امام هادی علیه السلام با اصحاب و شیعیانش
۹۱	رسیدگی حضرت امام هادی علیه السلام به شیعیان و برآوردن نیاز آنان
۹۴	امام هادی علیه السلام و غالیان
۹۵	امام هادی علیه السلام و انقلاب های زمان آن حضرت

۹۶	امام هادی علیه السلام و روش های مبارزه با حکومت
۹۸	۴. ازدواج حضرت امام حسن عسکری علیه السلام
۱۰۸	۵. علاقه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به برادرش محمد
۱۱۰	۶. علاقه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به برادرش حسین
۱۱۰	۷. رابطه آن حضرت با برادرش جعفر
۱۱۱	۸. روایاتی که بر امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام تصریح دارد
۱۱۱	اشاره
۱۱۲	الف- روایات وارده از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله
۱۲۲	ب- روایات رسیده از ائمه معصومین علیهم السلام
۱۲۹	ج- روایات امام هادی علیه السلام درباره امامت امام عسکری علیه السلام
۱۳۹	۹. ترور و شهادت حضرت امام هادی علیه السلام
۱۴۲	۱۰. پاره ای از شواهد امامت امام عسکری علیه السلام بعد از شهادت پدر
۱۴۸	قسمت سوم
۱۴۸	اشاره
۱۵۰	بخش نخست
۱۵۰	اشاره
۱۵۰	اوضاع سیاسی
۱۵۱	وضعیت اجتماعی
۱۵۶	وضعیت فرهنگی
۱۵۷	اوضاع اقتصادی
۱۵۸	بخش دوم
۱۵۸	اشاره
۱۵۹	حضرت امام حسن عسکری علیه السلام با سه تن از خلفای دولت عباسی معاصر
۱۵۹	اشاره
۱۶۰	۱. معتزّ عباسی (۲۵۲-۲۵۵ ه ق)
۱۶۴	۲. مهتدی عباسی (۲۵۵-۲۵۶ ه ق)

- ۱۶۴ - اشاره -
- ۱۶۶ - سیاست مهتدی در برابر مخالفان -
- ۱۷۱ - ۳. معتمد پسر متوکل عباسی (۲۵۶-۲۷۹ ه ق) -
- ۱۷۱ - اشاره -
- ۱۷۲ - مهمترین رویدادهایی که در دوران معتمد به وقوع پیوست از این -
- ۱۷۲ - الف-قیام زنگیان -
- ۱۷۴ - ب-حرکت ابن صوفی علوی -
- ۱۷۴ - ج-قیام علی بن زید در کوفه -
- ۱۷۵ - د-معتمد و امام عسکری علیه السلام -
- ۱۸۰ - ه-معتمد و موضع او در برابر شیعه -
- ۱۸۱ - به شهادت رسیدن حضرت امام حسن عسکری علیه السلام -
- ۱۸۴ - نمازگزاردن بر جنازه حضرت امام عسکری علیه السلام -
- ۱۸۵ - فرزندان امام حسن عسکری علیه السلام -
- ۱۸۸ - بخش سوم -
- ۲۰۲ - قسمت چهارم -
- ۲۰۲ - اشاره -
- ۲۰۴ - بخش نخست -
- ۲۰۴ - اشاره -
- ۲۰۴ - ۱. ایجاد روابط آمیخته با حکمت و دقت با حاکمان و دستگاه حاکم -
- ۲۰۶ - ۲. رد شبهات و دفاع از حریم رسالت -
- ۲۰۹ - ۳. روبرو شدن با فرقه های منحرف -
- ۲۰۹ - اشاره -
- ۲۰۹ - ۱. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و ثنویه -
- ۲۱۰ - ۲. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و صوفیه -
- ۲۱۲ - ۴. دعوت مردم به دین حق -
- ۲۱۶ - بخش دوم -

- ۲۱۶ - اشاره -
- ۲۱۸ - بحث اول: امام عسکری علیه السلام و زمینه سازی برای قضیه حضرت مهدی علیه السلام -
- ۲۱۸ - اشاره -
- ۲۲۱ - گام اول -
- ۲۲۴ - گام دوم [کتمان قضیه ولادت حضرت مهدی از چشم جاسوسان حکومتی] -
- ۲۲۵ - گام سوم [خبر دادن به شیعیان و پیروان خود در رابطه با متولد شدن مهدی منتظر ع] -
- ۲۲۸ - گام چهارم [به شهادت گرفتن دیگران بر ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام] -
- ۲۲۹ - گام پنجم -
- ۲۳۱ - گام ششم [برنامه ریزی برای آسان کردن ارتباط مردم با آن حضرت در طول غیبت صغری] -
- ۲۳۲ - گام هفتم [آماده کردن شیعیان برای روبرو شدن با اوضاع جدیدی که در هنگام غیبت امام مهدی علیه السلام با آنان روبرو خواهند شد] -
- ۲۳۳ - مبحث دوم: آماده سازی برای عصر غیبت -
- ۲۳۹ - مبحث سوم: سازمان و کلا در زمان امام حسن عسکری علیه السلام -
- ۲۴۳ - مبحث چهارم: مکتب فقیهان، تمهیدی برای عصر غیبت -
- ۲۴۷ - مبحث پنجم: پیشوایی عالمان، امینان خدا بر حلال و حرام -
- ۲۵۰ - مبحث ششم: امام عسکری علیه السلام و فرقه های گمراه -
- ۲۵۰ - اشاره -
- ۲۵۱ - ۱. امام عسکری علیه السلام و فرقه واقفیه -
- ۲۵۴ - ۲. امام حسن عسکری علیه السلام و فرقه مفوضه -
- ۲۶۳ - مبحث هفتم: پاره ای از سفارشات و راهنمایی های امام عسکری علیه السلام به شیعیان -
- ۲۶۷ - مبحث هشتم: امام عسکری علیه السلام و رعایت مسائل امنیتی -
- ۲۷۲ - بخش سوم -
- ۲۷۲ - اشاره -
- ۲۷۳ - اول: تفسیر -
- ۲۷۸ - دوم: رساله منقبت -
- ۲۷۸ - سوم: مکاتبات شخصیت ها با عسکریین علیهما السلام -
- ۲۷۸ - چهارم: مجموعه سفارشات و توقیعات حضرت امام حسن عسکری علیه السلام -

۲۹۵	پنجم: فعالیت فکری و علمی امام حسن عسکری علیه السلام
۲۹۵	اشاره
۲۹۵	از میراث معارفی امام حسن عسکری علیه السلام
۲۹۹	از میراث کلامی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام
۲۹۹	۱. توحید در روایات امام عسکری علیه السلام
۳۰۰	۲. اهل بیت علیهم السلام و مسأله امامت از دیدگاه حضرت امام عسکری علیه السلام
۳۰۲	امام مهدی علیه السلام در میراث امام حسن عسکری علیه السلام
۳۰۳	سیره نبوی در میراث امام عسکری علیه السلام
۳۳۷	نمونه هایی از میراث فقهی امام حسن عسکری علیه السلام
۳۳۷	اشاره
۳۳۷	باب طهارت
۳۳۷	باب نماز
۳۴۰	باب روزه
۳۴۱	باب خمس و زکات
۳۴۱	باب حج
۳۴۲	باب ازدواج و طلاق
۳۴۲	باب قضاء و شهادت
۳۴۴	باب وصیت
۳۴۶	باب وقف
۳۴۶	باب ارث
۳۴۷	باب معیشت
۳۵۰	باب اولاد
۳۵۱	گوشه هایی از میراث حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در دعا
۳۶۶	فهرست
۳۷۵	درباره مرکز

مشخصات کتاب

سرشناسه: حکیم، سیدمنذر Hakim, Mundhir

عنوان و نام پدیدآور: خورشید سامرا، حضرت امام حسن عسگری علیه السلام / گروه مولفان (سیدمنذر حکیم، با همکاری عبدالرزاق صالحی)؛ مترجم کاظم حاتمی طبری؛ تهیه کننده معاونت فرهنگی، اداره ترجمه [مجمع جهانی اهل بیت (ع)].

مشخصات نشر: قم: مجمع جهانی اهل بیت (ع)، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۳۵۹ ص.

فروست: پیشوایان هدایت؛ [ج. ۱۳].

شابک: دوره : ۹۶۴-۵۲۹-۱۲۸-۳؛ ۹۷۸-۹۶۴-۵۲۹-۰۲۳-۶

وضعیت فهرست نویسی: فایا (چاپ دوم)

یادداشت: چاپ اول: ۱۳۸۵ (فیبا)

یادداشت: چاپ دوم.

یادداشت: کتابنامه به صورت زیر نویس.

عنوان دیگر: حضرت امام حسن عسگری علیه السلام.

موضوع: حسن بن علی (ع)، امام یازدهم، ۲۳۲ - ۲۶۰ ق -- سرگذشتنامه

موضوع: چهارده معصوم -- سرگذشتنامه

شناسه افزوده: صالحی، عبدالرزاق

شناسه افزوده: حاتمی طبری، کاظم، ۱۳۴۷ -، مترجم

شناسه افزوده: مجمع جهانی اهل بیت (ع). اداره ترجمه

شناسه افزوده: مجمع جهانی اهل بیت (ع)

شناسه افزوده: پیشوایان هدایت؛ [ج. ۱۳].

رده بندی کنگره: BP۳۶/پ ۱۳۹۶. ج ۱۳۹۳

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵

شماره کتابشناسی ملی: م ۱۶۰۹۶-۸۵

ص: ۱

اشاره

در عصر کنونی، که عصر نبرد فرهنگ هاست، هر مکتبی که بتواند با بهره گیری از شیوه های مؤثر تبلیغ، به نشر ایده های خود بپردازد، در این عرصه پیشتاز خواهد بود و براندیشه جهانیان اثر خواهد گذاشت.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، نگاه جهانیان یک بار دیگر به اسلام و فرهنگ تشیع و مکتب اهل بیت علیهم السلام معطوف شد، دشمنان برای شکستن این قدرت فکری و معنوی و دوستان و هواداران برای الهام گیری و پیروی از الگوهای حرکت انقلابی و فرهنگی، به ام القرای این فرهنگ ناب و تاریخ ساز چشم دوختند.

مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام با درک ضرورت همبستگی و همفکری و همکاری پیروان خاندان عصمت و در راستای ایجاد رابطه فعال با شیعیان جهان و بکارگیری نیروی عظیم و کارآمد و خلاق شیعیان و اندیشمندان مذهب جعفری گام در این میدان نهاد، تا از طریق برگزاری همایش ها و نشر کتب و ترجمه آثار و اطلاع رسانی در حوزه تفکر شیعی به گسترش فرهنگ اهل بیت و اسلام ناب محمدی بپردازد. خدا را سپاس که با هدایت های ویژه مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه ای (مد ظله) در این میدان حساس و فرهنگ ساز، گام های مهمی برداشته شده و امید است در آینده، این حرکت نورانی و اصیل، هرچه پویاتر و بالنده تر شود و جهان امروز و بشریت تشنه به معارف

زالال قرآن و عترت، بیشتر از چشمه سار این معنویت مکتبی و مکتب عرفانی و اسلام ولایی بهره مند و سیراب گردد.

بر این باوریم که عرضه درست و کارشناسانه و منطقی و استوار فرهنگ اهل بیت علیهم السّلام، می تواند جلوه های ماندگار میراث خاندان رسالت و پرچمداران بیداری و حرکت و معنویت را در معرض دید جهانیان قرار دهد و دنیای خسته از جهالت مدرن، خودکامگی جهانخواران و فرهنگ های ضدّ اخلاق و انسانیت را در آستانه «عصر ظهور»، تشنه حکومت جهانی امام عصر علیه السّلام بسازد.

از این رو، از آثار تحقیقی و تلاش علمی محققان و نویسندگان در این مسیر استقبال می کنیم و خود را خدمتگزار مؤلفان و مترجمانی می دانیم که در نشر این فرهنگ متعالی، تلاش می کنند.

*** خرسندیم که در نوبتی دیگر، یکی از محصولات پژوهشی مجمع جهانی اهل بیت علیهم السّلام، با عنوان مجموعه «اعلام الهدایه» که حاصل زحمات محققین ارزشمند این نهاد مقدس می باشد را تقدیم شما عزیزان می نمایم. این جلد از مجموعه مذکور با همت و تلاش و خامه پرتوان استاد کاظم حاتمی طبری به فارسی برگردانده شده است که توفیقات روزافزون مؤلفین محترم و مترجم گرانقدر را از خداوند متعال خواستاریم.

در همین جا، از همه دوستان عزیز و همکاران صادق در اداره ترجمه که در فراهم آوردن این اثر، کوشش کردند، صمیمانه تقدیر می شود. باشد که این گام کوچک، در میدان جهاد فرهنگی، مورد رضای صاحب ولایت قرار گیرد.

معاونت فرهنگی

مجمع جهانی اهل بیت علیهم السّلام

ص: ۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سپاس خدایی را که راه هدایت را به آفریده هایش رهنمون گشت و بر راهنمایان برگزیده اش به ویژه خاتم پیامبران حضرت محمد بن عبد الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و خاندان والا تبارش درود بیکران باد.

خدا، انسان را آفرید و به او خرد و اندیشه بخشید؛ با خرد، حقیقت را در می یابد و آن را از باطل باز می شناسد و با اراده، مصالح خویش را برمی گزیند و اهدافش را تحقق می بخشد. وی، خرد را حجت بر بندگان خود قرار داد و از سرچشمه فیض و هدایتش بر آنان فرو بارید. به انسان، نادانسته ها را آموخت و او را به راه کمال درخور وی و هدف از آفرینش او، آشنا ساخت.

قرآن، ارکان، لوازم و راه های هدایت الهی را روشن ساخت، از سویی به بیان علل آن ها پرداخته و از سوی دیگر، از نتایج و ثمرات آن ها پرده برداشته است، آن جا که فرمود:

قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى؛ (۱)

بگو: هدایت واقعی همان هدایت خداست.

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛ (۲)

و خداوند، هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ؛ (۳)

و خداوند، سخن حق می گوید و به راه صحیح هدایت می کند.

ص: ۹

۱- ((۱)). انعام/۷۱.

۲- ((۲)). بقره/۲۱۳.

۳- ((۳)). احزاب/۴.

وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛ (۱)

هر کس به خدا تمسک جوید، در حقیقت به راهی راست هدایت شده است.

قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ؛ (۲)

بگو: خداوند به حق رهنمون می شود، آیا کسی که به سوی حق هدایت می کند برای پیروی شایسته تر است یا آن کس که خود هدایت نمی شود، مگر آن که هدایتش کنند؟ شما را چه می شود، چگونه داوری می کنید؟

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ؛ (۳)

آنان که از علم و دانش بهره مندند، آگاهی دارند که آنچه از ناحیه پروردگارت بر تو نازل گردیده حق است و او به راه خدای عزیز و حمید، هدایت می کند.

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بَغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ؛ (۴)

چه کسی گمراه تر از فردی است که هدایت الهی را نپذیرفته و از هوای نفس خود پیروی کند:

آری، خداوند بزرگ سرچشمه هدایت حقیقی است، و اوست که بشر را به راه راست و حق هدایت می کند. دانش نیز، این حقیقت را تأیید می کند و دانشیان با تمام وجود، بدان گردن می نهند. خداوند در سرشت انسان، میل به کمال و زیبایی را به ودیعت نهاد، آن گاه بر او منت گذارد و نعمت شناخت راه کمال را به وی ارزانی داشت؛ از این رو، می فرماید:

ص: ۱۰

۱- (۱). آل عمران/ ۱۰۱.

۲- (۲). یونس/ ۳۵.

۳- (۳). سبأ/ ۶.

۴- (۴). قصص/ ۵۰.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ؛ (۱)

من جن و انس را فقط برای عبادت و پرستشم آفریدم.

و چون پرستش حقیقی، بی شناخت، صورت نمی بندد، به همین سبب، تنها راه دست یابی به اوج قلّه کمال، پرستش همراه بینش است.

خداوند، انسان را به دو نیروی خشم و شهوت مجهز نمود تا توان حرکت به سوی کمال را داشته باشد و او را از تسلط این دو نیرو و خواهش های نفسانی زاییده شده از آن- که همواره همراه انسان هاست- ایمن نساخت. به همین دلیل، آدمی افزون بر عقل و دیگر ابزارهای شناخت، به چیزی نیاز دارد که سلامت بینش او را ضمانت کند تا حجت بر او کامل و نعمت هدایت برایش تمام گردد، و همه عوامل انتخاب آگاهانه راه درست یا بیراهه برای او فراهم آید.

از این رو نتیجه سنت هدایت الهی این بود که عقل آدمی از سوی وحی الهی و راهنمایی رهنمایان برگزیده خدا در تمام زوایای زندگی پشتیبانی گردد.

پیامبران، از آغاز بردمیدن تاریخ و در گذر زمان، مشعل هدایت ربانی را بر دوش کشیدند تا بندگان خداوند بدون هدایتگر و راهبر نمانند و گفتار وحی - که تأییدگر عقل است- نیز گویای همین مطلب است که «زمین هیچگاه از حجت الهی خالی نخواهد بود. حجت خدا، همواره-قبل و بعد و همراه- با خلق است، به گونه ای که اگر در زمین دو کس بیشتر نماند، یکی از آن دو حتما حجت خداست.» و قرآن نیز بدین مطلب اشاره کرده است:

ص: ۱۱

إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِ كُلِّ قَوْمٍ لِهَادٍ؛ (۱)

تو فقط بیم دهنده ای، و هر گروهی راهنمایی دارد.

پیامبران و جانشینانشان، مسئولیت هدایت مردم را بر عهده دارند و وظایف و مسئولیت آن ها بدین شرح است:

۱. وحی را کامل و دقیق دریافت کنند که چنین امری به آمادگی تمام نیاز دارد. از این رو، خداوند خود فرستادگان الهی را برمی گزیند، و قرآن از آن آشکارا سخن گفته است:

اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ؛ (۲)

خدا آگاه تر است رسالت خویش را کجا قرار دهد.

و اللَّهُ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ؛ (۳)

خداوند از فرستادگانش هر که را بخواهد برمی گزیند.

۲. رسالت الهی را به بشر برسانند. ابلاغ چنین رسالتی به داشتن صلاحیت کامل بستگی دارد، و این شایستگی مبتنی بر آگاهی لازم از جزئیات، اهداف رسالت و مصونیت از اشتباه است:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفوا فِيهِ؛ (۴)

مردم در آغاز، یک دسته بودند، خداوند پیامبران را برانگیخت تا مردم را مژده و بیم دهند و کتاب آسمانی را که به سوی حق دعوت می کرد، با آن ها نازل نمود تا در اختلافاتی که بین مردم وجود داشت، میانشان داوری کنند.

۳. امتی وفادار و پایبند به رسالت الهی به وجود آورند و آنان را برای حمایت از رهبر، آماده سازند. قرآن با کاربرد دو واژه «تربیت» و «تعلیم» این

ص: ۱۲

۱- (۱). رعد/۷.

۲- (۲). انعام/۱۲۴.

۳- (۳). آل عمران/۱۷۹.

۴- (۴). بقره/۲۱۳.

مسئولیت مهم را به شکلی رسا اعلام می دارد:

يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ؛ (۱)

آنان را تزکیه می کند و به آن ها کتاب(قرآن) و حکمت می آموزد.

تزکیه، یعنی تربیت به سوی کمال در خور آدمی که این تربیت به الگوی شایسته ای نیاز دارد که از تمام عناصر کمال بهره مند باشد:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ؛ (۲)

رسول خدا به یقین برای شما الگو و سرمشق نیکویی بود.

۴. رسالت خویش را از انحراف و گمراهی و تحریف پاس دارد. چنین امری به شایستگی علمی و معنوی نیازمند است که از آن به «عصمت» تعبیر می کنند.

۵. در اجرای اهداف معنوی رسالت و تحکیم ارزش های اخلاقی در جان و روان انسان ها و ارکان جوامع بشری بکوشد و این عمل تنها در چهارچوب دستورات الهی و با اجرای قوانین دینی میسر است و جز با بنای نهادی سیاسی براساس ارزش های الهی تحقق پذیر نیست. اجرای این طرح ها و قوانین، رهبری فرزانه، بسیار شجاع، فوق العاده مقاوم، آگاه به روحیات طبقات مختلف جامعه و جریان های فکری، سیاسی و اجتماعی و قوانین مربوط به اداره و تربیت و راه و رسم زندگی، می طلبد. موارد یاد شده که می توان آن ها را به صلاحیت های علمی تعبیر کرد، افزون بر عصمتی است که آن را صلاحیت معنوی می نامیم.

پیامبران و جانشینان آنان در راه تحقق اهدافی که خداوند برای آنان ترسیم کرده بود، لحظه ای از پا ننشستند و از جان دست شستند و پنجه در پنجه دشواری ها افکندند و از هیچ کوششی نیا سودند. خداوند تلاش پی گیر آنان را با

ص: ۱۳

۱- ((۱)). جمعه/۲.

۲- ((۲)). احزاب/۲۱.

رسالت آخرین پیام آور نور، حضرت محمد بن عبد الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تکمیل ساخت و امانت و مسئولیت هدایت بشر را بر عهده آن انسان برجسته نهاد و رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در این راستا گام های شگفت انگیزی برداشت و در کوتاه ترین زمان، به بزرگترین نتایج دست یافت که حاصل تلاش های بیست و سه ساله آن حضرت را می توان چنین گزارش داد:

۱. عرضه رسالتی کامل به بشر که در بردارنده عناصر دوام و بقاست.

۲. مجهز نمودن آن رسالت به عناصر بازدارنده از کژی و انحراف.

۳. تأسیس و تشکیل امتی مسلمان که اسلام را مکتب، پیامبر را رهبر، و آیین الهی را قانون زندگی می دانست.

۴. ایجاد دولتی اسلامی که آیین الهی را به مرحله اجرا نهاد و پرچم اسلام را به دوش کشید.

۵. ارائه چهره درخشانی از رهبری حکیمانه الهی که خود تجسم کامل آن بود.

تحقق کامل اهداف رسالت، در گرو چند امر بود.

الف) رهبر شایسته ای که بتواند رسالت الهی را اجرا کند و آن را از دست هوسبازان، حفظ نموده و استمرار بخشد؛

ب) تربیت صحیحی که متناسب با گذر زمان، برای همگان تداوم یابد و این کار تنها از عهده مربیانی برخوردار از صلاحیت علمی و معنوی برمی آید؛ رهبرانی که در منش و رفتار، چونان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ برجسته ترین، به شمار آیند.

از این رو، خواست خدا چنین بود که نبی اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ برگزیدگانی از اهل بیت خویش را درخور این کار آماده سازد، و به نام مبارک آنان تصریح کند و رشته امور هدایت مستمر الهی را به دستور خدا به آنان بسپارد تا دین را از تحریف نادانان و فریبکاران حفظ و نسل های بعد را بر اساس ارزش ها

پیروانند و این برنامه ریزی الهی در این سخن رسول گرامی اسلام جلوه گر شد که فرمود:

«إني تارك فيكم الثقلين ما إن تمسكتم بهما لن تضلوا، كتاب الله و عترتي و إنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض»؛

من دو [چیز] گرانسنگ میان شما می نهم، تا زمانی که به آن ها متمسک و پای بند باشید، هرگز به گمراهی نمی افتید، آن دو، کتاب خدا (قرآن) و عترت منند، و از یکدیگر جدایی ناپذیرند تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند.

در این مسیر، امامان معصوم علیهم السّلام همان برجستگانی بودند که پیامبر به فرمان خدا، آنان را برای رهبری امت، پس از خود منصوب کرد. رفتار آنان بیانگر روش واقعی اسلام است و تحقیق و بررسی زندگانی آنان از چهره فراگیر و چندبعدی حرکت اصیل اسلامی پرده برمی دارد؛ حرکتی که راه خود را در ژرفای جان مسلمانان طی می کند. بی تردید توان این حرکت پس از رحلت رسول اکرم صلی الله علیه و اله و سلم رو به کاهش نهاد. از این رو، امامان معصوم علیهم السّلام بی آن که از مسیر سنت هستی که بر روش رهبری و امت حکم فرماست، خارج شوند، به آگاه ساختن مردم پرداختند و در جهت ایجاد و ارتقای آگاهی مکتبی امت و حرکت رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم و انقلاب شکوهمندش، قدرت آن ها را به تحرک واداشته و شتاب بخشیدند.

زندگی ائمه نیز در استمرار سیره پیامبر اسلام قرار داشت و مردم به آنان، چونان مشعل های فروزان هدایت رو می آوردند. بدین سان، پیشوایان دین، مردم را به سوی حق و رضای او هدایت کرده و خود، در راه اجرای دستورات الهی، استوار بودند و در دست یابی به کمال مطلوب انسانی، بر دیگران پیشی گرفتند. زندگی آن ها سرشار از جهاد، شکیبایی بر دشواری ها و تحمل آزار ستمکاران بود تا آن جا که در این راه، عزت شهادت را بر خواری زندگی با ستمکاران ترجیح دادند و پس از جهاد و مبارزه ای بزرگ و بس با عظمت، به

دیدار خدا نایل گشتند.

به یقین، تاریخ نگاران هیچ گاه بر دست یابی به تمامی ابعاد زندگی عطرآگین آن بزرگواران قادر نیستند. از این رو، می‌کوشیم تا با پژوهش و تحقیقی ژرف از آن چه در تاریخ آمده با خوشه چینی از خرمن سیره آنان، اثری سودمند فرا روی خوانندگان قرار دهیم.

پژوهش ما با شرح زندگانی نبی اکرم صلی الله علیه و اله و سلم آغاز و با بیان زندگی وجود مبارک خاتم اوصیا حضرت ولی عصر امام زمان -عجل الله تعالی فرجه الشریف- پایان می‌پذیرد، امید این که خدای متعال، گیتی را به نور عدالتش روشن گرداند.

کتاب حاضر به مطالعه زندگی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام می‌پردازد؛ او یازدهمین پیشوای معصوم از امامان دوازده گانه اهل بیت علیهم السلام می‌باشد، همانان که رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم به امر و فرمان حضرت حق برخلاف و پیشوایی شان تصریح کرده و آن بزرگواران را پس از خود امینان بر آیین و شریعت و امتش قرار داده است.

جا دارد از کلیه کسانی که در به ثمر رسیدن این طرح مبارک تلاش فراوانی مبذول داشته و آن را به جهان نور تقدیم کردند به ویژه اعضای محترم گروه تألیف بالاخص محقق ارجمند حجه الاسلام و المسلمین جناب آقای سید منذر حکیم حفظه الله تعالی، سپاسگزاری کنیم و سر بر آستان حق بساییم که توفیق به انجام رساندن این دائره المعارف خجسته را به ما ارزانی داشت؛ «فإنه حسبنا و نعم النصير».

معاونت فرهنگی

مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام

ص: ۱۶

بخش نخست حضرت امام عسکری علیه السلام در یک نگاه بخش دوم برداشت هایی از شخصیت حضرت امام عسکری علیه السلام بخش سوم جلوه هایی از شخصیت حضرت امام عسکری علیه السلام

حضرت امام عسکری علیه السلام در یک نگاه

امام حسن عسکری علیه السلام سیزدهمین معصوم و یازدهمین امام از امامان اهل بیت علیهم السلام پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله می باشد.

آن حضرت در سایه پدر بزرگوار خود حضرت امام هادی علیه السلام رشد و پرورش یافته و در دانش و زهد و پرهیزگاری سرآمد مردم روزگار خویش گردید. حضرتش مدت بیست و دو یا بیست و سه سال از عمر شریف خود را در کنار پدر به سر برده و در طول این مدت میراث امامت و نبوت را از وی دریافت نمود.

آن حضرت از نظر علم و عمل، رهبری و مجاهدت، و خیرخواهی برای امت جد خود حضرت محمد صلی الله علیه و اله بسان پدران بزرگوار خود بود.

شایستگی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام برای امامت و پیشوایی مسلمین از زمان حیات پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السلام در میان مردم به ظهور و بروز رسیده و در نزد اصحاب خاص امام هادی علیه السلام و عامه مسلمانان این مسأله به اثبات رسیده بود که آن حضرت پس از پدر بزرگوار خود امام مفترض الطاعه در میان مسلمانان است.

امام حسن عسکری علیه السلام پس از شهادت پدر بزرگوار خود مسئولیت امامت و پیشوایی مسلمانان را به عهده گرفت و امامت آن حضرت حدود شش سال

به طول انجامید؛ شش سالی که در طول آن، حضرتش در سخت ترین شرایط و ناگوارترین روزهایی که بر اهل بیت رسالت می گذشت، متحمل مسئولیت های بزرگی بود. زیرا حاکمان عباسی که حریص ترین مردم برای حفظ و نگهداری حکومت و قدرت بودند دیگر می دانستند که مهدی اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله از فرزندان حضرت علی و حضرت امام حسین علیهما السلام می باشد. آنان دائما مترصد بودند تا آن حضرت را به چنگ آورند. آنان مانند سایر مردم منتظر روزی بودند که او را ببینند؛ البته نه به این منظور که می خواستند زمام امور حکومت را به دست او بسپارند، بلکه با این هدف که شاید بتوانند این آخرین امید مستضعفان زمین را نابود نمایند.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام استاد دانشمندان، الگوی عابدان و رهبر مبارزان سیاسی و عقیدتی زمان خویش بود. آن حضرت به رغم دشمنی هیأت حاکم با اهل بیت پیامبر علیهم السلام و تعقیب و پیگرد حکومت نسبت به آنان و پیروانشان همواره مورد توجه عموم مردم بوده و محبت و ولایت مردم نسبت به آن بزرگوار روزبه روز سرعت بیشتری پیدا می کرد. چنان که در رابطه با پدر و جد بزرگوارش که هر دو به لقب ابن الرضا علیهم السلام معروف بودند نیز همین محبوبیت وجود داشته است.

دستگاه حکومت عباسی علاوه بر مجبور کردن آن حضرت به اقامت در شهر سامرا آن حضرت را مجبور کرده بود که هفته ای دو روز در دار الخلافه عباسی حضور به هم رساند.

تاریخ نویسان حضور مردم را در روز رفتن امام حسن عسکری علیه السلام به دار الخلافه این چنین شرح کرده اند:

«خیابان پر از جمعیت و ازدحام چارپایان گردیده بود به گونه ای که کسی

توانایی راه رفتن نداشت و کسی هم نمی توانست خود را در میان آن جمعیت وارد نماید. هنگامی که امام علیه السّلام وارد خیابان شدند صداها خوابید و در هنگام ورود و خروج از دار الخلافه مردم برای آن حضرت راه باز کردند»

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در تمامی طول زندگی حتی در زمانی که در زندان حکومت عبّاسی قرار داشته دو نفر از افراد شرور مأمور نگهداری از آن حضرت بودند، همواره در عبادت و بندگی خدا سخت کوش بودند، به گونه ای که با رفتار و کردار خود توانستند تغییری اساسی در زندگی و روش آن دو مرد شرور ایجاد کنند؛ چندان که آن دو تن از نظر عبادت و نماز به درجه بالایی دست یافتند. آن حضرت هنگامی که به آن دو مرد نگاه می کردند اندام آن ها به لرزه می آمد و ترسی در دل آن ها حاصل می شد که توانایی غلبه بر آن را نداشتند.

حکومت عبّاسی حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را دائماً تحت تعقیب و مراقبت کامل قرار داده، با جاسوسان متعدّد ایشان را محاصره کرده بود. این جاسوسان همه تحرّکات امام حسن عسکری علیه السّلام را تحت نظر داشتند تا بدین وسیله بتوانند فعالیت های علمی و سیاسی آن حضرت را مختل کرده، آن حضرت را از پرداختن به رهبری در میان طبقات جامعه باز دارند.

به همین سبب بود که حضرت امام حسن عسکری همچون پدران بزرگوار خود علیهم السّلام همواره به کارهای سری و مخفیانه اهمیت خاصی می دادند.

مضافاً بر این که ایشان در تحکیم سازمان و کلاً نیز تلاش می نمودند تا بدین وسیله در چنان شرایط دشواری بتوانند مسئولیت رهبری خود را به شکل کامل ادا نمایند. در نتیجه همین فعالیت ها بود که آن حضرت موفق شد همه تلاش های دشمنان را در راه نابود کردن نام و راه اهل بیت علیهم السّلام به شکست و

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام همچون پدران بزرگوار خود علیهم السّلام برای مقابله با ستم، ترور، بازی با قدرت سیاسی و به بازی گرفتن مقدرات و مصالح امت اسلام توسط حکومت عباسی، وارد معرکه مبارزه سیاسی گردید. آن حضرت توانست از اصول شریعت و ارزش های رسالت اسلامی به بهترین نحو محافظت کرده و به بهترین وجهی زمینه را برای عصر غیبت که پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله و پیشوایان از اهل بیت آن حضرت علیهم السّلام خبر از حتمی بودن و ضرورت آن داده بودند، آماده نماید.

مکتب اهل بیت در عصر امام حسن عسکری علیه السّلام و به همت گروه یاران آن حضرت، ناقلا-ین حدیث و دانشجویان مکتبش آکنده از دانش، دعوت به خط اهل بیت علیهم السّلام و دفاع از شریعت اسلام بود.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام علی رغم سختی شرایط سیاسی زمان خود در فرآیند دفاع از شریعت اسلام، مبارزه با بدعت ها و هدایت گمراهان و تردیدگران و جذب آن ها به سوی دایره دین، با جدیت تمام به فعالیت می پرداختند.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در مدت امامت بسیار کوتاه خود با معتز، مهتدی و معتمد عباسی هم عصر بوده، از سوی هریک از این خلفا متحمل شدیدترین رنج و فشار و پیگرد و ترور گردید. چنان که بارها و بارها دستگیر و به زندان افتاد.

معتمد عباسی که خود در میان امت اسلام محبوبیتی نداشت از این که می دید امت اسلام از شیعه و سنی یکپارچه بر تعظیم و بزرگداشت و احترام حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام اجماع کرده و آن حضرت را در فضیلت بر

همه علویان و عباسیان برتر می دانند بسیار خشمگین بود و به همین جهت تصمیم گرفت تا آن حضرت را ترور کرده و به شهادت برساند. این گونه بود که در توطئه ای شوم سمی به آن حضرت خورانید و آن حضرت در سنی کمتر از ۳۰ سال به درجه رفیع شهادت نایل آمد.

پس سلام بر او باد روزی که به دنیا آمد و روزی که در راه رسالت پروردگار خود به جهاد پرداخت و روزی که به شهادت رسید و روزی که برانگیخته خواهد شد.

برداشت هایی از شخصیت حضرت امام عسکری علیه السلام

اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام گذشته از روایات بسیاری که از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله در ترغیب امت به تمسک به آنان و گرفتن دین و دانش از آن بزرگواران وارد شده است؛ به دلیل آراستگی به درجات بالایی از دانایی، فضیلت، تقوی و عبادت، جایگاه بلندی را در دل و جان امت اسلام اشغال نموده اند. چنان که به خوبی نیز می دانیم، قرآن کریم دوستی اهل بیت و ولایت آن ها را به عنوان اجر و پاداش رسالت حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله دانسته و فرموده است: قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا الْمَوَدَّةُ فِي الْقُرْبَىٰ؛ بگو: «به ازای آن [رسالت] پاداشی از شما خواستار نیستم، مگر دوستی دربارہ خویشاوندان».

اما حاکمان و خلفایی که با زور و شمشیر بر گرده امت اسلام سوار شده بودند با وسایل و راه های مختلف سعی در خاموش کردن نور هدایت ائمه اطهار علیهم السلام و دور کردن امت از آنان داشته و سرانجام، اقدامات خود را با کشتن آن بزرگواران با شمشیر یا سم تکمیل می نمودند.

اما با همه دشمنی هایی که این حاکمان منحرف از خط پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله با اهل بیت عصمت و طهارت انجام دادند، این رفتار خصمانه باعث نمی شد تا ائمه اطهار علیهم السلام از ارشاد این حاکمان، خیرخواهی و حل بسیاری از معضلات که دولت اسلامی بعد از وفات حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله تا زمان حضرت امام

حسن عسکری علیه السّلام در امتداد تاریخ خود با آن روبرو بوده است خودداری نمایند.

البته بسیاری از موضع گیری ها و سیره آن بزرگواران از دید ما پنهان مانده است. این مطلب یا به دلیل ترس مردم از دستگاه حکومتی بوده یا به این دلیل که تاریخ نگارانی که تاریخ اسلام را نوشته اند آن را با ذهنیتی اموی و قلمی عباسی نگاشته اند. چرا که این تاریخ نگاران بر سر سفره همان حاکمان مستبد زندگی می کرده اند.

حال پاره ای از نظریات معاصران حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام و برداشت های آنان از شخصیت مثال زدنی آن حضرت را که در عصر خود از همه رجال و دانشمندان امت اسلام برتری و تفوق یافته بود، نقل می نمایم.

۱. معتمد عباسی

مقام و منزلت حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به حدی در نزد خواص و عوام مشهور بوده که حتی خلفای زمان خویش را نیز به اعتراف به قدر و منزلت والای خود وادار می کردند.

روایت شده که جعفر بن علی فرزند حضرت امام هادی علیه السّلام و برادر حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام روزی از معتمد عباسی خواست که وی را به مقام امامت بگمارد و پس از برادرش حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام مقام آن حضرت را به وی اعطا نماید. معتمد عباسی به وی پاسخ داد:

«بدان که مقام و منزلت برادر تو به واسطه نزدیکی به ما و دستگاه سلطنت حاصل نشده است، بلکه فقط به واسطه نزدیکی به خداوند عزّ و جلّ می باشد.»

ما بسیار می کوشیم تا قدر و منزلت او را پایین آورده او را از مقام و مرتبه

خود بازداریم. اما خداوند متعال اراده فرموده تا رفعت شأن وی را روزبه روز افزایش دهد. چراکه وی دارای صیانت نفس، حسن رویه، دانش و عبادت می باشد. حال اگر تو در نزد پیروان و شیعیان برادرت به چنین درجه ای رسیده ای حاجتی به ما نداری و اگر در نزد آنان به چنین درجه و منزلتی نرسیده ای و آنچه در برادر توست در تو موجود نمی باشد ما نمی توانیم از این جهت تو را بی نیاز کنیم» (۱).

۲. شهادت پزشک دربار عباسی بر فضیلت امام عسکری علیه السلام

بختیشوع، درخشانترین شخصیت طبّی زمان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و پزشک خانواده هیأت حاکم بوده است، روزی حضرت امام حسن عسکری به پزشک احتیاج پیدا کردند. پس از بختیشوع خواستند تا یکی از شاگردان خود را به نزد آن حضرت فرستاده و حاجت آن حضرت را برآورده نماید، بختیشوع یکی از شاگردان خود را طلبیده و او را سفارش کرد که امام علیه السلام را معالجه نماید. وی قدر و منزلت بلند و جایگاه رفیع امام عسکری علیه السلام را به شاگرد خود گوشزد نموده و به او گفت: «ابن الرضا از من خواسته است تا کسی را به نزد او بفرستم. به نزد او برو و بدان که در روزگار ما او داناترین مردم زیر آسمان است. پس بر حذر باش که در آنچه تو را بدان امر می کند با او مخالفت نمایی» (۲).

ص: ۲۷

۱- (۱). قطب راوندی، الخرائج و الجرائح ۱۱۰۹/۳، بحار الانوار ۵۰/۵۲.

۲- (۲). الخرائج ۴۲۲/۱-۴۲۴/ح ۳/ب ۱۲ و کلینی، اصول کافی ۵۱۲/۱/ح ب ۱۲۴ نزدیک به همین قضیه را مختصراً ذکر نموده است.

وی کارگزار خراج و حاکم روستاهای منطقه قم بوده و پدرش عبید الله بن خاقان یکی از بارزترین شخصیت های سیاسی دربار و وزیر معتمد عباسی بوده است. احمد بن عبید الله بن خاقان دشمن ترین بندگان خدا نسبت به اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام بوده است. وقتی در رابطه با افرادی از آل ابی طالب که ساکن سامرا می باشند و قدر و منزلت هر کدام از آنان در نزد هیأت حاکم سخن به میان آمد، احمد بن عبید الله گفت: «من از میان علویانی که در سامرا زندگی می کنند مردی را به مانند حسن بن علی بن محمّد بن علی الرضا علیهم السلام نه دیده، نه شنیده و نه شناخته ام؛ کسی که بسان او دارای هدایت، وقار، عفت، تیزهوشی و عقل بوده هم در نزد خاندان خود و هم نزد هیأت حاکم و همه بنی هاشم دارای کرامت باشد؛ بنی هاشم او را بر پیران و بزرگان و صاحب منصبان خود مقدّم بدانند، و فرماندهان و وزیران و کاتبان و عوام مردم همه به او ارادت داشته باشند».

همین احمد بن عبید الله بن خاقان قضیه ای را نقل می کند که خود در مجلس پدرش شاهد آن بوده است. در آن مجلس حاجبان وارد شده و به عبید الله بن خاقان گفتند: ابن الرضا (امام عسکری علیه السلام) بر در خانه ایستاده است.

عبید الله با صدایی بلند گفت: به او اجازه ورود بدهید، احمد گوید: من از آنچه از آنان شنیدم تعجب کردم که آنان چگونه چنین جسارتی کرده اند که مردی را در حضور پدر من با کنیه نام ببرند. چرا که جز خلیفه یا ولیعهد و یا کسی را که در این رابطه دستوری مستقیم از خلیفه برای او صادر شده باشد به کنیه یاد نمی کردند، ناگاه دیدم که مردی گندمگون، درشت چشم، خوش قامت،

زیباروی، خوش اندام و کم سن و سال وارد شد. هنگامی که نگاه پدرم به او افتاد از جا برخاسته و چند گام به سوی او رفت. من تا آن روز ندیده بودم که پدرم با احدی از بنی هاشم و حتی فرماندهان و ولیعهدان چنین عملی انجام دهد. هنگامی که او وارد شد پدرم با وی معانقه کرده، او را در آغوش کشیده، صورت و شانه های وی را بوسیده، دستش را گرفت و او را در مصلاّی خود نشانید.

احمد گوید: پس از این ماجرا هنگامی که پدرم بعد از نماز نشست، من به نزد او رفته و در برابرش نشستم. پدرم گفت: ای احمد آیا چیزی از من می خواهی؟ گفتم: آری، ای پدر اگر اجازه بدهی آن را از تو بخواهم. پدرم گفت: اجازه دادم ای فرزند، آنچه می خواهی بگو.

گفتم: ای پدر، این مردی که هنگام ظهر به نزد تو آمد و این گونه با اجلال و اکرام و احترام با او رفتار نموده و خود و پدر و مادرت را فدای او کردی چه کسی بود؟

پدرم در پاسخ من گفت: پسر، او امام رافضیان بود. او ابن الرضا بود، سپس لختی سکوت کرده و گفت: پسر اگر خلافت از خلفای بنی عباس زایل گردد هیچ یک از بنی هاشم به جز این مرد شایستگی و استحقاق تصدی این مقام را ندارد. اما این مرد به خاطر فضیلت، عفاف، هدایت، صیانت نفس، زهد، عبادت، اخلاق والا و صلاحیت همه جانبه ای که دارد مستحق این مقام می باشد اگر پدر او را دیده بودی، هر آینه مردی را می دیدی جلیل، عاقل، خیر و اهل فضل (۱).

ص: ۲۹

۱- (۱). اصول کافی ۵۰۳/۱-۵۰۴/ح ۱/ب ۲۴ و کمال الدین ۴۱/۱-۴۲.

از ابو جعفر احمد قصیر بصری روایت شده است که گفت: ما در نزد سید و مولای خود ابو محمد علیه السلام (امام حسن عسکری علیه السلام) بودیم که خادمی از دستگاه حکومت که دارای مقام بالایی بود وارد شد و به امام عسکری علیه السلام عرضه داشت: امیر المؤمنین تو را سلام می فرستد و می گوید: انوش نصرانی به ما نامه ای نوشته و خواسته است تا دو پسر او را تطهیر کنی. وی از ما خواسته تا از تو بخواهیم که سوار بر مرکب شده به خانه وی رفته و برای سلامتی و زنده ماندن پسر او دعا کنی. من نیز دوست می دارم که تو این کار را به انجام برسانی البته ما بدان سبب تو را برای انجام این کار به زحمت انداختیم که انوش گفته است: ما به دعای بازماندگان خاندان نبوت و رسالت تبرک می جوئیم.

مولای ما حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در پاسخ فرمودند:

«الحمد لله الذي جعل النصارى أعراف بحقنا من المسلمين»

ستایش خداوندی را که نصاری و مسیحیان را در شناختن حق ما از مسلمانان داناتر و عارفتر قرار داده است.

سپس دستور دادند تا اسب ایشان را زین کنند. آن حضرت بر مرکب سوار شده ما نیز در معیت ایشان بر انوش نصرانی وارد شدیم. ناگاه دیدیم انوش در حالی که کشیشان و خادمان کلیسا و راهبان اطراف او را گرفته بودند و انجیل بر سینه او بود با سروپای برهنه به استقبال آن حضرت آمد. او در جلوی در به امام عسکری علیه السلام رسیده و به او گفت: ای سرور و مولای ما، من به این کتابی که تو به آن داناتر از ما هستی توسل می جوئیم که گناه ما را در به زحمت انداختنت ببخشی، و به حق مسیح عیسی بن مریم و انجیلی که از جانب خداوند متعال آورده است سوگند یاد می کنم که از خلیفه نخواستم که این مطلب را از تو

بخواهد مگر به این دلیل که ما در انجیل، شما خاندان را در پیشگاه خداوند مانند مسیح، عیسی بن مریم یافته ایم.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمودند: «این پسر تو برای تو باقی می ماند، اما پسر دیگر تو پس از سه روز از تو گرفته خواهد شد. یعنی خواهد مرد- و این پسر تو که باقی می ماند اسلام آورده و اسلامش نیکو خواهد بود و از موالیان ما اهل بیت خواهد گردید.»

انوش گفت: ای سرور و مولای من، به خدا سوگند که کلام تو حق است و با دانستن این مطلب که این پسر من مسلمان می شود و در سلک موالیان شما اهل بیت در خواهد آمد مرگ آن دیگری بر من آسان می آید.

یکی از کشیشان به او گفت: در این صورت تو را چه می شود که خود مسلمان نمی شوی؟

انوش پاسخ داد: من مسلمانم و مولای ما این مطلب را می داند.

مولای ما حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمودند: «او راست می گوید، و اگر به خاطر این مطلب نبود که مردم می گفتند ما تو را به وفات پسرت خبر دادیم و آن چنان که ما خبر دادیم نشد هم اکنون از خداوند می خواستم تا او را نیز برای تو نگاه دارد.»

انوش در پاسخ آن حضرت عرض کرد: ای سرور و مولای من، من جز آنچه تو خواسته ای نمی خواهم.

ابو جعفر احمد قصیر بصری، روایت کننده این حدیث، گوید: به خدا سوگند که پس از سه روز آن پسر از دنیا رفت و پس از یک سال پسر دیگر انوش به دین مبین اسلام درآمد و به همراه ما تا زمان وفات سرور و مولای ما حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ملازم منزل آن حضرت بود (۱).

ص: ۳۱

۵. راهب دیر عاقول

وی از بزرگترین شخصیت های مسیحی و داناترین آن ها به دین مسیحیت بوده است، هنگامی که وی کرامات حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را شنیده و آنچه را که می بایست از آن حضرت دید، به دست آن حضرت مسلمان شد و لباس نصرانیت از تن بدر کرده، لباس سفید بر تن کرد.

هنگامی که بختیشوع طیب از وی پرسید که به چه سبب از دین خود دست برداشته است، گفت: من مسیح یا نظیر او را یافتم و به دست او ایمان آوردم. و منظور او از مسیح یا نظیر مسیح حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بوده است. راهب ادامه داد که: این مرد از لحاظ نشانه ها و براهین نظیر حضرت عیسی بن مریم می باشد. سپس به سمت امام حسن عسکری علیه السلام بازگشت و تا هنگام مرگ در خدمت آن حضرت باقی ماند (۱).

۶. محمد بن طلحه شافعی

وی درباره حضرت امام حسن عسکری علیه السلام چنین می گوید:

«بدان که بالاترین منقبت و بزرگترین مزیتی که خداوند متعال به حضرت امام عسکری علیه السلام اختصاص داده و زیور منحصر به فردی که بر گردن وی آویخته و صفت جاودانه ای که به وی بخشیده و هیچگاه گذر زمان تازگی آن را کهنه نکند و زبان ها ذکر و یاد آن را فراموش نکنند این است که: «محمد مهدی» از نسل او به دنیا آمده و پسر اوست که به وی منتسب می شود، و پاره ای است که از وجود وی برگرفته شده است» (۲).

ص: ۳۲

۱- (۱). الخرائج و الجرائح ۴۲۲/۱-۴۲۴ و به نقل از آن در بحار الانوار ۲۶۱/۵۰.

۲- (۲). مطالب السؤل ۱۴۸/۲.

وی گوید: او، یعنی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام سرور اهل زمان و امام مردمان روزگار خود بود، گفته هایش همه ثابت و استوار و کردارش پسندیده بود، اگر فضلا و بزرگان هم عصرش را همچون قصیده ای فرض کنیم وی شاه بیت آن قصیده می باشد، و اگر آنان را همچون درجی از جواهرات به شمار آوریم وی همچون درّ شاهوار وسط آن گردن بند در شمار خواهد بود؛ یکه تاز میدان دانش که هیچ کس را یارای هموردی با وی نبوده و آشکارکننده پیچیدگی های مسائل علمی که این کار هرگز خسته و ملولش نمی کرد؛ کسی که با رأی صائب خود به کشف حقایق پرداخته و پیچیدگی ها و دقائق علوم را با فکر نافذ خود آشکار می گردانید؛ هم او که در جمع اصحاب سرّ از نهانی های عالم هستی خبر می داد. آن امام همامی که اصل و نسب و نفس و ذاتش آکنده از کرامت بود. خدایش به رحمت و اسعه بیوشاند و او را در بهشت پهناور خود ساکن گرداند به حق محمد صلی الله علیه و اله آمین» (۱).

۸. علامه سبط ابن جوزی

وی در رابطه با حضرت امام حسن عسکری علیه السلام چنین گفته است: «وی حسن بن علی بن محمد بن علی بن موسی الرضا ابن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام می باشد. وی دانشمندی راستگو بوده که از پدر و جدش حدیث روایت کرده است» (۲).

ص: ۳۳

۱- (۱). الفصول المهمه/ ۲۷۵.

۲- (۲). تذکره الخواص/ ۳۶۲.

وی در حالی که همه ائمه علیهم السّلام را به عنوان رهبران مردم به سوی حضرت قدس و اولیا مردم بعد از پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله دانسته است، در رابطه با آن بزرگواران این گونه داد سخن داده است که: «همه مسلمانان در شرق و غرب عالم می دانند که سران اولیا و پیشوایان اصفیا بعد از حضرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله از میان ذرّیه و اولاد طاهر آن حضرت برخاسته و نسل بعد از نسل ادامه یافته اند تا به زمان ما رسیده اند. آنان بدون تردید اولیا خداوند و پیشوایان مردم به سوی حضرت قدس الهی می باشند که مصون از هرگونه پلیدی و عیب است و در رتبه نخستین ایشان- پس از طبقه ای که همچون حسن و حسین علیهما السّلام به شرافت دیدار و مصاحبت با پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله نایل گشته اند- بزرگانی چون [حضرت] سجاد، باقر، کاظم، صادق، جواد، هادی، تقی، نقی و عسکری قرار دارند (۱).

۱۰. علامه شراوی شافعی

وی درباره آن حضرت چنین گفته است: «یازدهم از پیشوایان، «حسن خالص» می باشد که به لقب «عسکری» نیز مشهور شده است... در شرافت او همین بس که امام مهدی منتظر از فرزندان اوست، مرجبا به چنین خاندان با شرافت و نسب متعالی و همین افتخار در بلندی مقدار و مرتبه او کافی است...

چه خاندان بلندمرتبه و بزرگی که در والایی و بزرگ منشی و نجابت، همچون دو ستاره فرقد گوی سبقت از ستارگان آسمان بوده و در صفات کمال چنان مستغرق گشته است که هیچ یک از اهل آن خاندان را نمی توان با ادواتی چون

ص: ۳۴

«غیر» و «اما» و «الا» و امثال آن استثنا نمود، این امامان آن چنان در مجد و کرامت یکی پس از دیگری آمده اند که انتظام آن ها را می توان به پشت هم آمدن دانه های لؤلؤ در درج و گردن بند تشبیه نمود، و آن چنان در میدان شرافت با یکدیگر جور آمده اند که هر کدام در این میدان از پس دیگری آمده است با بقیه یکسان است، بسا گروهی که در پایین آوردن آن ها بسیار اما بی فایده کوشیدند اما خداوند اهل این خاندان را بلند گردانید...» (۱).

گفتنی ها در رابطه با فضایل و مناقب آن حضرت بسیار زیاد است که فقیهان، تاریخ نویسان و محدثان از عامه و خاصه به آن مطالب تصریح نموده اند، و این اصلاً عجیب نیست؛ چرا که آن حضرت شاخه ای از درخت تناور حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله، پدر امام منتظر و یازدهمین پیشوا از امامان اهل بیت علیهم السلام می باشد. اهل بیتی که خداوند متعال هر گونه رجس و پلیدی را از آنان دور کرده و آنان را پاک و پاکیزه داشته است. خاندانی که مطابق با روایت وارد از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله همتایان قرآن و کشتی نجات امت می باشند. پدر بزرگوار آن حضرت، حضرت امام هادی علیه السلام، با کلام جاویدان خود این گونه رفعت مقام و بلندی منزلت آن حضرت را توضیح داده است که:

پس از من پسر امیر ابو محمد، در میان آل محمد صلی الله علیه و اله ذاتا خیرخواهترین فرد برای امت اسلام، و دارای محکمترین دلایل و براهین است. وی بزرگترین فرزند من است و حلقه های سلسله امامت و احکام آن به او می رسد. از این پس هر چه را تاکنون از من سؤال می کردی از او سؤال کن. چرا که در نزد او آنچه را که به آن احتیاج پیدا شود موجود است (۲).

ص: ۳۵

۱- ((۱)). الاتحاف بحب الأشراف/ ۱۷۸.

۲- ((۲)). کافی ۱/ ۳۲۷-۳۲۸/ ۱۱.

جلوه هایی از شخصیت حضرت امام عسکری علیه السلام

حضرت امام ابو محمد حسن عسکری علیه السلام به جهت دارا بودن صفات اخلاقی والا یکی از جلوه های زیبای رسالت اسلام بود. برخورد آن حضرت با دوست و دشمن همواره آمیخته با مکارم اخلاقی و صفات والا بوده است، این پدیده یکی از بارزترین ساختارهای شخصیتی آن بزرگوار بوده که آن را از پدران بزرگوار و جد گرامی خود حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله به میراث برده بود؛ پیامبری که مکارم اخلاقی اش همه مردم را دربر گرفته بود، اخلاق بزرگوارانه امام حسن عسکری علیه السلام نیز حتی بر افرادی که با آن حضرت به دشمنی می پرداختند تأثیری مثبت داشته و آن ها را از دشمنی به دوستی و محبت نسبت به آن حضرت برمی گردانده است (۱).

تاریخ نویسان نقل کرده اند که متوکل که شدت دشمنی او با اهل بیت علیهم السلام در نزد خاص و عام شناخته شده و میزان کینه وی نسبت به حضرت علی علیه السلام بسیار بارز است دستور داد تا حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را به زندان انداخته و بر آن حضرت سخت گیری نمایند. اما زمانی که آن حضرت وارد زندان گردید و مسئول زندان بزرگی و اخلاق والا و هدایت و صلاح آن حضرت را دید، به کلی تغییر عقیده داد، به حدی که برای بزرگداشت و تعظیم آن حضرت هیچگاه خیره خیره به صورت آن حضرت نگاه نمی کرد، و

ص: ۳۷

هنگامی که حضرت امام عسکری علیه السلام از زندان بیرون آمد همین مسئول زندان یکی از کسانی بود که بیشترین بصیرت را نسبت به مقام والای آن حضرت داشته و در میان مردم نیکوترین سخنان را درباره آن حضرت بیان می داشت (۱).

بزرگواری و کرم آن حضرت

تاریخ نویسان نمونه هایی از روش کریمانه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نقل نموده اند که پاره ای از آن ها را در اینجا ذکر می کنیم:

۱. شیخ مفید از محمد بن علی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام روایت کرده است که گفت: روزگاری شد که امر معیشت بر ما بسیار سخت گردید.

پدرم به من گفت: بیا تا به سوی این مرد- یعنی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام- برویم. چرا که درباره جود و بخشش او توصیفات شده است.

به او گفتم: آیا با وی آشنایی داری؟

پاسخ داد: نه، با او آشنا نیستم و تاکنون او را ندیده ام.

وی گوید: ما به نزد آن حضرت رفتیم. پدرم در راه به من می گفت: چقدر خوب می شد اگر او دستور می داد تا پانصد درهم به ما بدهند تا دویست درهم آن را برای لباس، دویست درهم آن را برای آرد و صد درهم آن را برای سایر مخارج به مصرف برسانیم.

من نیز در دل می گفتم کاش دستور بدهد تا سیصد درهم نیز به من بدهند تا با صد درهم آن چارپایی خریده، صد درهم آن را به سایر مخارج اختصاص داده و صد درهم آن را هم برای لباس اختصاص دهم و بدین ترتیب به منطقه

ص: ۳۸

۱- (۱). اصول کافی ۸/۵۰۸/۱ و به نقل از آن ارشاد ۳۲۹/۲-۳۳۰، اعلام الوری ۱۵۰/۲، و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۲۰۲/۳.

محمّد بن علی گوید: هنگامی که به در خانه آن حضرت رسیدیم غلام او خارج شد و گفت: علی بن ابراهیم و پسرش محمّد داخل شوند. هنگامی که ما بر آن حضرت داخل شده و سلام کردیم، آن حضرت به پدرم فرمودند: «ای علی، چه چیز باعث شده است که تاکنون به دیدار ما نیایی؟» پدرم عرضه داشت: ای سرور و مولای من، من شرم داشتم از این که شما را به این حال ببینم، هنگامی که از نزد او خارج شدیم غلام آن حضرت به نزد ما آمد و کیسه ای پول به پدرم داد و گفت: این پانصد درهم است. دویست درهم برای لباس، دویست درهم برای آرد و صد درهم برای سایر مخارج. همچنین کیسه ای به من داد و گفت: این سیصد درهم است. صد درهم آن را هزینه خرید چارپا نما و صد درهم را به لباس اختصاص داده، صد درهم باقی مانده را برای سایر مخارج مصرف نما. اما به سمت منطقه جبل مسافرت نکن بلکه به منطقه سوار مسافرت کن.

شیخ مفید گوید: محمّد بن علی به منطقه سوار رفت و با زنی از آن منطقه ازدواج کرد و کار او آنقدر بالا گرفت که درآمد روزانه او هزار دینار شد. اما با همه این تفصیلات باز معتقد به وقف در امامت بوده و به امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام معتقد نگردید (۱).

۲. اسحاق بن محمّد نخعی روایت می کند که: ابو هاشم جعفری گفت: به حضرت امام ابو محمّد حسن عسکری علیه السلام نامه ای نوشته و در آن از تنگنای زندان و شدت غل و زنجیر شکایت نمودم. آن حضرت در پاسخ من نامه ای نوشته و در آن مرقوم فرمودند: تو امروز ظهر در منزل خود نماز می خوانی. من

در همان روز و در وقت ظهر از زندان آزاد شدم و نماز را در خانه خود خواندم. من از نظر مالی نیز در تنگنا قرار داشتم و می خواستم از آن حضرت در همان نامه که برایش نوشته بودم کمک بخواهم، اما شرم کردم. هنگامی که به منزل خود رسیدم دیدم آن حضرت مبلغ صد دینار برای من فرستاده و به همراه آن نامه ای نوشتند که در آن آمده بود: «هر وقت حاجتی داشتی شرم نکن و از من رودربایستی نداشته باش و حاجت خود را از من بخواه که ان شاء الله به آنچه دوست داری خواهی رسید» (۱).

۳. و از اسماعیل بن محمد علی بن اسماعیل بن علی بن عبد الله بن عباس روایت شده است که گفت: بر سر راه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در پشت جاوه نشستم. هنگامی که آن حضرت از جلوی من عبور کرد به نزد آن حضرت رفتم، از فقر و نداری شکایت کرده و قسم یاد کردم که من حتی یک درهم نیز نداشته، حتی برای خوردن شام هیچ غذایی ندارم.

اسماعیل بن محمد گوید: امام حسن عسکری به من فرمود: «تو به خداوند قسم دروغ یاد می کنی؛ چرا که دویست دینار در مکانی دفن کرده ای، اما این سخن من برای این نیست که چیزی به تو عطا نکنم. ای غلام آنچه داری به او بده» غلام آن حضرت صد دینار به من داد. سپس آن حضرت رو به من کرده فرمودند: «در وقتی که به شدت به آن دویست دینار که دفن کرده ای احتیاج پیدا کردی از دست یابی به آن محروم خواهی شد» اسماعیل گوید: به راستی که کلام آن حضرت به حقیقت پیوست؛ بدین گونه که من صد دیناری را که آن حضرت به من داده بود به مصرف رسانده، دوباره شدیداً به پول نیازمند شدم و درهای روزی نیز بر من بسته شد. در این وقت بود که به سراغ محل دفن

ص: ۴۰

۱- (۱). اصول کافی ۱/۵۰۸/۱ و به نقل از آن ارشاد ۲/۳۳۰ و اعلام الوری ۲/۱۴۰ و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۳/۲۰۲.

دینارها رفته، آنجا را نبش نمودم، اما دینارها را در آنجا نیافتم. بعداً متوجه شدم که پسرم جای دینارها را فهمیده و آن‌ها را گرفته و فرار کرده است، من نتوانستم به چیزی از آن دینارها دست پیدا کنم (۱).

پارسایی و عبادت آن حضرت

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در زمان خود به بسیاری عبادت، پاکدامنی و سراپا از جهان بریدن و به خداوند متعال روی آوردن، شهره آفاق بود، و این مطلب در میان خواص و عوام مورد قبول همگان بود، تا آنجا که وقتی امام در زندان علی بن نارمش - که یکی از دشمن ترین مردم با آل ابی طالب بود - زندانی بود، رفتار علی بن نارمش در برابر آن حضرت بدین گونه بود که در برابر آن حضرت گونه بر خاک می نهاد و از روی بزرگداشت و احترام هیچگاه خیره به صورت آن حضرت نمی نگریست و هنگامی که آن حضرت از زندان وی بیرون آمدند بیشترین بصیرت را درباره آن حضرت داشته و در میان مردم بهترین سخنان را درباره آن حضرت بر زبان می آورد (۲).

و هنگامی که معتمد عباسی آن حضرت را به زندان انداخت همواره از مسئول زندان که علی بن جرین نام داشت از احوال و اخبار حضرت امام حسن عسکری علیه السلام سؤال می کرد. علی بن جرین نیز به او این گونه پاسخ می داد که: آن حضرت روزها روزه دار بوده و شب‌ها به نماز و عبادت

ص: ۴۱

۱- (۱). اصول کافی ۱/۵۰۹/۱۴ و به نقل از آن ارشاد ۲/۳۲۲ و اعلام الوری ۲/۱۳۷ و به نقل از ارشاد در کشف الغمه ۳/۲۰۳، باید تذکر دهیم که این شخص خود از عباسیان بوده است و شاید از کسانی بوده که مورد غضب بنی عباس واقع شده و به همین جهت بوده که آنان از نظر مالی به وی رسیدگی نمی کردند.

۲- (۲). کافی ۱/۵۰۸/۸.

از علی بن محمّد، از محمّد بن اسماعیل بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمّد بن علی بن عبد الغفار روایت شده است که گفت: در آن هنگام که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به حبس افتاد، عبّاسیان و صالح بن علی و غیر از او از دیگرانی که از خط مستقیم امامت منحرف بودند بر صالح بن وصیف داخل شدند.

صالح به آنان گفت: من دیگر چه کاری می توانم انجام دهم؟ در حالی که دو نفر از بدترین کسانی که توانستم مأمور مراقبت از او نمودم. اما آن دو نفر در اثر مصاحبت با او از نظر عبادت و نماز و روزه به درجه بالایی رسیده اند. من به آن ها گفتم: مگر در این مرد چه دیده اید؟ آنان به من پاسخ دادند: چه می گویی درباره مردی که روزها را روزه می گیرد و تمام شب را به قیام و نماز و عبادت به درگاه خداوند مشغول است؟ هیچگاه سخن نمی گوید و هیچ چیزی او را از ذکر و یاد خداوند غافل نمی کند. او کسی است که چون به او نگاه می کنیم همه اندام ما به لرزه در می آید و ترسی به دل و جان ما می افتد که قادر به کنترل خود نیستیم، هنگامی که عبّاسیان این سخن را از صالح بن وصیف شنیدند ناامیدانه از نزد او بیرون رفتند (۲).

از محمّد بن اسماعیل علوی روایت شده است که گفت: هنگامی که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در حبس بود، عبّاسیان بر صالح بن وصیف داخل شده و به او گفتند: کار را بر او سخت بگیر، صالح پاسخ داد: دو نفر از بدترین کسانی که توانستم به نام های علی بن بارمش و اقامش بر او گماشتم.

اما پس از چندی دیدم که این دو نفر از جهت عبادت و نیکی به درجه بالایی رسیده اند. آنان در برابر او سر فرود آورده اند. سپس دستور داد تا آن دو مأمور

ص: ۴۲

۱- (۱). مهج الدعوات/ ۲۷۵.

۲- (۲). کافی ۵۱۳/۱.

را حاضر کردند و به آن‌ها گفت: وای بر شما. این چگونه برخوردی است که دربارهٔ این مرد از خود بروز می‌دهید؟ آن دو گفتند: چه می‌گویی دربارهٔ مردی که تمام شب را به قیام و عبادت گذرانده و همهٔ روزها به روزه مشغول بوده، هیچگاه سخن نمی‌گوید و جز به عبادت خدا به امر دیگری مشغول نمی‌شود.

هنگامی که به او نگاه می‌کنیم اندامان به لرزه آمده و ترسی به دل و جانمان می‌افتد که قادر به خودداری از آن نیستیم (۱).

گاه نیز پیش می‌آمد که سربازان و مأموران حکومتی شبانه از دیوار به خانهٔ حضرت امام حسن عسکری علیه السلام حمله آورده اما آن حضرت را در دل تاریک شب در وسط اطاق خود در حال مناجات با خداوند متعال می‌یافتند.

رابطهٔ تنگاتنگ و صحیح آن حضرت با خداوند متعال و معجزات و کراماتی که به دست آن بزرگوار به ظهور و بروز رسیده و در امامت آن حضرت متجلی است، نشان از جایگاه بلند و شأن رفیع آن امام همام در نزد خداوند متعال دارد؛ خداوندی که آن حضرت را برای تصدی عهد امامت خود برگزید و او را پیشوای جامعه قرار داده است (۲).

دانش و براهین امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام

اینک به گوشه‌هایی از دانش امام حسن عسکری علیه السلام و دلایل امامت آن حضرت توجه فرمایید:

۱. از ابو حمزه، نصر خادم روایت شده است که گفت: بارها شنیدم که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام با غلامانی که از کشورها و طوایف مختلف

ص: ۴۳

۱- (۱). مناقب ۴۶۲/۲.

۲- (۲). این عبارت اشاره به کلام خداوند متعال: **إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا** قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ من تو را پیشوای مردم قرار دادم. [ابراهیم] پرسید: از دودمانم [چطور]؟ فرمود: پیمان من به بیدادگران نمی‌رسد. سورهٔ بقره/ ۱۲۴ دارد.

بودند با زبان خود آن ها سخن می گفت. در میان آنان غلامان ترک، رومی و صقلی وجود داشتند. من از این امر در شگفت شده و در دل گفتم: او که در مدینه متولد شده و تا زمان وفات حضرت امام هادی علیه السلام کسی او را ندیده حال چگونه است که این توانایی از او به ظهور می رسد؟ من در این افکار بودم که آن حضرت رو به من کرده و فرمودند:

خداوند متعال که نامش بلند مرتبه باد حجت خود را در میان سایر خلائق متمایز ساخته و او را به همه اشیا آشنا نموده، معرفت و شناخت همه چیز را به او اعطا می نماید. همچنین همه لغات را به حجت خود اعطا نموده، شناخت سبب کارها، اجل های مردمان و حوادثی که در طول زمان پیش می آید همه و همه را به حجت خود می دهد، و اگر این چنین نباشد میان حجت خداوند و آن کسانی که حجت برای آنان قرار داده شده است فرقی نخواهد بود (۱).

۲. حسن بن ظریف گوید: دو مسأله در دل من ایجاد شد که قصد کردم آن دو را در نامه ای نوشته و به سوی حضرت امام حسن عسکری بفرستم و از آن حضرت پاسخ بخواهم. نامه را نوشته و از آن حضرت درباره قائم پرسیدم که آن هنگام که قیام کند بر چه اساس قضاوت خواهد کرد؟ و مکانی که آن حضرت برای قضاوت در میان مردم در آنجا می نشیند کجاست؟ و می خواستم که از آن حضرت چیزی هم درباره درمان تب نوبه (تبی که هر چهار روز یک بار عود می کند) بپرسم اما فراموش کردم که در این رابطه چیزی بنویسم.

جواب از آن حضرت بدین گونه آمد که:

از این مسأله سؤال کردی که چون قائم در میان مردم قیام نماید بر چه اساس قضاوت می کند. او در میان مردم مانند داود پیامبر علیه السلام به علم خود قضاوت می کند و از بینه سؤال نمی کند. و می خواستی درباره تب نوبه سؤال کنی و فراموش کردی. ورقه ای بردار و در آن

ص: ۴۴

۱- (۱). اصول کافی ۱/۵۰۹/۱۱ و به نقل از آن ارشاد ۲/۳۳۰/۲، اعلام الوری ۲/۱۴۵ و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۳/۲۰۲.

بنویس یا نار کونی بزدا و سِلاماً علیٰ اِبْرَاهِیمَ؛ ای آتش، برای ابراهیم سرد و بی آسیب باش و آن را به گردن شخص تب دار بیاویز که به اذن خداوند متعال إن شاء الله سالم می شود.

من نیز چنین کاغذی را نوشته و بر گردن شخص تب دار آویختم، این مداوا افاقه نموده و بیمار از بیماری رهایی یافت (۱).

۳. شیخ مفید از ابو القاسم جعفر بن محمد بن یعقوب از اسماعیل بن ابراهیم بن موسی بن جعفر روایت کرده است که گفت: حضرت امام حسن عسکری علیه السلام حدود بیست روز قبل از مرگ معتز عباسی به ابو القاسم اسحاق بن جعفر زبیری نوشت: «در خانه خود بمان تا حادثه ای که در شرف وقوع است به انجام برسد». هنگامی که بریحه (۲) کشته شد، اسحاق بن جعفر نامه ای به آن حضرت نوشت و عرضه داشت که حادثه انجام شده است، چه دستور می فرمایید؟ آن حضرت دوباره نامه ای نوشتند و به او فرمودند: «حادثه مورد نظر این نبوده، بلکه حادثه دیگری است که رخ خواهد داد» سپس قضیه مرگ معتز پیش آمد (۳).

این روایت نشان می دهد که حضرت امام هادی علیه السلام به مرگ معتز اشاره نموده و از دوستان خود خواسته است تا او کشته نشده و شرایط خاصی که حکومت و دستگاه جاسوسی آن برای آن ها به وجود آورده و امام و شیعیان را احاطه کرده از بین نرفته، در خانه خود باقی مانده و کمتر در انظار تردد نمایند.

ص: ۴۵

-
- ۱- (۱). اصول کافی ۱۳/۵۰۹/۱ و به نقل از آن ارشاد ۳۳۱/۲ و اعلام الوری ۱۴۵/۲ و به نقل از ارشاد کشف الغمه ۲۰۳/۳.
  - ۲- (۲). در نسخه های دیگر، ابن تریخه نیز آمده است، اما در مصدر روایت بریحه آمده است. طریحی نیز در مجمع البحرین آن اسم را بریمه ذکر کرده و آورده است: او عبد الله بن محمد بن داود هاشمی عباسی ناصبی از ندیمان متوکل بوده و دو نفر از حسنیان او را چند روز قبل از کشته شدن معتز در کوفه به قتل رسانده اند. این مطلب در تاریخ طبری ۳۸۸/۹ و به نقل از آن در تاریخ کامل ۵۶/۷ ذکر شده است. در حاشیه ارشاد ۳۲۵/۲ بریحه و ابن اترجه نیز آمده است.
  - ۳- (۳). اصول کافی ۲/۵۰۶/۱ و به نقل از آن ارشاد ۳۲۵/۲ و به نقل از آن کشف الغمه ۲۰۰/۳.

طبیعی است که غالباً پس از مرگ خلیفه اضطراب و تشویشی در اوضاع مملکت و حکومت حاصل شده و مخالفان می توانند تحرّک و نقل و انتقال آسانتری داشته باشند.

۴. شیخ کلینی از علی بن محمّد از حسن بن حسین نقل می نماید که گفت:

محمّد بن حسن مکفوف برای من روایت کرد و گفت: یکی از اصحاب ما از یکی از کسانی که در شهر سامرا به شغل فصد (رگ زنی - خون گیری) اشتغال داشته و از مسیحیان بود نقل می کند که گفت: حضرت امام حسن عسکری علیه السلام روزی در وقت نماز ظهر به دنبال من فرستاد و رگی را به دست من داد و به من فرمود: این رگ را بزنی؛ من از میان رگ هایی که معمولاً برای خون گیری آن ها را فصد می کنند چنین رگی را نمی شناختم. بنابراین در دل گفتم: امروز چیز عجیبی می بینم. او به من دستور می دهد تا رگی را که نمی شناسم، در زمانی که وقت خون گیری و فصد نیست بگشایم. رگ را باز نمودم و به مقدار لازم خون گیری کردم.

سپس آن حضرت به من فرمود: در خانه بمان و منتظر باش. من ماندم تا زمان عصر فرا رسید و آن حضرت مرا دوباره طلبید و فرمود: خون گیری کن.

من رگ را باز نموده و مشغول خون گیری شدم. پس از لختی فرمودند: بس کن من دوباره رگ را بستم. سپس فرمودند: در خانه بمان. هنگامی که شب به نیمه رسید دوباره به دنبال من فرستاده و فرمودند: خون گیری کن. من از این عمل بیشتر متعجب شدم. اما ناخوش داشتم که در این باره از او چیزی بپرسم. چون این بار رگ را باز کردم به ناگاه دیدم که خونی به سفیدی نمک از آن بیرون آمد.

پس از لختی فرمودند: رگ را ببند. من نیز رگ را بستم و فرمودند: در خانه بمان. هنگامی که صبح شد آن حضرت یک دست لباس و پنجاه دینار پول به من داده و فرمودند: این پول ها را بگیر و عذر ما را بپذیر و برو. من به نزد

بختیشوع طیب رفتیم و این قصه را برای او باز گفتم. او مدتی به تفکر پرداخت.

سپس سه شبانه روز صبر نموده، در این باره فکر کردیم و کتاب های مختلف طبی را برای یافتن سر این قصه تفحص نمودیم. اما چیزی در آن ها نیافتیم.

سپس بختیشوع به من گفت: در میان مسیحیان روزگار ما کسی به علم پزشکی از راهب دیر «عاقول» داناتر نیست. پس نامه ای برداشته و ماجرا را برای او نوشت. من نامه را گرفته و به دیر عاقول رفته و راهب را صدا زدم. او از بالای دیر سر بیرون آورد و به من گفت: کیستی؟ گفتم از یاوران بختیشوع طیب هستم. گفت: آیا از او نامه ای داری؟ گفتم: آری. وی از بالای دیر زنبیلی به پایین فرستاد؛ نامه را در میان زنبیل نهادم و او آن را بالا کشیده قرائت کرد.

هنگامی که نامه را خواند به سرعت از دیر پایین آمد و گفت: تو آن کسی هستی که آن مرد را فصد کردی؟ گفتم: آری. گفت: خوشا به احوال مادری که تو را زاییده است. آنگاه سوار قاطری شد و حرکت کردیم و ثلثی از شب باقی مانده به شهر سامرا رسیدیم. من گفتم: دوست داری کجا برویم؟ آیا به منزل استاد ما بختیشوع یا به منزل آن مرد یعنی امام حسن عسکری؟ وی پاسخ داد: به منزل آن مرد، ما رفتیم تا به در خانه آن حضرت رسیدیم و این قبل از اذان اول بود.

ناگاه در باز شد و خادمی سیاه پوست وارد شده و گفت: کدام یک از شما دو نفر راهب دیر عاقول است؟ وی پاسخ داد: قربانت شوم، من هستم. خادم به او گفت: از قاطر خود فرود آی، و به من گفت مواظب قاطرها باش. آن گاه دست راهب را گرفت و هر دو وارد خانه شدند. من آنقدر بر در خانه ماندم تا صبح شد و روز بالا آمد. پس آنگاه دیدم راهب از خانه خارج شد در حالی که لباس های رهبانیت را از تن به در کرده، لباس سفیدی که نشانه مسلمانان است بر تن نموده بود و گفت: اکنون مرا به خانه استاد خود ببر. ما باهم حرکت کرده و به در خانه بختیشوع رسیدیم. هنگامی که بختیشوع او را با این هیبت دید بر

وی شورید که: چه چیز تو را از دینت برگردانده است؟

راهب پاسخ داد: من مسیح را یافتم و به دست او مسلمان شدم. بختیشوع گفت: آیا تو مسیح را یافته ای؟! راهب پاسخ داد: یا کسی نظیر او را. چرا که این دستور فصد و خون گیری را در دنیا کسی جز مسیح انجام نداده است، و این شخص از نظر آیات و علایم همچون مسیح می باشد. سپس به سمت حضرت امام عسکری علیه السلام بازگشت و تا هنگام مرگ در خدمت آن حضرت بود (۱).

۵. و از ابو علی مطهری روایت شده است که از قادسیه نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشته و به آن حضرت خبر داد که مردم از رفتن به حج منصرف شده و از ترس مبتلا شدن به عطش و تشنگی جرأت رفتن به زیارت حج را ندارند. آن حضرت در پاسخ او نامه ای این چنین نگاشتند: به راه خود بروید و ان شاء الله هیچ ترسی بر شما نیست، آنان به سمت حج خانه خدا حرکت کرده و الحمد لله در راه به هیچ وجه گرفتار تشنگی نشدند (۲).

ص: ۴۸

۱- ((۱)). الخرائج و الجرائح ۴۲۲/۱، بحار الانوار ۲۶۲/۵.

۲- ((۲)). کافی ۵۰۷/۱، مناقب ۴۶۴/۲.

بخش نخست رشد و پرورش امام عسکری علیه السّلام بخش دوم مراحل زندگی امام عسکری علیه السّلام بخش سوم امام عسکری علیه السّلام در سایه سار پدر علیه السّلام

رشد و پرورش حضرت امام عسکری علیه السلام

نسب شریف آن حضرت

وی حسن بن علی بن محمّد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمّد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام می باشد.

او یازدهمین امام از پیشوایان اهل بیت علیهم السّلام است؛ همان خاندانی که خداوند متعال هرگونه پلیدی را از ایشان دور کرده و آنان را پاک و پاکیزه ساخته است (۱).

مادر شریف آن حضرت کنیزی امّ ولد بوده که به او حدیث یا سلیل می گفتند و از بانوان عارفه و صالحه زمان خود بوده است (۲). و سبط ابن جوزی نقل نموده است که نام مادر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام سوسن بوده است (۳).

محل و تاریخ ولادت آن حضرت

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بنا بر نظر اکثر تاریخ نگاران در ماه ربیع الأوّل سال ۲۳۲ هـ ق در مدینه منوره پای به عرصه وجود نهاده است. البته در تاریخ دقیق به دنیا آمدن این امام همام در میان نظرات تاریخ نویسان

ص: ۵۱

۱- (۱). اصول کافی ۵۰۳/۱.

۲- (۲). ارشاد ۳۱۳/۱.

۳- (۳). تذکره الخواص ۳۲۴.

اختلاف زیادی به چشم می خورد که در روز، ماه و سال ولادت آن حضرت اختلاف کرده اند.

از میان این تاریخ نویسان عدّه ای بر این عقیده اند که آن حضرت در سال ۲۳۰ هجری به دنیا آمده است (۱)، بعضی دیگر نیز ولادت آن حضرت را در سال ۲۳۱ هجری (۲) یا سال ۲۳۲ هجری (۳) یا سال ۲۳۳ هجری (۴) دانسته اند.

همچنین روایت شده که روز ولادت باسعادت آن حضرت، ششم ماه ربیع الاوّل یا ششم یا هشتم یا دهم ماه ربیع الآخر و یا ماه رمضان بوده است (۵).

البته وجود چنین اختلافاتی در نظریات تاریخ نویسان چندان برای ما عجیب نمی نماید. چراکه می دانیم این اختلافات، گاه به کارهایی برمی گردد که حضرت امام هادی علیه السّلام برای حفاظت از زندگی امام عسکری علیه السّلام به آن ها دست می زدند. همچنین می توان این اختلافات را به دلایلی همچون اشتباهات تاریخی خاص نسبت داد.

لقب ها و کنیه های آن حضرت

به دو امام بزرگوار، حضرت امام هادی و فرزند بزرگوارشان حضرت حسن بن علی علیهما السّلام لقب عسکری داده شده است. چراکه محله مورد سکونت این دو امام بزرگوار در شهر سامرا «عسکر» نامیده می شده است (۶).

اما در عین حال عسکری لقب مشهور حضرت امام حسن بن علی علیه السّلام می باشد. آن حضرت دارای لقب های دیگری نیز هست که محدّثان و راویان

ص: ۵۲

۱- (۱) المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم ۱۲۶/۷.

۲- (۲) تذکره الخواص/ ۳۲۴، کشف الغمّه ۱۹۲/۳ به نقل از ابن طلحه شافعی در مطالب السّؤل.

۳- (۳) وفيات الاعیان ۹۴/۲.

۴- (۴) دلائل الامامه/ ۲۲۳.

۵- (۵) ر. ک حياه الامام العسکری دراسه تحليليه تاريخيه علميه/ ۵۸-۵۹.

۶- (۶) بحار الانوار ۲۳۵/۵۰.

اهل سیر آن ها را برای ما بدین گونه نقل کرده اند: رفیق، زکی، فاضل، خالص، امین، الامین علی سر الله، نقی، المرشد من الله، الناطق عن الله، صادق، صامت، المیمون، طاهر، المؤمن بالله، ولی الله، خزانه الوصیین، الفقیه، الرّجل، العالم (۱).

و هر کدام از این القاب دلالت خاص خود را بر جلوه ای از مظاهر شخصیت و کمالی از کمالات آن حضرت دارا می باشد.

آن حضرت همچنین مانند پدر و جد بزرگوار خود کنیه ابن الرضا داشته است. اما کنیه اختصاصی آن حضرت ابو محمد بوده است.

ویژگی های ظاهری آن حضرت

احمد بن عبید الله بن خاقان اوصاف ظاهری حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را این گونه بیان کرده اند: وی گندمگون درشت چشم، خوش قامت، زیباروی، خوش اندام و دارای جلالت و هیبت بوده است (۲).

بعضی نیز آورده اند که رنگ پوست آن حضرت بین سفید و گندمگون بوده است (۳).

ص: ۵۳

۱- (۱). کمال الدین ۳۰۷/۱، اثبات الهداه ۶۵۱/۱، ۵۴۴، ۴۶۹، الشیعه و الزجعه ۸۸/۱ و محمّد جواد طبسی، حیاة الامام العسکری/۲۳-۲۸، سه لقب آخری یعنی الفقیه، الرّجل و العالم لقب هایی هستند که به دلیل ورودشان در سند روایات و ملاحظه آن ها در شرایط نقل و روایت در کتب رجالی وارد شده اند.

۲- (۲). اصول کافی ۱/۵۰۳، و به نقل از آن ارشاد ۲/۳۲۱، کمال الدین ۴۰/۱ با سندی دیگر، و به نقل از شیخ کلینی یا شیخ مفید اعلام الوری ۲/۱۴۷، و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۳/۱۹۷، و به نقل از کمال الدین و ارشاد و اعلام الوری بحار الانوار ۳۲۶/۵۰-۳۳۰.

۳- (۳). بحار الانوار ۳۲۸/۵۰، اخبار الدول ۱۱۷/۱.

حضرت امام ابو محمد حسن عسکری علیه السلام در خاندان هدایت و مرکز بزرگ امامت رشد و پرورش یافت؛ خاندان بلندمرتبه ای که خداوند متعال هر گونه بدی را از اهل آن دور کرده و ایشان را پاک و پاکیزه ساخته است. شبرای شافعی در توصیف این خاندان با عظمت که این امام بزرگوار در آن رشد و نمو یافته است این گونه داد سخن داده است:

«آفرین بر چنین خاندان شریف و چنین نسب برجسته و ممتازی، و همین در افتخار و بلندی جایگاه این خاندان کافی است. آنان همه در ریشه داری و پاکی اصل و نسب همچون دندان‌های شانه در حال تعادل بوده و در بهره‌وری از مراتب مجد و عظمت با یکدیگر مساوی اند. پس چه خاندان بلندمرتبه و عالی جایگاهی که در بلندی و شرافت سر بر آسمان می‌ساید و منزلت و جایگاهش از فرقدان در گذشته است، خاندانی که چنان صفات کمال و جلال را در خود مستغرق کرده که نمی‌توان با مگر و الا کسی را از آن استثنا کرد.»

این پیشوایان آن چنان در مجد و عظمت در پی یکدیگر می‌آیند که گویا درجی از درّ و لؤلؤ را مانند، و در شرافت و جلالت آن چنان در کنار یکدیگر جای گرفته‌اند که اولین و دومین آن‌ها باهم مساوی هستند، و چه بسیار مردمانی که در پایین آوردن و خاموش کردن نور آن‌ها بیهوده کوشیده‌اند در حالی که خداوند این خاندان را بلندمرتبه نموده، و چه بسیار کسانی که برای از هم پاشیدن رشته اتحاد این خاندان سختی‌ها و راحتی‌ها را بر خود هموار کرده‌اند، و چه بسیار کسانی که حقوق این خاندان را ضایع نمودند. اما خداوند هیچگاه این خاندان را وا نگذاشته و آن‌ها را ضایع نگردانیده است» (۱).

ص: ۵۴

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به بالاترین درجات تربیت دست یافت.

چراکه وی در خانه ای پرورش یافته است که خداوند متعال خود تربیت و ترکیه آن را به عهده گرفته، نامش را بلند آوازه ساخته و مقامش را بالا برده است.

آنجا که می فرماید:

يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ * رَجُلًا لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ...؛

در آن [خانه]ها هر بامداد و شامگاه او را نیایش می کنند* مردانی که نه تجارت و نه دادوستدی، آنان را از یاد خدا... به خود مشغول نمی دارد (۱).

این همان خانه ای است که پرچم الله را در زمین برافراشت تا این نام مقدس بالاترین نام در زمین باشد و در راه ابلاغ رسالت الهی قربانیان گرانقدری نثار نمود.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام برهه ای از حیات گرانبار خود را در زمان حیات پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السّلام گذرانده و در سفر و حضر از پدر جدا نمی شد. وی در سیمای نورانی پدرش تصویری گویا از اخلاق و سجایای بزرگوارانه جد بزرگوار خود حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله را می دید. همچنان که پدر بزرگوارش نیز در سیمای این فرزند امتداد رسالت و امامت اسلامی را می خواند، و به همین دلیل بود که بیشترین همت را در تربیت و پرورش او به کار می برد. حضرت امام هادی علیه السّلام در روایتی فضیلت فرزندش امام حسن عسکری علیه السّلام را این گونه بیان داشته است:

پس از من در میان آل محمد صلی الله علیه و اله، پسر من ابو محمد ذاتا خیرخواهترین فرد برای امت اسلام و دارای محکمترین دلایل و براهین است. وی بزرگترین فرزند من است و حلقه های

ص: ۵۵

سلسله امامت و احکام آن به او می رسد (۱). و از مقام و جلالت حضرت امام هادی علیه السلام و پدران معصومش بعید است که به دلیل محبت و علاقه پدر و فرزندی چنین توضیحاتی درباره پسر خود داده باشد.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام حدود بیست سال همراه و ملازم پدر بزرگوار خود بوده و شاهد انواع ظلم و دشمنی بود که بر پدر بزرگوار آن حضرت و پیروانش می رفته است. هنگامی که دشمنان در نزد متوکل عباسی از حضرت امام هادی علیه السلام سعایت کردند حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز به همراه پدر بزرگوار خود به شهر سامرا کوچ داده شد. این در زمانی بود که عبد الله بن محمد بن داود هاشمی نامه ای به متوکل نوشت که در آن آمده بود:

«گروهی به پیشوایی و امامت وی (حضرت امام هادی علیه السلام) معتقد شده اند...» اینجا بود که متوکل حضرت امام هادی علیه السلام را از مدینه احضار کرد. آن حضرت به همراه یحیی بن هرثمه از مدینه حرکت کرده به بغداد رفت، چون به محلی که به آن یاسریه می گفتند رسید، در آنجا منزل نمود. اسحاق بن ابراهیم به استقبال آن حضرت آمده و شوق و اشتیاق مردم نسبت به آن حضرت و اجتماع آن ها برای دیدن آن حضرت را مشاهده نمود. آن حضرت تا شب در آنجا ماند و شب هنگام به بغداد داخل شده پاسی از آن شب را در بغداد گذرانده و سپس به سامرا رفت (۲).

متوکل عباسی در ستمگری و دشمنی نسبت به حضرت امام هادی علیه السلام بسیار زیاده روی کرد. او آن حضرت را مجبور به اقامت در شهر سامرا نموده، خانه آن حضرت را توسط مأموران امنیتی مورد محاصره قرار داد که حتی

ص: ۵۶

-
- ۱- (۱) اصول کافی ۱۱/۳۲۷/۱ و به نقل از آن ارشاد/۳۱۹/۲، اعلام الوری/۱۳۵/۲ و به نقل از ارشاد کشف الغمّه/۱۹۶/۳ و به نقل از بعضی از کتب اعیان الشیعه/۳/۲۹۵ ق ۴، و به نقل از آن در حیا الامام الحسن العسکری/۲۳.
  - ۲- (۲) تاریخ یعقوبی/۲/۴۸۴.

تعداد نفس های آن حضرت را نیز شماره می کردند. آنان از ارتباط فقیهان، دانشمندان و پیروان آن حضرت با ایشان جلوگیری می کردند. متوکل در جنبه های اقتصادی نیز کار را بر حضرت امام هادی علیه السلام سخت می گرفت. وی هر از گاهی دستور می داد تا خانه حضرت امام هادی علیه السلام را تفتیش نموده و وضعیت زندگی آن حضرت را به وی گزارش نمایند.

از شدت دشمنی متوکل نسبت به اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله همین بس که رسماً از زیارت قبر حضرت امام حسین علیه السلام در کربلا جلوگیری نموده، دستور داد تا قبر شریف آن حضرت را که یکی از مراکز پرتو افشانی انقلابی در جهان اسلام بود خراب نمایند.

همه این شرایط تلخ و رویدادهای ناگوار در زمانه ای روی می داد که حضرت امام عسکری علیه السلام در عنفوان جوانی و اوّل عمر به سر می برد، و این مسائل دل و جان آن حضرت را با اندوه و درد می خراشید. آن حضرت این برهه از زمان را در سایه سار پدر بزرگوار خود به سر می برد و چاره ای جز صبر، تحمل درد، حسرت و تأسّف نداشت (۱).

شهادت پدر بزرگوار آن حضرت یعنی حضرت امام هادی علیه السلام در سال ۲۵۴ ه ق اتفاق افتاد و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام پس از پدر عهده دار امر امامت و پیشوایی گردید. اما مدّت امامت آن حضرت در میان امامان اهل بیت علیهم السلام کوتاهترین مدّت امامتی بود که امامی داشته است. این در حالی است که همه پیشوایان اهل بیت علیهم السلام جزء سالمترین مردمان بودند. چه از نظر روحانی و نفسانی و چه از نظر جسمی و بدنی. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در حالی به شهادت رسید که هنوز دهه سوم از عمر شریف خود را تکمیل نکرده بود. چراکه شهادت آن حضرت در سال ۲۶۰ ه ق به وقوع

ص: ۵۷

پیوست (۱). بنابراین مدّت امامت آن امام بزرگوار شش سال می باشد. از این امامت کوتاه مدّت می توان دریافت که حاکمان دولت عباسی تا چه اندازه از آن حضرت و نقش مؤثرش در جامعه، رعب و وحشت داشتند. به همین جهت بود که پس از عدم دست یابی به نتیجه مطلوب از زندان و فشار و مراقبت کامل از آن حضرت، ناچار شدند تا آن حضرت را در سن جوانی در حالی که بیست و هشت یا بیست و نه سال از عمر بایرکتش می گذشت به وسیله سم به شهادت برسانند (۲).

در اینجا لازم است به این نکته اشاره کنیم که آنچه تاریخ از زمانی که امام عسکری علیه السلام در سایه پدر بزرگوار خود حضرت امام هادی علیه السلام زندگی می کرده و موضع گیری های این دو امام برای ما نقل نموده، از تاریخ ولادت، تاریخ وفات، نسب شریف و حوادث و موضع گیری های کوچک فراتر نمی رود که هیچ تناسبی با نقش سازنده آن حضرت در حفظ شریعت و فعالیت در راستای دور کردن امت اسلام از انحراف و روبرو شدن با دشمنی هایی که از ناحیه دشمنان، امت اسلام را تهدید می نمود، ندارد.

اما در عین حال مجموعه روایاتی که بعضی از محدّثان برای ما نقل کرده اند به مسائل مهمی از زندگی حضرت امام عسکری علیه السلام اشاره دارد. خود آن حضرت نیز به سختی شرایط زمان خود این گونه اشاره نموده اند:

هیچ یک از پدرانم به مانند من مبتلا به شک این گروه [شیعیان] در [امامت] آن ها نشده اند (۳).

این خود شاهد دیگری بر سختی شرایط سیاسی و اجتماعی بود که این دو امام بزرگوار یعنی حضرت امام هادی و حضرت امام حسن عسکری علیهما السلام را

ص: ۵۸

۱- (۱). ارشاد/۳۱۵/۲ و به نقل از آن بحار الانوار/۲۳۶/۵۰.

۲- (۲). مناقب آل ابی طالب/۴/۴۲۲.

۳- (۳). تحف العقول/۵۱۷.

احاطه نموده بود. همین شرایط بود که ایجاب می کرد تا حضرت امام عسکری علیه السلام در زمان حیات پدر بزرگوار خود جز در حدودی که شرایط اجازه می داد و یا ضرورت اقتضا می نمود که در نزد شیعیان خاص و اصحاب مورد اعتماد منزلت و مقام و امامت آن حضرت بیان شده و بر آن ها اتمام حجت گردد از جریانات سیاسی و ارتباط با عموم مردم دور نگاه داشته شود. همه این ها به این دلیل بود که حضرت امام هادی علیه السلام می خواست جان آن بزرگوار را از دستبرد طاغوت های بنی عباس حفظ نماید.

روایت دیگری که محدثان در رابطه با جریان وفات برادر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام که محمد نام داشت نیز دلیل دیگری است که به روایت قبلی اضافه می شود و دلالت بر سختی شرایطی می کند که حضرت امام هادی و حضرت امام حسن عسکری علیهما السلام در آن به سر می برده و چه دشمنی ای از جانب حکومت بر آن ها می رفته است، کلینی از سعد بن عبد الله به نقل از گروهی از بنی هاشم که از میان آن ها حسن بن حسین افطس نیز بود چنین نقل می کند: آنان روزی که محمد بن علی بن محمد از دنیا رفته بود در خانه حضرت امام هادی علیه السلام اجتماع کردند. حضرت امام هادی علیه السلام آن روز در صحن خانه خود جلوس نموده و مردم اطراف آن حضرت را گرفته بودند. راویان می گویند: ما به جز غلامان و مردم عادی افراد سرشناسی از آل ابی طالب و بنی عباس و قریش را که گرداگرد آن حضرت حلقه زده بودند صد و پنجاه نفر تخمین زده بودیم. ناگاه دیدم حسن بن علی علیه السلام - امام حسن عسکری - گریبان دریده و عزادار وارد شد و در سمت راست پدر بزرگوار خود ایستاد. ما تا آن روز وی را ندیده و نمی شناختیم. پس از مدتی که وی در کنار پدر بزرگوار خود ایستاده بود حضرت امام هادی علیه السلام رو به او کرده و فرمودند:

پسرم، خداوند را شکر کن که امر مهمی را در رابطه با تو ایجاد نموده است.

حضرت امام عسکری علیه السّلام گریسته و آیه استرجاع بر زبان جاری کرده و فرمود:

«الحمد لله ربّ العالمین، و إیّاه أسأل تمام نعمه لنا فیک و إنا لله و إنا إلیه راجعون»؛

سپاس خداوند را که پروردگار عالمیان است، و از او می خواهم تا نعمتش را که وجود شما می باشد بر ما تمام کند، و انا لله و انا الیه راجعون.

ما پرسیدیم که این جوان کیست؟ گفتند: این جوان، حسن پسر حضرت امام هادی علیه السّلام است و ما در آن زمان سن او را بیست یا کمی بیشتر تخمین زدیم، و از آن روز بود که او را شناختیم و دانستیم که امام هادی علیه السّلام به امر امامت او اشاره کرده و وی را جانشین خود ساخته است (۱).

ملاحظه می شود که ناشناخته بودن امام حسن عسکری علیه السّلام در نزد گروهی از مردم و سؤال آن ها در رابطه با وی در چنین مناسبت دردناکی که اعیان مردم در آن حضور داشتند محکمترین دلیل بر میزان مخفی کاری حضرت امام هادی علیه السّلام در رابطه با فرزند بزرگوارش حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام می باشد. به ویژه وقتی که می بینیم آن حضرت به سن بیست سالگی رسیده و هنوز شیعیان او را نمی شناسند.

ص: ۶۰

۱- (۱). کافی، کتاب الحجّه، باب الاشارة و النص علی ابی محمّد علیه السّلام، حدیث شماره ۸.

مراحل زندگی حضرت امام عسکری علیه السلام

زندگی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به دو مرحله مشخص تقسیم می شود:

مرحله اول: ایامی که آن حضرت در سایه امامت پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السلام به سر می برد که نزدیک بیست و دو سال می شود و به شهادت پدر بزرگوارش در سال ۲۵۴ هجری منتهی می گردد.

ما در این بیست سال تصویر کاملی در رابطه با زندگی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در دست نداریم، و تنها حوادث مختصری مانند ترس آن حضرت از خدا در زمان کودکی و یا علاقه شدیدی که به دو برادر خود محمد و حسین داشته و همچنین مصیبت از دست دادن برادرش محمد یا ازدواج آن حضرت و تصریح حضرت امام هادی علیه السلام بر امامت وی و بالأخره قضیه کفن و دفن حضرت امام هادی علیه السلام توسط آن حضرت به دست ما رسیده است.

اما ناچاریم که حوادث زمان حضرت امام هادی علیه السلام و موضع حضرت امام هادی علیه السلام در برابر آن ها را به صورت کلی تحلیل نماییم تا بتوانیم با تجزیه و تحلیل آن رویدادها تصویر واضحی از شرایطی که امام عسکری علیه السلام را در مرحله دوم زندگی، یعنی مرحله امامت احاطه کرده بود بدست آوریم، تا بدین وسیله بتوانیم مرحله امامت آن حضرت را به خوبی درک نموده و

فعالیت های آن حضرت را در آن زمان تحلیل نماییم؛ دوران امامتی که کوتاهترین زمان امامت در میان ائمه بوده و سخت تر از آن در زمان امامت هیچ امامی دیده نشده است.

مرحله دوّم: این مرحله شامل ایام امامت آن حضرت تا زمان شهادت آن حضرت می باشد که از سال ۲۵۴ هـ ق آغاز شده و به سال شهادت آن حضرت در ۲۶۰ هـ ق منتهی می گردد. این مرحله از زندگی آن حضرت علی رغم کوتاهی زمان، در بردارنده حوادثی بسیار مهم است.

حضرت امام عسکری علیه السلام در این دوره از زندگی خود با خلافت سه تن از خلفای عباسی هم زمان بوده است. معتز ۲۵۵ هـ ق، مهتدی ۲۵۶ هـ ق و معتمد ۲۷۹ هـ ق.

میزان اهمیت این برهه از زندگی پربار حضرت امام حسن عسکری علیه السلام آنگاه برای ما آشکار می گردد که اهمیت مرحله غیبت حضرت امام عصر علیه السلام را پیش چشم آوریم، و تصوّر کنیم که بر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام لازم بود تا تمهیدات لازم را در این برهه از زمان به مرحله اجرا در آورد تا پیروان اهل بیت علیهم السلام را از مرحله ظاهر بودن به مرحله غیبت منتقل نماید. مرحله ای که باید در خلال آن هم امام معصوم و هم پیروان او، و هم خط رسالی اهل بیت علیهم السلام از خطر تباهی، فروپاشی و اضمحلال حفظ شود تا شرایط برای قیام ربّانی و کلی اهل بیت علیهم السلام بر ضد همه کاسخ های بیداد و طغیان فراهم آید و همه اهداف رسالت جاویدان الهی در روی زمین از طریق به وجود آمدن و برپایی دولت عدل جهانی اهل بیت علیهم السلام محقق گردد.

حضرت امام عسکری علیه السلام در سایه سار پدر

مهاجرت حضرت امام هادی علیه السلام به همراه فرزند بزرگوارش حضرت امام حسن عسکری علیه السلام از مدینه در سال ۲۳۴ هـ ق روی داد (۱) و در مدتی که آن امام همام در سامرا سکونت داشتند و بیست سال به طول انجامیده است، حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز به همراه آن حضرت در سامرا بوده اند.

پس می توان نتیجه گرفت چون حضرت امام هادی علیه السلام در سال ۲۵۴ هـ ق به شهادت رسیده اند، حضرت امام حسن عسکری مدت بیست و دو سال از عمر شریف خود را در کنار پدر بزرگوار خود به سر می برده است.

حضرت امام عسکری علیه السلام نیز در همان شرایط غم انگیز و سختی که حضرت امام هادی علیه السلام و پیروان آن حضرت در آن می زیسته اند زندگی می کرده است؛ شرایط سختی که حکومت بیدادگر زمان بر امام و پیروانش روا می داشت تا تحرکات امام و پیروانش را متوقف ساخته و یا محدود نماید. تا دایره فعالیت مکتب اهل بیت علیهم السلام گسترش نیافته و آثار آن ها در میان امت اسلامی منتشر نشود. چرا که این فعالیت ها به یقین نتیجه ای جز رودررویی امت اسلام با حکومت ستمگر در پی نداشته است. به همین دلیل بود که همواره در برابر این بزرگواران دست به اعمالی همچون شکنجه و آزار و

ص: ۶۳

زندان و تبعید و مراقبت دائم می زد که در طول تاریخ بشریت ابزار کار همه حکومت های ستمگر است.

۱. کودکی برجسته

روایت شده است که کسی از کنار حضرت امام حسن عسکری علیه السلام که در سن طفولیت بوده و در کنار سایر کودکان ایستاده بود گذشت و او را گریان یافت. آن شخص خیال کرد که این پسر بچه از حسرت آنچه دیگر بچه ها دارند می گرید و به همین دلیل است که در بازی آن ها شرکت نمی کند. به همین خاطر به او گفت: می خواهی برای تو هم چیزی بخرم تا با آن بازی کنی؟ حضرت امام حسن عسکری علیه السلام رو به آن مرد کرده و فرمودند: نه، ما برای بازی کردن آفریده نشده ایم.

آن مرد مبهوت شده و به آن حضرت عرضه داشت: پس برای چه خلق شده ایم؟ حضرت امام عسکری علیه السلام در جواب او فرمودند: برای دانش و عبادت.

آن مرد از آن حضرت پرسید از کجا این حرف را می گویی؟ آن حضرت در پاسخ او فرمودند: «از کلام خداوند متعال که می فرماید: أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا؛ آیا پنداشتید که شما را بیهوده آفریده ایم؟».

آن مرد مات و مبهوت و حیرت زده ماند و خطاب به آن حضرت گفت: تو کودکی کوچک و بیگناهی، اما تو را چه می شود [و از چه چیز هراسانی]؟!!!

حضرت امام عسکری علیه السلام در پاسخ او فرمودند:

از من دور شو. من مادر خود را دیده ام که با هیزم های درشت آتش درست می کرد.

اما آتش جز با هیزم های کوچک برافروخته نمی شد، و من می ترسم که از هیزم های کوچک جهنم باشم (۱).

ص: ۶۴

۱- (۱). حیاة الامام الحسن العسکری/ ۲۲-۲۳ به نقل از جوهره الکلام فی مدح السّاده الاعلام/ ۱۵۵.

و از محمد بن عبد الله روایت شده است که گفت: حضرت امام حسن عسکری در سن کودکی در چاه آبی سقوط کردند. حضرت امام هادی علیه السلام در حال نماز بوده و زنان فریاد می کردند. هنگامی که امام هادی علیه السلام از نماز فارغ شدند فرمودند: اشکالی ندارد. ناگاه دیدند که آب چاه آنقدر بالا آمد تا به دهانه چاه رسید و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را دیدند که بر بالای آب بوده و با آب بازی می کند (۱).

۲. عصر حضرت امام هادی علیه السلام

حضرت امام هادی علیه السلام در مدت امامت خویش با پنج تن از خلفای بنی عباس هم زمان بوده است. معتصم از سال ۲۲۰ تا ۲۳۲ ه ق، متوکل از سال ۲۳۲ تا ۲۴۷ ه ق که در آن سال به دست ترکان کشته شد و پس از او منتصر به خلافت روی کار آمد که مدت خلافت او شش ماه و دو روز بیشتر نبود، سپس مستعین از سال ۲۴۸ تا ۲۵۲ ه ق و بیشتر مدت خلافت معتز عباسی که از ۲۵۲ تا ۲۵۵ هجری به طول انجامید، چرا که شهادت حضرت امام هادی علیه السلام در سال ۲۵۴ هجری واقع گردیده است (۲)، و در همین سال بود که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام عهده دار مسئولیت امامت گردید.

شرایطی که دولت عباسی خصوصا بعد از به خلافت رسیدن متوکل با آن روبرو بود به راستی شرایط سختی بود و این شرایط از نشانه های ضعف آن دولت به شمار آمده و سرآغازی بر انحلال و فروپاشی این دولت به حساب می آید، جنگ های داخلی و خارجی از یک سو و نزاع و جدال بین فرزندان

ص: ۶۵

۱- (۱). الخرائج و الجرائح ۱/۳۶/۴۵۱ و به نقل از آن بحار الانوار ۵۰/۲۷۴.

۲- (۲). تاریخ طبری/۷ رویدادهای سال ۲۳۴ و سال ۲۵۴ ه ق.

خلفا برای به دست آوردن کرسی قدرت از دیگر سوی، به این امر دامن می زد؛ همچون نزاعی که میان مستعین و معتز در گرفت و به خلع مستعین و خلافت معتز در سال ۲۵۲ ه ق منجر گردید (۱). هر کدام از این جنگ ها و جدال ها تأثیری مستقیم در ایجاد ضعف و فروپاشی در دولت عباسی داشت.

رویدادها و حوادث داخلی نیز در فعالیت های خوارج نمود پیدا می کرد؛ گروهی که دارای فعالیت قوی و تأثیرگذار بوده، همواره با مال و سلاح پشتیبانی شده، رهبر آنان «مادر شاری» بود، البته انقلاب ها و شورش های علوی نیز در کنار جنگ و جدال افرادی که بر سر قدرت نزاع می کردند مزید بر علت بود.

علاوه بر همه این ها دولت عباسی در آن روزگار از وضعیت بد اقتصادی که نتیجه ریخت و پاش و اسراف بزرگان دربار، وزرا و اطرافیان آنان بود نیز، رنج می برد. در زمان متوکل دستور انهدام مقبره حضرت امام حسین علیه السلام در کربلا از سوی وی صادر گردید (۲)، و مانع کسانی شدند که به زیارت آن حضرت می رفتند. چرا که متوکل همواره آشکارا به دشمنی با آل ابی طالب می پرداخته و آنان را از خود می راند. اما در تاریخ هیچ موضع گیری از حضرت امام هادی علیه السلام در رویارویی با همه این پیشامدها ذکر نشده است و می توان به تعبیر صاحب کتاب تاریخ الغیبه الصغری این گونه گفت که: «در رابطه با موضع گیری حضرت امام هادی علیه السلام در برابر خلفا به جز اخبار بسیار کمی از موضع آن حضرت در برابر متوکل چیزی به دست ما نرسیده است (۳).

حضرت امام هادی علیه السلام در میان اهل مدینه دارای مقام و منزلتی والا و بلند

ص: ۶۶

۱- (۱). تاریخ یعقوبی ۴۷۶/۲.

۲- (۲). تاریخ ابن الوردی ۲۱۶/۱.

۳- (۳). تاریخ الغیبه الصغری ۱۱۷/.

بوده است. چرا که آن حضرت با آنان رابطه ای بسیار مستحکم داشته و همواره به آنان نیکویی می کرده است. هنگامی که متوکل آن حضرت را از مدینه احضار نمود و در سال ۲۳۴ هـ ق یحیی بن هرثمه را برای بردن حضرت امام هادی علیه السلام از مدینه به سامرا مأمور کرد، اهل مدینه بسیار مضطرب شده، ضجّه و ناله سر دادند. خود یحیی بن هرثمه این جریان را چنین بیان کرده است:

«من برای انجام این مأموریت به شهر مدینه رفتم. هنگامی که وارد شهر مدینه شدم دیدم مردم شهر که فهمیده بودند مأموریت من در رابطه با امام هادی علیه السلام چیست و می ترسیدند در این سفر چشم زخم و گزندگی به آن حضرت برسد، ضجّه و ناله بسیاری سر دادند. بدان سان که تا آن زمان، مردم مدینه چنین ضجّه و ناله ای در شهر نشنیده بودند، تو گویی که همه دنیا به جوش و خروش آمده بود. چرا که حضرت امام هادی علیه السلام همواره ملازم مسجد و محراب بوده و همیشه به اهل شهر مدینه نیکویی روا می داشت و هیچگاه به سمت دنیا و زیورهای آن میل و رغبت از خود نشان نمی داد. من سعی کردم مردم را آرام کنم و برای آنان سوگند یاد کردم که من در رابطه با آن حضرت هیچ دستور ناپسندی ندارم و بر آن حضرت هیچ باکی نیست، سپس خانه آن حضرت را جستجو کردم، اما در خانه او به جز قرآن، دعا و کتاب های علمی چیز دیگری نیافتم. اینجا بود که آن حضرت در چشم من بسیار بزرگ جلوه گر گردید» (۱).

این روایت می تواند، حجم نقشی را که حضرت امام هادی علیه السلام در مدینه ایفا می کردند به خوبی برای ما روشن نماید. نقشی که نتیجه آن حصول روابط

ص: ۶۷

و پیوندهای قوی و محکمی بود که امت را به آن حضرت و حضرت را به امت متصل می نمود. شاید هم متوکل به همین مطلب واقف شده بود و همین امر باعث شد تا آن حضرت را از مدینه منوره دور کرده و به شهر سامرا انتقال دهد.

زیرا سامرا شهری بود که عباسیان خود آن را بنا نهاده و معروف بود که مردم آن شهر- که اغلب آن ها از ترکان بودند- همواره مایل به عباسیان بوده، همواره در پی قدرت و قدرتمندان حکومتی بوده اند.

۳. موضع گیری های امام هادی علیه السلام در برابر رویدادها

اشاره

هنگامی که به برنامه های متوکل عباسی در برابر حضرت امام هادی علیه السلام دقت می کنیم متوجه می شویم که حرکت شخص حضرت امام هادی علیه السلام و قیام آن حضرت به مسئولیت هایشان در قبال امت از سویی و پیروان خاص آن حضرت- که همان افراد مؤمن به مرجعیت فکری و روحی آن حضرت بودند- از سویی دیگر، حرکتی محدود بوده که همواره حدود آن را میزان مراقبت و فشار هیأت حاکم نسبت به ایشان و پیروانشان مشخص می نماید.

امام هادی علیه السلام همان راهی را در پیش گرفتند که پدران بزرگوار آن حضرت علیهم السلام آن راه را در پیش داشتند، و مطابق با مصالح والای رسالت اسلامی به همان مقدار که شرایط عام و خاص جامعه به آن حضرت اجازه می داد دست به اقدامات می زدند. مصلحت جامعه اسلامی، از یک سو عبارت بود از حفظ مفاهیم رسالت اسلامی و از سویی دیگر جلوگیری از افتادن پیروان و نزدیکان آن حضرت در انحرافات یا دام هایی که دستگاه عباسی برای آن ها می گسترد.

اکنون می توانیم موضع گیری های امام هادی علیه السلام را در دو مسیر

مسیر اول: اثبات حق و نقد باطل در گستره امت اسلام، چه در سطح دستگاه حاکم یا در سطح عامه مردم.

حضرت امام هادی علیه السلام در این مسیر تا آنجا پیش رفت که یحیی بن اکثم به متوکل گفت: «پس از مسائلی که امروز از او پرسیدیم و جواب های دندان شکنی که او به ما داد دیگر خوش نداریم که با او وارد میدان مناظره و بحث علمی شویم. زیرا معلوم شد که از این پس، هیچ سؤالی از وی پرسیده نمی شود مگر این که وی به جواب آن کاملاً آگاه است و این کار، دانش او را آشکار کرده، موجب تقویت رافضیان می گردد» (۱).

مسیر دوم: محافظت کامل از اصحاب، رعایت مصالح آن ها، بر حذر داشتن ایشان از افتادن در دام های حکومت عباسی و یاری رساندن به آنان در مخفی داشتن فعالیت ها و بر حذر بودن از حرکت های حساب نشده (۲).

حال می توانیم با بررسی بعضی از حوادثی که حضرت امام هادی علیه السلام با آن ها روبرو بوده و برنامه هایی که در قبال آن حوادث به کار بسته است به تصویر واضحی از موضع گیری های حضرت امام هادی علیه السلام دست یابیم و فراتر از آن، به تصویر واضحی از شرایط کلی آن زمان دست یافته و آن ها را با دقت مورد بررسی قرار دهیم تا از خلال این بررسی حرکت کلی ائمه اطهار و موضع گیری های مخصوص هر امام را دریابیم.

ص: ۶۹

۱- (۱). المناقب ۴/۴۳۷.

۲- (۲). الغیبه الصغری/۱۱۸.

گروهی در نزد متوکل، از حضرت امام هادی علیه السلام سعایت کردند و به او خبر دادند که در منزل آن حضرت نامه ها، اسلحه ها و شواهد دیگری مبنی بر این که وی در صدد گرفتن حکومت می باشد موجود است. به همین سبب، متوکل شبانه گروهی از ترکان را مأمور کرد تا غافلگیرانه بر منزل امام هادی علیه السلام هجوم آورند. هنگامی که آن ها به منزل حضرت امام هادی علیه السلام هجوم آوردند وی را در خانه تنها یافتند، در حالی که رو به قبله نشسته و قرآن می خواند. آنان مشاهده کردند که آن حضرت بر روی خاک نشسته و زیر پای آن حضرت فرشی وجود ندارد. آنان حضرت امام هادی علیه السلام را با همان حالت دستگیر کرده و در دل تاریک شب به نزد متوکل آوردند، و آن حضرت را در مجلس شراب متوکل و در حالی که جام شرابی نیز در دست او بود در برابر او به پا داشتند. هنگامی که متوکل آن حضرت را دید وی را احترام کرده و در کنار خود نشانده، چراکه در منزل آن حضرت هیچ یک از مدارکی که سعایت کنندگان خبر داده بودند یافت نشده بود و متوکل دلیلی برای خرده گیری بر امام هادی علیه السلام نداشت. در این حال جام شرابی که در دست داشت به حضرت امام هادی علیه السلام تعارف کرد.

حضرت امام هادی علیه السلام رو به متوکل کرده و فرمودند: ای امیر مؤمنان، هرگز خون و گوشت من با شراب آمیخته نشده است. پس مرا از این امر معاف بدار. متوکل آن حضرت را معاف کرده و گفت: پس شعری بخوان تا مرا خوش آید.

حضرت امام هادی علیه السلام رو به متوکل کرده و فرمودند: «من خیلی کم شعر می خوانم».

متوکل گفت: حتما باید شعری بخوانی. اینجا بود که حضرت امام

هادی علیه السلام این اشعار را خواندند:

«آنان در حالی که مردانی جنگ آزموده پاسشان می داشتند بر بالای قلّه کوه ها خوابیدند، اما آن قلّه ها نیز نتوانست آن ها را در برابر اثردهای مرگ در امان دارد.»

«آنان پس از آن عزت از پناهگاه های امنشان پایین آورده شدند و در حفره هایی قرار داده شدند که بد جایگاهی بود.»

«پس از این که آنان در قبر قرار گرفتند فریاد زننده ای آن ها را ندا کرد که تخت و تاج و زیورآلات شما کجاست؟»

«کجاست آن صورت های نازپرورده ای که همواره در پشت پرده ها و پیرایه ها بود؟»

«آنگاه وقتی که این سؤال ها از آن ها می شود به جای آن ها قبر به پاسخ می آید که: آن صورت ها اکنون محل جنگ و جدال کرم ها شده است»

«چه طولانی بود عمری که آنان در آن فقط خوردند و آشامیدند، اما اکنون پس از آن خوردن طولانی خود خوراک مور و مار شدند.»

«و چه دیر زمانی که خانه هایی ساختند تا آن ها را از دشمن محافظت نماید، اما خانه ها و اهل و عیال را ترک گفته و به سرای دیگر منتقل شدند.»

«و چه دیر زمانی که اموال را گنج نموده و برای روز مبادا ذخیره کردند اما همه آن اموال و دارایی ها را برای دشمنان خویش گذاشتند و از این سرا کوچ کردند.»

«اکنون خانه های آن ها به صورت ویرانه هایی غیرمسکونی درآمده است و

در اینجا بود که متوکل بسیار گریست، تا آنجا که اشک هایش ریش او را خیس کرد، تمام کسانی که در مجلس او بودند نیز گریه کردند. آنگاه دستور داد تا بساط شراب را جمع کردند و گفت: ای ابو الحسن، آیا قرضی داری؟ حضرت امام هادی علیه السلام فرمودند: آری، چهار هزار دینار. متوکل دستور داد تا این مبلغ را به آن حضرت بدهند و ایشان را محترمانه به خانه بازگردانند (۲).

موضع گیری های حضرت امام هادی علیه السلام از سویی مطابق با موقعیت امامت آن حضرت و از دیگر سوی منطبق با شرایط سیاسی و اجتماعی ای که آن حضرت و پیروانش را احاطه کرده بود تنظیم می گردید.

حضرت امام هادی علیه السلام همواره در صدد بود تا هرگاه فرصتی پیش بیاید بر همه اتمام حجت نموده و حق را به پا دارد. روایت شده است که روزی مردی نصرانی به خانه حضرت امام هادی علیه السلام آمده و قدری پول برای آن حضرت آورده بود. خادم از خانه خارج شد و به او گفت: آیا تو یوسف بن یعقوب هستی؟ او گفت: آری. خادم گفت: پیاده شو و در دهلیز خانه بنشین، نصرانی از

ص: ۷۲

۱- (۱). باتوا علی قلیل الأجبال تحرسهم غلب الرجال فما أغتتهم القلل و استنزلوا من بعد عز من معاقلهم فاودعوا حفرا یا بئس ما نزلوا ناداهم صارخ من بعد ما قبروا أين الأسره و التیجان و الحلل أين الوجوه التی كانت منعمه من دونها تضرب الأستار و الكلل فأفصح القبر عنهم حین ساء لهم تلك الوجوه علیها الدود یقتل قد طالما أكلوا یوما و ما شربوا فأصبحوا بعد طول الأكل قد اكلوا و طالما عمّروا دورا لتحصنهم ففارقوا الدور و الأهلین و انتقلوا و طالما كنزوا الأموال و ادخروا فخلّفوها علی الأعداء و ارتحلوا أضحت منازلهم قفرا معطله و ساكنوها الی الأجداث قد رحلوا

۲- (۲). مروج الذهب ۱۱/۴ به نقل از مبرّد، شاید نقل ابن خلّکان در وفيات الاعیان ۴۳۴/۲ هم به نقل از مبرّد باشد، و به نقل از مسعودی سبط در تذکره الخواص/۳۲۳.

این که خادم اسم او و اسم پدرش را می دانست تعجب کرد. چرا که او هرگز بر امام هادی علیه السلام داخل نشده و در آن شهر هم کسی او را نمی شناخت. سپس خادم خارج شد و گفت: آن صد دیناری که در کاغذی پیچیده و در آستین گذاشته ای بده، نصرانی پول ها را در آورد و به خادم داد. سپس بر حضرت امام هادی علیه السلام داخل شد و آن حضرت از او خواستند به راه حق و حقیقت برگشته و به دین مبین اسلام داخل شود. هنگامی که امام به او فرمودند: «ای یوسف، آیا هنوز وقت آن نرسیده است تا هدایت شوی؟» یوسف پاسخ داد: ای مولای من، به اندازه ای دلیل و برهان برای من ظاهر شده است که اگر کسی اهلیت داشته باشد برای او کافی است، حضرت امام هادی علیه السلام به او فرمودند: «هیئات، تو مسلمان نمی شوی. اما به زودی فلان پسر تو مسلمان می شود و از شیعیان ما خواهد بود» (۱).

حضرت امام هادی علیه السلام و وزیر منتصر

روایت شده است که روزی حضرت امام هادی علیه السلام در ایام وزارت احمد بن خصیب به همراه او حرکت می کرد. حضرت امام هادی علیه السلام کمی آهسته تر از او حرکت می کرد و بنابراین وی جلوتر از امام هادی علیه السلام می رفت. ابن خصیب برگشته و به امام هادی گفت: قربانت شوم، تندتر راه بیا، حضرت امام هادی علیه السلام فرمودند: «تو مقدم هستی» (۲). راوی گوید: چهار روز بیشتر نگذشت که ابن خصیب از وزارت برکنار شده، زنجیر در پایش قرار گرفت و اندکی بعد کشته شد (۳).

ص: ۷۳

۱- (۱). الخرائج و الجرائح ۳/۳۹۶/۱ ب ۱۱، و به نقل از آن کشف الغمه ۱۸۲/۳.

۲- (۲). در زبان عربی کلمه «مقدم» به فتح دال به یک معنی، کنایه از شخصی است که برای مجازات - خصوصاً اعدام - به محل اجرای حکم آورده می شود.

۳- (۳). اصول کافی ۶/۵۰۱/۱ و به نقل از آن ارشاد ۳۰۶/۲، و اعلام الوری ۱۱۶/۲ و به نقل از ارشاد

ابن خصیب از ظالمان و جباران روزگار بود. منتصر او را به وزارت برگزید. اما هنگامی که وی به ظلم و ستم مشهور شد از کار خود پشیمان شد.

نمونه ای از رفتار ظالمانه او این است که روزی سوار بر اسب حرکت می کرد.

شخص ستمدیده ای به قصد تظلم رکاب او را گرفت و قصه خود را باز گفت.

وی پای خود را از رکاب بیرون آورده و چنان به سینه آن مظلوم کوبید که او را کشت. مردم این قصه را دهان به دهان نقل کردند و یکی از شاعران این شعر را در رابطه با این قصه سرود:

«به خلیفه بگو ای پسر عمومی محمد، وزیر خود را افسار کن چرا که او لگدپران است»

«او را درباره لگد انداختن به سوی مردمان مورد سؤال قرار بده و اگر طالب مال هستی بدان که وزیر تو اموال بسیاری دارد»

(۱)

امام هادی علیه السلام و هموردی علمی

مبارزه حکومت با حضرت امام هادی علیه السلام به برنامه ریزی های سرکوبگرانه منحصر نبود، بلکه هر از گاهی سعی می کردند تا در مجالس عمومی حضرت امام هادی علیه السلام را به وسیله سؤالات سخت علمی که واعظان و عالمان درباری برای آن حضرت طرح می کرده و با آن حضرت به مناظره و محاجه می پرداختند، به زحمت بیندازند تا بلکه آن حضرت عاجز شده و مقام علمی آن حضرت زیر سؤال برود.

ص: ۷۴

۱- (۱). مروج الذهب ۴/۴۸، الکامل فی التاریخ ۵/۳۱۱. قل للخلیفه یا ابن عم محمد أشکل وزیرک انه رکال أشکله عن رکال الرجال فان ترد مالا فعند وزیرک الأموال

البته ناتوانی فقیهان حکومتی از حل مشکلات فقهی جدیدی که برای دولت اسلامی پیش می آمد نیز عامل دیگری بود تا خلیفه مسائل را با حضرت امام هادی علیه السلام مطرح نماید. روایت شده است که مردی نصرانی به نزد متوکل آمد که با زنی مسلمان زنا کرده بود، متوکل می خواست تا بر او حد جاری کند، مرد نصرانی که اوضاع را خطرناک دید فوراً مسلمان شد، یحیی بن اکثم که در آن زمان قاضی القضاة بود گفت: ایمان این مرد نصرانی هم شرک او و هم گناه او را از بین برد، یکی دیگر از فقیهان حکومتی گفت: باید سه حد بر او جاری شود، و هر کدام از آن فقیهان نظری دادند. هنگامی که متوکل این اختلاف را در میان فقها دید دستور داد تا نامه ای به حضرت امام هادی علیه السلام نوشته و این مشکل را از آن حضرت پرسند. هنگامی که حضرت امام هادی علیه السلام نامه را خواندند در پاسخ نوشتند: «آنقدر شلاق بخورد تا بمیرد». یحیی بن اکثم و فقیهان سامرا این حکم را انکار کردند و گفتند: ای امیر المؤمنین، از او علمت این حکم را سؤال کن، چرا که این حکم، حکمی است که در قرآن مجید نیامده و سنتی هم در رابطه با آن وجود ندارد.

متوکل به حضرت امام هادی نامه ای نوشت که در آن آمده بود: فقیهان این حکم را انکار کرده و گفته اند: سنت بر این حکم قائم نشده است، و در قرآن نیز آیه ای بر مدلول آن وجود ندارد، پس برای ما بیان کن که به چه دلیل حکم کرده ای این مرد آنقدر شلاق بخورد تا بمیرد؟!

حضرت امام هادی علیه السلام در پاسخ نوشتند:

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَخَدَّاهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ * فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا»؛

پس چون سختی [عذاب] ما را دیدند گفتند: «فقط به خدا ایمان آوردیم و بدانچه با

او شریک می گردانیدیم کافریم* و [لی] هنگامی که عذاب ما را مشاهده کردند، دیگر ایمانشان برای آن ها سودی نداد (۱). پس متوکل دستور داد تا آن مرد را آنقدر تازیانه زدند که مرد (۲).

حضرت امام هادی علیه السلام و فتنه خلق قرآن

در زمان حکومت مأمون عباسی از جانب دستگاه حکومت به مسأله خلق قرآن دامن زده شد. دستگاه حکومتی عباسی از این عمل چند منظور داشت.

یکی این که امت را از دل مشغولی ها و اهداف اصلی خود دور کنند؛ دیگر این که به واسطه این اختلاف، شکاف میان فرزندان امت اسلام را عمیق کرده و توسعه بخشند، تا این اختلاف و مشغول شدن به خود، آنان را از فکر کردن به مبارزه با حاکم منحرفی که همه رفتارها و اقداماتش از شریعت اسلامی به دور بود باز دارد. فایده دیگر مسأله خلق قرآن این بود که هیأت حاکم از این قضیه برای مبارزه با دشمنان خود استفاده می کرد، زیرا به این بهانه، دامی برای شناخت نیروهای مخالف نهاد، سپس سعی در کمرنگ و محدود کردن نقش آن ها در جامعه می نمود.

حضرت امام هادی علیه السلام به شیعیان خود در بغداد نامه ای نوشت و آن ها را از داخل شدن در مسأله خلق قرآن و همراهی با کسانی که در این گونه مسائل به بحث می پردازند بر حذر داشت، و بدین وسیله آثار منفی که ممکن بود دامنگیر آنان شود از ایشان دور می کرد. چه بسا ممکن بود که شیعیان با وارد شدن در این عرصه ها به عملیات سرکوبگرانه حکومت مبتلا گردند. این نامه از آن

ص: ۷۶

۱- (۱). غافر/ ۸۴-۸۵.

۲- (۲). مناقب آل ابی طالب ۴/ ۴۳۷.

حضرت روایت شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم، عصمنا الله و اياك من الفتنة فإن يفعل فاعظم بها نعمه و إلا يفعل فهي الهلكة. نحن نرى ان الجدل في القرآن بدعه اشترك فيها السائل و المجيب فتعاطى السائل ما ليس له و تكلف المجيب ما ليس عليه، و ليس الخالق إلا الله و ما سواه مخلوق، و القرآن كلام الله لا- تجعل له اسما من عندك فتكون من الضالين. جعلنا الله و اياك من الذين يخشون ربهم بالغيب و هم من الساعه مشفقون».

به نام خداوند بخشنده مهربان، خداوند ما و شما را از فتنه دور نگه دارد، که اگر این کار را انجام بدهد بسیار نعمت بزرگی به ما عنایت کرده است. و اگر این کار را نکند هلاک شده ایم. ما جدال در مسأله قرآن را بدعتی می دانیم که هم سؤال کننده و هم جواب دهنده در آن شریک هستند. چرا که سؤال کننده چیزی را می پرسد که به او مربوط نیست و جواب دهنده را به جوابی وامی دارد که برای دادن آن جواب وظیفه ای ندارد، و هیچ خالق بی جز خداوند وجود ندارد، و آنچه به جز او هست همه مخلوق اند و قرآن کلام خداست. برای این کلام خدا اسمی از نزد خود نگذار، چرا که در این صورت از گمراهان خواهی شد. خداوند ما و تو را از کسانی قرار دهد که از پروردگارشان در نهان می ترسند و از قیامت هراسناک اند (۱).

این مسأله ساختگی در زمان حکومت مأمون، معتصم و واثق ذهن امت اسلام را همواره به خود مشغول داشته بود، جواب حضرت امام هادی علیه السلام بسیار تعیین کننده و رسا بوده و شیعیان خود را از افتادن در دام های هیأت حاکم دور کرده و آن ها را با دین سالم از این فتنه خارج می نمود، حضرت امام

ص: ۷۷

هادی علیه السّلام همواره مترصد رویدادها و پدیده هایی بود که حیات عموم جامعه اسلامی را با تهدید مواجه می ساخت، و در هریک از آن ها-به صورت خاص-موضع گیری خاص آن را به کار می برد تا شیعیان خود را از لغزشگاه های انحراف و وارد شدن در بسیاری از مسائل که جز آشکار شدن هویت شیعی آن ها و در نتیجه افتادن در دام های هیأت حاکم و سرکوب و شکنجه و زندان فایده دیگری در برداشت جلوگیری نماید.

امام هادی علیه السّلام با اصحاب و شیعیانش

زندگی حضرت امام هادی علیه السّلام آمیخته با حوادث تلخی بود. چراکه در آن زمان جنگ بر سر قدرت در شدیدترین وضع خود بین فرزندان هیأت حاکم از یک سو و بین امیران و فرماندهان ترک و غیر ترک که در به دست گرفتن حکومت طمع بسته بودند از سوی دیگر در گرفته بود. نتیجه این جنگ و جدال این بود که در این شرایط، حضرت امام هادی علیه السّلام و عموزادگان و پیروان آن حضرت متحمل آزار و شکنجه زیادی گردیدند. چراکه هر کدام از آن جدال کنندگان بر سر قدرت، آن حضرت را به عنوان رهبر جبهه مخالفان حکومت می دانست. حاکمان عباسی اگرچه در میان خود سخت بر سر قدرت درگیر بودند، اما همه آن ها به یک اندازه از حضرت امام هادی علیه السّلام وحشت داشتند. آنان، آن حضرت را سرور اهل بیت و پیشوای امت و دارای نفوذ کلمه در میان مردم می دانستند.

حضرت امام هادی علیه السّلام نیز به عنوان مرجع فکری و روحی جامعه شیعه و با هدف ایمن سازی مؤمنان در برابر انحرافات فکری، همواره نقش تربیت، راهنمایی و آماده سازی آنان را دنبال می نمود. آن حضرت همواره آنان را از

وارد شدن در بسیاری از مسائل که وارد شدن در آن‌ها باعث کشف هویت آن‌ها و ارتباطشان با امام علیه السّلام می‌گردید منع می‌نمود. چراکه کشف این هویت و ارتباط باعث می‌شد که آن‌ها در معرض گرفتار شدن در چنگال عقوبت و شکنجه هیأت حاکم قرار گیرند. چراکه اگر عمال حکومت به ارتباط نزدیک و موالات کسی با این خاندان پی می‌بردند آن شخص عاقبتی جز زندان و یا کشته شدن نداشت، چنان‌که این مسأله در رابطه با ابن سکیت و دیگرانی غیر از او اتفاق افتاد.

کسانی که این برهه از تاریخ را که به عصر عبّاسی دوّم معروف شده است مطالعه کرده‌اند، اگرچه دولت عبّاسی را در این دوره به ضعف سیاسی و اداری توصیف نموده‌اند، اما بر این نکته تأکید دارند که حاکمان دولت عبّاسی علی‌رغم تمام ضعف‌هایی که داشتند در مراقبت شدید از امام و اصحاب او کوتاهی نمی‌کردند، تا بدین وسیله دایره فعالیت امام علیه السّلام را محدود کرده و نگذارند تأثیر فعالیت‌های آن بزرگوار به اقشار مختلف امت برسد. به همین دلیل است که می‌بینیم حضرت امام هادی علیه السّلام بیشتر وقت و تعلیمات خود را به شیعیان و موالیان خود اختصاص می‌داد و در عین حال مترصد فرصت‌هایی بود که در آن فرصت‌ها بتواند به موضع‌گیری‌هایی بپردازد که نشان‌دهنده نقطه نظر اسلام در وقایع و رویدادها و بیان‌کننده میزان دوری حاکمان عبّاسی از پیاده کردن تعالیم واقعی اسلام باشد. چراکه عباسیان در قلمه انحراف و فرو رفته در گنداب لُهو و هرزه‌درایی بودند.

موضع‌گیری‌های امام هادی علیه السّلام در برابر رویدادها، متناسب با شرایط زمان خود بوده است. آن حضرت راهنمایی‌ها و تعلیمات خود را با احتیاط و دقت و مخفی‌کاری کامل به شیعیان و اصحاب خود می‌رسانده است.

و شاید بتوان مهمترین و روشنترین موضع گیری حضرت امام هادی علیه السلام را در این جنبه به حسب آنچه از اسناد موثق تاریخی به دست ما رسیده است موضع گیری آن حضرت در مقابل توطئه متوکل برای ضربه زدن به آن حضرت از طریق برادرش موسی باشد؛ آنجا که متوکل با توطئه بعضی از همنشینان خود، «موسی» برادر حضرت امام هادی علیه السلام را از مدینه به سامرا دعوت کرد تا با نشانیدن او در مجلس لهو و لعب خود شایع کند، که حضرت امام هادی علیه السلام در نزد متوکل نشسته و در شرب خمر و لهو و لعب با او همدم و همراه است.

اما حضرت امام هادی علیه السلام به همراه کسانی که به استقبال برادر آن حضرت رفته بودند حرکت کرد و قبل از این که برادرش سخنی گفته باشد وی را از عاقبت شوم توطئه متوکل آگاه کرد و به وی خبر داد که او هرگز با متوکل در مجلسی که متوکل قصد آن را دارد بر سر یک سفره نخواهد نشست، و چنین شد که امام علیه السلام خبر داده بودند، چرا که متوکل پیش از برقراری آن مجلس به قتل رسید (۱).

رسیدگی حضرت امام هادی علیه السلام به شیعیان و برآوردن نیاز آنان

حضرت امام هادی علیه السلام نامه ای به محمد بن فرج رنجی نوشتند که در آن آمده بود: «به امور خود سروسامان ده و آماده امر مهمی باش»، محمد بن فرج گوید: من مشغول رتق و فتق امور خود شدم و نمی دانستم که منظور آن حضرت از نامه ای که نوشته است چیست، تا این که فرستاده ای از طرف حکومت بر من وارد شده، مرا دستگیر کرده و با غل و زنجیر از شهرم حرکت

ص: ۸۰

۱- (۱). اصول کافی ۸/۵۰۲/۱ و در چاپ دیگر ۹/۲ و به نقل از آن ارشاد ۳۰۷/۲، اعلام الوری ۱۲۱/۲ - ۱۲۲، و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۱۷۱/۳.

داده و تمام اموال و دارایی های مرا مصادره کردند.

می بینیم حضرت امام هادی علیه السّلام در زندان نیز از حمایت این مرد دست برنداشته و در نامه ای بشارت آزادی او را از زندان داده و او را چنین سفارش کردند: «در ناحیه کرانه غربی فرود نیا».

وی گوید: هنگامی که این نامه را خواندم در دل گفتم: عجیب است!! امام هادی علیه السّلام در حالی چنین مطلبی را برای من می نویسد که من در زندان به سر می برم اما چند روزی نگذشت که مشکلم برطرف شد، دست و پای مرا باز کرده و از زندان آزادم کردند (۱).

از همین قبیل است قضیه یکی دیگر از اصحاب آن حضرت که توسط دستگاه عباسی متحمل ضرر مالی شده است؛ وی گوید: روزی به نزد حضرت امام هادی علیه السّلام رفته و به آن حضرت عرضه داشتم: متوکل تنها به این خاطر که می داند من با شما ارتباط دارم، حقوق مرا قطع نموده و جز این، اتهام دیگری ندارم، حال سزاوار است که بر من لطف و کرم کنی و در نزد او وساطت کنی تا حقوق مرا وصل کند. امام هادی علیه السّلام فرمودند: ان شاء الله حاجت برآورده است.

چون شب فرا رسید، فرستادگان متوکل پی در پی به در خانه من آمده احضارم می نمودند. من در همان شب به نزد متوکل رفته، او را در رختخوابش دراز کشیده یافتم. متوکل در همان حال به من گفت: ای ابو موسی به ما سر نمی زنی و خود را از خاطر ما میبری. چه مقدار از بابت حقوق از ما طلب داری؟

گفتم: فلان صله و فلان پول و چون قدری از طلب خود را یادآوری نمودم دستور داد تا آن مبلغ و به اندازه همان مبلغ اضافه به من دادند، پس از این که از

ص: ۸۱

۱- (۱). اصول کافی ۱/۵۰۰/۵، به نقل از آن، ارشاد ۲/۳۰۶، اعلام الوری ۲/۱۱۵، به نقل از ارشاد، کشف الغمه/۱۷۰.

نزد او خارج شدم به وزیرش فتح گفتم: آیا حضرت امام هادی علیه السلام اینجا آمده یا نامه ای برای متوکل نوشته است؟ فتح پاسخ داد: خیر. ابو موسی گوید: بر حضرت امام هادی علیه السلام داخل شدم. آن حضرت تا مرا دیدند فرمودند: «ای ابو موسی، این چهره، چهره رضایتمندی است»، عرض کردم: ای سید و آقای من، به من گفته شده که شما اصلاً به نزد متوکل نرفته و از او چیزی نخواستید.

آن حضرت در پاسخ فرمودند:

خداوند متعال می داند که ما هیچگاه در کارهای مهم جز به او پناه نبرده و در ناملایمات جز بر او توکل نمی کنیم. ما نیز عادت کرده ایم که همواره دست حاجت به سوی آن درگاه مقدس دراز کرده و اجابت را تنها از او بخواهیم، و می ترسیم که اگر ما از این کار رو برگردانیم، اجابت نیز از دعای ما برداشته شود (۱).

حضرت امام هادی علیه السلام دائماً از اوضاع و شرایطی که شیعیان و اصحاب حضرت در آن می زیسته اند آگاهی کامل داشته و به جهت همین اطلاع از بدی شرایط اقتصادی و سیاسی، همواره در راه کم کردن فشار از شیعیان تلاش می کرده اند. آن حضرت می دانستند که حکومت عباسی آن چنان کار را بر ایشان تنگ گرفته، شرایط دشواری برایشان می آفریند که آنان را از هرگونه تحرک و عمل باز می دارد، چه رسد به این که بخواهند از نظر اقتصادی و سیاسی به جنگ و درگیری با دستگاه حاکم پردازند و حضرت امام هادی علیه السلام در نظر داشتند برای تقویت شیعیان در برابر چنین اوضاعی به اقداماتی از این دست پردازند:

ص: ۸۲

۱- (۱). امالی طوسی/ ۲۸۵/ ۵۵۵، به نقل از آن مناقب آل ابی طالب ۴/ ۴۲۲.

۱. تقویت ارتباط و توجه آنان با خداوند متعال.

۲. برآوردن نیازهای شخصی آنان.

۳. بازگرداندن اعتماد به نفس آنان برای پایداری در راه یاری حق و مبارزه با باطل.

۴. محکم کردن ارتباط شیعیان با شخص آن حضرت به جهت گرفتن دستورات و مسائل دینی و سیاسی به صورت مستقیم یا از طریق افراد راستگویی که امام علیه السلام شیعیان را به برقرار کردن رابطه با آنان سفارش می کردند.

امام هادی علیه السلام و غالیان

در زمان حضرت امام هادی علیه السلام اشخاص و گروه هایی بروز کردند که مردم را به آراء و نظریات و جهت گیری هایی خاص به خود دعوت می کردند و با این کار قصد داشتند تا مردمان ساده دل را گول زده، از رهبری حضرت امام هادی علیه السلام برگردانده و در معتقدات آن ها ایجاد شک کنند تا بدین وسیله بتوانند حرکت شیعه را مختل کرده و دایره تأثیرگذاری آنان را محدود نمایند.

بعید نیست که در پشت صحنه بعضی از این افکار و مجموعه ها دست ایادی حکومت دیده شود. چراکه مهمترین هدف آنان ضعیف کردن حرکت امام علیه السلام و تنگ کردن دایره اثرگذاری افکار آن حضرت در برابر افکار بدعت آموز، ویرانگر و ضد اسلامی حکومت بوده است.

از این گروه غالیان و منحرفان، می توان به علی بن حسکه و قاسم یقطینی اشاره کرد. هنگامی که اصحاب حضرت امام هادی علیه السلام از آن حضرت در رابطه با معتقدات علی بن حسکه سؤال کردند، امام علیه السلام در این باره فرمودند:

این دین ما نیست، پس از آن دوری کن. (۱)

و از محمّد بن عیسی-یکی از اصحاب حضرت امام هادی علیه السّلام-روایت شده است که گفت: حضرت امام هادی علیه السّلام نامه ای به من نوشتند که در آن آمده بود:

خداوند قاسم یقیننی و علی بن حسکه قمی را لعنت کند. همانا شیطانی به چشم قاسم آمده و برای فریب او سخنانی به ظاهر زیبا را به وی القا می نماید (۲).

و موارد زیاد دیگری از موضع گیری های حضرت امام هادی علیه السّلام در همین رابطه، برای بیان حقیقت، اثبات عقیده حق و بر حذر داشتن اصحاب و شیعیان خود از انحراف و گمراهی.

امام هادی علیه السّلام و انقلاب های زمان آن حضرت

شرایط اقتصادی و اجتماعی بد و شرایط سیاسی آمیخته به زور و استبداد که امت اسلام از ابتدای دولت عباسی دوّم با آن دست به گریبان بود بسیاری از مخالفان دولت را بر آن داشت تا به قیام مسلحانه بر ضد این حکومت دست بزنند. به همین دلیل در شهرهای مختلف مملکت اسلامی چندین انقلاب و شورش به وقوع پیوست. همچنان که حرکت های جدایی طلبانه ای نیز روی داد که نتیجه آن ها تشکیل دولت ها و امارت های مستقل در شهرهای مختلف بود.

امروز ما به واسطه سختی دست یابی به مواضع حضرت امام هادی علیه السّلام در برابر هر کدام از این قیام ها و انقلاب ها نمی توانیم ادعا کنیم که همه این حرکت ها صورت شرعی داشته است، چرا که برخورد و موضع گیری حضرت

ص: ۸۴

۱- (۱). رجال کشی/۵۱۶/۹۹۴ و ۹۹۵.

۲- (۲). رجال کشی/۵۱۸/۹۹۶.

امام هادی علیه السلام و شیعیان آن حضرت با رویدادها و حوادث زمان کاملاً آمیخته با احتیاط و پوشیدگی بوده است. زیرا سفارشات و تعلیمات آن حضرت به خواص و شیعیانشان نیز از بالا-ترین حد مخفی کاری برخوردار بوده است، قیام ها و نهضت های زمان حضرت امام هادی علیه السلام را می توان به دو بخش تقسیم نمود:

۱. تحرکات و قیام هایی که تحت عنوان «دعوت به رضایت آل محمد صلی الله علیه و اله» صورت می گرفت.

۲. حرکت های مخالفی که به دلایل و اسباب متعددی با حکومت بنی عباس درگیر بودند. دلایلی مانند ظلم و ستم حاکمان بنی عباس، ظلم و جور والیان و فرماندهان ترک سپاه. چراکه این دوره از تاریخ، زمان بروز نقش وسیع ترکان در اداره حکومت بوده است.

امام هادی علیه السلام و روش های مبارزه با حکومت

دور کردن حضرت امام هادی علیه السلام از مدینه و اقامت دادن آن حضرت در شهر سامرا که نزدیک به مرکز خلافت یعنی بغداد بود با این هدف انجام شد که دستگاه حاکم به سادگی بتواند همه حرکات و سکنات آن حضرت را زیر نظر داشته و از دیگر سوی آن حضرت را از شیعیان و اهل بیت و دوستانشان دور، نگاه دارند. با این امید که فعالیت های حضرت امام هادی علیه السلام را ضعیف کرده، نقش آن حضرت را در جامعه محدود نموده و در نهایت، آن حضرت را در برابر این مراقبت شدید به تسلیم وادارند تا نخست به میزان تحرک آن حضرت دست یافته و سپس شیعیان و اصحاب آن حضرت را شناسایی نموده و برای خنثی کردن برنامه های آن ها برنامه ریزی کرده و از تأثیر امام و انتشار فکر آن

حضرت در میان امت اسلام جلوگیری نمایند. نسلی که مکتب حضرت امام رضا علیه السلام و فرزندان آن بزرگوار را به عنوان جبهه اصلی مبارزه با حکومت وقت می دانستند.

پس ثبات حکومت عباسی متوقف بر خنثی کردن همه تحرکات مخالف بود. از همین جا درمی یابیم که تعلیمات و راهنمایی های حضرت امام هادی علیه السلام برای پیروان و اصحاب آن حضرت تا چه اندازه دقیق و عمیق بوده، چرا که شرایط زندگی آن نسل بسیار سخت و دشوار بوده است.

ما می توانیم از راه بررسی نوع مسائلی که حضرت امام هادی علیه السلام و شیعیانش آن ها را مراعات می کردند سختی شرایطی را که امام هادی علیه السلام و شیعیانش را از جانب حکومت ظالم عباسی احاطه کرده بود دریابیم. حال به مواردی از این دقت ها توجه نمایید:

۱. انتخاب مکان های سری برای دیدارها، از اسحاق جلاب روایت شده است که گفت: حضرت امام هادی علیه السلام مرا طلبید و مرا به اصطبل خانه خود برد که در آنجا جای وسیعی یافتم که تاکنون آن را نمی شناختم (۱).

۲. خودداری از نوشتن معلومات و فرامینی که از جانب امام هادی علیه السلام صادر می شد، از داود صرمی روایت شده است که گفت: مولایم حضرت امام هادی علیه السلام دستورات زیادی به من دادند تا من آن کارها را به انجام برسانم.

سپس به من فرمودند: «بگو چیزهایی را که به تو گفتم چگونه بازگو خواهی کرد؟» من آنچه را که آن حضرت فرموده بود از یاد برده بودم، آن حضرت دستور دادند تا دوات حاضر کرده و نوشتند: «بسم الله الرحمن الرحيم. اگر

ص: ۸۶

خداوند متعال بخواهد آن‌ها را به یاد خواهم آورد و کار به دست خداوند متعال است».

۳. به کار بردن اسامی سرّی (۱).

۴. به کار بردن زور بر ضد عناصر خطرناک.

۵. اعتماد بر عناصر متعهد، مؤمن و مخلص در نقل اخبار و نامه‌ها (۲).

آن حضرت علاوه بر این موارد، شیوه‌های دیگری نیز برای رساندن اطلاعات به شیعیان یا موضع‌گیری کردن در برابر حوادث کلی جامعه و غیره داشتند؛ مثلاً- از طریق طرح افکار در مجالس عمومی یا خصوصی یا از طریق القای ادعیه و زیارات ائمه علیهم السّلام. چنان که نمونه آن را در زیارت جامعه می‌بینیم که متضمّن معانی بسیار بلند و افکار عقیدتی بسیار مهم است.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام نیز در جزء جزء همه این رویدادها و حوادث با پدر بزرگوار خود همراه و شاهد همه آنچه را که بر پدر بزرگوارش و شیعیان او می‌گذشته بوده است. آن حضرت برنامه‌های سرکوبگرانه‌ای که حکومت بر آن حضرت روا می‌داشته و مصیبت‌هایی که امت اسلام از آن رنج می‌برده اند را در طول بیست سال از نزدیک دیده و مشاهده نموده است.

۴. ازدواج حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام

از بشر بن سلیمان نخاس- از اولاد ابو ایوب انصاری- یکی از اصحاب حضرت امام هادی و امام عسکری علیهما السّلام روایت شده است که گفت:

«کافور خادم- خادم امام هادی علیه السّلام- به نزد من آمد و گفت: مولای ما

ص: ۸۷

۱- ((۱)). ر. ک تاریخ الکوفه/ ۳۹۳، منهاج التحرّک عند الامام الهادی/ ۸۷-۹۳.

۲- ((۲)). دلائل الامامه/ ۲۱۹.

حضرت ابو الحسن امام هادی علیه السّلام تو را می خواند. من به سرعت به نزد آن حضرت رفتم. هنگامی که در برابر آن حضرت نشستم به من فرمودند: «ای بشر، تو از فرزندان انصار هستی، و دوستی ما خاندان همواره در میان شما بوده است که آن را نسل به نسل به میراث برده اید. پس شما افراد مورد اعتماد ما اهل بیت می باشید، و من اکنون می خواهم تو را به فضیلتی بیاریم و شرافت دهم که به واسطه آن در موالات و دوستی ما از همه شیعیان پیشی بگیری؛ من سزای را به اطلاع تو می رسانم و تو را برای خریدن یک کنیز می فرستم».

سپس آن حضرت نامه کوچکی به خط و لغت رومی نوشته و با انگشتری خود آن را مهر نمودند. سپس همیان زردی که در آن دویست و بیست دینار بود بیرون آورده به من داده و فرمودند: «این ها را بگیر و به بغداد برو و پیش از ظهر فلان روز در معبر فرات حاضر شو. هنگامی که به آنجا رسیدی می بینی که در کنار تو قایق هایی وجود دارد که در آن اسیران جنگی را می آورند، و در میان آن ها کنیزانی می بینی و گروهی از برده فروشان که وکیلان فرماندهان بنی عباس می باشند و نیز گروهی از جوآنان عرب را در آنجا خواهی یافت. هنگامی که این اوضاع را دیدی، تمام روز کارهای برده فروشی به نام عمر بن یزید نخّاس را از دور زیر نظر بگیر، تا وقتی که کنیزی با فلان صفت که دو لباس حریر و ضخیم بر تن دارد و از عرضه شدن برای فروش امتناع کرده و اگر کسی از مشتریان بخواهد او را لمس کند اجازه نمی دهد، برای فروش عرضه شود. در این هنگام صدای کنیزک را به زبان رومی از پشت پرده نازکی می شنوی. بدان که او می گوید: آه از هتک حرمت. آنگاه یکی از فروشندگان می گوید: من این کنیز را سیصد دینار می خرم، چرا که عفت او مرا بیشتر در خریدش راغب کرده است، آنگاه کنیز به زبان عربی به وی می گوید: اگر در هیئت و شمایل سلیمان بن

داوود در آیی و حکومتی مانند او داشته باشی هرگز دل به تو نخواهم بست، پس پول خود را حرام نکن. آنگاه برده فروش گوید: چه کنم؟ من ناچارم تو را بفروشم، کنیز به او پاسخ می دهد: چه عجله ای داری؟ باید خریداری پیدا شود که دل من به او آرامش یابد و وفاداری و امانتش را دریابم، این وقت است که باید بر خیزی و به نزد عمر بن یزید نخاس بروی و به او بگویی که نامه ای در بسته از جانب یکی از اشراف داری که آن را به لغت و خط رومی نوشته و در آن کرم و وفاداری و هوش و سخاوت خود را توصیف نموده است. این نامه را بگیر و به این کنیز بده تا با خواندن آن نامه اخلاق صاحب نامه را دریابد، و اگر قلب او به صاحب نامه مایل شد و رضایت داد من و کیل صاحب نامه در خریدن این کنیزک از تو می باشم».

بشر بن سلیمان گوید: من همه آنچه را که مولای من حضرت امام هادی علیه السلام در رابطه با آن کنیز مقرر فرموده بود امتثال نموده و به انجام رساندم.

هنگامی که کنیزک به نامه نگاه کرد به شدت گریست و به عمرو بن یزید برده فروش گفت: مرا به صاحب این نامه بفروش، و سوگندهای سنگینی یاد کرد که اگر او را به صاحب نامه نفروشد خود را خواهد کشت، من نیز با برده فروش در قیمت او مشغول بحث و گفتگو شدم تا این که بر مقداری که مولایم به من داده بود (دویست و بیست دینار) توافق نمودیم. برده فروش پول را از من گرفت و کنیزک خوشحال و خندان به نزد من آمد.

من کنیزک را به حجره ای که در بغداد در آن ساکن بودم بردم. هنگامی که به اطاق رسیدیم کنیزک آرام نگرفت مگر این که نامه مولای ما را از گریبان خود بیرون آورد و مدام آن را بوسیده و بر چشم ها و صورت خود نهاده و آن را به بدن خود می مالید. من از روی تعجب به او گفتم: آیا نامه ای را می بوسی که

صاحب آن را نمی شناسی؟ گفت: ای ناتوانی که شناخت اندکی از مقام فرزندان انبیا داری، به سخنان من با دل و جان گوش بسیار. من ملیکه دختر یشوعا پسر قیصر ملک پادشاه روم هستم، مادر من از فرزندان حواریان می باشد که نسب او به شمعون، وصی حضرت مسیح می رسد، اکنون قصه عجیبی برای تو تعریف خواهم کرد:

هنگامی که من در سن سیزده سالگی بودم، جدم قیصر تصمیم گرفت تا مرا به ازدواج برادرزاده خود در آورد. به همین منظور سیصد مرد از نسل حواریان از کشیشان و راهبان و هفتصد مرد از شخصیت های مملکتی را در قصر خود جمع نمود. از امیران لشکر و فرماندهان و رؤسای سپاه و رؤسای طوایف نیز چهار هزار نفر در آن مجلس حضور پیدا کردند. سپس دستور داد تا از خزانه او تختی ساخته شده از جواهرات مختلف را به صحن قصر آوردند و آن را بالای چهل پلکان قرار دادند. هنگامی که برادرزاده او از پله ها بالا رفت و صلیب ها افراشته، اسقف ها ایستاده و اسفار انجیل باز شد، صلیب ها از بالا افتاده و نقش زمین گردید. پایه های تخت نیز فرو ریخته، تخت بر زمین آمده و آن کسی که بالای تخت نشسته بود بیهوش گردید. در این هنگام رنگ صورت اسقف ها تغییر یافته و اندامشان به لرزه درآمد.

اسقف بزرگ به جد من گفت: پادشاهها، ما را از دیدن این شومی و نحوست که دلالت بر زوال دولت دین مسیحی و مذهب ملکاتی دارد معاف بدار. جد من این مسأله را شدیداً به فال بد گرفت و به اسقف ها گفت: این ستون ها را بلند کرده و صلیب ها را برافرازید و برادر این داماد فروافتاده بخت برگشته را حاضر کنید تا این دختر را به ازدواج او درآوریم و نحوست او را به سعادت دیگری از بین ببریم. هنگامی که این کار را کردند همان حوادثی که

درباره داماد اول اتفاق افتاده بود درباره داماد دوم نیز اتفاق افتاد. مردم متفرق شده و جد من قیصر با حالتی غمناک و متأسف برخاست و داخل خانه زنان شد و پرده ها فرو افتاد.

من در همان شب در خواب دیدم که گویا مسیح و شمعون و عده ای از حواریان در قصر جد من جمع شده و در آن تختی از نور نصب نموده اند که گویی از حیث بلندی جایی که در آن نصب شده بود با آسمان رقابت می کرد، و در همان مکانی نصب شده بود که جد من آن تخت را نصب کرده بود. در این هنگام حضرت محمد صلی الله علیه و اله و داماد و وصی او و عده ای از فرزندان در این مجلس داخل شدند. آنگاه مسیح برخاسته پیش رفت و با آن حضرت روبوسی نمود، سپس محمد صلی الله علیه و اله به او گفت: «ای روح الله، آمده ام تا از وصی تو شمعون دخترش ملیکه را برای این پسر خود خواستگاری نمایم» - و با دست خود با پسرش ابو محمد فرزند صاحب این نامه اشاره نمود - در این وقت مسیح به شمعون نگاه کرد و به او گفت: شرافت بزرگی به تو روی آورده است. پس رحم خود را به رحم آل محمد پیوند بزن. شمعون گفت: این کار را انجام دادم.

پس بالای منبر رفت و محمد صلی الله علیه و اله خطبه خواند و مرا به ازدواج فرزندش درآورد، و مسیح علیه السلام و فرزندان محمد علیهم السلام و حواریان همه شاهد این عقد بودند.

هنگامی که بیدار شدم ترسیدم که این رؤیا را برای پدر و جد خود بگویم.

چرا که می ترسیدم آن ها مرا به قتل برسانند. من این سر را در دل داشتم و آن را برای احدی بازگو نکردم. اما محبت حضرت ابو محمد یعنی امام عسکری علیه السلام در دل من ایجاد شده بود، تا جایی که از خوردن آب و غذا خودداری می کردم و به همین دلیل بسیار ضعیف و لاغر گشته و مریض شدم. دیگر در شهرهای

روم پزشکی نماند مگر این که جد من او را احضار کرد و دوی درد مرا از او خواستار شد. هنگامی که جدم از بهبودی من ناامید شد به من گفت: نور چشمم، آیا چیزی و آرزویی در این دنیا داری تا آن را برای تو برآورده سازم؟ گفتم: پدر بزرگ، می بینم که درهای فرج و گشایش بر من بسته شده است. پس اگر عذاب از اسیران مسلمانی که در دست تو زندانی هستند برداشته، غل و زنجیر از آن ها گشوده، آن ها را خلاص نمایی امیدوارم که مسیح و مادرش به من سلامتی عنایت کنند، هنگامی که وی این کار را کرد به خود جرأت داده، کمی اظهار سلامتی کرده و کمی غذا خوردم. جدم از این کار خوشحال شد و شروع به گرامیداشت اسیران و عزیز داشتن آنان کرد.

پس از چهارده شب در خواب دیدم که گویا سرور زنان جهانیان حضرت فاطمه علیها السلام به زیارت و دیدار من آمده و به همراه آن حضرت مریم دختر عمران و هزار نفر از زنان بهشتی نیز حضور داشتند، مریم به من گفت: این سرور زنان عالمیان است. او سرور زنان عالم و مادرشهر تو ابو محمّد علیه السلام است. من به دامنش افتاده و گریه کردم و به نزد او شکایت کردم که ابو محمّد علیه السلام به دیدار من نمی آید، سرور زنان علیها السلام به من فرمود: «تا زمانی که تو به خدا شرک ورزیده و بر مذهب نصاری هستی فرزند من ابو محمّد به دیدار تو نخواهد آمد. این خواهرم مریم دختر عمران است که به نزد خداوند متعال از دین تو تبری می جوید. اگر تو دوست داری که رضایت خداوند و رضایت مسیح و مریم علیهما السلام را دریابی و به دیدار ابو محمّد نایل شوی بگو: اشهد ان لا اله الا الله و انّ ابی محمّدا رسول الله».

هنگامی که من این کلمات را گفتم آن حضرت مرا به سینه خود چسبانید و جان مرا پاکیزه کرد و گفت: «حال منتظر دیدار ابو محمّد باش که من او را به نزد

تو خواهیم فرستاد». من بیدار شدم و همواره منتظر دیدار ابو محمد علیه السلام بودم.

هنگامی که شب بعد فرا رسید حضرت ابو محمد امام حسن عسکری علیه السلام را در خواب دیدم و گویا به او می گفتم: حبیب من، پس از این که محبت تو می رفت تا جان از تنم بیرون کند مرا ترک نمودی. آن حضرت در پاسخ من فرمود:

«دوری من از تو فقط به دلیل شرک تو بود. حال که تو اسلام آورده ای من هر شب به دیدار تو می آیم تا این که خداوند متعال در بیداری ما را به هم برساند»، و دیدار آن حضرت با من از آن تاریخ تاکنون هیچ وقت قطع نشده است.

بشر گوید: به او گفتم: چگونه در میان اسیران قرار گرفتی؟ کنیز پاسخ داد:

در یکی از شب ها ابو محمد به من خبر داد که: «به زودی جد تو سپاهی را برای جنگ با مسلمین در فلان روز بسیج خواهد کرد و سپس خود نیز از پس آنان روانه خواهد شد. پس بر توست که به صورت ناشناس و در لباس خادمان با عده ای از کنیزان در فلان راه رفته و به آن سپاه ملحق شوی».

من همین کار را انجام دادم. بدین گونه بود که سپاهیان مسلمان بر ما پیروز شدند و کار من به آنجا رسید که دیدی و شاهد آن بودی، و تا این ساعت احدی به جز تو متوجه نشده است که من دختر پادشاه روم هستم، و من خودم این راز را به تو گفتم. پیرمردی که من در سهم غنیمت او وارد شده بودم اسم مرا سؤال کرد. به او گفتم: نرجس، وی گفت: این، نام کنیزکان است.

بشر گوید: به او گفتم: عجیب است که تو رومی هستی اما به زبان عربی سخن می گویی، پاسخ داد: آری. از بس که جدم نسبت به تربیت من مشتاق بود و می خواست من همه انواع دانش ها و آداب را فرا بگیرم به زنی مترجم دستور داده بود تا هر روز به نزد من بیاید. آن زن هر صبح و شب به نزد من می آمد و زبان عربی را به من می آموخت تا آنجا که من به زبان عربی آشنا شدم و این

زبان را به نحو احسن فرا گرفتم.

بشر گوید: هنگامی که آن کنیز را به سامرا بردم بر مولای خود حضرت امام هادی علیه السلام داخل شدم. آن حضرت فرمودند: «خداوند چگونه عزت اسلام و ذلت نصرانیت و شرف محمد و اهل بیت او علیهم السلام را به تو نمایاند؟» دختر پاسخ داد: ای فرزند رسول خدا، چگونه چیزی را که تو به آن از خودم داناتری برای تو توصیف کنم؟ امام علیه السلام فرمودند: «دوست می دارم اکنون تو را گرامی دارم. چه چیز در نزد تو دوست داشتنی تر است؟ ده هزار دینار، یا بشارتی برای تو به شرافتی جاویدان؟» دختر پاسخ داد: بشارت به فرزندى برای من، آن حضرت به او فرمودند: «بر تو بشارت باد به پسری که پادشاه شرق و غرب دنیا شده و زمین را چنان که پر از ظلم و جور شده است پر از عدل و داد کند».

دختر گفت: این فرزند از چه کسی خواهد بود؟ امام علیه السلام فرمودند: «رسول خدا صلی الله علیه و اله در فلان شب و فلان ماه از فلان سال رومی تو را از چه کسی خواستگاری کرد؟».

دختر پاسخ داد: از مسیح و وصی او، امام علیه السلام به او فرمود: «مسیح و وصی او را تو به ازدواج چه کسی دادند؟» دختر پاسخ داد: به ازدواج پسر تو یعنی ابو محمد علیه السلام، امام علیه السلام به او فرمودند: «آیا او را می شناسی؟»

دختر پاسخ داد: از شبی که به دست سرور زنان -صلوات الله علیها- اسلام آوردم، آیا شبی بوده است که در آن وی را نبینم؟ بشر گوید: مولای ما فرمود: «ای کافور، خواهرم حکیمه را صدا بزن»، هنگامی که حکیمه داخل شد آن حضرت به او فرمودند: «این همان است». پس حکیمه خاتون وی را در آغوش گرفته، مدت زیادی در آغوش وی بود و چیزهایی زیادی در گوش او گفت، سپس حضرت امام هادی علیه السلام به حکیمه خاتون فرمود: «ای دختر رسول

خدا، این دختر را به خانه خود ببرد و واجبات و سنن را به او بیاموزد که او همسر ابو محمد و مادر قائم است» (۱).

صدوق نیز به سند خود از محمد بن عبد الله طهری روایت کرده است که گفت: پس از وفات حضرت امام عسکری علیه السلام به نزد حکیمه خاتون دختر حضرت امام جواد علیه السلام رفته و درباره حجّت از او سؤال کردم. چرا که مردم درباره او اختلاف کرده و در حیرت بودند، حکیمه خاتون به من فرمود: بنشین، من نشستم. سپس فرمود: ای محمد، خداوند تبارک و تعالی زمین را از حجّت خالی نمی گذارد. چه این حجّت ناطق باشد یا ساکت، و بعد از حسن و حسین علیهما السلام هیچگاه حجّت را در دو برادر قرار نخواهد داد تا حسن و حسین را به این مرتبه فضیلت بخشیده و در روی زمین مثل و مانندی برای آن ها قرار ندهد مگر این که خداوند تبارک و تعالی فرزندان حسین علیه السلام را بر فرزندان حسین علیه السلام فضیلت داد و برتری بخشید همچنان که فرزندان هارون را بر فرزندان موسی برتری داد، اگرچه موسی بر هارون حجّت بود، اما فضیلت تا روز قیامت برای فرزندان هارون است. برای امت نیز چنین حیرتی لازم است تا آنان که به راه باطل می روند به شک و شبهه بیفتند و آن ها که راه حق را انتخاب می کنند در این وانفسای حیرت به درجه خلوص برسند و برای مردم در مقابل خدا بهانه و حجّت نباشد. بنابراین پس از وفات ابو محمد حضرت امام حسن عسکری علیه السلام باید حیرت در میان جامعه واقع شود.

به ایشان گفتم: ای مولای من، آیا امام حسن عسکری علیه السلام پسری هم داشت؟ وی تبسمی فرموده و سپس گفت: اگر امام حسن عسکری علیه السلام

ص: ۹۵

بازمانده ای ندارد پس حجت بعد از او کیست؟ من که تو را خبر دادم که امامت بعد از حسن و حسین در دو برادر جمع نمی شود.

من گفتم: ای سیده من، قضیه ولادت مولایم و غیبت او را برای من شرح بده.

در ادامه روایت، حکیمه خاتون این گونه توضیح می دهد که نرجس کنیز او بوده و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در زمان حیات پدرش حضرت امام هادی علیه السلام به حکیمه خاتون تصریح کرده است که خداوند متعال به زودی از این دختر پسری به دنیا خواهد آورد که در نزد خداوند عزّ و جلّ بسیار بزرگوار بوده و زمین را پس از آن که از ظلم و جور پر شده باشد پر از عدل و داد خواهد کرد.

اینجاست که حکیمه خاتون از حضرت امام هادی علیه السلام اجازه می گیرد که این کنیز را به پسر آن حضرت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ببخشد.

در اینجا حکیمه می گوید: پس لباس پوشیده و به منزل حضرت ابو الحسن امام هادی علیه السلام رفتیم و نشستیم. آن حضرت، سخن آغاز کرده و فرمودند: «ای حکیمه به دنبال نرجس و پسر ابو محمد بفرست». حکیمه خاتون گوید: گفتم:

مولای من، من هم به همین قصد به نزد شما آمده ام تا در همین مسأله از شما اجازه بگیرم. آن حضرت به من فرمودند: «ای زن بابرکت، خداوند تبارک و تعالی دوست دارد تا تو را در اجر این کار شریک نموده و از این خیر تو را بهره ای رساند».

حکیمه گوید: من دیگر درنگ نکرده به منزل خود بازگشته و نرجس را آرایش کرده و او را به حضرت ابو محمد امام عسکری علیه السلام بخشیده و در خانه خود میان آن دو جمع نمودم. حضرت امام عسکری علیه السلام چند روزی در خانه

من ماند و سپس به خانه پدر بزرگوار خود بازگشت و من نرجس را به همراه او به خانه امام هادی علیه السلام فرستادم (۱).

میان دو خبر مذکور نقاط مشترک بسیاری است و مانعی ندارد که روایت دوم بسیاری از تفصیل ذکر شده در روایت اول را ذکر نکرده باشد.

البته در این باب روایات دیگری نیز وجود دارد که همه به نقش مهم حکیمه خاتون عتیقه امام حسن عسکری علیه السلام در ولادت حضرت امام مهدی منتظر علیه السلام تصریح دارند.

۵. علاقه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به برادرش محمد

حضرت امام هادی علیه السلام چهار پسر و یک دختر داشته اند. پسران آن حضرت عبارتند از:

۱. سید محمد که کنیه اش ابو جعفر بود.

۲. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام.

۳. جعفر (معروف به تواب یا کذاب).

۴- حسین.

سید محمد بزرگترین پسر حضرت امام هادی علیه السلام بود. وی سیدی جلیل و جامع کمالات بود (۲) و شیعه تصور داشتند که پس از امام هادی علیه السلام وی به مقام امامت خواهد رسید. چرا که در وی صفات بارزی چون هوش و ذکاوت، اخلاق والا، دانش بسیار و آداب بلند دیده می شد.

عارف کلانی این چنین درباره وقار و اخلاق والای آن حضرت سخن گفته است:

ص: ۹۷

۱- (۱). کمال الدین ۴۲۶/۲ و به نقل از آن بحار الانوار ۱۱/۵۱.

۲- (۲). الامام الهادی من المهدی الی اللحد/ ۱۳۶-۱۳۷.

من با ابو جعفر محمّد بن علی الرضا از کودکی همدم و همنشین بودم و هیچ کس را از وی باوقارتر، پاکتر و جلیتر ندیدم...وی همواره ملازم برادرش ابو محمّد حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بوده و از وی جدا نمی گردید (۱).

هنگامی که حضرت امام هادی علیه السلام مدینه را به قصد سامرا ترک نمود فرزند خود سید محمّد را در سن طفولیت در مدینه گذاشت و بعد از چند سال وی به پدر خود در سامرا ملحق گردید و مدتی نیز در نزد وی باقی ماند. سپس خواست که به مدینه برگردد، اما چون در طول راه به شهر بلد رسید در آنجا مریض شده و در سال ۲۵۲ ه ق دار فانی را وداع گفت. در آن هنگام سن او از بیست سال گذشته بود (۲).

ما علّت بیماری شدید او را نمی دانیم؛ آیا او از جانب دشمنان و حسودان عباسی خود مسموم شده بود، عباسیانی که چون دیگران گمان می کردند که پس از حضرت امام هادی علیه السلام وی امام خواهد شد و احترام بیش از حدّ اقشار مختلف مردم نسبت به او بر آنان گران می آمد، یا این که فوت او در اثر بیماری ناگهانی و طبیعی بوده است؟

قلب حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در فقدان برادری که در نزد آن حضرت عزیزترین برادر بود شکست و موج هایی از مصیبت و عزا و حسرت در دل آن حضرت برخاست. آن حضرت در حالی که غرق در گریه و ناراحتی بود از منزل خارج شده و دل ها از دیدن چهره حزن آلودش چنان شکسته شد که زبان ها از سخن باز ایستاد و مردم همه به حالت صیحه و نوحه درآمده و حزن و اندوه قلب آن ها را سوراخ کرد (۳).

ص: ۹۸

۱- (۱). حیاة الامام الحسن العسکری/ ۲۴-۲۵ به نقل از المجدی فی النسب نسخه خطی.

۲- (۲). الامام الهادی من المهد الی اللحد/ ۱۳۷.

۳- (۳). حیاة الامام الحسن العسکری دراسه و تحلیل/ ۲۵، ر.ک کافی کتاب الحجّه، باب النص علی ابی محمّد علیه السلام، حدیث شماره ۸.

۶. علاقه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به برادرش حسین

حسین پسر حضرت امام هادی علیه السلام یگانه دوران، و از میان مردان استثنایی عقل بشری، میوه رسیده ای از ثمرات درخت تناور اسلام بوده است، وی به والایی ادب، وسعت اخلاق و بسیاری دانش ممتاز بوده است. همچنین روابط بسیار مستحکمی با برادر خود حضرت امام حسن عسکری علیه السلام داشته و آن دو را به خاطر شباهت اسمی که به دو جدشان، دو ریحانه رسول خدا صلی الله علیه و اله امام حسن و امام حسین علیهما السلام داشتند به لقب سبطین می خواندند.

این نامگذاری در دوره ای که آن بزرگواران در آن می زیسته اند بسیار مشهور شده بود، ابو هاشم روایت می کند: «من سوار اسب شده و این آیه را که معمولا در هنگام سواری باید خواند قرائت کردم: **سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ**؛ پاک است کسی که این را برای ما رام کرد و [گرنه] ما را یارای [رام ساختن] آن ها نبود» یکی از سبطین این کلام را از من شنید، و گفت: تو در هنگام سواری [تنها] به این کار مأمور نشده ای، بلکه مأمور شده ای [که] چون بر روی مرکب قرار گرفتی نعمت پروردگار خود را به یاد آوری» (۱).

۷. رابطه آن حضرت با برادرش جعفر

ما به روایت خاصی که برای ما نوع روابط حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را قبل از امامت با برادرش جعفر روشن کند دست نیافته ایم. اما روایاتی که در این باب وارد شده است بر این مطلب دلالت دارد که جعفر از

ص: ۹۹

۱- (۱). سفینه البحار ۲۹۵/۱، البته مراد آن بزرگوار عمل به مضمون آیه فوق می باشد. رک سورة زخرف/ ۱۲ و ۱۳.

بدگویی کردن درباره برادرش حسن در نزد خلیفه ابایی نداشته است. چنان که از خوردن شراب نیز ابایی نداشته است، وی به همراه امام زندانی شد اما امام را آزاد کرده و او را آزاد نکردند، ولی امام علیه السّلام علیرغم این که برادرش جعفر به دلیل سعایت از آن حضرت و تظاهر به شرب خمر به زندان افتاده بود از زندان خارج نشد تا برادرش جعفر نیز از زندان خارج شود، قصد جعفر از همنشینی با متوکل پایین آوردن شأن برادرش حسن بود. وی در نزد امامیه به کذاب یعنی دروغگو معروف شده است. چراکه وی بعد از برادرش حسن علیه السّلام ادّعی امامت کرد. اما گفته شده که وی بعد از آن توبه کرده و تَوَاب لقب گرفته است (۱).

۸. روایاتی که بر امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام تصریح دارد

اشاره

کسی که بخواهد در این موضوع یعنی روایات وارد شده در امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام تحقیق نماید همچون کسانی که در روایات وارد شده در مورد پدران بزرگوار آن حضرت نیز تحقیق می نمایند با سه نوع از روایات مواجه می گردد آن سه دسته عبارتند از:

الف- روایاتی که از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله وارد شده است.

ب- روایاتی که از ائمه بعد از پیامبر صلی الله علیه و اله به جز پدر بزرگوار آن حضرت یعنی امام هادی علیه السلام وارد شده است.

ج- روایاتی که از پدر بزرگوار آن حضرت امام هادی علیه السلام وارد شده و بر امامت آن حضرت تصریح می نماید، که خود امام هادی علیه السلام نیز امامتش هم به

ص: ۱۰۰

۱- (۱). ر.ک: منهاج التّحرک عند الامام الهادی علیه السّلام/ ۸، ر.ک: الامام الهادی من المهد الى اللّحد/ ۱۳۸، ر.ک: مسند؟؟؟ الامام الحسن العسکری/ ۵۲-۶۱ و ۱۳۰.

واسطه روایات به اثبات رسیده و هم به واسطه معجزاتی که یکی از آن‌ها امامت زود هنگام آن حضرت است؛ مانند پدر بزرگوارش حضرت امام جواد که در سنین قبل از بلوغ به مقام امامت رسیده و در همان سن کم توانست در مقابل همه هم‌اوردخواهی‌هایی که در برابر امامت آن حضرت برانگیخته شده بود فائق آید و از همه بحث‌ها و احتجاجات با تأیید خداوندی پیروز بیرون آید.

الف- روایات وارده از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله

این دسته از روایات، روایاتی است که صحابه و ائمه علیهم السّلام آن‌ها را از پیغمبر اکرم نقل نموده و مشتمل بر ذکر اسامی امامان دوازده گانه است که خداوند متعال بر زبان پیامبر خود صلی الله علیه و اله به کسانی که این دوازده تن را تصدیق نموده و از آن‌ها تبعیت نمایند وعده خیر و سعادت دو جهان داده و کسانی را که با این دوازده تن عداوت ورزیده و با آن‌ها مخالفت نمایند وعید عذاب و خواری در دنیا و آخرت داده است.

در همین جا ذکر این نکته ضروری است که امت اسلام در روزگار ما تن به تجزیه و کرنش در برابر استکبار جهانی و حیرت و سرگشتگی و شرایط سختی که الآن با آن دست به گریبان است نداده، مگر به سبب همین جدایی که میان او و امامان و پیشوایان اهل بیت علیهم السّلام واقع شده است، ما اکنون بخشی از احادیث پیامبر اکرم در این زمینه را می آوریم:

۱. صدوق از محمد بن ابراهیم بن اسحاق رضی الله عنه روایت نموده که گفت:

محمد بن همّام ما را روایت کرده است که: احمد بن مابنداذ ما را روایت کرده است که: احمد بن هلال از محمد بن ابی عمیره از مفضل بن عمر از حضرت امام جعفر بن محمد صادق علیه السّلام از پدرش از پدرانش علیهم السّلام از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت نموده اند که فرمود: پیغمبر اکرم صلی الله علیه و اله فرموده است:

«آن گاه که مرا در شب معراج به آسمان بردند پروردگارم جلّ جلاله به من وحی فرستاد و گفت: ای محمّد، من نگاهی به زمین انداختم و تو را انتخاب کردم و تو را پیامبر قرار دادم و از نام خود برای تو نامی مشتق نمودم. پس من محمودم و تو محمّد هستی، سپس نگاه دیگری به زمین انداخته و علی را از آن میانه انتخاب کردم و او را وصی و خلیفه تو و همسر دختر تو و پدر ذریه تو قرار دادم و اسمی از اسم های خودم را برای او انتخاب کردم. پس من علیّ اعلی هستم و او علی هست، و فاطمه و حسن و حسین را از نور شما آفریدم، سپس ولایت آن ها را بر ملائکه عرضه نمودم. پس هرکدام از ملائکه که آن ولایت را پذیرفت از مقربان من گردید.

ای محمّد، اگر بنده ای از بندگان من آنقدر مرا عبادت کند تا پاره پاره شده و مانند مشک پاره ای بر زمین افتد، سپس در روز قیامت در حالی به نزد من آید که منکر ولایت آنان باشد، هرگز او را در بهشت خود داخل نخواهم کرد و هرگز زیر سایه عرش خود نخواهمش آورد.

ای محمّد، آیا دوست داری آنان را ببینی؟

گفتم: آری ای پروردگارم.

خداوند متعال فرمود: سر بالا کن.

من سر بالا کردم. به ناگاه نورهای علی، فاطمه و حسن و حسین و علی بن حسین و محمّد بن علی و جعفر بن محمّد و موسی بن جعفر و علی بن موسی و محمّد بن علی و علی بن محمّد و حسن بن علی (و م ح م د) بن حسن قائم را در وسط آنان دیدم که به مانند ستاره ای درخشان می تابید، گفتم پروردگارا این ها چه کسانی هستند؟

خداوند متعال فرمود: این ها امامان و پیشوایان هستند و این همان قائمی است که حلال مرا حلال و حرام مرا حرام می کند و به واسطه او از دشمنان خود انتقام می جویم. او مایه راحتی اولیای من است و او همان کسی است که دل شیعیان تو را از ظالمان و منکران و کافران شفا می بخشد...» (۱).

ص: ۱۰۲

۱- (۱). کمال الدّین ۲/۲۵۲/۱، و همین روایت را در عیون ۲۷/۵۸/۱ و مختصر ۹۰ روایت کرده است و به نقل از آن دو عوالم ۴۴/۱۵، قسم سوّم، بحار الانوار ۲۴۵/۳۶.

۲. از محمد بن علی بن فضل بن تمام زیّات رحمه الله روایت شده است که گفت:

محمد بن قاسم بر من روایت کرد و گفت: عباد بن یعقوب مرا روایت کرد و گفت: موسی بن عثمان مرا روایت کرد و گفت: اعمش مرا روایت کرد و گفت:

ابو اسحاق از حارث و سعید بن قیس از علی بن ابی طالب علیه السلام مرا روایت کرد که گفت: رسول اکرم صلی الله علیه و اله فرموده است:

من بر سر حوض کوثر بر شما وارد می شوم و توای علی ساقی حوض کوثر هستی و حسن نگاهبان آن است، حسین فرمانده، علی بن الحسین تعیین کننده، محمد بن علی پخش کننده، جعفر بن محمد هدایت کننده، موسی بن جعفر شمارنده، محییان و مبغضان و سرکوب کننده منافقان، علی بن موسی زینت بخش مؤمنان، محمد بن علی جای دهنده اهل بهشت در درجاتشان، علی بن محمد خواننده خطبه عقد برای شیعیان و تزویج کننده حور العین به آنان، حسن بن علی چراغ اهل بهشت که از وی نور می جویند و قائم که شفیع آنان در روز قیامت است. در روزی که خداوند جز به کسانی که بخواهد و به آن ها رضایت داشته باشد به هیچ کس اجازه شفاعت نخواهد داد (۱).

۳. صدوق از محمد بن موسی بن متوکل رضی الله عنه روایت کرده است که گفت:

محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت: موسی بن عمران نخعی از عموی خود حسین بن یزید از حسن بن علی بن ابی حمزه از پدرش از حضرت جعفر بن محمد صادق از پدرش از پدانش علیهم السلام روایت کرده است که فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرموده است:

جبرئیل از خداوندگار عزّت جلّ جلاله مرا خبر داد که فرمود: هر کس بداند خداوندی جز من نیست و محمد بنده و فرستاده من است و علی بن ابی طالب خلیفه من و ائمه ای که از

ص: ۱۰۳

فرزندان او هستند حجّت های من می باشند وی را با رحمت خود داخل بهشت کرده و با عفو خود از آتش جهنّم نجات می دهد. و هر کس به این مطلب شهادت ندهد و شهادت ندهد که علی بن ابی طالب خلیفه من است یا شهادت به این مطلب بدهد، اما شهادت ندهد که ائمه از فرزندان او حجّت های من هستند به تحقیق، نعمت مرا انکار کرده، عظمت مرا کوچک شمرده و به آیات من کافر شده است. اگر چنین شخصی آهنگ من کند، راهش ندهم و اگر از من چیزی بخواهد محروم شوم و اگر مرا بخواند صدایش را نشنوم. اگر دست دعا به درگاهم بردارد دعایش را مستجاب نمی کنم و اگر به من امید ببندد امیدش را ناامید می کنم. این جزای او از طرف من است و من به بندگان خود ستم روا نمی دارم.

در اینجا جابر بن عبد الله انصاری به پا خواست و عرضه داشت: ای رسول خدا ائمه از فرزندان علی بن ابی طالب چه کسانی هستند؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند:

حسن و حسین دو سرور جوانان اهل بهشت، سپس کسی که سرور عبادت کنندگان در زمان خویش است یعنی علی بن حسین، سپس باقر، محمد بن علی، و تو ای جابر او را خواهی دید. پس هنگامی که او را دیدی سلام مرا به او برسان.

پس از او صادق، جعفر بن محمد، سپس کاظم، موسی بن جعفر، سپس رضا، علی بن موسی، سپس تقی، محمد بن علی، سپس نقی، علی بن محمد و پس از او زکّی، حسن بن علی و پس از او فرزندش که قائم به حق، مهدی امت من است. همان که زمین را چنان که پر از ظلم و جور شده باشد پر از عدل و داد خواهد کرد.

ای جابر، اینان خلفا، اوصیا، اولاد و عترت من می باشند. هر کس از آنان اطاعت و پیروی کند از من اطاعت نموده و هر کس ایشان را نافرمانی نماید مرا نافرمانی کرده است، هر کس آنان را یا یکی از آنان را انکار کند هر آینه مرا انکار نموده است، اینان همان کسانی هستند که خداوند عزّ و جلّ به واسطه آنان آسمان را از افتادن بر روی زمین جز به فرمانش حفظ

می کند، و همانانند که خداوند متعال به واسطه وجودشان زمین را از بلعیدن اهلش جلوگیری می نماید (۱).

۴. و از عبد الله بن عباس روایت شده است که گفت: بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله داخل شدم در حالی که حسن بر دوش پیامبر و حسین بر روی زانوی آن حضرت نشسته، آن حضرت آن دو را می بوسید و می گفت:

«اللهم و ال من والاهما و عاد من عادهما؛

خداوندا، هرکس این دو را دوست می دارد دوست بدار و هرکس این دو را دشمن می دارد دشمن بدار. سپس فرمود:

ای ابن عباس، گویا من این فرزند خود امام حسین را می بینم که محاسنش از خورش خضاب شده است. وی مردم را می خواند اما کسی ندایش را اجابت نمی کند و از مردم طلب یاری می کند اما کسی به یاری او نمی شتابد.

به آن حضرت عرضه داشتم: ای رسول خدا، چه کسی این کار را می کند؟

پیامبر اکرم فرمودند:

بدترین افراد امت من، آنان را چه می شود؟ خداوند آنان را به شفاعت من نایل نگرداند.

سپس پیامبر اکرم فرمودند:

ای ابن عباس، هرکس این فرزند مرا در حالی زیارت کند که به حق او معرفت پیدا کرده است، برای او ثواب هزار حج و هزار عمره نوشته می شود. بدان که هرکس او را زیارت کند گویا مرا زیارت کرده و هرکس مرا زیارت کند گویا خداوند متعال را زیارت کرده است، و حق کسی که خداوند متعال را زیارت کند بر خدا این است که او را به آتش خود عذاب نکند، بدان که دعا در زیر قبه و بارگاه او مورد اجابت واقع شده، شفا در تربت او قرار گرفته و ائمه از فرزندان او می باشند.

ص: ۱۰۵

به آن حضرت عرضه داشتم: ای رسول خدا، ائمه بعد از شما چند تن می باشند؟

آن حضرت فرمودند: به تعداد حواریان عیسی، اسباط موسی و نقبای بنی اسرائیل.

به آن حضرت عرض کردم: ای رسول خدا آنان چند تن بودند؟

آن حضرت فرمودند:

آنان دوازده تن بودند؛ ائمه بعد از من نیز دوازده تن خواهند بود، اول آن ها علی بن ابی طالب و پس از او دو سبط من حسن و حسین، و هنگامی که حسین دار فانی را وداع گوید فرزندش علی و پس از علی پسرش محمد و پس از محمد پسرش جعفر و پس از جعفر پسرش موسی و پس از موسی پسرش علی و پس از علی پسرش محمد و پس از محمد پسرش علی و پس از علی پسرش حسن و پس از حسن پسرش که حجت است.

ابن عباس گوید: به آن حضرت عرضه داشتم ای رسول خدا، این نام هایی بود که من تاکنون هرگز آن ها را نشنیده بودم!

پیامبر اکرم به من فرمودند:

ای ابن عباس، اینان ائمه بعد از من هستند و آنان امنای معصوم و نجبای نیکوکارند. ای ابن عباس، هرکس در روز قیامت در حالی وارد عرصه محشر شود که عارف به حق آنان است، دست او را می گیرم و داخل بهشت می کنم، ای ابن عباس هرکس آن ها را انکار کند یا یکی از آن ها را رد نماید گویا مرا انکار یا رد نموده است و هرکس مرا انکار و رد نماید گویا خداوند متعال را منکر شده و رد نموده است.

ای ابن عباس به زودی زمانی خواهد آمد که مردم راه چپ و راست پیش خواهند گرفت.

پس اگر چنین زمانی شد تو از علی و حزب او تبعیت کن، چراکه او با حق است و حق با اوست و هرگز از هم جداشدنی نیستند تا روزی که هر دو در حوض کوثر بر من داخل شوند.

ای ابن عباس ولایت آنان ولایت من و ولایت من ولایت خداست. جنگ با آنان جنگ با

من و جنگ با من جنگ با خداست، و تسلیم در برابر آنان تسلیم در برابر من و تسلیم در برابر خدا می باشد.

سپس پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و اله این آیه را تلاوت فرمودند که: يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُنِيرَ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

می خواهند نور خدا را با دهان خود خاموش کنند، ولی خداوند نمی گذارد، مگر این که نور خود را کامل می کند، هر چند کافران را خوش نیاید (۱).

۵. و از انس بن مالک روایت شده است که گفت: پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمودند:

هنگامی که در شب معراج مرا به آسمان بردند دیدم که بر ساق عرش نوشته است: لا اله الا الله محمد رسول الله، و او را با علی تأیید کردم و یاری بخشیدم، و دیدم که دوازده اسم با خط نور بر ساق عرش نوشته شده است که در آن ها علی بن ابی طالب و دو سبط من حسن و حسین و بعد از آن ها نه اسم دیگر نوشته شده بود. سه علی، دو محمد و جعفر و موسی و حسن و نام حجت در میان آن ها می درخشید.

گفتم: پروردگارا این ها اسامی چه کسانی هستند؟

پروردگرم جل جلاله مرا ندا داد که: این ها اوصیا از ذریه تو می باشند، به وسیله آن ها ثواب می دهم و به وسیله آن ها عقاب می کنم (۲).

۶. و از سهل بن سعد انصاری روایت است که گفت: از حضرت فاطمه زهرا دخت گرامی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و اله درباره ائمه سؤال کردم. آن حضرت در پاسخ فرمودند:

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و اله همواره به علی علیه السلام می فرمود: ای علی، تو امام و خلیفه پس از من

ص: ۱۰۷

۱- (۱). رازی، علی بن محمد بن علی خزّاز، کفایه الاثر فی التّص علی الائمة الاثنی عشر/ ۱۶، البته این آیه شریف به همین صورت در متن کتاب مذکور آمده است که باید آیه ۳۲ سوره توبه باشد اما در اصل این آیه به جای کلمه لیطفئوا، أن یطفئوا آمده است و لیطفئوا، در آیه ۸ سوره صف موجود است.

۲- (۲). بحار الانوار ۳۱۰/۳۶ به نقل از کفایه الاثر/ ۲۹۷.

رهبر ایشان، علی بن محمّد، پوشاننده و دانشمند آنان، حسن بن علی نداکننده آنان و عطاکننده به آنان و قائم خلف، ساقی و فراخواننده آنان است. ای عبد الله، در این مسأله به یقین عبرت هایی برای هوشیاران است (۱).

۸. از عایشه روایت شده است که گفت: در خانه ما ایوانی بود که هرگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله می خواست با جبرئیل علیه السلام ملاقات نماید در آن ایوان با او ملاقات می کرد، یک بار رسول خدا صلی الله علیه و اله در همان جا با جبرئیل ملاقات کرد و به من دستور داد تا نگذارم کسی به آن جا وارد شود، در این هنگام حسین بن علی علیه السلام به نزد پیامبر آمد. جبرئیل گفت: این کیست؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله پاسخ دادند: پسر، آنگاه پیامبر اکرم او را گرفته و بر زانوی خود نشانند، جبرئیل به آن حضرت عرضه داشت: اما آگاه باش که این پسر کشته خواهد شد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به جبرئیل فرمودند: چه کسی او را به قتل خواهد رساند؟

جبرئیل گفت: امت تو او را به قتل خواهند رساند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله پرسید: آیا او را خواهند کشت؟!؟

جبرئیل پاسخ داد: آری، و اگر بخواهی به تو خبر می دهم که وی در چه سرزمینی به قتل خواهد رسید، آنگاه به سمت سرزمین طف (کربلا) در عراق اشاره کرده و از آنجا حاکی سرخ رنگ برداشته و به پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله نشان داد و گفت: این خاک از محل قتل او می باشد. در این جا پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله گریستند.

جبرئیل به آن حضرت عرض کرد: «ای رسول خدا گریه نکن که به زودی خداوند متعال از قاتلان حسین به وسیله قائم شما اهل بیت انتقام خواهد کشید»، رسول خدا صلی الله علیه و اله فرمودند: ای حبیب من جبرئیل، قائم ما اهل بیت

ص: ۱۰۹

جبرئیل پاسخ داد: وی نهمین فرزند از فرزندان حسین علیه السلام می باشد، پروردگار من جلّ جلاله مرا چنین خبر داده است که از صلب حسین فرزندی به دنیا می آید که در برابر خداوند متعال بسیار خاضع و خاشع است سپس، از وی فرزندی به دنیا می آید و نام او محمّد است که مطیع خداوند است. سپس از نسل او پسری خارج می شود که نام او در نزد خداوند جعفر است و وی از جانب خدا سخن می گوید و در نقل سخن از خداوند صادق و راستگو است، و از نسل وی پسری خارج می شود که نام وی در نزد خداوند موسی می باشد که به خداوند متعال اطمینان داشته و در راه خداوند متعال محبت می ورزد، و خداوند از نسل او فرزندی به وجود می آورد و نام او در نزد خدا علی است که راضی به قضای خدا و دعوت کننده به سوی خداوند عزّ و جلّ می باشد، سپس خداوند از نسل او فرزندی به دنیا می آورد که نامش در نزد خدا محمّد است که همگان را به سوی خداوند ترغیب نموده و از حریم الهی دفاع می نماید، آنگاه خداوند از نسل او پسرش را که نامش در نزد خداوند علی است خارج می کند که ولی خدا بوده و به خداوند متعال اکتفا می نماید، سپس از نسل او پسرش را که نامش در نزد خداوند متعال حسن است خارج می کند که مؤمن به خدا و ارشاد کننده به سوی خداست، و سپس از نسل او کلمه حق و زبان صادق و ظاهر کننده حق و حجت خداوند بر بندگان را خارج می نماید که دارای غیبتی طولانی است و خداوند متعال اسلام و اهلش را به وسیله او برتری می بخشد و کفر و اهل کفر را به وسیله او نابود می کند» (۱).

۱. روایتی از امام حسین علیه السلام: از یحیی بن یعمر روایت شده است که گفت:

در نزد حسین علیه السلام بودم که مرد عرب سیه چرده نقابداری بر آن حضرت وارد شده سلام کرد، امام حسین علیه السلام جواب سلام او را داد. مرد گفت: ای پسر رسول خدا مسأله ای دارم و چندین مسأله از امام علیه السلام پرسید و امام جواب همه مسأله را به او می داد و مرد می گفت: ای پسر رسول خدا راست گفتی، سپس گفت: مرا از عدد پیشوایان بعد از رسول خدا صلی الله علیه و اله خبر بده.

آن حضرت فرمودند: آنان به عدد نقبای بنی اسرائیل دوازده تن می باشند.

مرد عرب گفت: نام آنان را برای من بازگو کن.

راوی گوید: امام حسین علیه السلام لختی سر به زیر انداخت و سپس سر برداشت و فرمود:

بله، ای برادر عرب تو را خبر خواهم داد، همانا امام و خلیفه بعد از رسول خدا صلی الله علیه و اله امیر المؤمنین علیه السلام است، و حسن و من و نه تن از فرزندان من که از آن ها پسر علی و بعد از او پسرش محمد و بعد از او پسرش جعفر و بعد از او پسرش موسی و بعد از او پسرش محمد و بعد از او پسرش علی و بعد از او پسرش حسن و بعد از او مهدی می باشد که وی نهمین از فرزندان من است که در آخر الزمان به امر دین قیام می نماید.

راوی گوید: اعرابی برخاست و این اشعار را در مدح آن حضرت می خواند:

«در حالی که گونه هایش می درخشید؛ پیامبر دست بر پیشانیش کشید»

«پدر و مادرش از والاترین [طوایف] قریش و جدش بهترین اجداد است» (۱).

ص: ۱۱۱

۱- (۱). إثبات الهداه ۵۹۹/۱. مسح النبی جبینہ فله بریق فی الخدود أبواه من أعلی قریش وجده خیر الجدود

۲. روایتی از حضرت امام سجّاد علیه السّلام: از ابو خالد کابلی روایت شده است که گفت: بر مولای خود حضرت علی بن الحسین زین العابدین علیه السّلام داخل شدم و دیدم که کتابی در دست آن حضرت است که آن را مطالعه کرده و شدیداً گریه می کند.

عرضه داشتم: این کتاب چیست؟

آن حضرت فرمودند:

«هذه نسخة اللوح الذي أهداه الله تعالى إلى رسول الله صلى الله عليه و اله فيه اسم الله تعالى و رسول الله، و أمير المؤمنين علي، و عمي الحسن بن علي، و أبي، و اسمي و اسم ابني محمد الباقر، و ابنه جعفر الصادق، و ابنه موسى الكاظم و ابنه علي الرضا و ابنه محمد التقى، و ابنه علي النقي، و ابنه الحسن العسكري، و ابنه الحجة القائم بأمر الله المنتقم من أعداء الله الذي يغيب غيبه طويلاً ثم يظهر فيملاً الأرض قسطاً و عدلاً كما ملئت جوراً و ظلماً»؛

این نسخه لوح است که خداوند متعال آن را به رسول خدا صلی الله علیه و اله اهدا نموده و در آن اسم خداوند متعال و رسول خدا و امیر المؤمنین علی و عمویم حسن بن علی و پدرم و اسم من در آن نوشته شده است همچنین اسم فرزندانم محمد باقر و فرزندش جعفر صادق و فرزندش موسی کاظم و فرزندش علی الرضا و پسرش محمد تقی و پسرش علی نقی و پسرش حسن عسکری و پسرش حجت قائم به امر خدا و انتقام کشنده از دشمنان خدا که غیبتی طولانی خواهد داشت و سپس ظاهر خواهد شد و زمین را همچنان که پر از ظلم و جور شده باشد پر از عدل و داد خواهد نمود (۱).

ص: ۱۱۲

۳. روایتی از حضرت امام باقر علیه السلام: از ورد بن کمیت، از پدرش کمیت بن ابی المستهل روایت می کند که گفت: بر سید و مولای خود حضرت ابو جعفر محمد بن علی باقر علیهما السلام داخل شدم و عرضه داشتم: ای فرزند رسول خدا، من درباره شما اهل بیت چند بیت شعر سروده ام. آیا اجازه می دهید من آن شعرها را برای شما بخوانم؟ آن حضرت به من اجازه داد و من شروع به خواندن کردم:

«روزگار مرا خندانند و گریانید چرا که روزگار دارای تغییرات و رنگ های مختلف است»

«اما گریه من به خاطر آن نه تنی است که در صحرای طفّ مورد خیانت قرار گرفتند و همگی کشته شده و در کفن ها پیچیده شدند» (۱).

امام باقر علیه السلام با شنیدن این اشعار گریسته و فرمودند: «خداوندا گناه گذشته و آینده کمیت را ببخش».

و هنگامی که به این بیت از شعر رسیدم که:

«کی خواهد آمد روزی که حق در میان شما قیام کند و کی خواهد آمد روزی که مهدی دوم شما به پا خیزد» (۲).

آن حضرت فرمودند: «ان شاء الله خیلی سریع خواهد بود، سپس فرمودند:

ای ابا المستهل، همانا که قائم ما نهمین فرزند از فرزندان حسین علیه السلام می باشد. چرا که ائمه بعد

ص: ۱۱۳

۱- ((۱)). أضحكنی الدهر و أبكاني و الدهر ذو صرف و ألوان لتسه في الطف قد غودروا صاروا جميعا رهن أكفان

۲- ((۲)). متى يقوم الحق فيكم متى يقوم مهديكم الثاني

از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ دوازده تن هستند و دوازدهمین آن‌ها قائم است».

به آن حضرت عرضه داشتم: ای سرور و مولای من، این دوازده تن چه کسانی هستند؟

آن حضرت فرمودند: «أولهم علي بن أبي طالب، وبعده الحسن والحسين، وبعده الحسين علي بن الحسين و أنا ثم بعدى هذا»^۱ اول آنان علی بن ابی طالب و بعد از او حسن و حسین و بعد از حسین علی بن حسین و من و بعد از من این پسر، و دست خود را بر شانه جعفر گذاشتند.

به آن حضرت عرضه داشتم: بعد از او چه کسی خواهد بود؟

آن حضرت فرمودند:

«انه ابنه موسى، و بعد موسى ابنه علي و بعد علي ابنه محمد و بعد محمد ابنه علي و بعد علي ابنه الحسين، و بعد الحسن ابنه محمد و هو القائم الذي يخرج فيملا الدنيا قسطا و عدلا و يشفي صدور شيعتنا».

حجت پس از او، فرزندش موسی و بعد از موسی پسرش علی و بعد از علی پسرش محمد و بعد از محمد پسرش علی و بعد از علی پسرش حسن و بعد از حسن پسرش محمد که او قائم است؛ همان کسی که قیام می نماید و جهان را پر از عدل و داد نموده، دل شیعیان ما را شاد می کند (۱).

۴. روایتی از حضرت امام صادق علیه السلام: از علقمه بن محمد حضرمی از حضرت امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: «ائمّه دوازده تن هستند».

به آن حضرت عرضه داشتم: ای پسر رسول خدا، نام آن‌ها را برای من بازگو فرما؟

آن حضرت جواب دادند:

ص: ۱۱۴

از آنان که گذشته اند علی بن ابی طالب، حسن، حسین، علی بن الحسین، محمد بن علی و سپس من.

به آن حضرت عرضه داشتم: ای پسر رسول خدا پس از شما چه کسی خواهد بود؟

آن حضرت فرمودند: من به پسر موسی وصیت کرده ام و او امام پس از من است.

به آن حضرت عرضه داشتم: پس بعد از موسی چه کسی خواهد بود؟

آن حضرت فرمودند:

پسرش علی که به رضا مشهور است و در سرزمین غربت در خراسان دفن خواهد شد، سپس بعد از علی پسرش محمد و بعد از

محمد پسرش علی و بعد از علی پسرش حسن و مهدی از فرزندان حسن است (۱).

۵. روایتی از حضرت امام موسی بن جعفر علیه السلام: صدوق با سند خود از عبد الله بن جنبد از موسی بن جعفر علیه السلام

روایت کرده است که فرمود:

در سجده شکر نماز بگو: «تقول فی سجده الشکر: اللهم انی اشهدک و اشهد ملائکتک و رسلک و جمیع خلقک أنك أنت الله

ربی، و الإسلام دینی، و محمدا نبی، و علیا و الحسن و الحسین، و علی بن الحسین، و محمد بن علی و جعفر بن محمد و موسی بن

جعفر و علی بن موسی، و محمد بن علی، و علی بن محمد، و الحسن بن علی، و الحجه بن الحسن بن علی، أئمتی بهم أتولی و من

أعدائهم أتبرأ».

خداوند من، تو و ملائکه و رسولانت و همه خلق تو را گواه می گیرم که همانا تو پروردگار من الله هستی، اسلام دین من

است، محمد پیامبرم، و علی و حسن و حسین و علی بن الحسین و محمد بن علی و جعفر بن محمد و موسی بن جعفر و

ص: ۱۱۵

علی بن موسی و محمّد بن علی و علی بن محمّد و حسن بن علی و حجّه بن الحسن بن علی پیشوایان من می باشند. من به آن ها تولّی می جویم و از دشمنان آن ها اعلام براءت و بیزاری می کنم (۱).

۶. روایتی از حضرت امام رضا علیه السّلام: صدوق از احمد بن زیاد بن جعفر همدانی رضی الله عنه روایت کرده است که گفت: علی بن ابراهیم از پدرش از عبد السّلام بن صالح هروی روایت کرده که گفت: از دعبل بن علی خزاعی شنیدم که می گفت: قصیده خود را برای مولای خود حضرت علی بن موسی الرضا علیه السّلام خواندم که مطلعش این بیت بود:

مدارس آیات خلت من تلاوه و منزل وحی مقفر العرصات

و چون به این بیت رسیدم که:

«به پا خاستن امامی که به یقین به پا خواهد خاست و به نام خدا قیامی مبارک به پا خواهد کرد»

«وی در میان ما همه حق ها را از همه باطل ها جدا خواهد کرد و هر خوبی و بدی را جزای درخور خواهد داد» (۲)

در اینجا حضرت رضا علیه السّلام شدیداً گریسته، سپس سر برداشته و به من فرمودند:

ای خزاعی، روح القدس این دو بیت را بر زبان تو جاری ساخته است، آیا می دانی این امام کیست و چه زمانی قیام خواهد کرد؟

ص: ۱۱۶

۱- (۱). من لا یحضره الفقیه ۳۲۹/۱.

۲- (۲). خروج إمام لا محاله خارج یقوم علی اسم الله و البرکات یمیز فینا کل حق و باطل و یجزی علی النعماء و النقمات

عرضه داشتیم: نه ای مولای من، فقط شنیده ام که امامی از میان شما اهل بیت قیام خواهد کرد و زمین را از فساد پاک کرده و چنان که پر از ظلم و جور شده باشد پر از عدل خواهد شد نمود.

آن حضرت فرمودند: ای دعبل، امام بعد از من پسر محمد و بعد از محمد پسرش علی و بعد از علی پسرش حسن و بعد از حسن پسرش حجت قائمی است که همه باید در زمان غیبتش منتظرش باشند و در زمان ظهورش از وی اطاعت کنند. اگر از دنیا به جز یک روز باقی نمانده باشد خداوند عز و جل آن روز را آنقدر طولانی می کند تا او قیام کند و زمین را چنان که پر از ظلم و جور شده باشد پر از عدل و داد نماید (۱).

۷. روایتی از حضرت امام جواد علیه السلام: صدوق از عبد الواحد بن محمد بن عبدوسی عطار رضی الله عنه روایت کند که گفت: علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری گفت: حمدان بن سلیمان روایت کرد و گفت: صقر بن ابی دلف روایت کرد و گفت: از حضرت ابو جعفر محمد بن علی الرضا علیهما السلام (امام جواد علیه السلام) شنیدم که می فرمود:

امام پس از من پسر محمد علی است. فرمان او فرمان من و کلام او کلام من و پیروی از او پیروی از من می باشد و امام پس از او پسرش حسن می باشد که فرمان او فرمان پدرش، کلام او کلام پدرش و فرمانبرداری از او فرمانبرداری از پدرش می باشد. سپس آن حضرت سکوت فرمودند.

به آن حضرت عرضه داشتیم: ای فرزند رسول خدا، بعد از حسن چه کسی امام خواهد بود؟

آن حضرت شدیداً گریسته سپس فرمودند: همانا که بعد از حسن پسرش قائم به حق است که همه انتظارش را می کشند (۲).

ص: ۱۱۷

۱- (۱). کمال الدین ۳۷۳/۲.

۲- (۲). کمال الدین ۳۷۸/۲.

ج-روایات امام هادی علیه السلام درباره امامت امام عسکری علیه السلام

وقتی که روایاتی را که از حضرت امام هادی علیه السلام در مصادر حدیثی مورد اعتماد به دست ما رسیده است به صورت کلی مطالعه می کنیم، به چند نکته مهم دست می یابیم که به روایاتی که به صورت اشاره یا تصریح-بر امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بعد از پدرش دلالت دارد، مرتبط است. این نکات از این قرارند:

۱. یکی از مسائلی که از تحقیق در این روایات به دست می آید این است که این روایات به تدریج و به مناسبت های مختلف از حضرت امام هادی علیه السلام صادر شده است، نمی توان از این نکته غفلت کرد که مراعات ملاحظات امنیتی توسط امام هادی علیه السلام در این تدریج نقش بسزایی داشته است. ما این تدریج را در کیفیت بیان مصداق و طرح آن برای مسلمانان می بینیم. می بینیم که امام علیه السلام گاهی این امر را به صورت مبهم و گاه به صورت اشاره سریع و گاهی به صورت تصریح بیان نموده است.

همچنین این تدریج را در کیفیت مطرح کردن مسأله نیز مشاهده می کنیم.

چراکه می بینیم گاه آن حضرت این موضوع را در برابر یک فرد یا دو فرد بیان نموده، گاه در برابر جمع محدودی به بیان این مطلب می پردازد و در مورد دیگری مشاهده می کنیم که آن حضرت برای این تصریح چهل نفر شاهد می گیرد.

هم چنان که می بینیم آن حضرت در گام اول یکی از نشانه هایی را که به این مطلب اشاره دارد به مخاطبان می دهد، گاه بیش از یک نشانه و شاهد قرار می دهد تا اشتباهی پیش نیاید، در جای دیگری می بینیم موضوع جانشینی امام عسکری علیه السلام را به صورت «نص» نوشته و آن را به یک راوی ثقه و مورد اعتماد

ارسال می نماید و در مورد دیگر می بینیم آن حضرت برای تحقق این امر بعد از وفات خود شواهدی را که کشف از این امر می کند به جا می گذارد تا به وضوح بیشتر این امر دامن زده باشد.

۲. مسأله دیگری که از بررسی این روایات به دست می آوریم این است که روایاتی که در پاسخ سؤالات وارده درباره کسی که بعد از حضرت امام هادی منصب امامت را به دوش می کشد می باشد، قبل از وفات فرزند آن حضرت محمد آغاز شده و به تدریج این گونه روایات تا اواخر زندگی شریف حضرت امام هادی علیه السلام ادامه می یابد.

علیرغم این که بیشترین گمان ها معطوف به امامت محمد (ابو جعفر) فرزند بزرگ امام هادی علیه السلام بعد از آن حضرت بود، در زمان حیات وی هیچ نص صریحی نسبت به امامت او نیافته ایم. بلکه گاه روایاتی یافته می شود که می توان از آن ها نفی امامت از او را از آن ها دریافت. چه این که از کلمات امام علیه السلام نیز درمی یابیم که بیان این امر را به وقت مناسب واگذار می کرده اند. اما پس از این که ابو جعفر دار فانی را وداع گفت، اشارات آن حضرت به امامت امام حسن عسکری آغاز شده و پس از آن اشارات، به تدریج تصریحات آمده، تا آنجا که این تصریحات متواترا به گوش راویان ثقه و شیعیانی که به امر امامت اهتمام می ورزیدند می رسید.

۳. دو روایتی که در رابطه با امر امامت از حضرت امام هادی علیه السلام قبل از وفات فرزندش محمد صادر شده، روایت دوم و هفتم از روایاتی است که در کافی در باب اشاره و نص بر حضرت امام عسکری علیه السلام روایت شده است.

اینک به این دو روایت توجه کنید:

روایت هفتم: سند این روایت، به علی بن عمرو عطار می رسد که گوید: در

زمانی که ابو جعفر فرزند حضرت ابو الحسن عسکری یعنی حضرت امام هادی علیه السّلام در قید حیات بود بر آن حضرت داخل شدم و گمان داشتم او جانشین آن حضرت است، پس به آن حضرت عرضه داشتم: خداوند مرا فدای شما کند. کدام یک از فرزندان شما به امر امامت اختصاص یافته است؟ آن حضرت فرمودند: «هیچ کسی را به این امر اختصاص ندهید تا دستور من به شما برسد». عطار گوید: بعدا نامه ای به آن حضرت نوشته و در آن از آن حضرت پرسیدم: این امر یعنی امامت به چه کسی خواهد رسید؟ آن حضرت در پاسخ نوشتند: در پسر بزرگ من خواهد بود. وی گوید: و ابو محمّد (امام حسن عسکری علیه السّلام) بزرگتر از ابو جعفر بود.

آنچه که در این روایت ملاحظه می شود این است که حضرت امام هادی علیه السّلام برای بار اول بیان این امر را به فرصت دیگری موکول می کنند و هنگامی که سؤال کننده برای دومین بار به وسیله نامه از آن حضرت سؤال می کند به جواب می رسد اما از روایت فهمیده نمی شود که آیا نامه ای که برای دومین بار نوشته است در زمان حیات ابو جعفر بوده یا بعد از وفات او؟ اگرچه این گونه نامه نگاری با زنده بودن او بیشتر جور می آید. اما در عین حال می بینیم که امام علیه السّلام به جواب او را تصریح نداده، بلکه با رمز به او جواب می دهد.

مضافا به این که روایت دیگری هم هست که تصریح دارد، محمّد پسر بزرگ حضرت امام هادی علیه السّلام بوده است و آن روایت با روایت فعلی تعارض می کند، چرا که در این روایت راوی ادّعا می کند که امام حسن عسکری بزرگترین پسر امام هادی علیه السّلام بوده است. البته روایات دیگری هم از خود امام هادی علیه السّلام با این مضمون روایت شده است که امام حسن عسکری بزرگترین

پسر آن حضرت است و می توان آن روایات را این گونه حمل کرد که آن حضرت بعد از وفات برادرش ابو جعفر بزرگترین فرزند امام هادی علیه السلام بوده است.

روایت دوم: سند این روایت به علی بن عمرو نوفلی می رسد و در آن آمده است که: نوفلی گفت: من به همراه حضرت امام هادی در حیات خانه آن حضرت بودم که فرزندش محمد از کنار ما گذشت. من به آن حضرت عرض کردم: خداوند مرا فدای شما کند، آیا این امام ما بعد از شماست؟ آن حضرت پاسخ دادند: نه، امام شما بعد از من حسن می باشد.

همچنین از احمد بن عیسی علوی که از فرزندان علی بن جعفر است روایت شده که روزی بر حضرت امام هادی علیه السلام در شهر صریا داخل شده و بر آن حضرت سلام کرد. ناگاه ابو جعفر و ابو محمد هر دو باهم داخل شدند.

شیعیان برخاسته به سمت ابو جعفر رفتند تا بر وی سلام کنند. در اینجا حضرت امام هادی علیه السلام به آنان فرمود: این امام شما نیست، بر شما باد به امامتان، و به سوی حضرت ابو محمد امام حسن عسکری علیه السلام اشاره کرد (۱).

در این روایت می یابیم که امام هادی علیه السلام قاطعانه جانشینی محمد و امامت او را نفی نموده اند. شاید سبب این تصور در نزد مردم معروفیت محمد به صلاح و دانش و تقوی بوده به اضافه این که وی بزرگترین فرزند امام هادی علیه السلام بوده است، و از آنجا که معروف بود، امامت به بزرگترین فرزند امام می رسد مردم چنین گمانی داشتند. پس حضرت امام هادی علیه السلام امامت محمد را نفی نموده و تصریح کرده اند که فرزندشان حسن، امام است. در عین حال در

ص: ۱۲۱

روایت سابق دیدیم که آن حضرت اصرار داشتند که بر این امر تصریح نکرده، تصریح را به فرصت مناسب واگذار می نمودند.

۴. اما روایاتی که از حضرت امام هادی علیه السلام بعد از وفات فرزندش محمد صادر شده و اشاره یا تصریح به امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام دارد روایت چهارم، پنجم، هشتم و نهم از کتاب الحجّه کافی در باب اشاره و نصّ بر حضرت ابو محمد امام حسن عسکری علیه السلام است. به این روایات نیز توجه فرمایید:

از آنجا که مضمون دو روایت چهارم و پنجم یکی بود ما روایت پنجم را که سندش به احمد بن محمد بن عبد الله بن مروان انباری منتهی می شود نقل می نمایم. وی گوید: من در هنگام وفات ابو جعفر محمد بن علی علیه السلام حاضر بودم. حضرت امام هادی علیه السلام وارد شدند و برای آن حضرت صندلی گذاشته، آن حضرت بر آن جلوس فرمودند. اهل بیت آن حضرت در اطراف ایشان بوده و ابو محمد در گوشه ای ایستاده بود. هنگامی که حضرت امام هادی علیه السلام از کار ابو جعفر فارغ شدند رو به ابو محمد علیه السلام نموده و به او فرمودند: پسر، شکر خداوند متعال را به جای آور که درباره تو امر بزرگی ایجاد کرده است.

کسانی که این روایت را از آن حضرت شنیدند از آن فهمیدند که آن حضرت اشاره به امر امامت حضرت امام عسکری علیه السلام نموده است. چنان که از روایت هشتم برمی آید این اشاره امام هادی علیه السلام در میان گروهی از بنی هاشم، آل ابی طالب و قریش بوده است. روایت هشتم نیز متضمن بیان موضع حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در برابر این سخن حضرت امام هادی علیه السلام می باشد، و آن این است:

... حضرت امام حسن عسکری پس از این سخنان گریسته، سپس شکر

خدا را به جای آورده و آیه استرجاع بر زبان جاری نموده و فرمودند: «الحمد لله رب العالمين و أنا أسأل الله تمام نعمه لنا فيك
و إنا لله و إنا إليه راجعون»

الحمد لله رب العالمين

من از خداوند متعال می خوانم تا نعمت خود را درباره تو بر ما تمام نماید و انا لله و انا اليه راجعون، در این هنگام مردم [که آن
حضرت را تا آن روز نمی شناختند] درباره آن حضرت سؤال نمودند. گفته شد: این پسر امام هادی، حسن است، و مردم در آن
روز عمر آن حضرت را حدود بیست سال یا بیشتر تخمین می زدند، راوی گوید: ما در آن روز او را شناخته و دانستیم که امام
هادی علیه السلام به امامت او اشاره کرده و وی را به جای خود نشانده است.

در روایت نهم که از محمد بن یحیی بن درباب روایت شده است این گونه آمده که گفت: من بعد از وفات ابو جعفر بر
حضرت امام هادی علیه السلام وارد شدم و آن حضرت را به جهت این مصیبت سرسلامتی دادم. ابو محمد علیه السلام نیز در
آنجا حاضر و نشسته بود. ابو محمد گریست. حضرت امام هادی علیه السلام رو به وی کرده و فرمودند: خداوند تبارک و تعالی
تو را جانشین او قرار داده است، پس شکر خدا را به جای آور.

۵. دو روایت دهم و یازدهم تصریح به امامت حضرت ابو محمد امام حسن عسکری علیه السلام دارند و بعد از وفات برادرش
ابو جعفر محمد بن علی صادر شده اند. روایت دهم را ابو هاشم جعفری روایت می کند. آنجا که گوید:

من بعد از وفات ابو جعفر فرزند حضرت امام هادی علیه السلام در نزد آن حضرت بودم و در دل فکری داشتم که می خواستم
آن را به عرض ایشان برسانم و آن این بود که گویا ابا جعفر و ابا محمد در این زمان مانند حضرت موسی بن جعفر و اسماعیل
پسران حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بوده و قضیه آن ها شبیه به قضیه آن دو نفر شده است. چرا که ابو محمد کسی بود
که همه امید داشتند بعد از

حضرت امام هادی علیه السّلام به امامت برسد. در اینجا پیش از آن که چیزی بگویم حضرت امام هادی علیه السّلام رو به من کرده فرمودند:

آری ای ابو هاشم، بعد از ابو جعفر برای خداوند متعال درباره ابو محمّد بداء حاصل گردید تا امری را در وی آشکار کند که هیچ کس آن را در وی نمی شناخت، هم چنان که در حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام نیز بعد از درگذشت اسماعیل برای او بداء روی داد که کشف از حال او نمود، اگرچه باطل پویان آن را ناخوش دارند و این همان فکری بود که تو می کردی، و بدان که پسر من ابو محمّد جانشین من است و علم آنچه را که به آن نیاز داشته باشد و وسایل امامت در نزد او موجود می باشد.

روشن است که مسأله بداء و نسبت آن به ذات خداوند بالنسبه به آنچه در تصورات سؤال کننده می گذشت بوده و در علم غیب خداوند خللی ایجاد نمی کند چرا که این مردم بودند که از روی تصورات ذهنی خود ابو جعفر محمد را پس از امام هادی علیه السّلام شایسته مقام امامت می دانستند اما در علم خداوندی مسأله به گونه دیگری بوده و خداوند متعال مشیت خود را با مرگ محمد آشکار فرمود که امام آن کسی که مردم امید به او داشتند نیست.

به علاوه این که نه در این روایت و نه در روایات دیگر هیچ قرینه ای بر این که امام هادی علیه السّلام یا هر امام دیگری معتقد به امامت کسی غیر از امام حسن عسکری علیه السّلام بعد از امام هادی علیه السّلام بوده باشد وجود ندارد.

روایت یازدهم به ابو بکر فهفکی منتهی می شود که گفت: حضرت امام هادی علیه السّلام نامه ای به من نوشتند که در آن آمده بود:

پس از من پسر من ابو محمّد، در میان آل محمّد صلی الله علیه و اله ذاتا خیرخواهترین فرد برای امت اسلام، و دارای محکمترین دلایل و براهین است. وی بزرگترین فرزند من است و حلقه های سلسله امامت و احکام آن به او می رسد. از این پس هر چه را تاکنون از من سؤال می کردی از او سؤال کن. چرا که در نزد او آنچه را که به آن احتیاج پیدا شود موجود است.

این روایت بر امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام تصریح داشته و امام هادی علیه السلام در این روایت آن حضرت را بر سایر افراد از آل محمد برتری داده و به برتری آن حضرت شهادت داده است و بعید نیست که این روایت بعد از وفات برادر آن حضرت محمد صادر شده باشد، چنان که در روایت سابق یعنی روایت دهم که جعفری در آن تصریح کرده که امام هادی علیه السلام امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را بعد از وفات برادرش محمد با صراحت بیان کرده است.

این دو روایت در مضمون باهم نزدیک اند و هر دو بر این مطلب تأکید دارند که در نزد امام عسکری علیه السلام آنچه را که در امر امامت به آن نیازمند است موجود بوده است. و اگر فرض را بر این بگذاریم که این دو روایت بعد از وفات محمد صادر شده اند دیگر از جهت این که حضرت امام حسن عسکری بزرگترین فرزند امام هادی علیه السلام باشد نیز مشکلی نخواهیم داشت. در این صورت می توان گفت محمد اگرچه بزرگترین فرزند امام هادی علیه السلام بوده، اما این مربوط به زمانی می شود که وی در قید حیات بوده است.

روایت دوازدهم نیز از چند جهت به مضمون روایت دهم و یازدهم تصریح دارد. چرا که در آن آمده است: شاهویه بن عبد الله جلاب گفت:

حضرت امام هادی علیه السلام در نامه ای به من نوشتند:

«أردت أن تسأل عن الخلف بعد أبي جعفر، وقلقت لذلك فلا تغتم فإن الله عزّ وجلّ (لا يضلّ قوماً بعد إذ هداهم حتى يبين لهم ما يتقون) (۱) و صاحبك بعدى أبو محمد ابني، و عنده ما تحتاجون إليه، يقدم ما يشاء الله و يؤخر ما

ص: ۱۲۵

۱- (۱)). ظاهراً این آیه باید آیه ۱۱۵ سوره توبه باشد که کلمات ابتدایی آن، چنین است: **وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا...** که در این روایت به واسطه صنعت ادبی تضمین به این شکل درآمده است.

يَسَاءَ اللَّهُ لِمَا نُنَسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِثْلَهَا أَوْ مِثْلَهَا (۱)، قد کتبت بما فيه بيان و قناع لذي عقل يقظان»

می خواستی که از جانشین من پس از وفات ابو جعفر سؤال کنی، و از این جهت ناراحت بودی. نگران نباش، چرا که خداوند عزّ و جلّ (پس از آن که گروهی را هدایت نمود بیراهشان [نمی] گذارد، مگر آن که چیزی را که باید از آن پروا کنند برایشان بیان کرده باشد)، و امام تو بعد از من ابو محمّد می باشد، و در نزد او هر آنچه شما به آن نیازمند باشید موجود است، خداوند متعال هر که و هر چه را بخواهد پیش انداخته و هر که و هر چه را بخواهد مؤخر می گرداند (هر آیه را نسخ کنیم، یا آن را به [دست] فراموشی بسپاریم، بهتر از آن، یا مانندش را می آوریم)، من در این نامه چیزی نوشتم که هر کس عقلی بیدار داشته باشد از بیان او قانع می شود.

۶. حضرت امام هادی علیه السّلام چهار ماه قبل از شهادت خود گروهی از موالی را جمع نموده و آن ها را بر امامت فرزندش حسن شاهد می گیرد. ما این مطلب را در روایت اول این باب در کتاب الحجّة کافی می بینیم. آنجا که یحیی بن یسار قنبری گوید: حضرت ابو الحسن هادی علیه السّلام چهار ماه قبل از شهادت خود امر امامت را به پسرش امام حسن عسکری علیه السّلام وصیت نموده و من و گروهی از موالی را بر این امر به شهادت گرفت.

۷. در روایت سوم نیز مطالبی هست که دلیل و علامت امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام پس از وفات پدر بزرگوارش می باشد، آنجا که عبد الله بن محمّد اصفهانی گوید: امام هادی علیه السّلام فرمودند: «امام شما بعد از من کسی است

ص: ۱۲۶

که بر من نماز می گذارد» و ما پیش از آن، حضرت ابو محمّد علیه السّلام یعنی حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را نمی شناختیم. اصفهانی گوید: ناگهان دیدیم وی از منزل خارج شده و بر حضرت امام هادی علیه السّلام نماز گذارد.

نکته قابل توجه در این روایت این است که چون راوی امام حسن عسکری علیه السّلام را به گونه خاص نمی شناخت امام علیه السّلام علامت خاصی به او دادند که هیچ گونه اشتباه و شکی در آن راه پیدا نمی کند.

در روایت سیزدهم از این باب آمده است که: داود بن قاسم گفت: از حضرت امام هادی علیه السّلام شنیدم که می فرمود:

جانشین پس از من حسن است، پس چگونه خواهید بود با جانشین جانشین من؟

عرضه داشتم: خداوند مرا قربان شما گرداند، به چه دلیل؟

آن حضرت فرمودند:

زیرا شما او را به شخصه نمی بینید و برای شما حلال نیست که نام او را بر زبان آورید.

عرض کردم: پس چگونه از او یاد کنیم؟ آن حضرت فرمودند: «بگویید:

حجّت آل محمّد صلی الله علیه و اله».

این روایت به مجموعه ای از مسائل که مربوط به کیفیت برخورد با امام در شرایط سخت بوده و اقتضای پنهان کاری شدید در ابلاغ امور به دوستان و شیعیان را دارد اشاره کرده است. همچنین از این روایت برمی آید که آن حضرت به این مطلب اشاره دارند که بعد از ایشان شرایط زمانی و مکانی بسیار شدیدتر و بحرانی تر خواهد گردید، تا جایی که کار شیعه بدان جا برسد که نتوانند امام و حجّت خدا بر خود را ببینند و یاد کردن از او به نام برایشان حلال نباشد و مجبور باشند با اشاره و کنایه کلی از او یاد کنند. این روایت به آماده کردن و پرورش نفوس شیعیان برای پذیرش اوضاع جدید می پردازد.

اوضاعی که ناچار شیعیان می بایست به انتظار آن بوده و خود را برای استقبال از آن آماده می کردند.

۹. ترور و شهادت حضرت امام هادی علیه السلام

شیخانی گوید: علی عسکری (امام هادی علیه السلام) در اواخر حکومت معتزّ عباسی به وسیله سم به شهادت رسید (۱)؛ و طبری امامی گوید: ولی خدا در آخر حکومت معتزّ به وسیله سم به شهادت رسید (۲).

هنگامی که حضرت امام هادی علیه السلام در سال ۲۵۴ ه ق به بیماری ای مبتلا شدند که منتهی به مرگ آن حضرت شد، فرزند خود حضرت ابو محمد حسن عسکری علیه السلام را به حضور طلبیده و نور و حکمت و میراث انبیا را به وی اعطا کرده و بر امامت او تصریح نموده و در حضور عدّه ای از اصحاب ثقه و مورد اعتماد خود به او وصیت نموده و از دنیا رفتند. آن حضرت در هنگام مرگ چهل سال داشته و در شهر سامرا در کشور عراق به خاک سپرده شدند، حضرت امام عسکری علیه السلام به تجهیز جنازه پدر بزرگوار خود پرداخته، غسل و کفن و نماز بر او انجام داده، جنازه آن حضرت را با گروه زیادی از مردم تشییع نموده و آن حضرت را در خانه خود همان جا که هم اکنون مرقد شریف آن حضرت در سامرا است دفن نمودند؛ محلی که امروزه مسلمانان از جای جای ممالک اسلامی به جهت تبرّک، دعا و ابراز وفاداری به عهد رسول خدا صلی الله علیه و اله برای زیارت آن روانه می شوند.

مسعودی مراسم تشییع حضرت امام هادی علیه السلام و جمع شدن مردم بسیار

ص: ۱۲۸

۱- (۱). الصّراط السّوی/۴۰۷.

۲- (۲). دلائل الامامه/۲۱۶.

در خانه آن حضرت را این گونه توصیف می کند: گروهی که هریک از آن ها ادعا دارد که آن روز داخل خانه امام هادی علیه السلام شده بوده بر ما روایت کردند که در آن خانه گروهی از بنی هاشم از طالبیان و عباسیان، فرماندهان و دیگران، همچنین گروهی از شیعیان، گرد آمده، و هیچ کدام از آن ها از امر جانشینی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام اطلاعی نداشتند. چرا که این مطلب فقط به اطلاع اصحاب مورد اعتماد- که امام هادی علیه السلام در نزد آن ها تصریح بر جانشینی امام حسن عسکری علیه السلام نموده بود- رسیده، کس دیگری از این قضیه اطلاع نداشت. حاضران حکایت می کنند که همه آنان در حال مصیبت و عزا بودند، که ناگاه از داخل خانه خادمی خارج شد و به خادم دیگر ندا در داد که:

ای «بشر»، این نامه را بگیر و آن را به خانه امیر المؤمنین ببر و به فلان شخص بده و به او بگو که: این نامه حسن بن علی (امام حسن عسکری) است. این مطلب کنجکاوی مردم را برانگیخت. سپس یکی از درهای بالای رواق باز شده و خادمی سیاه پوست از آن خارج شد، سپس به دنبال او حضرت ابو محمد امام حسن عسکری علیه السلام سر برهنه و گریبان دریده در حالی که لباس زیرین او سفید بود از در خارج شد.

چهره آن حضرت کاملاً شبیه چهره پدر بزرگوارش بود. آن روز در خانه امام، پسران «متوکل» نیز حضور داشتند که بعضی از آن ها دارای مقام ولایت عهدی نیز بودند. اما هیچ کس باقی نماند مگر این که به احترام آن حضرت بر پا ایستاد. در این هنگام «ابو احمد محمد موفق» به سمت آن حضرت رفت. امام حسن عسکری علیه السلام نیز به سمت او آمد و باهم معانقه نمودند. سپس به او گفت: پسر عمو خوش آمدی و در بین دو در رواق نشست، مردم نیز همه در برابر او بودند. قبل از این که آن حضرت از اندرونی

خارج شود، خانه از شدت شلوغی و سر و صدا همچون بازار بود. اما هنگامی که امام حسن عسکری بیرون آمد و نشست مردم دست از صحبت برداشته، جز صدای سرفه و عطسه صدای دیگری نمی شنیدیم، در این هنگام کنیزی از خانه خارج شد و برای حضرت امام هادی علیه السّلام شروع به مرثیه سرایی کرد. در اینجا بود که امام عسکری علیه السّلام فرمودند: آیا اینجا کسی نیست که ما را از دست این زن ناآگاه خلاص کند؟ شیعیان به سمت آن زن رفته و او را به داخل خانه هدایت کردند.

سپس خادم دیگری از خانه خارج شد و در مقابل حضرت امام حسن عسکری ایستاد. امام حسن عسکری علیه السّلام نیز برخاست و بر جنازه حضرت امام هادی علیه السّلام نماز گزارد و سپس جنازه آن حضرت از خانه خارج گردید. امام عسکری علیه السّلام نیز به همراه جنازه به حرکت پرداخت تا این که جنازه وارد خیابانی شد که در مقابل خانه «موسی بن بغا» قرار داشت. حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام قبل از این که جنازه برای مردم بیرون آورده شده، «معمد» نیز بر آن نماز گذارد، بر آن نماز خوانده بود. (۱) آن حضرت در یکی از اطاق های خانه خود به خاک سپرده شد. (۲)

از این روایت استفاده می شود: در میان جمعیت زیادی که در تشییع جنازه امام هادی علیه السّلام شرکت کرده بودند، مردان دربار عباسی نیز فراوان به چشم می خوردند و این مطلب کاشف از مقام و منزلت بالا و تأثیر آن حضرت در میان امت و نقش بزرگی بود که آن حضرت در زمان حیات خود به آن قیام فرموده بود، گذشته از این که حضور ولیعهدان حکومت نیز چه بسا برای

ص: ۱۳۰

۱- (۱). در روایت طبری ۵۱۹/۷ آمده است: ابو محمد پسر متوکل بر آن حضرت نماز گزارد.

۲- (۲). اثبات الوصیه/ ۲۰۶.

روپوش گذاشتن بر جنایت فجیعی بود که خلیفهٔ عباسی بدان مبادرت ورزیده و با فرستادن سم و خوراندن آن به حضرت امام هادی علیه السلام دست به این جنایت هولناک آلوده بود.

۱۰. پاره ای از شواهد امامت امام عسکری علیه السلام بعد از شهادت پدر

۱. ابو هاشم جعفری گوید: به خاطر مگذشت که آیا قرآن مخلوق است یا غیر مخلوق؟ حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در همان حال به من فرمودند:

«یا ابا هاشم، الله خالق کل شیء، و ما سواه مخلوق»؛

ای ابو هاشم، خداوند خالق همه چیز است و غیر از خداوند همه چیز مخلوق است (۱).

۲. همچنین گوید: امام حسن عسکری علیه السلام فرمودند: هنگامی که قائم قیام نماید دستور می دهد تا منبرها و مقصوره هایی (۲) را که در داخل مساجد موجود است ویران نمایند.

من در دل گفتم: چرا این کار را انجام می دهد، آن حضرت رو به من کرده فرمودند: معنی این کار این است که این چیزها که در مساجد می گذارند بدعت است و بعدا به وجود آمده، پیغمبر اکرم و هیچ حجّتی از حجّت های خدا آن ها را بنا نهاده است (۳).

۳. فهفکی از حضرت امام عسکری علیه السلام سؤال کرد: چرا زن در ارث یک سهم می برد و مرد دو سهم؟ امام حسن عسکری علیه السلام پاسخ دادند: بر زن جهاد و نفقه واجب نیست و عاقله دیه هم واقع نمی شود، اما همه این ها بر مردان است. من در دل گفتم: می گویند ابن ابی العوجاء نیز همین سؤال را از امام صادق علیه السلام پرسید و آن

ص: ۱۳۱

۱- (۱). مناقب ۴۶۷/۲.

۲- (۲). مقصوره به معنی اطاقک های شخصی است که در داخل مساجد بنا می شود و خلیل فراهیدی در کتاب العین ۵۷/۵ آن را به معنی محل ایستادن امام جماعت دانسته و روشن است که باید چیزی غیر از محراب هایی باشد که در داخل دیوار ساخته می شود ر.ک: مجمع البحرین، لسان العرب، کتاب العین صحاح اللغه،

۳- (۳). مناقب ۴۶۸/۲.

حضرت هم مثل همین جواب را به او دادند، و در روایت دیگری هم آمده است که آن حضرت در پاسخ ابن ابی العوجاء فرمودند: «به خاطر مهریه ای که زن می گیرد». در این هنگام حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام رو به من کرده فرمودند: بله، این همان مسأله ابن ابی العوجاء می باشد، و اگر سؤال واحد باشد جواب [همه] ما اهل بیت یکی است. هر آنچه برای آخرین ما ائمه جاری می شود برای اولین ما نیز جاری می شود و اولین و آخرین ما در دانش و امامت مساوی هستند. اما رسول خدا و امیر المؤمنین بر همه برتری دارند (۱).

۴. ابو هاشم جعفری گوید: در دل خود این گونه فکر کردم که امام نوشته اند:

«یا أسمع السامعین... اللهم اجعلنی فی حزبک و فی زمرتک»؛

ای شنواترین شنوندگان... خداوندا مرا از حزب خود و در زمره خود قرار بده.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام رو به من کرده فرمودند: «أنت فی حزبه و فی زمرته إذا كنت باللّٰه مؤمنا و لرسوله مصدقا و لأولیائه عارفا و لهم تابعا، فأبشر ثم أبشر»

اگر به خداوند متعال ایمان داشته، رسول او را تصدیق کرده و به اولیای او معرفت داشته و از آنان تبعیت کنی، در حزب خدا و در زمره خدا هستی. پس بر تو بشارت باد، بر تو بشارت باد (۲).

۵. از علی بن احمد بن حمّاد روایت شده است که گفت: حضرت امام عسکری علیه السّلام در روزی از روزهای تابستان سوار بر اسب خارج شد در حالی که بارانی و لباس گرم بر تن داشت. مردم در این رابطه صحبت می کردند. اما

ص: ۱۳۲

۱- (۱). مناقب ۴۶۸/۲.

۲- (۲). مناقب ۴۶۹/۲.

هنگامی که از مقصد باز می گذشتند در راه به باران دچار شده و جز آن حضرت همه از باران خیس شدند (۱).

۶. از محمد بن عیاش روایت شده است که گفت: ما از نشانه ها و معجزات امام عسکری علیه السلام سخن می گفتیم که فردی ناصبی گفت: اگر وی جواب نامه ای که بدون مرکب نوشته شده باشد بدهد یقین می کنم که وی بر حق است. پس ما نامه هایی نوشته و مسائلی را در آن نامه ها مطرح کردیم و آن مرد نیز بدون مرکب بر روی ورقه ای نامه ای نوشت و آن ورقه را نیز در میان نامه ها قرار داد و ما آن نامه ها را به سوی آن حضرت فرستادیم. آن حضرت به همه نامه ها پاسخ دادند و بر روی ورقه ای نام آن مرد و نام پدر و مادرش را نوشتند. مرد با دیدن آن ورقه از هوش رفت. هنگامی که آن مرد به هوش آمد معتقد به اعتقاد حق گردید (۲).

۷. از محمد بن عبد الله روایت شده است که گفت: پسر کوچکی گم شده و پیدا نمی شد. این خبر را به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام دادند، آن حضرت علیه السلام فرمودند: در برکه به دنبال آن بچه بگردید، آنان در جستجوی بچه به همان مکان رفتند و او را در آنجا مرده یافتند (۳).

۸. ابو سلیمان محمودی روایت کند که: به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشته و از آن حضرت خواستم تا دعا کنند که خداوند به من پسری عنایت کند، آن حضرت در پاسخ نوشتند: خداوند تو را پسری روزی کند و تو را بر او صبر دهد. و فرزند پسری برای من به دنیا آمد، اما از دنیا رفت (۴).

ص: ۱۳۳

۱- (۱). مناقب ۴۷۰/۲.

۲- (۲). مناقب ۴۷۰/۲.

۳- (۳). الثاقب/۲۳۱.

۴- (۴). بحار الانوار ۲۶۹/۵۰ به نقل از الخرائج و الجرائح ۱۸/۴۳۹/۱ ب ۱۲.

۹. از علی بن ابراهیم همدانی روایت شده است که گفت: به حضرت ابو محمّد علیه السّلام نامه ای نوشته و از آن حضرت خواستم تا دعا کنند از همسر خود که دختر عموی من نیز بود صاحب پسری شوم، آن حضرت در جواب نوشتند: خداوند به تو چندین فرزند ذکور اعطا نماید. پس برای من چهار پسر به دنیا آمد (۱).

۱۰. از عمیر بن ابی مسلم روایت شده است که گفت: شخصی به نام سمیع مسمعی مرا بسیار آزار می داد و رنج بسیاری از وی به من می رسید؛ وی همسایه دیوار به دیوار من بود، من نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام نوشته و از آن حضرت خواستم برایم دعا کند تا من از شرّ این شخص راحت شوم، جواب آن حضرت این گونه آمد که: بر تو بشارت باد به گشایشی سریع، مالی از منطقه فارس به تو خواهد رسید. من در سرزمین فارس پسر عمویی داشتم که تاجر بود و غیر از من وارثی نداشت. وی پس از چند روز مرد و مال او به من رسید.

۱۱. راوی گوید: نامه ای از حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به دستم رسید که در آن چنین مرقوم فرموده بودند: به درگاه خداوند متعال استغفار کن و از آنچه بدان تکلم کرده ای توبه کن. این، بدین خاطر بود که من روزی با گروهی از ناصبیان نشسته بودم و آن ها سخن از ابو طالب به میان آوردند تا این که دامنه کلام را به مولای من رساندند، و من نیز با آن ها در تضعیف امر آن حضرت همراه شدم، اما پس از این نامه نشست و برخاست با آن گروه را ترک کردم و دانستم که مراد آن حضرت از این نامه همین بوده است (۲).

ص: ۱۳۴

-
- ۱- (۱). بحار الانوار ۲۶۹/۵۰ به نقل از الخرائج و الجرائح ۱۹/۴۳۹/۱ ب ۱۲.
- ۲- (۲). مسند الامام الحسن العسکری/۱۱۸، بحار الانوار ۲۷۳/۵۰ به نقل از الخرائج و الجرائح ۱/۴۴۷/۱ ح ۳۳ ب ۱۲.

۱۲. از حجاج بن یوسف عبدی روایت شده است که گفت: پسری مریض از خود در بصره به جای گذاشتم و به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشته و از آن حضرت خواستم تا برای فرزندم دعا کنند. آن حضرت در پاسخ مرقوم داشتند: اگر فرزند تو مؤمن بود خداوند او را بیامرزد. حجاج گوید: بعدا نامه ای از بصره دریافت کردم که در آن آمده بود پسر من در همان روزی که حضرت امام عسکری علیه السلام آن جواب را به من نوشته بودند دار فانی را وداع گفته است.

البته پسر من به واسطه اختلافی که در میان شیعیان در امامت حضرت امام عسکری علیه السلام جریان داشت در این امر مشکوک بوده است (۱).

ص: ۱۳۵

۱- (۱). مسند الامام الحسن العسکری/ ۱۱۸، بحار الانوار ۲۷۴/۵۰ به نقل از الخرائج و الجرائح ۴۸۸/۱ ۳۴ ب ۱۲.

بخش نخست ویژگی های زمان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بخش دوم دوره حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بخش سوم نیازهای دوره حضرت امام حسن عسکری علیه السلام

ویژگی های زمان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام

اوضاع سیاسی

ویژگی عصر دوم عباسی که با حکومت متوکل در سال ۲۳۲ هـ ق آغاز گردید نفوذ وسیع ترکان در دولت بود. آنان حتی بر خلفا چیره شده و زمام اداره دولت را از آنان سلب نموده بودند، ترکان حتی از زمان معتصم عباسی که قبل از متوکل، خلیفه بوده، با اهالی پایتخت که بغداد بود بسیار بد رفتار می کرده اند و این اوضاع باعث شد که معتصم مرکز حکومت را از بغداد به سامرا منتقل کند. چراکه آنان با خشونت بسیار با اهل بغداد رفتار کرده و اهل بغداد از آنان به خلیفه شکایت برده بودند.

این عصر همچنین به ضعف قدرت مرکزی دولت و از دست دادن تقریبی هیبت و ابهتی که این دولت، از عصر اول عباسی به میراث برده بود شناخته شده است، این مطلب دلایلی چند دارد. از آن جمله است: مشغول شدن حاکمان به لذت جویی و شهوات و علاوه بر آن استیلای «موالی» (افرادی از طوایف غیر عرب که در اثر جنگ ها به کشور اسلام آمده و جزو اقشار جامعه اسلامی شده بودند) - خصوصاً ترکان - بر مناصب کلیدی سیاست جامعه که پیامد لذت جویی حاکمان است.

سیطره ترکان و فرماندهان آن ها بر امور حکومت به حدی رسید که در

تاریخ اسلام مثل و مانندی برای آن نیست. چرا که آنان خلفا را به حسب اراده خود عزل و نصب می نمودند، نتیجه این تعدد اراده سیاسی و ضعف خلفا در برابر ترکان، پدیده بسیار خطرناک کوتاهی دوران حکومت خلفا، سرعت تعویض آنان و عدم استقرار مرکز خلافت بود که نقش مرکزیت دولت اسلامی را ایفا می نمود.

این ضعف مرکزیت به نوبه خود نتایج منفی دیگری در پی داشت، مثل اعلام استقلال امیران در اطراف و اکناف دولت اسلامی و رفتن آنان به سوی تأسیس دولت های شبه مستقل در شرق و غرب دولت اسلامی. این پدیده به شکل دیگری حتی داخل مرکز کشور اسلام نیز شده بود که از علایم آن بروز شورش هایی از ناحیه خوارج بود که از سال ۲۵۲ ه ق تا سال ۲۶۲ ه ق دائما استمرار داشته است.

از همین قبیل است ظهور صاحب الزنج در سال ۲۵۵ ه ق، به علاوه حرکت های انقلابیان علوی که قیام های خود را برای دعوت به رضایت آل محمد صلی الله علیه و اله انجام می دادند. خصوصا بعد از این که دانستیم متوکل تا چه اندازه علویان را دشمن داشته و همچنین قتل امام هادی علیه السلام و مراقبت شدید از امام حسن عسکری علیه السلام (۱).

وضعیت اجتماعی

در بخش قبلی از شرایط سیاسی عصر دوّم عباسی و ملازمات آن که عبارت از عدم ثبات و امنیت بود صحبت کردیم. دلیل این مطلب نیز گذشته از

ص: ۱۴۰

۱- (۱). ر.ک الکامل فی التّاریخ و مروج الذهب، حوادث بین سال های ۲۳۲ تا ۲۵۶ ه ق.

نقش بارز ترکان در عزل و نصب خلفای عباسی، تعدد حرکت های سیاسی و مذهبی بود که بر ضد دولت عباسی در شهرهای مختلف کشور اسلامی سر بر می داشتند. شکی نیست که همه این مسائل اثر منفی خاصی بر شرایط اجتماعی داشت که فرزندان امت اسلام در آن می زیسته اند و منجر به تیره شدن روابط حکومت با مردم و عدم تثبیت وضعیت اجتماعی می گردید، هم چنان که مختل شدن شرایط سیاسی باعث تفاوت اجتماعی و ظهور نظام طبقاتی و پیدایش لایه هایی در جامعه می گردید که از نظر معیشتی و حقوقی دارای سطوح مختلف بودند. این تفاوت صرفاً در اثر دوستی، نزدیکی یا دوری آن طبقات از دربار و رجال درباری شکل می گرفت، در نتیجه، این نظام اجتماعی فرزندان امت اسلام و پیروان دینی را که همواره بر برادری دینی و مساوات و عدل و انصاف تأکید داشت (۱) به دو گروه تقسیم نمود.

یکی گروه کم تعداد اما مرفه و برخوردار از قدرت حکومت و دیگری گروه بسیار وسیع که اکثریت فرزندان امت اسلام را شامل می گردید، اما در عین حال نادیده انگاشته شده و محروم از همه حقوق بود. جدال های دائمی و درگیر کردن آن ها در جنگ هایی که یکی فروکش نکرده دیگری شعله می کشید نیز، آن ها را خسته و فرسوده کرده بود. جنگ هایی که با شعله و رتر شدن و وسیعتر شدن روزافزون خود، مساحت بیشتری از سرزمین اسلام را در بر می گرفت (۲)، و هر کدام از آن ها قسمتی از دولت اسلام را جدا کرده و دولتی مستقل از حکومت مرکزی به وجود می آورد که هیچ کدام مطیع حکومت

ص: ۱۴۱

۱- (۱). خداوند متعال در آیه ۱۳ سوره حجرات می فرماید: *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ*؛ در حقیقت مؤمنان باهم برادرند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله می فرماید: «الناس سواسیه كأسنان المشط»؛ مردم همچون دندانهای شانه مساوی هستند: «مبسوط سرخسی ۲۳/۵، لسان المیزان ۴۳/۲ با اندک اختلاف.

۲- (۲). ابن اثیر، تاریخ کامل ۴/۴، حوادث سال های ۳۲۲ تا ۲۴۸ ه ق.

مرکزی نبودند. تاریخ نویسان به این مرحله از تاریخ اسلام، مرحله خودمختاری امیران نام نهاده اند (۱)، به علاوة دولت های مستقلی از قبیل امارت حمدانیان، آل بویه و دولت صفاریان در ۱۵۴ ه ق، دولت سامانیان در ۲۶۱ تا ۳۸۹ ه ق و... که رفته رفته به پاره پاره شدن و سقوط دولت عباسیان در سال ۶۵۶ هجری منجر گردید.

بافت جامعه اسلامی در اواخر عصر اول عباسی از عناصر چندی تشکیل می شد که آن عناصر عبارت بودند از: عرب، فارس و مغربی. در زمان معتصم عباسی عنصر ترک نیز در صحنه سیاست جهان اسلام ظاهر گردید، چراکه معتصم آن ها را به عنوان نگهدار و پاسدار خود انتخاب نموده و مناصب دولتی را به آن ها سپرده، عرب و فارس را از آن مناصب محروم نمود. عرب ها و فارس ها وقتی که وجود ترک ها را برای خود به عنوان خطری احساس نمودند دست به دامن کمک از مغربی ها (آفریقایی ها) و فراغانی (-آسیای میانه) (۲) و دیگر سپاهیان مزدور گردیدند (۳).

همچنین ملاحظه می کنیم که در این عصر مسلمانان به پیروان طوایف مختلف تقسیم شدند و جامعه اسلامی در معرض انواع تنازعات مذهبی که خود منجر به جدایی و پراکندگی می شد قرار گرفت.

در جامعه آن روز اهل سنت قسمت اعظم جامعه را تشکیل داده و در زمان نفوذ ترکان به مقدار زیادی از آزادی مذهبی و اعتماد به نفس برخوردار بودند،

ص: ۱۴۲

۱- (۱). دکتر حسن ابراهیم حسن، تاریخ الاسلام السیاسی ۲۶/۳ به بعد.
۲- (۲). ظاهراً مراد از مغاربه اهالی مغرب مراکش) و فراغنه اهالی فرغانه باشد فرغانه منطقه ای است که امروزه در حدود آسیای میانه و قسمتی از افغانستان واقع می گردد و طبق آنچه یاقوت حموی در معجم البلدان: ۲۵۳/۴ آورده در پنجاه فرسنگی سمرقند بوده است.

۳- (۳). تاریخ الاسلام السیاسی ۴۲۲/۳-۴۲۳.

در جامعه آن روزگار شیعه نیز وجود داشتند اما با سختی و آزار بسیار زیادی روبرو بودند (۱).

البته این بدین معنا نبود که حاکمان دولت عباسی به مذهب سنی التزام دینی داشته اند، بلکه آن ها تنها می خواستند حرکت ائمه را در میان امت کنترل کرده و به محاصره در آوردند و با وسایل و طرق مختلف آن ها را تحت نظر داشته باشند. از جمله این راه ها و وسایل می توان به موارد زیر اشاره نمود:

کمک و یاری به فرقه ها و حرکت هایی که آراء و عقاید هیأت حاکم را تحمّل کرده و هیأت حاکم می دانست که با تقویت آن ها هیچ سرکشی و تمردی از جانب آنان صورت نخواهد گرفت. بدین شکل بود که چنین فرقه هایی بر سر سفره بذل و بخشش حکومت زندگی کرده، بزرگ شده و در راه استمرار و ادامه حکومت خلفا قیام می نمودند.

و چنانکه سابقا توضیح دادیم این مهم جز با وارد شدن عنصر ترک در حکومت که همواره به تکبر، سیطره و عدم فرمانبرداری از حکومت خلیفه عباسی مایل بودند امکانپذیر نمی گردید.

اما در رابطه با پراکندگی اجتماعی در این عصر می توان طبقات مختلف جامعه را در آن دوره بررسی نمود. طبقات آن دوره عبارتند از:

۱. طبقه بردگان. مصر، آفریقای شمالی و شمال جزیره العرب از مهمترین بازارهای فروش بردگان سیاه بود، بسیاری از زنان و مردان اهل زنگ برای کشاورزی و نگهبانی از خانه ها گرفته و به این بازارها آورده می شدند. لازم به ذکر است که فراوانی زنگیان در عراق منجر به قیام و نهضت زنگیان گردید که

ص: ۱۴۳

از سال ۲۵۵ تا ۲۷۰ ه ق بیش از چهارده سال به طول انجامید (۱).

دولت و امت اسلامی برای خاموش کردن این قیام خون های بسیاری ریخته و اموال بسیاری صرف نمودند که خود، عامل مهمی در تضعیف دولت مرکزی گردید.

۲. اهل ذمه، آنان یهود و نصاری بوده و دولت در امور و شعائر مذهب آنان به هیچ وجه دخالتی نداشته بلکه برعکس تساهل و تسامح حاکمان در برابر آنان به حدی بود که آنان در مراسم و جشن های حکومتی شرکت کرده و حکومت ها دستور به حمایت از آنان می دادند (۲).

۳. مردان درباری، مالکان و دیگرانی که نفوذ زیادی در سیاست دولت و تأثیر گسترده ای در وضع اقتصادی و اجتماعی جامعه داشتند.

۴. عامه مردم که مالیات های سنگین، جنگ های خانمانسوز و اختلافات و منازعات داخلی، آنان را از پا در آورده بود.

۵. طبقه گسترده دیگری نیز از بردگان و غیر بردگان به وجود آمده بود که عبارت از مطربان و آوازخوانانی بود که رونق بخش شب زنده داری های پر لهو و لعب خلفا و دیگران بودند، و قیمت چنین بردگانی به صورت قابل توجهی بالا رفته بود (۳)، تا جایی که این امر حتی در داخل دربار روابط میان دربار و فرماندهان سپاه را از ترک و غیر ترک ضعیف کرده بود، چه رسد به آثار منفی که در کل جامعه اسلامی داشته است.

ص: ۱۴۴

۱- (۱). تاریخ طبری، جلد هفتم، رویدادهای سال ۲۵۵ تا ۲۷۰ ه ق.

۲- (۲). الحضاره الاسلامیه/۲۶۸، ر.ک تاریخ الاسلام السیاسی ۴۲۴/۳.

۳- (۳). تاریخ الاسلام السیاسی ۴۳۵/۳.

فرهنگ اسلامی در این دوره به مدد ترجمه از زبان های خارجی، به خصوص یونانی، فارسی و هندی به عربی، به طور شگفت انگیزی گسترش یافت.

اولین عامل در این مسأله ترغیب و تشویق مسلمانان توسط اسلام نسبت به طلب علم و دانش، به اعتبار یک امر واجب بر هر مرد و زن مسلمان بود. به همین دلیل دانشمندان از جانب خلفا، سلاطین، امرا و رجال علم و ادب دائما بر کسب علم و دانش تشجیع و ترغیب می شدند.

مراکز این حرکت فرهنگی را می توان در دربار سامانیان، غزنویان، آل بویه، حمدانیان در مشرق، و در غرب مملکت اسلام در دربار طولونیان، اخشیدیان، فاطمیان مصر و امویان آندلس جستجو نمود.

ظهور بسیاری از فرق را نیز می توان به این پدیده اضافه کرد که فرهنگ و علم را به عنوان وسیله ای برای تحقق اهداف سیاسی خود به کار می بردند.

جدال و بحثی که میان این فرقه ها از یک سو و میان این فرقه ها و دانشمندان رسمی یعنی فقیهان سلطنتی از جانب دیگر درمی گرفت اثر بزرگی در این نهضت علمی داشت که این عصر را به خصوص در قرن چهارم هجری به رغم مشکلات کلی جهان اسلام، از حالت تفرقه، انحلال، ضعف و وهن دولت عباسی، از نظر علمی به صورت عصری درخشان در آورده بود (۱).

ص: ۱۴۵

عباسیان همواره اهمیت خاصی به کشت و زرع و باغداری براساس متدهای علمی می دادند (۱). این امر به مدد گستردگی مدارس کشاورزی بود که اثر بزرگی در روشن فکری مسلمانان داشته است.

و از آنجا که اساس زراعت بر آبیاری استوار است عباسیان نیز به تنظیم روش های مختلف آبیاری همت گماشته و آب را برای همگان مباح نمودند، آنان در مصر، عراق، یمن، شمال شرقی فارس و شهرهای ماوراء النهر دست به اجرای برنامه هایی برای آبیاری و تنظیم آب زدند، این سیستم رفته رفته به دقت بسیار بالایی دست یافت تا آنجا که اروپاییان نیز بسیاری از اصول این سیستم را در شهرهای خود به کار گرفتند.

عباسیان همچنین به حفاظت و نگهداری سدّها و کانال های آبرسانی اهمیت ویژه ای می دادند. آن ها گروهی از کارمندان دولت را که بر آن ها نام مهندسان اطلاق می گردید ایجاد نمودند که وظیفه آن ها محافظت از سدّها در برابر خطر شکستگی، سوراخ شدن یا فرار آب از آن ها و در صورت ایجاد سوراخ جلوگیری از انهدام و تخریب آن ها بود (۲).

ص: ۱۴۶

۱- (۱). تاریخ الاسلام السیاسی ۳/۳۱۹ با اندکی تغییر.

۲- (۲). مسکویه، تجارب الامم ۲/۲۹۶-۲۹۷ با اندک تصرّف، همچنین معتزلی گوید: هندسه کلمه ای است که اصل آن فارسی است و کلمه اندازه می باشد و مهندس به معنای شخص اندازه گیری کننده است.

دوره حضرت امام عسکری علیه السلام

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بخش عمده عمر شریف خود را در پایتخت حکومت عباسی یعنی شهر سامرا گذرانده و با همه شرایط، رویدادها و موضع گیری هایی که پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السلام با آن روبرو بود، همگام و همدم بوده است، سپس در سال ۲۵۴ ه ق با شهادت پدر بزرگوارش رهبری امت و مسئولیت امامت را در سن بیست و دو سالگی در دست گرفت.

مواضع آن حضرت نیز به عنوان مرجع فکری و روحی اصحاب و پیروان خود، امتداد مواضع پدر بزرگوارش بود. آن حضرت علاوه بر وظیفه مهم برنامه ریزی و زمینه چینی برای غیبت پسر بزرگوارش حضرت امام مهدی منتظر علیه السلام می بایست به مصالح عقیدتی و اجتماعی جامعه نیز پردازد (۱).

حکومت وقت علیرغم ضعفی که دولت عباسی را در زمان امام عسکری علیه السلام احاطه کرده بود، همچنان برنامه های خشونت بار خود را در رابطه با آن حضرت و گروه نخبگان پیرو آن حضرت که مطیع تعالیم و ارشادات حضرتش بودند ادامه می داد. آنان به هیچ وجه در مراقبت از آن حضرت کوتاهی نکرده و هیچگاه در برخورد، به زندان انداختن و یا تبعید آن حضرت

ص: ۱۴۷

به کوفه از شدت عمل، کوتاهی نمی کردند. همه این کارها به دلیل ترس حکومت از حرکت فعال و تأثیرگذار آن حضرت در میان امت بوده است.

از دیگر سوی مقابله با حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به عنوان رهبر حرکت رسالی اسلام منحصر به خلفای عباسی معاصر آن حضرت نبوده است.

چراکه در آن زمان خطرهای دیگری نیز وجود داشت، از جمله خطر نواصب که آشکارا به دشمنی با اهل بیت نبوی علیهم السلام پرداخته و در برابر تفکری و سیاسی برجسته آنان، که با تزه‌های گروه قبضه کننده حکومت و منحرف از اسلام نبوی مخالف بود به کارشکنی می پرداختند (۱).

ناصریان از اموی گرفته تا عباسی، به خوبی می دانستند که اهل بیت نبوی وارثان حقیقی پیغمبر بوده و تسلط آنان بر حکومت جز با دور کردن این خاندان از مصادر قدرت میسر نمی گردد. آنان، ائمه معصومین و شیعیان آن‌ها را به شدت محدود کرده، حرکت آن‌ها را کند نموده، ایشان را از امت اسلام جدا کرده و به طرق مختلف و با هر وسیله سرکوبگرانه ای که برایشان دست می داد کار را بر آن‌ها سخت می گرفتند.

این شرایط زمانی که حضرت امام عسکری علیه السلام و پیروان آن حضرت با آن دست به گریبان بودند نقش بزرگی در موضع گیری های مثبت یا منفی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در برابر رویدادها و پدیده هایی که امت اسلام با آن روبرو بوده و بعداً آن‌ها را خواهیم شناخت، داشته است.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام با سه تن از خلفای دولت عباسی معاصر

اشاره

بوده است.

ص: ۱۴۸

مقداری از خلافت معتز عباسی در زمان امامت آن حضرت بوده است تا این که وی به دست ترکان به هلاکت رسید، تا مهتدی عباسی- که می خواست به روش عمر بن عبد العزیز اموی حکومت کند- به خلافت برسد. قصد وی از این کار فریب عامه مردم و برگرداندن عقیده آن ها به سمت خود بود؛ مردمی که به دلیل زهد و تقوی و ورع امام حسن عسکری علیه السلام و تحمل سختی ها و ناراحتی های بسیار توسط آن حضرت و همدردی ایشان با ناراحتی های و ستم هایی که مردم از حکومت و تجاوزات آن در عرصه های مختلف می دیدند به آن حضرت معتقد و علاقه مند شده بودند.

اما مهتدی نتوانست با این روش حتی اضطراب فراوان دربار عباسی را نیز خاموش نماید. امری که باعث شد ترکان در سال ۲۵۶ هجری بر وی شوریده و او را به قتل برسانند. پس از او معتمد عباسی بر تخت حکومت عباسی نشست و حکومت او تا سال ۲۷۰ ه ق به طول انجامید (۱).

۱. معتز عباسی (۲۵۲-۲۵۵ ه ق)

پس از قتل متوکل به دست ترکان در سال ۲۴۷ ه ق و جانشین کردن فرزندش منتصر به دست آنان، نفوذ ترکان در دربار عثمانی بیش از پیش زیاد گردید، تا جایی که خلیفه عباسی در دست آن ها کاملاً بی اراده و به صورت آلت دست آن ها بود. این مطلب از روایتی که ابن طباطبا نقل می کند به خوبی روشن می گردد:

«... هنگامی که معتز بر کرسی خلافت نشست خاصان او حاضر شده و

ص: ۱۴۹

۱- (۱). ابن طباطبا، الفخری فی الآداب السلطانیة/ ۲۲۱.

منجّمان را در مجلس حاضر کرده و به آن‌ها گفتند: نگاه کنید و در طالع او بنگرید که معتزّ چقدر زندگانی می‌کند و چه مقدار در مقام خلافت باقی می‌ماند، ظریفی در مجلس حاضر بود. گفت: من از این منجّمان بهتر می‌دانم که عمر و خلافت معتزّ چه مقدار است، آن‌ها گفتند: تو در این رابطه چه می‌گویی؟ وی گفت: هر مقدار که ترکان اراده کنند، در آن مجلس کسی باقی نماند مگر این که از سخن او به خنده افتاد» (۱).

این روایت نفوذ و نقش ترکان را در اداره دولت و عزل خلفا و حکم کردن در امور کلی جامعه برای ما آشکار می‌سازد، آنان بر مملکت مستولی شده و خلفا را تضعیف کرده بودند، تا جایی که خلیفه مانند اسیری در دست آنان بود.

اگر می‌خواستند وی را از حکومت خلع کرده یا می‌کشتند. معتزّ بسیار از ترکان می‌ترسید و از شر آنان در امان نبود. بغای صغیر یکی از خطرناکترین آنان بود، وی یکی از فرماندهان سپاه بود که به همراه گروهی از ترکان بعد از این که معتزّ را وادار کردند تا خود را از خلافت خلع کند، او را به قتل رساندند.

اوائل امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام معاصر با اواخر خلافت معتزّ بود، همان خلیفه ای که شهادت حضرت امام هادی علیه السلام به دست او و با فرستادن سم به وسیله او انجام گرفت. سیاست معتزّ در مبارزه با ائمه اطهار و به خصوص امام حسن عسکری علیه السلام و شیعیان آن‌ها، امتداد سیاست متوکل بود.

بلکه در زمان معتزّ این شرایط دشوار نسبت به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بیش از پیش زیاد شد تا آنجا که وی چون خطر وجود امام را در سامرا، گسترش دایره نفوذ آن حضرت و زیادی یارانش را دید دستور داد تا آن

ص: ۱۵۰

حضرت را به کوفه تبعید کنند.

محمد بن بلبل گوید: معتز به سعید حاجب دستور داد که ابو محمد را به سمت کوفه ببر و در طول راه گردن او را بزَن (۱).

ابو الهیثم نیز که از اصحاب حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بود نامه ای به آن حضرت نوشته و در رابطه با دستور معتز درباره تبعید آن حضرت به کوفه سؤال کرده و در آن نامه نوشته بود:

«خداوند مرا فدای شما کند. خبری به ما رسیده که ما را بسیار ناراحت و اندوهگین نموده است»، حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در پاسخ او نوشتند:

سه روز دیگر به شما فرج و گشایشی خواهد رسید، و بعد از سه روز معتز از خلافت خلع شده و به قتل رسید (۲).

رابطه میان حضرت امام عسکری علیه السلام و معتز چیزی جز همان جنگ و دشمنی قدیمی نبوده است که جز در زمان های بسیار کوتاه، از ابتدای سلطنت بنی عیّاس که پس از سقوط دولت اموی، خلافت را در دست گرفتند، همواره ادامه داشته است، حیل های هیأت حاکم و مراقبت دائم آنان از تحرّکات امام علیه السلام نیز گواه این مطلب است. این تنها بدین دلیل بود که خلفا از مقام والا و نقش فعال ائمه علیهم السلام در میان امت، آگاهی داشته و برای بقای سلطنت و نظام خود از ائمه اطهار علیهم السلام بسیار هراسان بودند؛ سلطنتی که پایه های آن را با شمشیر و خون بر سرهای بریده فرزندان بیگناه و پرهیزکار امت اسلام بنا نموده بودند.

محمد بن علی سمری بر ما روایت می کند که امام حسن عسکری علیه السلام کشته

ص: ۱۵۱

۱- (۱). کشف الغمّه ۲۰۶/۳.

۲- (۲). الخرائج و الجرائح ۳۶/۴۵۱/۱.

شدن معتز را برای ما این گونه پیشگویی کرده بود: «بر ابو احمد عیسیٰ الله بن عبد الله داخل شدم و دیدم که در پیش روی او نامه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام قرار دارد که در آن آمده است: من شکایت این طاغوت سرکش یعنی زبیری- زبیری لقب معتز بوده است- را به نزد خداوند متعال برده ام و [عذاب] خداوند متعال بعد از سه روز وی را خواهد گرفت. هنگامی که روز سوم فرا رسید آن قضیه برای معتز پیش آمد و او به بدترین شکل به قتل رسید (۱).

ابن اثیر ماجرای قتل معتز را این گونه شرح داده است:

«گروهی از ترکان بر معتز داخل شده، پای او را گرفته و او را به درب حجره کشاندند و با چماق به جان او افتاده، لباسش را پاره کردند، آنگاه او را در همان خانه در مقابل آفتاب نگاه داشتند به حدی که وی از شدت گرمای آفتاب یک پا را بر زمین می گذاشت و پای دیگر را برمی داشت. در این هنگام یکی از آن ها به صورت او سیلی می زد و او با دست خود از صورتش دفاع می کرد، سپس وی را داخل حجره کرده، ابن ابی الشوارع [قاضی] او گروهی دیگر را حاضر کرده و آن ها را بر خلع او شاهد گرفتند، همچنین صالح بن وصیف را شاهد گرفتند که به معتز و مادر و فرزندان و خواهرش امان داده اند، آنگاه معتز را به دست کسی سپردند تا او را شکنجه کند، سپس او را سه روز از غذا و آب منع نمودند تا آنجا که یک جرعه از آب چاه می خواست اما به او ندادند، سپس وی را داخل سردابی کرده، درب سرداب را بر وی بستند و در آنجا ماند تا مرد» (۲).

سبب خلع معتز از خلافت این بود که وی به دلیل ضعف مالی و خالی

ص: ۱۵۲

۱- (۱). کشف الغمّه ۲۰۷/۳ به نقل از کتاب دلائل.

۲- (۲). الکامل فی التّاریخ ۱۹۵/۷-۱۹۶.

بودن خزانه، حقوق ترکان را قطع کرد. آن‌ها برای دریافت طلب خود تا پنجاه هزار دینار پایین آمدند. وی کسی را به نزد مادرش فرستاد تا پولی از او قرض بگیرد، اما مادر در پاسخ او گفت: من چیزی ندارم، اینجا بود که ترکان بر ضد وی توطئه کرده، او را به قتل رساندند.

این قصه اشاره خوبی به ضعف حکومت عباسی و خارج شدن امر خلافت از دست خلیفه دارد، خزانه داران که مسئول حفظ اموال بودند هرگونه که دلخواهشان بود در بیت المال تصرف کرده و در هیچ کاری از خلیفه اطاعت نمی کردند. این، پایان فصاحت بار زندگی معتز به دست اعوان و انصار و پاسبانان ترک تبارش بود.

۲. مهتدی عباسی (۲۵۵-۲۵۶ ه ق)

اشاره

وی محمد بن واثق بن معتصم، مادرش کنیزی امّ ولد به نام ورده بوده است.

وی بعد از قتل برادرش معتز در سال ۲۵۵ ه ق حکومت را به دست گرفت، البته هیچ کس قبل از آن که برادرش معتز حاضر شود که در برابر شهود به عجز خود از خلافت اعتراف کند، با وی بیعت نکرد. معتز دست خود را دراز کرد و با مهتدی بیعت نمود و سپس مهتدی به صدر مجلس رفت و با وی به عنوان خلافت بیعت شد (۱).

مهتدی عباسی به پارسایی و دوری از دنیا تظاهر می کرد و می خواست خود را پیرو روش عمر بن عبد العزیز نشان بدهد، اما این پارسایی تصنعی را برای فریفتن عموم مردم در پیش گرفته بود. هدف وی از این کار این بود که در

ص: ۱۵۳

۱- (۱). سیوطی، تاریخ الخلفاء/۴۲۲.

نزد مردم آبرو و اعتبار پیدا کند و مردم حساب او را از خلفای عباسی سابق که به لهو و لعب، رفاه طلبی، زیاده روی در کسب لذت ها، شرب خمر و مشغول شدن به مجالس لهو مشهور بودند، جدا نمایند، مهتدی در جواب هاشم بن قاسم که علت این زهد و پارسایی را در عین داشتن اموال و نعمت بسیار، از او پرسیده بود، گفت: درست گفتم. اما من در این باره فکر کردم که در بنی امیه کسی مانند عبد العزیز بود که از نظر زهد و پارسایی و بی اعتنایی به دنیا چنان بود که خبرش را خود بهتر می دانی. من نیز از سر همچشمی با بنی هاشم خود را به این حالت در آوردم (۱).

بنابراین انگیزه ای که در پشت این کار مهتدی بوده رضایت خداوند سبحان نبوده است، بلکه این روش برای این بوده که به خود رنگ تدین بدهد تا عامیه مردم را مطیع خود گردانده و نظر مردم را از بنی هاشم و در رأس آن ها حضرت امام حسن عسکری علیه السلام برگرداند. چرا که بنی هاشم و در رأسشان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به تقوی، ورع، یاری کردن و همدردی با امت در شرایط سخت معروف بودند، پس اگر مهتدی نیت خیری در این کار داشت شایسته تر این بود که به روش خلیفه ای همچون امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام اقتدا نماید که [نه تنها] از نظر زهد و تقوی مشهور بوده، بلکه وی بود که بعد از پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله سنت زهد را برای مسلمانان باقی گذاشت و برپا داشت، عمر بن عبد العزیز خود نیز، آنگاه که همنشینانش درباره پارساترین مردم بحث کرده و وی را پارساترین مردم خواندند پاسخ داد: نه، همانا پارساترین مردم علی بن ابی طالب است (۲).

ص: ۱۵۴

۱- (۱). تاریخ الخلفاء/۴۲۳.

۲- (۲). تاریخ طبری، جلد سوم، رویدادهای سال های ۹۱ تا ۱۰۱ ه ق که دوران خلافت عمر بن عبد العزیز

الف-خلیفه و فرماندهان سپاه:سیاست مهتدی در برابر ترکان کاملاً آمیخته با احتیاط و ترس از انقلاب و شورش آنان بود وی بیم آن داشت که آنان کاری را که با متوکل و معتز کردند با وی نیز انجام دهند،به همین دلیل [پیشدستی کرده]دستور داد تا موسی و مفلح دو نفر از فرماندهان ترک سپاه را که دارای نفوذ بسیار و نقش مؤثری در جریان حوادث بودند به قتل برسانند.اما بکیال که از جانب مهتدی مأموریت قتل این دو نفر به او واگذار شده بود،موسی بن بغا را به قتل نرساند،چراکه فهمیده بود نقشه مهتدی محدود کردن نفوذ ترکان و کم و کوتاه کردن جایگاهی بود که آنان از آن بهره مند بودند،بکیال گفت:من از این عمل خوشحال نمی شوم،چراکه این عمل با همه ما انجام خواهد شد، پس با همدیگر نشستیم و بر قتل مهتدی اجتماع کردند.بین ترکان و یاران خلیفه جنگ سختی در گرفت و در یک روز چهار هزار نفر از ترکان به قتل رسیده و آنقدر جنگ ادامه پیدا کرد تا این که سپاه خلیفه که از مغربی ها،فرغانی ها و اشروسی ها (۱)تشکیل شده بود شکست خورده،خلیفه به دست ترکان اسیر شده و در سال ۲۵۶ ه ق به قتل رسید (۲).

از مهمترین رویدادهای عصر مهتدی می توان به این رویدادها اشاره نمود:

۱.شورش اهل حمص به رهبری ابن عگار بر ضد محمد بن اسرائیل.

۲.تبعید مادر معتز و ابو احمد و اسماعیل دو پسر متوکل و پسر معتز توسط

ص:۱۵۵

۱- ((۱)). به اهالی اشروسنه گفته می شود که منطقه ای در ماوراء النهر در بیست و شش فرسنگی شرق سمرقند بوده است،معجم البلدان ۱/۱۹۷.

۲- ((۲)). سیوطی،تاریخ الخلفاء/۴۲۴.

مهتدی از عراق به مکه و سپس برگرداندن آن‌ها به عراق.

۳. آوردن گروهی از شیعیان همچون جعفر بن محمود به بغداد و دور کردن آنان از شهرهایشان.

۴. امان دادن مهتدی به مخالفان.

۵. جنگ بین عیسی بن شیخ ربعی و اما جور ترک حاکم دمشق و شکست عیسی (۱).

ب- مهتدی و اصحاب امام حسن عسکری علیه السلام: شرایطی که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و اصحاب آن حضرت را در زمان مهتدی احاطه کرده بود از نظر سخت‌گیری، تبعید، کوچ دادن و قتل، بهتر از شرایط زمان معتز و متوکل و خلفای قبل از آن‌ها نبود، بلکه سیاست مهتدی امتداد همان رویه عباسی در کنترل امام و شیعیان و خواص آن حضرت، آزار آن‌ها، جاسوسی کردن درباره آن‌ها، مصادره کردن اموال و پراکنده ساختن آنان بوده است.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و شیعیان آن حضرت در زمان مهتدی، متحمل ظلم و خشونت بسیاری گردیدند که می‌توان در خلال روایتی که احمد بن محمد نقل کرده است به گوشه‌ای از آن دست یافت. وی گوید: در زمانی که مهتدی شروع به قتل موالی کرده بود، نامه‌ای به امام حسن عسکری علیه السلام نوشتم که در آن آمده بود: مولای من، شکر خدایی را که خلیفه را از آزار تو به کار دیگری مشغول کرد، به من خبر رسیده است که خلیفه شما را نیز تهدید کرده و گفته است: «به خدا سوگند که آنان را از روی زمین بر خواهم داشت».

ص: ۱۵۶

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به خط خود در جواب وی نوشتند: «ذاک أقصر لعمره، و وعد من یومک هذا خمسة أيام و یقتل فی الیوم السادس بعد هوان و استخفاف بموته»

عمر او کوتاهتر از این است که چنین کاری انجام بدهد. از روزی که نامه به دست تو می رسد پنج روز بشمار و بدان که وی در روز ششم با ذلت و خواری کشته خواهد شد. و همان شد که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام فرموده بودند و ما توضیح این مطلب را در بالا آوردیم (۱).

از جلوه های آزار و اذیت شیعه و مصادره املاک و اموال آن ها روایتی است که عمر بن ابو مسلم نقل نموده. آنجا که گوید: مردی از اهل مصر به نام سیف بن لیث برای تظلم و دادخواهی درباره باغی که از آن او بوده و شفیع خادم آن را از وی غصب کرده، وی را از آن بیرون انداخته بود به دربار مهتدی در سامرا آمد، ما به او سفارش کردیم که نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام نوشته و از آن حضرت بخواهد کار او را تسهیل نماید، حضرت امام عسکری علیه السّلام در پاسخ وی نوشتند:

بر تو باکی نیست. باغ تو به تو باز خواهد گشت. به نزد سلطان نرو، بلکه همان و کیلی که اختیار باغ به دست اوست را ملاقات کن و او را از سلطان اعظم که الله پروردگار جهانیان است بترسان. وی و کیلی را ملاقات کرده، و کیلی به وی گفت: هنگامی که تو از مصر خارج شدی نامه ای به دست من رسید که تو را بطلبم و باغ را به تو بازگردانم، وی باغ را به حکم قاضی ابن ابی الشّوارع و شهادت شهود به او بازگرداند و مرد به رفتن نزد مهتدی محتاج نشد (۲).

ص: ۱۵۷

-
- ۱- (۱). اصول کافی ۱/۵۱۰/۱۶ و به نقل از آن ارشاد ۲/۳۳۱، اعلام الوری ۲/۱۴۴-۱۴۵ و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۳/۲۰۴.
  - ۲- (۲). اصول کافی ۱/۵۱۱/۱۸.

می توان از خلال این روایت بر گستردگی پایگاه مردمی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و ارتباط آن حضرت با مردم و عمق پیوندهایی که آن حضرت را به آنان متصل می نمود به خوبی استدلال کرد. آن حضرت همواره در جستجوی نیازهای آنان بوده و به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در برآوردن حاجات آنان همکاری و کمک می نموده است، همچنین می توان از این روایت به خوبی دریافت که بعضی از اصحاب آن حضرت در شهرهای مختلف روابطی با والیان و مدیران امور داشته و در عملکرد آنان تأثیرگذار بوده اند، اخبار شیعیان نیز همواره به صورت دست اول به آن حضرت می رسیده است، آن حضرت نیز سعی در دور کردن شیعیان از افتادن در دام های هیأت حاکم داشته است، همچنان که در قصه سیف بن لیث مصری کاملاً مشهود است.

ج- به زندان افتادن حضرت امام حسن عسکری علیه السلام: مهتدی عباسی دریافت که از طریق تهدید و تبعید و مصادره اموال، نمی تواند فعالیت های امام علیه السلام و شیعیان و گسترش دامنه حرکت آنان را محدود کند، چرا که تعلیمات حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و مراقبت دائم آن حضرت از شیعیانش اقدامات حکومت عباسی را خنثی می نمود. این بود که چاره ای جز به زندان انداختن حضرت امام علیه السلام و سخت گرفتن کار بر آن حضرت در زندان ندید، و صالح بن وصیف را به عنوان زندان بان آن حضرت گمارد؛ همان کسی که مهتدی، موسی بن بغای ترک را برای قتل وی مأمور کرده بود. از ابتدای دستگیری حضرت امام عسکری علیه السلام عباسیان به نزد صالح آمده و به او گفتند: کار را بر وی سخت بگیر و با او به هیچ وجه مدارا نکن.

صالح به آنان گفت: من دیگر چه کاری می توانم انجام دهم؟ در حالی که دو نفر از بدترین کسانی که توانستم مأمور مراقبت از او نمودم. اما آن دو نفر در اثر مصاحبت با او از نظر عبادت و نماز و روزه به درجه بالایی رسیده اند. من به آن ها گفتم: مگر در این مرد چه دیده اید؟ آنان به من پاسخ دادند: چه می گویی درباره مردی که روزها را روزه می گیرد و تمام شب را به قیام و نماز و عبادت به درگاه خداوند مشغول است؟ هیچگاه سخن نمی گوید و هیچ چیزی او را از ذکر و یاد خداوند غافل نمی کند. او کسی است که چون به او نگاه می کنیم همه اندام ما به لرزه درمی آید و ترسی به دل و جان ما می افتد که قادر به کنترل خود نیستیم، هنگامی که عباسیان این سخن را از صالح بن وصیف شنیدند با ناامیدی از نزد او بیرون رفتند (۱).

مهتدی همواره حضرت امام عسکری علیه السلام را به قتل تهدید می کرد. این خبر به یکی از اصحاب امام علیه السلام رسیده، در نامه ای به آن حضرت نوشت: سید و مولای من، شکر خدا را که او را از مشغول شدن به شما بازداشت و به من خبر رسیده است که او شما را تهدید به قتل می نماید. این در زمانی بود که مهتدی عباسی به فتنه موالی مشغول شده و قصد در ریشه کنی آنان داشت. اما در اینجا می بینیم امام علیه السلام جواب دقیقی می دهند که در آن، آینده مهتدی عباسی را پیش بینی می نمایند.

آن حضرت نوشتند: «ذاک أقصر لعمره، عدّ من یومک هذا خمسه و یقتل فی الیوم السادس بعد هوان و استخفاف یمز به»

عمر او کوتاهتر از این است که چنین کاری انجام بدهد. از روزی که نامه به دست تو می رسد پنج روز بشمار و بدان که وی در روز ششم با ذلت و خواری کشته خواهد شد (۲).

ص: ۱۵۹

۱- (۱). اصول کافی ۵۱۲/۱ ح ۲۳ و به نقل از آن ارشاد ۳۳۴/۲، اعلام الوری ۱۵۰/۲ و به نقل از ارشاد کشف الغمّه ۲۰۴/۳.

۲- (۲). اعلام الوری ۳۵۶/۲.

و چنان شد که امام فرموده بودند. سپاه مهتدی در آن جنگ شکست خورده و وی تنها به داخل شهر سامرا گریخته و به عموم مردم استغاثه می کرد و فریاد می زد: ای مسلمانان، من امیر المؤمنین هستم. بیایید و در دفاع از خلیفه خود بجنگید. اما کسی وی را اجابت نکرد (۱).

ابو هاشم جعفری گوید: من به همراه امام حسن عسکری علیه السلام در زندان مهتدی پسر واثق محبوس بودم. آن حضرت به من فرمودند: در همین شب خداوند عمر او را کوتاه خواهد کرد، هنگامی که صبح شد ترکان شوریده و مهتدی را کشته، معتمد را بر جای او نشانند (۲).

۳. معتمد پسر متوکل عباسی (۲۵۶-۲۷۹ ه ق)

اشاره

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بعد از معتز و مهتدی با معتمد عباسی معاصر بوده است؛ خلیفه ای که در لهو و لعب و لذات غوطه ور شده و اصلاً به فکر مردم و رعیت نبوده است. به همین خاطر مردم او را ناخوش داشته و برادرش طلحه را دوست می داشتند (۳).

معتمد نیز بسیار ضعیف بوده و تحت تأثیر ترکانی که اداره امور حکومت به دست آنان بوده، خلفا و امرا را تغییر می دادند عمل می کرده است. معتمد ضعف خود را در این چند بیت به تصویر کشیده است:

«آیا از عجایب نیست که شخصی مثل من کمترین چیزها هم برایش دست نیافتنی باشد»

«همه دنیا به نام او روزی بخورند و او از همه آن اموال هیچ چیز در دست

ص: ۱۶۰

۱- (۱). الکامل فی التاریخ ۳۵۶/۵.

۲- (۲). مناقب ۴۶۲/۲.

۳- (۳). سیوطی، تاریخ الخلفا/۴۲۵.

«همه اموال به سمت او برده شود اما قسمتی از آنچه به سمت او برده می شود به دستش نرسد» (۱).

دورانی که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در عهد معتمد به سر آوردند تقریباً پنج سال به طول انجامید. این مدت از ابتدای خلافت معتمد در سال ۲۵۶ هـ ق آغاز شده و تا زمان شهادت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در سال ۲۶۰ هـ ق امتداد یافته است، وضعیت کلی جامعه در این دوره به صورتی کاملاً پریشان درآمده بوده است. نخست به خاطر سیطره پیدا کردن ترکان بر حکومت و در درجه دوم به خاطر به وقوع پیوستن حوادث مختلف از قبیل حرکت های ضد حکومت در شهرهای مختلف کشور اسلام و سپس به واسطه مبارزه و فشاری که حکومت بر شیعیان و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام وارد می آورد و از آن ها شدیداً مراقبت می نمود.

مهمترین رویدادهایی که در دوران معتمد به وقوع پیوست از این

قرار است:

الف- قیام زنگیان

قیام زنگیان که عرب ها آنان را زنج می نامیدند مهمترین حادثه ای بود که آثار سوئی از خود به جا گذاشت. حرکت زنگیان همراه با قتل، غارت، چپاول

ص: ۱۶۱

۱- (۱). سبائك الذهب/ ۸۷. أليس من العجائب أن مثلي يري ما قلّ ممتنعاً عليه و توكل باسمه الدنيا جميعاً و ما من ذاك شيء في يديه إليه تحمل الأموال طراً و يمنع بعض ما يجبي إليه

و آتش سوزی بود که اوضاع اقتصادی و اجتماعی را در بسیاری از شهرها که رهبر این حرکت «صاحب الزنج» بر آن ها مسلط شده بود به اضطراب کشانیده بود، قیام زنگیان از بصره آغاز شده و تا آبادان و اهواز و شهرهای دیگر امتداد پیدا کرده بود.

نابود کردن این حرکت برای دولت عباسی هزینه بسیار در برداشت، به علاوه این که صاحب الزنج بسیاری از لشکریان دولت عباسی را در چندین معرکه شکست داد. اما دست آخر، حکومت عباسی توانست آنان را سرکوب نماید (۱).

صاحب الزنج که علی بن محمد نام داشت ادعا کرده بود که منسوب به حضرت امام علی علیه السلام می باشد، اما حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ادعای او را تکذیب نموده است، از محمد بن صالح خثعمی روایت شده است که گفت: به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نامه ای نوشته و از مسائلی سؤال کردم و می خواستم در رابطه با صاحب الزنج که در بصره قیام نموده بود نیز از آن حضرت سؤال کنم... آن حضرت در پاسخ مرقوم داشتند: صاحب الزنج از ما اهل بیت نیست (۲).

این عبارت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به روشنی بر عدم مشروعیت قیام صاحب الزنج و عدم ارتباط آن با خط اهل بیت علیهم السلام دلالت می کند و این که وی شخصی دور از تقید به اصول اسلام بوده است.

ص: ۱۶۲

۱- (۱). ر. ک. الکامل فی التاریخ ۴/۴۳۰-۴۴۵.

۲- (۲). کشف الغمّه ۳/۲۱۴ به نقل از کتاب الدلائل.

ب- حرکت ابن صوفی علوی

در سرزمین مصر نیز شخصی به نام ابراهیم بن محمّد که به ابن صوفی معروف بود قیام کرده و شهر آشنا را تحت اشغال خویش درآورد (۱). میان سپاهیان ابن صوفی و سپاهیان دولت عباسی به فرماندهی ابن طولون جنگ های بسیاری در گرفت که به مبارزه و کشتار شدیدی انجامید، و از مردان ابن صوفی بسیاری در این جنگ ها کشته شده، ابن صوفی عقب نشینی کرد.

سپس در سال ۲۵۹ هجری جنگ دیگری میان سپاه ابن صوفی و ابن طولون در گرفت که باز ابن صوفی در این جنگ شکست خورده به شهر فرار کرد، اما وی را گرفته و به مصر به نزد ابن طولون فرستادند (۲).

ج- قیام علی بن زید در کوفه

حرکت علی بن زید در سال ۲۵۶ هجری در کوفه آغاز شد و بر آن شهر مسلط گردید، وی نماینده خلیفه را از آن شهر برکنار کرده خود در آن شهر مستقر گردید. معتمد شخصی به نام شاه بن مکیال را با سپاهی انبوه به سمت او فرستاد. آن ها با یکدیگر روبه رو شده و جنگ سختی در گرفت. در این جنگ شاه شکست خورده، عدّه زیادی از یارانش کشته شده، اما خود سالم مانده و فرار کرد. سپس معتمد فرمانده ترکی به نام کیجور ترک را به جنگ علی بن زید فرستاد، در ابتدا کیجور نامه ای به علی بن زید فرستاده، وی را به طاعت خویش خوانده و به او امان داد. علی بن زید برای او شرایطی معین کرد که کیجور آن شرایط را پذیرفت و کار به جنگ کشید. علی بن زید از کوفه خارج

ص: ۱۶۳

۱- (۱). الکامل فی التّاریخ ۴/۴۳۲.

۲- (۲). الکامل فی التّاریخ ۴/۴۳۲-۴۳۳.

شده و در منطقه قادسیه اردو زد. خبر به کیجور رسیده، وی نیز به آن منطقه شتافته و جنگ در گرفت. در این جنگ علی بن زید شکست خورده و گروهی از یارانش کشته شدند (۱).

در زمان معتمد حوادث دیگری نیز روی داد. مانند مستولی شدن حسن بن زید علوی بر گرگان و کشتن بسیاری از لشکریان حکومت مرکزی و به غنیمت گرفتن آنچه را که لشکریان داشتند توسط اصحاب حسن بن زید.

همچنین مساور خارجی و شخصی به نام طوق از بنی زهیر که او نیز از خوارج بود، سر به قیام برداشتند. حسن بن ایوب بن احمد عدوی به جنگ با آنان رفته، آنان را شکست داده، سر مساور را برید و به سامرا فرستاد (۲).

این حرکت ها که همه اش بر ضد دولت عباسی بود به واسطه عدم مشروعیت این دولت و دوری خلفا و فرماندارانشان از اصول حنیف دین اسلام، مدت زمانی بسیار طولانی بعد از عصر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز ادامه یافت تا آن که در سال ۶۵۶ بغداد به دست مغولان سقوط کرد.

د- معتمد و امام عسکری علیه السلام

معتمد سعی بسیاری در خلاص شدن از دست حضرت امام حسن عسکری علیه السلام داشت. وی در برخورد با ائمه معصوم به همان راهی می رفت که خلفای اموی و عباسی پیش از وی می رفتند. اما به زودی موضع او در قبال حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به ظاهر تغییر کرده و پس از این که به قصد از بین بردن حضرت امام حسن عسکری علیه السلام، آن حضرت را به کنار درندگان

ص: ۱۶۴

۱- (۱). الکامل فی التاریخ ۴/۴۴۷.

۲- (۲). الکامل فی التاریخ ۴/۴۳۹.

انداخت-همان عملی که متوکل نیز مانند آن را با پدرش حضرت امام هادی علیه السّلام انجام داده بود-به عذرخواهی از آن حضرت و مدارا با ایشان پرداخت، جریان از این قرار بود که وی حضرت امام حسن عسکری را به یحیی بن قتیبه سپرد که همواره آن حضرت را تحت فشار قرار می داد، وی نیز آن حضرت را در محل نگهداری گروهی از درندگان انداخت به این گمان که آن ها به زودی حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را خواهند خورد، البته باید دانست که پیش از آن، زن یحیی وی را از آزار رساندن به امام عسکری علیه السّلام بر حذر داشته و به او گفته بود: «از خدا بترس، که من بر تو از او بیمناکم».

روایت شده است که یحیی بن قتیبه بعد از سه روز به همراه مربی شیران به محل نگهداری درندگان آمد، اما دید که آن حضرت مشغول نماز بوده و شیران در اطراف آن حضرت هستند. در این هنگام مربی شیرها وارد محل نگهداری آنان شد، اما شیرها بر سر او ریخته و او را خوردند. یحیی به نزد خلیفه معتمد رفته و او را به این امر آگاه کرد. معتمد بر حضرت امام عسکری علیه السّلام داخل شده و از آن حضرت عذرخواهی نموده و به نزد آن حضرت تضرّع نمود... (۱).

اما معتمد سختگیری بر امام حسن عسکری علیه السّلام را بعد از آن نیز ادامه داد تا جایی که وی را در زندان علی بن جرین انداخته و همواره درباره آن حضرت از وی سؤال می کرد. اما زندانبان در پاسخ وی می گفت: وی روزها روزه دارد و شب ها به نماز و عبادت مشغول است (۲).

ابن صباغ مالکی گوید: ابو هاشم داود بن قاسم جعفری گوید: من در حبسی که در منطقه جوشق بود با حسن بن محمد عتیقی و محمد بن ابراهیم

ص: ۱۶۵

۱- (۱). مناقب آل ابی طالب ۴/۴۳۰.

۲- (۲). مهج الدعوات/۲۷۵.

عمری و پنج یا شش تن از شیعیان زندانی بودیم که ناگاه حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام و برادرش جعفر به همان زندان آورده شدند. ما ترسیدیم مبادا به حضرت امام عسکری علیه السّلام آسیبی برسد. متصدّی آن زندان صالح بن وصیف حاجب بود و مردی جمحی نیز با ما در همان حبس بود.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام رو به ما کرده و آهسته به ما فرمودند: اگر این مرد در میان شما نبود به شما خبر می دادم که شما کی آزاد خواهید شد، و این مرد که می بینی نامه ای به خلیفه نوشته و در آن نامه وی را به آنچه شما می گوئید خبر داده است.

اکنون آن نامه را در لباس خود مخفی کرده، در صدد است تا راهی بیابد و آن را به خلیفه برساند و شما متوجّه نشوید، پس از شَرّ او بر حذر باشید.

ابو هاشم گوید: ما که دیگر توان خودداری نداشتیم همگی بر آن مرد حمله آورده او را تفتیش نموده، نامه را در بین لباس او مخفی شده یافتیم و دیدیم که وی در آن نامه از ما به کمال بدی یاد کرده است. ما نامه را از وی گرفته و وی را از این کار بر حذر داشتیم، حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در زندان همواره روزه دار بود. هنگامی که آن حضرت افطار می کرد ما نیز با او افطار کرده و به همراه او و از غذای او که غلامش هر روز در جعبه سر به مهری برایش می آورد می خوردیم.

ابو هاشم گوید: من نیز با او روزه می گرفتم. اما یکی از روزها در اثر گرفتن روزه ضعف بر من غلبه کرد، به غلام خود دستور دادم تا برای من کلوچه ای بیاورد. من به مکانی خلوت در زندان رفته و آن کلوچه را خورده و آب نوشیدم، سپس به کنار جماعت برگشته و کسی متوجّه من نشد، هنگامی که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام مرا دیدند تبسم فرموده و گفتند: «افطار کردی؟» من خجالت کشیدم، آن حضرت فرمودند: ابو هاشم، گناهی بر تو نیست.

هنگامی که دیدی از روزه گرفتن ضعیف شده ای و خواستی خود را تقویت کنی گوشت بخور، چراکه کلوچه قوه چندانی ندارد. سپس آن حضرت به من فرمودند: تو را سوگند می دهم که سه روز از گرفتن روزه خودداری کنی، چراکه وقتی بنیه انسان در اثر روزه گرفتن تحلیل می رود پس از سه روز تقویت شده و به حال اول باز می گردد.

ابو هاشم گوید: مدت زیادی از بودن حضرت امام عسکری علیه السلام در زندان نگذشته بود که در سامرا خشکسالی شدیدی واقع شد و خلیفه «معمد علی الله» پسر متوکل دستور داد تا مردم برای استسقا یعنی طلب باران از شهر خارج شوند. آنان سه روز از شهر خارج شده و طلب باران نموده دعا کردند اما بارانی نبارید، در روز چهارم جاثلیق که رهبر مسیحیان بود به صحرا رفت و نصاری و راهبان به همراه او وارد شدند و در میان آن ها راهبی بود که هرگاه دست به آسمان برمی داشت باران از آسمان می بارید.

آنان در دومین روز نیز به همین ترتیب به صحرا رفته و مانند روز اول دست به دعا برداشتند. باران از آسمان بارید و آن ها کاملاً سیراب شده و از آب استفاده کردند و بازگشتند، مردم از این مسأله تعجب کرده و شک در دل بعضی از آن ها افتاد و خیلی از آن ها به دین مسیحیت مشتاق شدند. این مسأله بر خلیفه سخت آمد. به صالح بن وصیف دستور داد که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را از زندان خارج کن و او را به نزد من بیاور.

هنگامی که حضرت عسکری علیه السلام بر خلیفه وارد شد خلیفه به او گفت: امت محمد را از این مصیبتی که بر او وارد شده است دریاب، حضرت امام عسکری علیه السلام فرمود: «بگذار تا آن ها فردا سومین بار خارج شوند» خلیفه گفت: مردم به اندازه کافی از آب استفاده کرده اند، پس دیگر فایده خارج شدن آنان چیست؟ آن حضرت فرمودند:

تا شک را از مردم زایل کنم و آنان را از این ورطه ای که عقل های ضعیف را فاسد کرده است بیرون آورم.

خلیفه به جاثلیق و راهبان دستور داد تا این که در روز سوّم نیز به عادت روزهای گذشته برای طلب باران خارج شوند، مردم نیز به همراه آنان خارج شوند، نصاری خارج شده و حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام با جمعیت بسیاری به همراه آنان رفتند. نصاری طبق عادت طلب باران خود ایستاده و آن راهب دست به آسمان برداشت. مسیحیان و سایر راهبان نیز دست به آسمان برداشتند. در این هنگام ابر در آسمان پیدا شده و باران بارید.

در این هنگام حضرت امام عسکری علیه السّلام دستور داد تا دست آن راهب را بگیرند و آنچه در دست اوست خارج کنند. ناگاه دیدند که در میان انگشتان او استخوانی از آدمیزاد وجود دارد، امام عسکری علیه السّلام آن استخوان را گرفته و در پارچه ای پیچیدند و به او گفتند: حال طلب باران کن. ناگاه ابرها کنار رفته و آفتاب تابیدن گرفت. مردم از این قضیه متعجب شدند و خلیفه به آن حضرت عرضه داشت: ای ابو محمد، سرّ این کار چه بوده است؟!

آن حضرت فرمود: این استخوان یکی از پیامبران خداوند عزّ و جلّ است که ایشان با به کارگیری بعضی از فنون انبیا آن را پیدا کرده اند، و هیچ وقت استخوان پیامبری در زیر آسمان برهنه نمی شود مگر این که از آسمان باران می بارد. آنان از کلام امام عسکری علیه السّلام خشنود شده و استخوان را امتحان کردند و آن را همان گونه که آن حضرت فرموده بود یافتند.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام پس از این ماجرا در حالی که مردم را از آن شبهه نجات داده بودند به خانه خود در سامرا رفتند و خلیفه و مسلمانان همه از این قضیه خشنود شدند. امام حسن عسکری علیه السّلام با خلیفه در رابطه با

آزاد کردن یارانش که با او در زندان بودند صحبت کرد و خلیفه آنان را نیز آزاد نمود. حضرت امام عسکری علیه السلام از آن پس در خانه خود در سامرا با عزت و احترام زندگی می کرد و صله ها و انعام خلیفه دائما در منزل آن حضرت به دستش می رسید تا این که آن حضرت دار فانی را وداع گفت که خداوند او را به رحمت بیکران خود غرقه گرداند (۱).

ه- معتمد و موضع او در برابر شیعه

عملیات سرکوبگرانه ای که حکومت عباسی مدت ها بود در برابر شیعه به آن توسل می جست در زمان معتمد عباسی تغییر نکرده، بلکه عصر معتمد امتداد همان سیاست دیرین بوده که خلفای عباسی آن را از یکدیگر به میراث برده بودند. آنان در برابر ائمه اطهار و شیعیانسان این سیاست را به قویترین شکل پیاده می کردند. چرا که خلفا از تحول اوضاع به نفع ائمه و اتباع آنان و گسترش فعالیت سیاسی ایشان که خود نشانه تغییر اوضاع بر ضد حکومت وقت بود، همچنین از روی آوردن مردم به شکل گسترده به حضرت امام علیه السلام که در نتیجه ممکن بود به اتخاذ موضع جهادی توسط امام در برابر خلیفه و سلطنت او منجر گردد سخت وحشت داشتند.

در زمان معتمد نیز روش های حکومت در برابر شیعه چیزی جز همان روش های عصرهای گذشته نبوده است که عبارتند از:

۱. مراقبت و زیر نظر گرفتن تحرکات اصحاب امام علیه السلام و پیروان او.

۲. زندان که برای محدود کردن فعالیت اصحاب امام به کار می رفت.

ص: ۱۶۹

۳. قتل که حکومت هنگامی که از روش های دیگر در برابر شیعه نتیجه نمی گرفت و یا احساس می کرد فعالیت آن ها رو به رشد و تزايد نهاده است دست به قتل شخصیت های بارز و نزدیکان امام علیه السلام می زد.

به شهادت رسیدن حضرت امام حسن عسکری علیه السلام

پس از آن که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام مسئولیت خود را در برابر دین و امت جدش، همچنین مسئولیت عظیم خود را در برابر فرزند منتظر خویش به انجام رسانید خبر شهادت خود را قبل از سال ۲۶۰ هجری داده و حتی ترس و نگرانی مادر گرامی خود را این گونه تسکین می داد که: امر الهی ناچار باید واقع گردد، پس نگران نباش... و اما این فاجعه همچنان که آن حضرت پیش بینی کرده بود اتفاق افتاد و آن حضرت پس از آن که در روز اول ماه ربیع الاول همان سال بیمار گردید به رفیق اعلی پیوست (۱). پس از این که آن حضرت بیمار گردید بیماری آن حضرت روزه روز شدیدتر می شد، تا این که در روز هشتم همان ماه به درجه رفیع شهادت نایل آمدند، همچنین روایت شده است که به آن حضرت سم خورانده شده و از جانب حکومت ترور گردیدند، چراکه سم را معتمد عباسی برای به شهادت رساندن آن حضرت فرستاده بود. همان کسی که از دیدن احترام و تعظیم امت نسبت به حضرت امام عسکری علیه السلام و تقدم او بر جمیع هاشمیان از علوی و عباسی بسیار خشمگین و ناراحت شده و تصمیم بر ترور و کشتن آن حضرت گرفته بود (۲).

آن حضرت در هنگام شهادت، غیر از پسرش ابو القاسم محمد (حضرت

ص: ۱۷۰

۱- ((۱)). ارشاد ۳۳۶/۲، مهج الدعوات/۲۷۴.

۲- ((۲)). ابن حجر هیثمی، الصواعق المحرقة/۳۱۴ به نقل از ابن خلکان در وفيات الاعیان.

مهدی علیه السّلام) فرزند دیگری از خود باقی نگذاشت که سن شریف آن حضرت در زمان وفات پدر بزرگوارش پنج سال بود و خداوند متعال در همین سن قوه درک حقایق و تمیز حق از باطل را به آن بزرگوار عطا نمود (۱).

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در کنار قبر پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السّلام در سامرا مدفون گردید (۲)، اغلب تاریخ نویسان سال وفات آن حضرت را ۲۶۰ ذکر کرده و به مکان دفن آن حضرت نیز اشاره نموده اند. اما سبب وفات آن حضرت را توضیح نداده اند (۳).

ابن صباغ از احمد بن عبید الله بن خاقان نقل می کند که گفت: هنگامی که ابن الرضا علیه السّلام بیمار گردید جعفر بن علی کسی را به نزد پدر من فرستاد که:

ابن الرضا علیه السّلام بیمار شده است. پدرم در همان ساعت به سرعت سوار بر اسب شده و به دار الخلافه رفت. سپس با عجله برگشت در حالی که پنج نفر از خادمان خلیفه که همه از افراد مورد اعتماد و رجال دولت او بودند که تحریر هم در میان آن ها بود بازگشت و به آن ها دستور داد تا یکسره در خانه حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام بمانند و از اخبار و حالات او مطلع شوند، سپس به دنبال عدّه ای از مدعیان طبابت فرستاده و به آن ها دستور داد تا هر صبح و شب از آن حضرت عیادت نمایند. هنگامی که دو روز از این ماجرا گذشت یکی از آنان برای وی خبر آورد که آن حضرت بسیار ضعیف شده است. وی سوار بر اسب شد و صبح زود بر بالین وی حاضر شده، به طبیبان دستور داد دائما در نزد او باشند. سپس به دنبال قاضی القضاة فرستاده، وی را در آن مجلس حاضر

ص: ۱۷۱

۱- (۱). ارشاد ۳۳۹/۲.

۲- (۲). ارشاد ۳۳۶/۲، عبد الرحمان بن علی جوزی، المنتظم ۱۲۶/۷.

۳- (۳). طبری، جلد هفتم، حوادث سال ۲۶۰ ه ق و به نقل از آن: ابن اثیر، تاریخ کامل.

کرده به او دستور داد تا از اصحاب خود ده نفر از کسانی که از نظر دین و امانت و ورع مورد اعتماد باشند حاضر کند. وی آن ها را حاضر کرده و همه آن ها را به خانه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرستاده، دستور داد تا شب و روز در آنجا بمانند، تا این که آن حضرت چند روز گذشته از ماه ربیع الاول سال ۲۶۰ هجری دار فانی را وداع گفت (۱).

در خلال پیگیری تاریخ زندگانی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و بررسی موضع حکومت عباسی در برابر آن حضرت، بر ما روشن می گردد که اقدام برای کشتن حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و رهایی از دست او از جانب خلیفه معتمد عباسی برنامه ریزی شده بود، خصوصاً هنگامی که اولاً سلسله عملیاتی که حکومت در برابر حضرت امام هادی علیه السلام و ثانیاً بر ضد حضرت امام حسن عسکری علیه السلام انجام داده بود با دقت مورد بررسی قرار گیرد.

آنان چندین بار آن حضرت را به زندان انداختند گذشته از این که خانه آن حضرت نیز همواره تحت مراقبت بسیار شدید بود. آنان همچنین می خواستند آن حضرت را به کوفه تبعید کنند و کارهای خشونت بار دیگری نیز بر ضد آن حضرت و شیعیان و علویان انجام دادند. برپایه نتیجه این بررسی، به ضمیمه روایت احمد بن عبید الله بن خاقان که پدرش یکی از بارزترین مردان دولت عباسی بوده است، بر این نکته تأکید می شود که در پشت قضیه شهادت امام عسکری علیه السلام بدون کوچکترین شکی دست گناهکار عوامل حکومت موجود بوده است.

ص: ۱۷۲

۱- ((۱)). الفصول المهمه/۲۷۱، اصول الکافی ۵۰۳/۱ ح ۱، کمال الدین ۴۲/۱.

شهادت حضرت امام عسکری علیه السلام بازتاب بزرگی در سامرا داشت؛ آنجا که همه مغازه ها تعطیل شده و عموم و خصوص مردم به سرعت و عجله به خانه امام ریختند، احمد بن عبید الله در روایتی آن روز بزرگ را این گونه توصیف می کند: هنگامی که خبر وفات آن حضرت منتشر گردید شهر سامرا به خود لرزید و از همه جا این ضجه بلند شد که ابن الرضا از دنیا رفته است (۱)، بازارها تعطیل و درب دکان ها بسته شد. بنی هاشم، کاتبان، فرماندهان، قاضیان، معدلان و سایر مردم برای حضور در تشییع جنازه آن حضرت سوار شدند و شهر سامرا شبیه به عرصه محشر شده بود (۲).

پس از این که جنازه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام تجهیز یعنی غسل و کفن گردید، خادم آن حضرت عقید خارج شد و جعفر بن علی را صدا زده گفت: مولای من، برادر شما کفن شد، پس برخیز و بر او نماز بخوان. جعفر بن علی و به همراه او شیعیان که پیشاپیش آنان عثمان بن سعید عمری که یکی از وکیلان امام عسکری علیه السلام (و بعدها وکیل حضرت حجت علیه السلام) بود، داخل شدند.

هنگامی که وارد خانه شدند دیدند حسن بن علی -صلوات الله علیه- کفن شده در تابوت قرار گرفته است، جعفر بن علی جلو رفت تا بر آن حضرت نماز بخواند. هنگامی که خواست تکبیر بگوید پسر بچه ای که صورتش کمی گندمگون و موهایش مجعد و دندان هایش فاصله دار بود، خارج شده، ردای جعفر را گرفت و به او گفت: ای عمو، من برای نماز خواندن بر پدرم سزاوارترم. جعفر

ص: ۱۷۳

۱- (۱). کمال الدین ۴۳/۱.

۲- (۲). الفصول المهمه ۲۷۱.

در حالی که چهره اش عبوس و زرد شده بود پا پس نهاد و پسر بیچه جلو آمده بر او نماز خواند (۱).

هنگامی که جنازه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را از اندرونی خارج کردند ابو عیسی فرزند متوکل به امر خلیفه، معتمد عباسی بر وی نماز خواند (۲)، البته این کار برای این بود که افکار عمومی را در رابطه با شهادت حضرت امام عسکری علیه السلام گمراه نمایند. گویا که حکومت در این مسأله دست نداشته و بلکه برعکس از این امر ناراحت نیز بوده است، چرا که آنان در ایام بیماری امام عسکری علیه السلام در ظاهر برای مداوای آن حضرت اهتمام زیادی به خرج داده و مردان بزرگ دربار عباسی نیز برای تشییع جنازه آن حضرت آمده بودند. لکن چنین کارهایی نمی توانست شیعیان و دوستان امام علیه السلام را بفریبد و نه تنها آنان، بلکه اکثریت مسلمانانی که آنچه از زندان و اعمال فشار از طرف حکومت بر امام عسکری علیه السلام رفته بود را دیده بودند نیز فریب این رفتار حکومت را نمی خوردند.

فرزندان امام حسن عسکری علیه السلام

مشهور بین شیعه امامیه این است که امام حسن عسکری علیه السلام به جز امام محمد مهدی منتظر علیه السلام هیچ فرزند دیگری نداشته است، دلیل این مطلب آن است که شیخ مفید رضی الله عنه به آن اشاره نموده است (۳). آنجا که می گوید: امام حسن بن علی عسکری، پس برای او فرزندی به جز صاحب الزمان - علیه الصلوه و

ص: ۱۷۴

۱- ((۱)). کمال الدین ۴۷۵/۲.

۲- ((۲)). کمال الدین ۴۳/۱ و به نقل از آن بحار الانوار ۳۲۸/۵۰.

۳- ((۳)). ارشاد/۳۳۹.

السلام-نبوده و جز آن حضرت هیچ فرزندی ظاهر یا باطن از خود به جا نگذاشته است (۱).

ابن شهر آشوب نیز همین قول را پذیرفته و گفته است: و فرزند امام حسن عسکری علیه السلام قائم بوده و غیر از او فرزندی نداشته است (۲).

صاحبان منابع تاریخی مانند طبری (۳) و مسعودی (۴) و غیر از این دو هیچ یک اشاره ای به فرزندی غیر از امام منتظر علیه السلام نکرده اند و وی همان پسری است که در نیمه شعبان سال ۲۵۵ هجری به دنیا آمده است.

ص: ۱۷۵

۱- (۱). تاج الموالد/۱۳۵.

۲- (۲). ابن شهر آشوب، مناقب ۴/۴۵۵.

۳- (۳). تاریخ طبری ۷/۵۱۹.

۴- (۴). تاریخ مسعودی ۴/۱۱۲ به نقل از اکثریت شیعه.

نیازهای دوره حضرت امام عسکری علیه السلام

روایات نبوی به تبعیت از قرآن کریم به صورت متواتر بر جاودانگی رسالت اسلام و پیروز شدن آن بر همه رسالت های دیگر دلالت دارد، و این که این امر منقضی نخواهد شد مگر این که دوازده خلیفه به عدد نقبای بنی اسرائیل که همه آن ها از قریش باشند بیایند و بروند (۱).

این تعبیر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله وارد شده است که به روایت عبد الله بن مسعود فرموده است: «الأئمة من بعدی اثنا عشر کلهم من قریش» امامان بعد از من دوازده تن هستند که همه از قریش می باشند (۲).

از ابو سعید خدری نیز روایت شده است که گفت: پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله نماز اول را برای ما خواندند، سپس به ما رو کرده و فرمودند:

ای گروه اصحاب من، بدانید که همانا مثل اهل بیت من در میان شما مثل سفینه نوح و باب حطه در بنی اسرائیل می باشد. پس بعد از من به اهل بیت من و ائمه هدایتگر از ذریه من جنگ زیند که در این صورت هرگز گمراه نخواهید گردید.

به آن حضرت عرض شد: ای رسول خدا ائمه بعد از شما چند تن هستند؟ آن حضرت فرمودند: آن ها دوازده تن از اهل بیت من می باشند (۳).

ص: ۱۷۷

۱- (۱). ر.ک احادیث خلافت، امارت و امامت در صحاح و مسانید.

۲- (۲). منتخب الاثر/ ۲۴ به نقل از کفایه الاثر.

۳- (۳). منتخب الاثر/ ۲۵ به نقل از کفایه الاثر.

گذشته از کتبی که اختصاصاً در موضوع امامت نوشته شده است، کتاب هایی که تحت عنوان صحیح و مسند نیز نوشته شده کاشف از میزان اهمیت این جایگاه حسّاس و مهم در نصوص کتاب و سنّت و سیره مسلمانان است، تا آنجا که گروهی از مردم پیدا شده و برای تصرّف این جایگاه به جان یکدیگر افتاده اند که نه از نظر قرآن و نه از نظر سنّت پیامبر اکرم شایستگی احراز این جایگاه را نداشته اند. آنان این جایگاه رفیع را جز به بهانه ای سست تر از خانه و تار عنکبوت تصرّف نکرده اند و آن دلیل سست این است که اگر آنان برای گرفتن زمام امور مبادرت و عجله نکرده بودند امت اسلام متفرّق شده و بدون رهبر نابود می گردید، آنان این عجله و سرعت عمل را برای پوشانیدن لباس مشروعیت بر تصرّف غاصبانّه خود در حکومت و به دست گرفتن زمام امور بعد از پیامبر اکرم دلیل قرار داده اند.

این خط که حکومت را تصرّف نمود با این عنوان که نبوّت و خلافت یکجا جمع نمی شوند. برنامه ریزی بلندمدتی برای خود انجام داد، استدلال آن ها این بود که: اگر نبوّت در خاندان بنی هاشم قرار داده شد، سزاوار نیست که امامت نیز در میان آنان باشد، در حالی که نصوص و روایات پیغمبر اکرم کاملاً بر این نکته تأکید دارد که امامت پس از پیامبر در اهل بیت آن حضرت بوده و آنان همچون کشتی نوح و باب حطّه بوده و هم آنان امان امت از غرق شدن و گمراهی می باشند.

اما همین استدلال پوچ و برنامه ریزی درازمدت خط حاکم توانست اقدام آنان، در جهت کنار گذاشتن سیاسی اهل بیت علیهم السلام از مقامی که برای آنان تعیین شده بود را به پیروزی برساند. سپس خط حاکم دست به اقدام دیگری زده و نگارش و تدوین احادیث را ممنوع اعلام کرد تا بدین وسیله نگذارد احادیث

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله که بسیاری از آن ها مربوط به اهل بیت علیهم السلام و جایگاه آنان به عنوان پیشرو و پیشوا بعد از رسول خدا صلی الله علیه و اله می باشد در میان مردم پخش گردد و این اقدام، زمینه ساز اقدامات آتی آنان در جهت سلب مرجعیت دینی و فکری از اهل بیت علیهم السلام بود.

اما علیرغم همه اقداماتی که برای کنار گذاشتن سیاسی و اسقاط مرجعیت دینی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به تصریح قرآن کریم برای اهل بیت قرار داده بود، شایستگی اهل بیت علیهم السلام و اهلیت آن ها برای رهبری مسلمانان و خصوصیات ویژه ای که در آن بزرگواران بود به همراه مبارزه اصولی آنان با تصرف کنندگان قدرت پس از مبارزه ای طولانی، منجر به بازگشت اقتدار فکری و دینی به ساحت اسلام گردید.

امامت زود هنگام دو امام بزرگوار حضرت امام جواد و حضرت امام هادی علیهما السلام دلیلی محسوس و بسیار قاطع و قوی بر شایستگی علمی اهل بیت برای پیشوایی و رهبری امت به سمت ساحل سعادت بود که قرآن کریم به آن بشارت داده و روایات صریح سنت نبوی آن را تأکید کرده است؛ آنجا که به صراحت از مهدی سخن به میان می آورد که از اهل بیت رسالت بوده و زمین را پس از پر شدن از ظلم و جور، پر از عدل و داد می کند.

شکست همه اقدامات امویان و عباسیان برای ساقط کردن ائمه اهل بیت علیهم السلام و پرده کشیدن بر شخصیت های درخشان آنان، باعث شد که مأمون عباسی سیاست گذشتگان خود را تغییر دهد تا بدین وسیله بتواند اهل بیت علیهم السلام را از نزدیک زیر نظر بگیرد.

وی تظاهر به احترام آنان می نمود، اما در باطن کینه آنان را در سینه داشت.

سیاست وی همان سیاستی بود که بعضی از خلفای بعدی نیز مانند معتصم و

متوکل و خلفای پس از او تا معتمد عباسی از آن تبعیت نمودند.

سیاست احترام گذاشتن به امام در ظاهر امر اما مراقبت شدید از او و زیر نظر داشتن همه فعالیت هایش، محبوس کردن وی در مرکز خلافت، ممنوعیت سفر و دستگیر کردن هر کس که با او ارتباط دارد و از اتباع او می باشد دارای دلالت عمیقی بوده است که مأمون، متوکل و خلفای دیگر هر کدام به نوبه خود گوشه ای از آن را بیان کرده اند. متوکل گفته است: وای بر شما، امر ابن الرضا مرا بیچاره کرده است، و این زمانی بود که همه اقدامات وی برای ساقط کردن حضرت امام هادی علیه السلام با شکست مواجه شده بود.

تلاش های مأمون نیز بی فایده بود. چرا که نمی توانست شخصیت درخشان امام رضا علیه السلام را کمرنگ نماید و همه اقداماتش وی را از اهداف شومش دورتر می نمود، چنان که همه تلاش های معتصم و متوکل نیز بیهوده بود، دلیل این مطلب هم این است که معتصم امام جواد علیه السلام را در عنفوان جوانی که سن شریفش از بیست و پنج سال تجاوز نمی کرد به شهادت رساند.

همچنین است ترور امام هادی علیه السلام به دست معتز عباسی، چرا که متوکل علی رغم اقدامات متعدد برای ترور حضرت امام هادی علیه السلام در ترور آن حضرت موفق نبوده است. و هنگامی که زمان امامت فرزندش امام حسن عسکری علیه السلام رسیده و آن حضرت در بیست و دومین سال زندگی مبارک خود امامت را به دست گرفت نیز در سیاست عباسیان هیچ تغییری حاصل نشده بود، چنان که در شرایط محیطی آن حضرت نیز هیچ چیزی تغییر نکرده بود.

می دانیم که از زمان شهادت حضرت امام حسین علیه السلام در زمان هیچ یک از این خلفا اقدام مستقیمی از سوی اهل بیت علیهم السلام برای قیام بر علیه خلفا انجام نشده بود.

پس این همه ترس و وحشت از اهل بیت علیهم السّلام برای چه بوده و چرا آنان تا این اندازه در کشتن آنان تسریع می نمودند؟

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در ضمن حدیثی سرّ این مطلب را بیان می کند:

بنی امیه و بنی عتّاس به دو دلیل شمشیر در میان ما آل پیامبر گذاشتند: یکی از آن دو دلیل این که آنان می دانستند حقّی در خلافت ندارند، و می ترسیدند ما ادّعای خلافت کنیم و ناگهان حق به حقدار برسد. دومی دلیل این که آنان از اخبار متواتر، دانسته بودند که از بین رفتن حکومت جابران و ظالمان، به دست قائمی از ما اهل بیت به وقوع خواهد پیوست. آنان شک نداشتند که جزو گروه جابران و ستمگران هستند. به همین دلیل بود که سعی کردند اهل بیت رسول خدا صلّی الله علیه و اله را بکشند و به طمع این که نگذارند آن قائم علیه السّلام به دنیا بیاید یا اگر به دنیا آمده کشته شود، نسل پیغمبر اکرم صلّی الله علیه و اله را قطع کنند. اما خداوند متعال نخواست تا امر آن قائم برای هیچ کدام از این خلفای ستمگر آشکار شود، بلکه اراده کرد تا نور خود را کامل کند، اگرچه کافران نپسندند (۱).

مقدمه چینی پیامبر اکرم صلّی الله علیه و اله به تبعیت از قرآن کریم در رابطه با قضیه مصلح جهانی اسلام و تصریح آن حضرت به این که آن مصلح جهانی از فرزندانگان حضرت رسول اکرم صلّی الله علیه و اله از فرزندان فاطمه و علی به دنیا خواهد آمد و این که او نهمین فرزند از فرزندان حسین شهید علیه السّلام می باشد یک ضرورت بود که اعتقادات اسلامی آن را بر پیامبر اکرم صلّی الله علیه و اله واجب می کرد. چرا که مصلح جهانی، در سیاهترین و ظالمانه ترین شرایطی که بر امت اسلام می گذشت، نقطه تابش نور امید و تنها امیدواری بزرگ آنان بود. شرایطی که پس از وفات پیامبر

ص: ۱۸۱

۱- (۱). منتخب الاثر/ ۳۵۹ چاپ دوّم به نقل از اربعین خاتون آبادی کشف الحقّ.

اکرم صلی الله علیه و اله مسلمانان را دربر گرفت این اخبار و روایات پیش از موعد را تأیید نمود.

این مقدمه چینی وسیع پیامبر در رابطه با حتمیت ظهور، ولادت، غیبت، ظهور، علایم ظهور، عدل و حکومت اسلامی نمونه ای که حضرت مهدی علیه السلام آن را برپا خواهد ساخت، در طی روایات فراوانی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله نقل شده که تعداد آن روایات، در نزد شیعه و اهل سنت به بیش از پانصد روایت می رسد.

ائمه و پیشوایان از اهل بیت علیهم السلام نیز در طول دو قرنی که میان وفات پیغمبر اکرم و غیبت حضرت مهدی علیه السلام طول کشیده است بنا به روش جد بزرگوار خود، پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله عمل کرده و همواره در جهت تأکید بر این اصل و تأیید و تثبیت آن در دل و جان مردم تلاش کرده و این اعتقاد را گذشته از شیعیان و موالیان و پیروان اهل بیت علیهم السلام، حتی در میان سایر مسلمانان نیز به عنوان یکی از عقاید حتمی درآوردند.

اعتقاد به این اصل، همچون میدانی آکنده از مین، ظالمان را با خطر مرگ و نیستی مواجه ساخته بود که قادر بود آن ها و خط انحرافی آن ها را از میان بردارد. چراکه این اصل، منبع پرتوافشانی نور امید و هدایت برای همه مسلمانان بوده، باعث ترس و وحشت ظالمانی بود که به ناحق برگردۀ مسلمانان سوار شده بودند، تا آنجا که اگر اهل بیت علیهم السلام جز تأکید بر این اصل اعتقادی، هیچ کار دیگری انجام نمی دادند و از نظر سیاسی هیچ تحرکی بر ضد حاکمان ستمگر نمی کردند، اعتقاد به همین اصل و ترویج آن، در نظر حاکمان برای از میان برداشتن آنان کافی بود. چراکه اعتقاد به این اصل و شیوع آن در میان مردم خواب را از چشمان آنان گرفته بود.

اما از دیگر سوی حاکمان مجبور بودند تا افکار عمومی دنیای اسلام را نیز رعایت کنند و این مسأله مانع از آن بود تا آنچه را که در دل داشته و در سر می پروراندند به موقع اجرا درآورده، به برنامه ریزی آشکار علیه اهل بیت علیهم السّلام بپردازند، و این همان اراده خداوند است که بالا-تر از اراده آنان است. البته آنان در عین حال از توطئه های پنهان برای توجیه کشتن و از میان برداشتن هریک از امامان اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فروگذار نمی کردند.

آنان درباره حضرت امام حسین علیه السّلام این گونه شایع کردند که از دین جد خود خارج شده است و قتلش واجب است، در حالی که او کسی بود که می خواست امت جد خود را اصلاح نماید.

حضرت امام کاظم علیه السّلام و امامان پیش از آن حضرت نیز همواره متهم بودند که برای قیام بر علیه حکومت مرکزی برنامه ریزی کرده و طرفدارانشان از اطراف و اکناف مملکت اسلامی برای آن ها پول می آورند.

درباره حضرت امام رضا و امام جواد علیهما السّلام نیز علیرغم این که مأمون می دانست در ترور حضرت امام رضا علیه السّلام متهم اصلی است و معتصم هم دختر مأمون را برای ارتکاب جنایت ترور حضرت امام جواد علیه السّلام مأمور کرد، [و این مطلب از چشم امت اسلام به دور نخواهد ماند] اما این دو امام بزرگوار به شکلی بسیار حيله گرانه و پلید به دست این دو تن به شهادت رسیدند.

در عین حال پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله آرزوهایی برای آینده امت اسلامی داشتند؛ امتی که به تقدیر الهی می بایست امتی شاهد و میانه باشد که عقب ماندگان خود را به حد او برسانند و پیشی گرفتگان باز گردند تا به اصول و معیارهای آن رسیده، در نتیجه پرچم «لا اله الا الله و محمد رسول الله» در چهار گوشه زمین برافراشته شده، دین حق علیرغم اکراه کافران بر همه ادیان پیروز و مسلط گردد،

به همین دلیل، مسأله اسلامی انتظار حضرت امام مهدی علیه السلام و اعتقاد به وجود و ظهور آن حضرت و اصلاح امور جهان به دست آن بزرگوار را به گونه ای مطرح کردند که به عنوان یک نقطه اساسی در اعتقادات اسلامی مطرح شده و به عنوان یکی از اصول تغییرناپذیر دین اسلام معرفی شود.

اهل بیت علیهم السلام برای به پا داشتن این اصل قرآنی که رسول اکرم صلی الله علیه و اله مبین آن بوده و اهل بیت آن حضرت بر آن اعتماد کرده و چون یک خطمشی اصولی و کلی سعی در تثبیت آن در دل و جان مسلمانان داشتند، از هیچ کوششی فروگذار نکردند.

شاهد این مطلب کتاب هایی است که دانشمندان در رابطه با «ملاحم» یعنی اخبار غیبی مربوط به زمان غیبت و ظهور حضرت امام زمان علیه السلام، به نحو قابل توجهی در قرن اول و دوم هجری تألیف کرده اند.

نام حضرت امام مهدی علیه السلام بیش از دو قرن قبل از ولادتش در فرهنگ اسلامی می درخشیده، راویان اخبار، اهداف، ویژگی ها، نسب و هرچه را که رابطه ای با انقلاب اسلامی آن حضرت داشته است نقل می نمودند.

این تبلیغات به مدت دو قرن و نیم ادامه داشته و مسلمانان همواره این اخبار و روایات را شنیده و متون این روایات را نسل به نسل برای یکدیگر نقل کرده، گاه حتی این روایات را به صورت مستقل جمع آوری و تألیف نموده اند.

واقعیت این است که در عصر امام باقر و صادق علیهما السلام و امامان پس از آن ها به تأکید بر مسأله امام مهدی علیه السلام اهمیت ویژه ای داده شده است. هنگامی که روایات امام صادق علیه السلام را که درباره حضرت مهدی علیه السلام صادر شده است به تنهایی شماره می کنند، تعداد آن ها به حدود سیصد روایت می رسد، و در دهه های بعد از زمان امام صادق نیز تأکید بر این مسأله از سوی

اهل بیت علیهم السّلام همچنان ادامه داشته است.

حال باید دید این واقعیت از نظر سیاسی و اجتماعی چه پیامدهایی داشته، از چنین قضیه ای انتظار چه تأثیری بر دل و جان مسلمانان می رفته است؟

حقیقتی که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام بدان تصریح نموده اند پرده از سرّ این پدیده ها که گاه ممکن است در نظر محققان عجیب نیز جلوه نماید برداشته است آن حضرت دقیقاً سبب عجله ای که خلفا در به شهادت رساندن امامان بعد از امام رضا علیه السّلام داشته اند و دلیل تبعیت بلا استثنای همه آنان از سیاست مأمون در قبال این امامان را به خوبی تفسیر فرموده اند؛ سیاستی که مراقبت شدید، ثبت و ضبط همه فعالیت های اهل بیت علیهم السّلام و کاشتن جاسوسان مرد و زن در داخل خانه آن ها بخشی از آن را تشکیل می داد.

حال می توانیم سرّ این مطلب را که امامان بعد از حضرت صادق علیه السّلام از زن های معروف و مشهور هاشمی به دنیا نیامده اند کشف نماییم. چرا که این امامان بزرگوار علیهم السّلام از کنیزانی پاک، عفیف و برگزیده به دنیا می آمده اند، و برای همین مطلب مهم بود که این امامان بزرگوار هیچ کدام مولود ازدواجی رسمی و علنی نبوده اند. به همین دلیل بود که این امامان پس از ولادت چندان از سوی حتّی خواصّ و معتمدان از اصحاب اهل بیت علیهم السّلام مورد جلب توجه نبوده اند.

حاکمان، تنها در زمانی متوجه این فرزندان- که امامان آینده بودند- می شدند که امام قبلی [با فرصت کافی] برای امامت او و مطرح کردن نامش در سطح جامعه به تدریج برنامه ریزی و مقدمه چینی کرده بود، و این گونه بود که فرصت ترور و کشتن زود هنگام امام بعدی از حاکمان گرفته می شد.

شاهد این مدّعا این است که وقتی آن فرزند، مورد توجه مردم واقع شده و جان ها و دل ها به سوی او گرایش پیدا می کرد، تازه دستگاه های فتنه دشمن در

برابر او شروع به کار می کرد.

ایوب بن نوح گوید: به حضرت رضا علیه السّلام عرض کردم: ما خیلی امید داریم که صاحب این امر، یعنی آن کس که خداوند به دست او جهان را اصلاح می کند شما باشید، و خداوند امر خلافت را بدون شمشیر و خونریزی در اختیار شما قرار دهد. چرا که می بینیم مردم به عنوان ولایت عهدی با شما بیعت کرده اند و سگّه به نام شما ضرب شده است، امام رضا علیه السّلام در پاسخ او فرمودند:

هر کدام از ما اهل بیت که مردم برای او نامه های بسیار نوشته، درباره مسائل شرعی و اجتماعی از او سؤال کرده، مورد توجه جامعه قرار گرفته، پول به سمت او حمل شد، ناگهان [به صورتی مشکوک] در بستر بیماری افتاده و از دنیا رفت. تا این که خداوند عزّ و جلّ برای این امر مردی برانگیزد که آن چنان مخفی و دور از دیدگان باشد که حتّی ولادت و رشد و نمو او نیز در خفا به انجام رسد (۱).

امام کاظم علیه السّلام و امام رضا علیه السّلام در سن پنجاه سالگی از دار دنیا رفته و به شهادت رسیدند. اما می بینیم که امام جواد علیه السّلام در بیست و پنج سالگی از دنیا رفته است، و می دانیم هیچ کدام از ائمه علیه السّلام نیز به واسطه بیماری از دنیا نرفته اند، بلکه آنان در نهایت صحّت و سلامت بدنی بودند، تا آنجا که صحّت و سلامت جسمی آن ها خود عاملی برای تحریک حسادت حاکمان عباسی بود.

در چنین شرایطی امام جواد علیه السّلام با امامت زود هنگام خود که خود پدیده ای بی همتا بود و زبان به زبان در میان دوست و دشمن نقل می شد، در امر رهبری الهی و ربّانی به نوعی رکوردشکنی دست یافته، امت اسلام را به یاد کلام خداوند متعال در قرآن کریم انداخت که: خداوند در مرحله صباوت و

ص: ۱۸۶

خردسالی به حضرت یحیی و عیسی علیهما السلام کتاب و حکم و نبوت را اعطا کرده است.

اکنون، امت اسلام با تمام وجود لمس می کرد و می دید طفلی که هنوز دهه اول زندگی را پشت سر نگذاشته بر عقل و دل میلیون ها نفر از مردم مسلمان استیلا پیدا کرده است.

خود این نوع امامت، زمینه سازی برای امامت امامانی بود که پس از آن حضرت امر امامت را برخلاف آنچه مردم در زندگی خود به آن عادت کرده بودند، در مرحله خردسالی به عهده می گرفتند.

امامت زودهنگام فرزند حضرت امام جواد، یعنی امام هادی علیه السلام، دومین مصداق این پدیده بی همتا بود که به زودی دیگر نه تنها چندان شگفت انگیز نمی نمود بلکه به خط رسالی اهل بیت نقش جدید و تأثیرگذاری بزرگی می بخشید. چرا که بدین وسیله پیروان مکتب اهل بیت از نمونه منحصر به فرد دیگری از این نوع امامت برخوردار می شدند.

حضرت امام مهدی علیه السلام که علیرغم کنترل شدید و در کمین بودن حاکمان ستمگر کار ولادت و امامت او به انجام رسید، مصداق سومی برای امامت زودهنگام در میان امامان دوازده گانه شیعه بوده، پس از انس گرفتن مردم با دو نمونه از این نوع امامت، دیگر در جامعه اسلامی عموماً و شیعی خصوصاً موجب شگفتی کسی نمی شد.

از همین رو بود که شرایط زمانی امام هادی علیه السلام شرایط انتقال از مرحله امامت آشکار به امامت پنهانی امامی بود که می بایست از پس پرده غیبت امور جامعه را حل و فصل نماید و امت نیز می بایست به چنین امام پنهانی رو کرده، به امامت وی معتقد شده و علیرغم سختی شرایط، با وی تعامل نماید.

زمان امامت امام هادی علیه السلام تنها فرصتی بود که می شد در آن، امت را برای استقبال از شرایط جدید امامت آماده کرد. خصوصاً وقتی بدانیم که امام هادی علیه السلام هفتمین فرزند از نه فرزند امام حسین علیه السلام است که بناست مهدی موعود نهمین آن ها باشد. یعنی امام هادی علیه السلام همان کسی است که باید از طریق برنامه ریزی یک ازدواج خاص و پنهان برای پسرش حضرت امام حسن عسکری علیه السلام اوضاع را برای ولادت نوه خود آماده نماید. چراکه تا زمان به دنیا آمدن آن موعود فاصله زمانی جدا کوتاهی بود که می بایست از آن برای یک آمادگی لازم و فراگیر نهایت استفاده بشود.

بنابراین، برای قیام به این مسئولیت بسیار سنگین، فرصت برای امام هادی علیه السلام بسیار کم و کوتاه بود. چراکه آن حضرت می بایست در کمال دقت و احتیاط از یک جهت، و تبلیغات عمومی از طرف دیگر، فرصت را از حاکمان ستمگر گرفته و مفهوم انتظار و آمادگی برای ظهور و قیام در برابر ستمگران را در میان امت تعمیق بخشید، و یا لاقلاً به وسیله پیروان مخلص خود بر مسلمانان اتمام حجت نماید.

از همین جا است که می بینیم امام هادی علیه السلام کاری بس بزرگ و سنگین بر عهده داشته است. چراکه باید با احتیاط کامل از برانگیخته شدن سوءظن حاکمانی که در کمین او و فرزندان او نشسته بودند جلوگیری کند، تا بدین وسیله بتواند نقش خود را که همان محقق ساختن حلقه ارتباطی میان آنچه را که پدران بزرگوارش به انجام رسانده و آنچه را که فرزند و فرزندزاده بزرگوارش می بایست به انجام برسانند بوده است، به بهترین شکل ایفا نماید.

به همین دلیل بود که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به جز شش سال فرصت امامت پیدا نکرد که این کوتاهترین مدت امامت در تاریخ اهل بیت علیهم السلام می باشد، چراکه امامت حضرت امام علی علیه السلام سی سال، حضرت امام حسن علیه السلام

ده سال، حضرت امام حسین علیه السّلام بیست سال، حضرت امام زین العابدین علیه السّلام سی و چهار یا سی و پنج سال، حضرت امام باقر علیه السّلام نوزده سال، حضرت امام صادق علیه السّلام سی و چهار سال، حضرت امام کاظم علیه السّلام سی و پنج سال، حضرت امام رضا علیه السّلام بیست سال، حضرت امام جواد علیه السّلام علیرغم عمر کوتاهش هفده سال و حضرت امام هادی علیه السّلام سی و چهار سال به طول انجامید.

به همین ترتیب همه برنامه هایی که حضرت امام هادی و بعد از آن حضرت امام حسن عسکری علیهما السّلام انجام دادند، مانند حضور دائم در دار الخلافه و یا جایگاه بلندی که در نزد همه اصناف و طبقات جامعه از امیران و وزرا گرفته تا فرماندهان سپاه و کاتبان و همه مرتبطن به دربار در همین رابطه ارزیابی می شود.

آنچه تاکنون بیان داشتیم بارزترین ویژگی های اوضاع کلی سیاسی بود که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را احاطه کرده بود. همچنین نیازهایی که چنین وضعیتی به صورت خاص داشت.

البته برای به تحقّق رساندن اهداف بزرگی که تحقّق آن به صورت عام به ائمه اطهار علیهم السّلام و به صورت خاص به حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام منوط و مربوط بوده است.

ما نیازهای زمانه حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را در دو بخش بیان خواهیم کرد. یک بخش مخصوص به نیازهای جامعه اسلامی به صورت کلی و بخش دوم مربوط به نیازهای گروه صالح پیروان امام عسکری علیه السّلام که مجموعه ای از مسئولیت های رسالی بزرگ به آن ها مربوط می شد؛ مسئولیت هایی که ائمه علیهم السّلام برای تحقّق آن از طریق اسباب و راه های صحیحی که قرآن کریم همگان را به آن هدایت کرده است برنامه ریزی کرده بودند.

بخش نخست امام عسکری علیه السّلام و نیازهای جامعه اسلامی بخش دوم امام عسکری علیه السّلام و نیازهای گروه شیعه
بخش سوم میراث گرانسنگ امام عسکری علیه السّلام

حضرت امام عسکری علیه السلام و نیازهای جامعه اسلامی

پس از روشن شدن جو کلی جامعه زمان امام حسن عسکری علیه السلام و بعد از بیان مسئولیت های اساسی آن حضرت به عنوان حلقه وصل میان دو عصر حضور و غیبت با همه خصوصیات و علامات که این دو عصر دارند مسئولیت های امام حسن عسکری علیه السلام را می توان بدین شرح شماره نمود:

۱. ایجاد روابط آمیخته با حکمت و دقت با حاکمان و دستگاه حاکم.

۲. رد شبهات و دفاع از حریم رسالت الهی.

۳. روبرو شدن با فرقه های منحرف.

۴. دعوت به سوی دین حق.

۱. ایجاد روابط آمیخته با حکمت و دقت با حاکمان و دستگاه حاکم

از آنچه گذشت دانستیم که حکومت در رابطه با حضرت امام هادی علیه السلام این برنامه ها را به مورد اجرا می گذاشت:

۱. نزدیک کردن آن حضرت به دربار و تظاهر به احترام و بزرگداشت آن حضرت.

۲. مراقبت شدید و مستمر از همه کارها و احوالات امام علیه السلام.

۳. خشونت در برخورد هنگامی که اقتضای این امر بوده باشد، مانند به

زندان انداختن امام علیه السلام، یا ریختن به خانه آن حضرت و یا ترور کردن آن بزرگوار.

به همین دلیل لازم بود که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام با احتیاط و دقت کامل در برابر حکومت ستمگر و اقدامات خشونت آمیز آن که اوّلاً سعی در کشف کردن پسر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در صورت ولادت و یا جلوگیری از ولادت چنین پسری داشته و ثانیاً هدف قطع ارتباط امام با شیعیان و پیروان آن حضرت را دنبال می نموده است، برخورد نماید.

و به زودی به برنامه ریزی دقیق حضرت امام حسن عسکری علیه السلام که منجر به عدم کشف حضرت امام مهدی علیه السلام توسط حکومت گردید اشاره خواهیم کرد.

حضرت امام عسکری علیه السلام از هر فرصتی که برای آن حضرت به وجود می آمد از طریق کاروان هایی که به پایتخت می رسیدند برای ارتباط با پیروان و شیعیان خویش استفاده می نمودند. ارتباط آن حضرت با پیروانشان به وسیله روش هایی بسیار هوشمندانه و گوناگون صورت می گرفت. به همین ترتیب بود که مقداری از اموال و یا استفتاءات و یا غیره مانند اخبار و مسائلی که امام علیه السلام به آن اهمیت می دادند به دست آن حضرت می رسید.

به علاوه این که گسترش دایره و کیلان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ضرورت ارتباط مستقیم با آن حضرت را کاهش داده و سیاست گوشه گیری که حضرت امام عسکری علیه السلام انتخاب نموده بود به دستگاه حکومتی اطمینان می داد که تحرک آن حضرت محدود شده و یا حتی کاملاً متوقف گردیده است.

یکی از مهمترین فعالیت‌هایی که از حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در زمان امامتش صادر شد ردّ آرام و حکیمانه بزرگترین توطئه تخریبی بود که یکی از فلاسفه مسلمان به نام «کندی» به وجود آورنده آن بود. کندی تعدادی از آیات متشابه قرآن را که در نگاه اول برای خواننده نوعی از تناقض را تداعی می نمود جمع کرده و می خواست این کتاب را منتشر نماید. این اقدام مستقیماً قرآن کریم را که سند رسالت و نبوت اسلامی و سمبل اول نظام اسلامی بوده است را هدف قرار داده بود.

در عین حال هیچ کس به جز حضرت امام عسکری علیه السّلام میزان خطرناک بودن این اقدام و تأثیر منفی آن را بر عامه مردم که در مسائل علمی و دینی تخصیص نداشتند درک نکرده بود. به اضافه این که این اقدام ممکن بود بهانه و دستاویزی به دست دشمنان اسلام و مسلمین بدهد، اما حضرت امام عسکری علیه السّلام به موقع از این اقدام مطلع شده و آن را در نطفه خفه کردند. روزی یکی از شاگردان کندی بر حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام داخل شده، امام عسکری علیه السّلام به او فرمودند: آیا در میان شما مردی رشید پیدا نمی شود که استاد شما کندی را از کاری که در رابطه با قرآن آغاز کرده است منصرف نماید؟

شاگرد کندی جواب داد: ما شاگردان او هستیم. چگونه می توانیم در این کار یا کارهای دیگر به استاد خود اعتراض کنیم؟

حضرت امام عسکری علیه السّلام به وی فرمودند: «آیا آنچه را که به تو بگویم به وی خواهی رساند؟»

وی پاسخ داد: آری.

امام علیه السلام فرمودند: به نزد کندی برو و در انس گرفتن و یاری او در امر قرآن با وی ملاحظت و دوستی به خرج بده، پس هنگامی که انس و الفت در میان تو و او برقرار شد به او بگو: مسأله ای برای من پیش آمده که می خواهم از تو بپرسم، وی از تو خواهد خواست تا مسأله را از او بپرسی. به وی بگو: اگر کسی در نزد تو قرآن بخواند آیا امکان دارد که مراد او از آنچه را که به او تکلم می کند غیر از آن معانی باشد که تو گمان می کنی وی آن معنا را اراده کرده است؟

وی به تو خواهد گفت: آری، ممکن است، زیرا وی مردی است که اگر حق را بشنود می فهمد، پس هنگامی که این مطلب را پذیرفت به او بگو: در این صورت تو چه می دانی که معنای واقعی آن [کلمات] چیست؟ شاید معنای واقعی این آیه غیر از آن [معنایی] باشد که تو فهمیده ای، و این آیه برای معنایی غیر از معنای ظاهری آن وضع شده باشد.

آن مرد به نزد کندی رفت و هنگامی که در میان آن ها انس و الفت ایجاد شد مسأله را برای او مطرح کرد. کندی گفت: بعداً برای گرفتن جواب بیا، وی مدتی با خود تفکر کرد و در نزد عقل و وجدان خود دید که این مسأله از نظر نظری مشکلی ندارد و از نظر لغوی احتمال آن می رود.

سپس کندی به شاگرد خود گفت: تو را سوگند می دهم که به من خبر بدهی این مسأله را از کجا آورده ای؟

شاگرد جواب داد: این مسأله ای بود که ناگاه به دلم افتاد و آن را به تو گفتم، کندی پاسخ داد: هرگز مانند تویی به چنین مسأله ای راه نمی برد و به چنین جایگاهی نرسیده است، پس مرا آگاه کن که از کجا این سؤال را آورده ای؟

شاگرد پاسخ داد: ابو محمد عسکری علیه السلام دستور آن را به من داده است.

کندی گفت: الآن درست گفتمی. چنین مسائل و کلماتی جز از مثل چنین خاندانی خارج نمی شود. سپس دستور داد تا آتش افروخته و هر آنچه در آن

این موضع امام علیه السّلام دلیل بر هوشیاری امام علیه السّلام و مراقبت آن حضرت از همه فعالیت های علمی و فکری بود که می توانست از دور یا نزدیک ضرری به رسالت اسلامی وارد نماید. علاوه بر این که نقش بزرگی نیز در بیداری حسّ صحیح اعتقادی در شیعیان و دور کردن آنان از مواضع شک و شبهه داشته باشد، این شیوه ای بود که حضرت امام عسکری علیه السّلام در برابر فرق و مذاهب انحرافی و کلاً انحرافات فکری از آن تبعیت می کردند تا درسی برای اصحاب و شیعیان آن حضرت در نسل ها و قرن های آینده باشد.

حادثه طلب باران راهبان و تأثیر منفی که بر جامعه اسلامی گذاشته بود نیز در همین راستا بود که هیچ کس به جز حضرت امام عسکری علیه السّلام نمی توانست این فتنه را برطرف نماید. حکومت نیز این موقعیت ممتاز آن حضرت را دانسته و به همین جهت از آن حضرت خواست تا متولّی امر دفاع از امت جد خویش باشد، چرا که شک و شبهه امت جد او را فرا گرفته بود.

و همچنان که دانستیم حضرت امام عسکری علیه السّلام در این ماجرا پیروز شده، شک و ابهام هایی که حقانیت شریعت و نظام اسلامی را زیر سؤال می برد کاملاً رفع نمود؛ نظامی که به عنوان شریعت پایان بخش همه ادیان روی کار آمده بود. امام علیه السّلام با این اقدامات توانست امت اسلام و نظام اسلامی را از سقوط و فروپاشی محافظت نماید.

ص: ۱۹۷

اشاره

پس از وفات رسول اکرم صلی الله علیه و اله مسلمانان با یکدیگر اختلاف کرده و به دو فرقه تقسیم شدند. گروهی در مقابل روایات و نصوصی که از آن حضرت وارد شده بود دست به اجتهاد و تحلیل زدند و گروهی دیگر به روایات و شیوه عملی آن حضرت و موضع گیری هایش پای بند شده و عمل خود را مطابق آن ساختند.

و پیدا است که در امتداد تاریخ دولت اسلام هر فرقه ای به فرع های مختلف تقسیم شده و فرقه های متعددی چون مرجئه و معتزله و خوارج که بعد از قضیه حکمیت در جنگ صفین و در زمان حکومت علوی به وقوع پیوست، سربر آوردند.

ائمه اطهار علیهم السلام، پدران حضرت عسکری علیه السلام، به عنوان حامیان رسالت و عقیده اسلامی هر کدام در زمانه خود در برابر این فرقه های گمراه کننده ایستادگی نمودند. هر امامی نیز موضع گیری خاص خود را با هر یک از این فرقه ها داشت، که بیم آن می رفت انحرافاتش امت مسلمان را نیز منحرف نماید.

اینک به دو نمونه از روبرویی امام علیه السلام با فرقه های منحرفی که در مدت امامت خود با آن هم عصر و هم دوره بوده است توجه کنید:

۱. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و ثنویه

از فرقه هایی که در زمان امام عسکری علیه السلام موجود بوده فرقه ثنویه است.

آنان کسانی هستند که دو گانه پرست بوده، به همراه خداوند قدیم، به قدیم

دیگری نیز معتقدند. اینان همان مجوس می باشند که به دو مبدأ خیر و مبدأ شر به عنوان نور و ظلمت اعتقاد داشته هر دو را قدیم می پندارند (۱).

شیخ کلینی از اسحاق، از محمد بن ربیع شائی روایت کند که گفت: با مردی از ثنویه در اهواز مناظره کردم. سپس به سامرا آمدم اما بخش هایی از سخنان او در دل من جای گرفته بود. من بر درب خانه احمد بن خصیب نشسته بودم که ناگاه ابو محمد علیه السلام در آن روز که روز بار عام بود از بیرونی عمومی دار الخلافه بیرون آمد. آن حضرت نگاهی به من افکند و با اشاره دست به من گفت: احد احد فرد، یعنی خداوند یکی است یکی است یکی است، و من از شنیدن این خبر غیبی که پاسخ سؤال قلبی ام بود بیهوش بر زمین افتادم (۲).

یکی از اصحاب آن حضرت از آن حضرت خواست برای پدر و مادرش دعا کنند. پدر او از فرقه ثنویه و مادرش مؤمنه بوده است. به همین دلیل آن حضرت نوشتند: «خداوند مادرت را پیامرزد» (۳).

۲. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و صوفیه

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام با بیان آرا، روش ها و روابط گروه فاسد العقیده صوفیه برای مردم و آشکار کردن صفات و خصوصیات آنان فساد عقاید ایشان را برای همه مردم آشکار می نمودند، می توان این مطلب را در حدیث امام حسن عسکری علیه السلام با ابو هاشم جعفری ملاحظه کنیم. آنجا که امام

ص: ۱۹۹

۱- (۱). طریحی، مجمع البحرین ۷۸/۱.

۲- (۲). کافی ۵۱۱/۱ ح ۲۰، در نسخه دیگری نام راوی به جای شائی شیبانی آمده است، در مناقب آل ابی طالب ۴۲۲/۴ نیز نام راوی شیبانی آمده است.

۳- (۳). کشف الغمّه ۲۲۱/۳، بحار الانوار ۲۹۴/۵.

«سیأتی زمان علی الناس وجوهم ضاحکه، مستبشره، و قلوبهم مظلّمه منکدره، السّینه فیهم بدعه، و البدعه فیهم سنّه، المؤمن بینهم محقّر و الفاسق بینهم موقّر، امرأؤهم جاهلون جائرون، و علماؤهم فی أبواب الظلمه سائرون» أغنیاءؤهم یسرقون زاد الفقراء، و أصاغرهم یتقدّمون علی الکبراء، و کل جاهل عندهم خبیر و کل محیل عندهم فقیر؛ لا یتمیّزون بین المخلص و المرتاب، و لا یعرفون الضأن من الذئاب»

«علماؤهم شرار خلق اللّٰه علی وجه الأرض، لأنّهم یمیلون إلی الفلسفه و التصوف، و أیّم اللّٰه إنّهم من أهل العدول و التحرف، بیالغون فی حبّ مخالفینا و یضلّون شیعتنا و موالینا، فان نالوا منصبا لم یشبعوا من الرثاء، و إن خذلوا عبدوا اللّٰه علی الریاء، ألا إنّهم قطّاع طریق المؤمنین و الدعاة إلی نحلّه الملحدين، فمن أدركهم فلیحذرهم و لیصن دینه و إیمانہ»

ای ابو هاشم، روزگاری بر مردم خواهد آمد که صورت های آن ها خندان و گشاده اما دل هایشان تاریک و ظلمانی خواهد بود، سنّت در میان آنان رنگ بدعت گرفته و بدعت در میان آنان سنّت گردیده است. مؤمن در میان آنان تحقیر شده اما فاسقان و گناهکاران در میان ایشان محترم شناخته می شوند. امیرانشان نادان و ستمگر و دانشمندانشان همواره در دربار ستمگران در رفت و آمدند.

ثروتمندانشان توشه فقرا را می دزدند و کودکان بر بزرگان پیشی می جویند، نادان در نزد آنان دانا جلوه کرده و دانا در نزد آنان فقیر می نماید، آنان میان اشخاص با اخلاص و افراد دارای شک و شبهه فرقی نمی گذارند، و نمی توانند گوسفند را از گرگ تمیز دهند.

دانشمندانشان بدترین خلق خدا بر روی زمین اند، چراکه آنان به فلسفه و تصوّف

روی می آورند، اما به خدا سوگند که آنان از راه حق و حقیقت منحرف شده به سمت باطل گرایش پیدا می کنند، آنان در دوستی مخالفان ما افراط کرده، شیعیان و موالیان ما را گمراه می نمایند، اگر به پست و مقامی دست یابند از مدح و ستایش سیر نمی شوند و اگر پست و مقام را از دست بدهند از روی ریا خدا را عبادت می کنند، آگاه باشید که آنان راهزنان مؤمنان و دعوت کنندگان مردم به رویه ملحدان و بی دینان اند، پس هر که با چنین کسانی برخورد کرد باید که از آنان بر حذر بوده، دین و ایمان خویش را نگاه دارد.

سپس آن حضرت فرمودند: ای ابو هاشم، این کلامی است که پدرم از پدرانش از جعفر بن محمد علیهم السلام مرا به آن آگاه کرده است. این از اسرار ماست، آن را جز برای اهلش بازگو نکن (۱).

۴. دعوت مردم به دین حق

ائمه اهل بیت علیهم السلام در هیچ شرایط و حالی از دعوت مردم به هدایت و دین حق رویگردان نبوده، سستی روا نمی داشتند. امام حسن عسکری علیه السلام نیز در این رابطه همچون پدران بزرگوار خود بر هدایت مردم و خارج کردن آنان از ظلمت و تاریکی به سمت نور و هدایت حریص بود. ما در زندگی پربار آن حضرت نمونه هایی را می یابیم که به این نوع فعالیت اشاره دارد.

از محمد بن هارون روایت است که فرمود: پدرم مرا به همراه یکی از اصحاب ابو القلا صاعد نصرانی فرستاد تا آنچه را از حدیث مولای ما حضرت

ص: ۲۰۱

۱- (۱). حدیقه الشیعه/ ۵۹۲ به نقل از سید مرتضی رازی قرن پنجم. در کتاب هایش: بیان الادیان، تبصره العوام و الفصول التامه فی هدایه العامه به نقل از شیخ مفید با سند، الانوار التعمانیه ۲/ ۲۹۳، ذرائع البیان فی عوارض اللسان/ ۳۸.

امام حسن عسکری علیه السلام از پدرش روایت کرده است، از وی بشنوم. وی مرا به نزد ابو القلا رسانید. هنگامی که به مجلس او در آمدم وی را مردی بزرگوار یافتم. سبب رفتن خود به دیدنش را برای او توضیح دادم. وی مرا به نزدیک خود فرا خواند و گفت: پدرم مرا روایت کرده است که با برادرانش و گروهی از اهل بصره به سامرا رفته بود تا از حاکم بصره در نزد خلیفه شکایت کند، پدرم گوید: در یکی از روزهایی که در شهر سامرا بودیم، ناگاه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را سوار بر قاطر یافتم که عرقچینی بر سر و طیلسانی بر دوش داشت، من در دل گفتم این همان مردی است که گروهی از مسلمانان ادعا می کنند وی علم غیب می داند. در دل گفتم اگر چنین باشد اکنون جلوی عرقچین خود را به سمت پشت بر خواهد گرداند. ناگاه دیدم که آن حضرت همین کار را انجام دادند.

در دل گفتم شاید این امری اتفاقی بوده است. اما اکنون اگر این خبر راست باشد وی طیلسان خود را از سمت راست به سمت چپ خواهد انداخت و سمت چپ آن را به سمت راست خواهد آورد. ناگاه با کمال تعجب دیدم که آن حضرت همین کار را انجام دادند، و همین طور که قاطر حرکت می کرد به نزدیک من رسیده و به من گفتند: ای صاعد، چرا از کاری که هیچ فایده یا ضرری برای تو ندارد دست نمی کشی و به خوردن ماهی های خود نمی پردازی؟ و غذای ما در آن زمان ماهی بود.

صاعد بن مخلد که این قضیه را دید مسلمان شد و بعدها به سمت وزارت معتمد عباسی نیز رسید (۱).

ص: ۲۰۲

و از ادريس بن زياد كفر توثايي روايت است كه گفت: من درباره اهل بيت عليهم السلام سخنان بزرگي مي گفتم (درباره آنان، معتقد به غلو بودم). روزي براي ديدار حضرت امام حسن عسكري عليه السلام به سامرا و منطقه عسكر رفتم. من در حالي وارد شدم كه آثار و گرد و غبار سفر بر من نمودار بود. بنا بر اين خود را به حمامي رساندم اما در كنار در حمام، خواب بر من غلبه كرد. ناگاه متوجه شدم كه امام عسكري عليه السلام با چوبدست خود به من مي زند و من از خواب بيدار شده آن حضرت را شناختم. كه سوار بود و غلامان اطرافش را گرفته بودند.

سپس برخاسته و همچنان كه آن حضرت سوار بر مركب بود به بوسيدن پا و ران آن حضرت پرداختم. اولين كلامي كه آن حضرت به من فرمودند اين بود:

«اي ادريس، بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ* لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

بلکه [آنان] بندگانی ارجمندند* که در سخن بر او پیشی نمی گیرند، و خود به دستور او کار می کنند.

من عرضه داشتم: ای مولای من، همین جواب مرا بس است، چرا که من درباره پرسش از همین سؤال به نزد شما آمده بودم. ادريس گوید: آن حضرت مرا ترك کرد و رفت (۱).

ص: ۲۰۳

امام عسکری علیه السلام و نیازهای گروه شیعه

گروه شیعه به عنوان یک حزب فعال سیاسی مهمترین محوری بود که فکر و اهتمام اهل بیت علیهم السلام را به خود مشغول می داشت. چراکه این گروه تنها وسیله برای تحقق اهداف رسالت کبرای الهی بود. افراد این گروه تنها طبقه ای از جامعه بودند که فرهنگ اهل بیت و رسالت آنان را درک کرده و می توانستند با آنان تعامل مثبت داشته و به دستورات و راهنمایی های آن ها عمل نموده و در برابرشان تسلیم باشند.

از همین جا درمی یابیم که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در طول زمان انتقال از عصر حضور به عصر غیبت، به دلیل مهم بودن این مرحله از جوانب مختلف و کوتاه بودن مدت زمان اجرای این کار، تلاش های خود را در این زمینه چند برابر کرده بود، چراکه آن حضرت سرعت تغییرات سیاسی در سطح حکام و خلفا و برخورد بد آنان با اهل بیت و شیعیان نشان از یک جهت و کنترل کامل امام و تحرکات آن حضرت را از دیگر سوی مشاهده می کرد. آن حضرت به خوبی می دید که آنان برای یافتن مهدی موعود و منتظر که رسول اکرم صلی الله علیه و اله به آمدنش بشارت داده و وعده قیام او به قسط و عدل و مبارزه اش را با همه ستمهای ظلم و تعدی داده بود، سعی وافری داشتند.

پس وظیفه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در رابطه با پسر بزرگوارش

حضرت مهدی علیه السلام بسیار مهم بوده است، چنان که مسئولیت آن حضرت در رابطه با شیعیانش که به زودی با این بحران و مصیبت جدید روبرو می شدند نیز وظیفه مهمی بود؛ بحرانی که آنان در زمان ائمه سابق هرگز با آن روبرو نشده، همواره امامان و پیشوایانشان با آنان زیسته و در طول دو قرن و نیم همواره امام را در برابر خود دیده و تعلیم و تربیت را به صورت مستقیم از آنان گرفته بودند.

احساس این که امام و پیشوای زنده ای وجود دارد که آن ها می توانند با او ارتباط برقرار کنند، به رغم سختی شرایط سیاسی و اجتماعی خود آثاری مثبت در میان شیعیان داشت. زیرا این احساس که امامی وجود دارد و امت نمی توانند با او ارتباط برقرار کنند و نمی دانند چه موقع ظاهر می شود و مشکلات و ناراحتی های آنان را از بین برده، به سؤال های آنان پاسخ می دهد با خود آثاری منفی به همراه داشت مگر این که در نظر شیعیان غیبت مانند حضور گردد و سازوکاری که باید جایگزین سیستم رهبری امامان حاضر شود، بتواند پاسخگوی نیازهای آنان باشد.

این هدف مهم چیزی بود که همه اهل بیت علیهم السلام در راه به ثمر رسیدن آن کوشش کرده اند، اما نقش حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در این زمینه بسیار خطیر و به شدت مشکل بود. چرا که در عصر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام کنترل، مراقبت، تفتیش و محاصره آن حضرت به حد کمال رسیده بود، تا آنجا که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام عمدا خود را از بسیاری از شیعیان خود دور نگاه داشته و با آنان روبرو نمی گردید. شاهد این مطلب این است که بیشتر روایاتی که از آن حضرت نقل شده به وسیله نامه انجام شده است و به صورت حضوری نبوده. علیرغم این که حضرت امام عسکری علیه السلام در طول شش سال

امامت خود هر دوشنبه و پنجشنبه به دربار عباسی رفت و آمد می کرده است، اما آن حضرت هیچگاه با دوستان و شیعیان خود که مورد نظر آن حضرت بودند و در جاهای دور زندگی می کردند جز در حالات نادر و به صورت های خاص ارتباط برقرار نمی نمود و به خاطر شدت مراقبتی که حکومت بر آن حضرت اعمال می داشت از این کار احتیاط می نمود.

بر این اساس می توانیم بحث از نیازهای گروه شیعه در عصر امام حسن عسکری علیه السلام را به این موارد تقسیم نماییم:

۱. امام حسن عسکری علیه السلام و زمینه سازی برای قضیه امام مهدی علیه السلام.

۲. آماده کردن گروه شیعه برای عصر غیبت.

۳. برقراری سازمان و کیلان در عصر امام حسن عسکری علیه السلام.

۴. ایجاد مدرسه فقیهان و آماده سازی آن برای زمان غیبت.

۵. رهبری عالمان الهی که امینان خدا بر حلال و حرام باشند.

۶. امام حسن عسکری علیه السلام در برابر فرق گمراه کننده.

۷. وصایای امام عسکری علیه السلام و راهنمایی هایش نسبت به شیعه.

۸. امام عسکری علیه السلام و ایمن سازی امنیتی.

بحث اول: امام عسکری علیه السلام و زمینه سازی برای قضیه حضرت مهدی علیه السلام

اشاره

مهمترین دستاورد امام عسکری علیه السلام برنامه ریزی بسیار دقیق برای حفظ و صیانت از پسرش حضرت مهدی علیه السلام در برابر شر ظالمانی بود که از ده ها سال قبل از ولادت آن حضرت مترصد بودند تا وی را یافته و از میان بردارند. از همین جا می توان تمهیداتی را که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به مدد فعالیت و تلاش پدران بزرگوارش علیهم السلام و هشدارهای آنان به انجام رسانید

تحلیل کرد، اولاً- مخفی کردن ولادت آن حضرت از چشم دشمنان و جاسوسان مرد و زنی که حکومت آنان را داخل بیت حضرت امام علیه السلام گذاشته بود، و ثانياً اتمام حجت بر شیعیان، محبان و اولیای آن حضرت نسبت به وجود چنین فرزندی.

در همان زمان که امر حضرت مهدی علیه السلام از چشم دشمنان و جاسوسان آنان مخفی نگاه داشته می شد روایات اهل بیت وارد شده اشاره دارد که آن حضرت فرزند سرور کنیزان است (۱). و این که وی ولادتش از چشم مردم مخفی و خودش از دیدگان غایب می شود. در این روایات سه راهنمایی اساسی وجود دارد که در عین اشاره به وجود آن حضرت مسأله کتمان وجود آن حضرت را نیز محقق می کند.

اول این که مادر آن حضرت کنیز است و او سرور کنیزان است. حضرت امام هادی علیه السلام برای این هدف مقدمه ای انجام داده و همسری از کنیزان رومی برای امام حسن عسکری علیه السلام انتخاب نموده است و برای ازدواج آن حضرت هیچگونه مراسم و یا علامتی قرار نداده، بلکه همه آنچه را که محقق شد به دور از چشم بسیاری از مقربان خاندان آن حضرت بوده است.

ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام حتی از نزدیکترین نزدیکان امام نیز مخفی بود، عمه حضرت امام عسکری علیه السلام حتی بر حامله بودن مادر امام مهدی علیه السلام آگاه نبوده است چه رسد به دیگران، و از همین جا می بینیم که ولادت آن حضرت نیز در شرایطی جدا سرتی و بعد از نیمه شب هنگام طلوع فجر که وقتی است که جز خواص مؤمنان کسی در آن ساعت بیدار نیست انجام

ص: ۲۰۸

پذیرفته است.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام برای دور ماندن حضرت امام مهدی علیه السّلام از انظار علاوه بر ولادت مخفیانه برنامه ریزی دیگری نیز انجام دادند تا به جز خواص یا اخصّ خواص شیعیان آن حضرت کسی از وجود بابرکت آن حضرت مطلع نگردد.

اما کیفیت اتمام حجّت بر شیعیان در این شرایط استثنایی در ضمن گام ها و مراحل دقیقی صورت پذیرفته است.

گام اوّل: روایاتی که از امام عسکری علیه السّلام قبل از ولادت حضرت مهدی علیه السّلام صادر شده و به ولادت آن حضرت بشارت داده است.

گام دوّم: شاهد گرفتن بر ولادت آن حضرت.

گام سوّم: خبر دادن از ولادت آن حضرت و پخش کردن این خبر بین شیعیان به صورت خاص البته بدون دیدن امام علیه السّلام.

گام چهارم: شهادت گرفتن خواص و عوام بعد از ولادت و رؤیت شخص امام مهدی علیه السّلام.

گام پنجم: زمینه سازی برای دیدار با حضرت مهدی علیه السّلام در طول پنج سال از سوی بعضی خواص شیعه و ارتباط نزدیک با آن حضرت و واگذار کردن مسئولیت جوابدهی به سؤالات مختلف شیعیان به ایشان و خبر دادن آن حضرت از فکر و ذهن آنان در گهواره یا در دوران کودکی که همه این ها بهترین دلیل بر امامت آن حضرت بوده و این که آن حضرت همان حجّت موعود و منتظر خداوند است.

گام ششم: برنامه ریزی برای ارتباط با امام مهدی علیه السّلام به واسطه وکیلان امام حسن عسکری علیه السّلام که بعدا وکیلان امام مهدی علیه السّلام شده و با همان شیوه ای که در

نزد شیعیان آشنا و معلوم بود با وی ارتباط برقرار می کردند.

گام هفتم: بیانات و احادیثی که شیعیان را از آنچه که بعداً بر ایشان پیش می آید و آنچه را که در آینده برای امام غایب آن ها به وقوع خواهد پیوست آگاه می نمود و همچنین نسبت به آنچه و در آن زمان، شایسته است به انجام برسانند.

از همین جا سرّ بسیاری این روایات و تنوع موضوع آن ها را در مقایسه با روایات امام هادی علیه السلام در رابطه با نوه بزرگوارش حضرت مهدی علیه السلام درمی یابیم. هنگامی که کوتاهی دوره زمانی را که در اختیار امام حسن عسکری علیه السلام بوده که از شش سال تجاوز نمی کند با امامت سی و چهار ساله امام هادی علیه السلام بسنجیم که تقریباً شش برابر مدت امامت فرزندش امام عسکری علیه السلام بوده است.

گام اول

روایاتی که در رابطه با بشارت ولادت حضرت مهدی علیه السلام از پدر

بزرگوارش حضرت امام حسن عسکری علیه السلام وارد شده،

ادامه همان روایاتی است که در همین رابطه از حضرت امام هادی علیه السلام نقل گردیده است.

این روایات بر چندین نکته تأکید دارد. این که آن حضرت نوه حضرت امام هادی و پسر حضرت امام حسن عسکری علیهما السلام می باشد و این که مردم به زودی او را از نظر ظاهر نخواهند دید و ذکر نام وی برای آن ها جایز نمی باشد. نکته دیگر این که وی همان کسی است که مردم درباره او خواهند گفت او هنوز متولد نشده است، و این که او از میان مردم غایب شده و شیعیانش تا روزی که قیام کند دستخوش اختلاف خواهند گردید، نکته دیگر این که شیعیان باید گرداگرد دانشمندی که جانشینان آن امام غایب هستند گرد آمده و منتظر قیام و

دولت او بوده، به اهل بیت تمسک جسته و با انجام مراسم دعا و زیارت ولایت خود را نسبت به اهل بیت علیهم السّلام اظهار کند و آخرین نکته این که مهدی قائم در سن پنج سالگی به امامت خواهد رسید (۱).

اینک به دسته ای از این روایات توجه فرمایید:

۱. صدوق از کلینی روایت کند که چون کنیز حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام حامله شد آن حضرت به وی فرمودند: فرزند تو پسر و نام او محمد است و او همان قائمی است که پس از من به امامت خواهد رسید (۲).

۲. در اثبات الهداه از فضل بن شاذان روایت شده است که محمد بن عبد الجبار از امام حسن عسکری علیه السّلام درباره امام و حجّت بعدی سؤال کرد و حضرت در پاسخ وی فرمودند:

«إِنَّ الإِمَامَ وَ حِجَّةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِي ابْنِي سَمِيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ كَتَبْتُهُ، الَّذِي هُوَ خَاتَمُ حُجَجِ اللَّهِ وَ آخِرُ خُلَفَائِهِ»

همانا امام و حجّت خدا بعد از من فرزند من است که هم اسم و هم کنیه رسول خدا صلی الله علیه و اله می باشد، همان کسی که پایان بخش حجّت های خدا و آخرین خلیفه اوست.

وی از آن حضرت سؤال کرده است: از کدام همسر شما؟ آن حضرت در پاسخ فرمودند: از دختر پسر قیصر ملک روم، اما وی به زودی متولد خواهد شد و از چشم مردم غایب خواهد گردید؛ غیبتی طولانی، و پس از آن ظاهر می شود (۳).

۳. طوسی روایت کند که گروهی از شیعیان امام حسن عسکری علیه السّلام در سامرا به خدمت آن حضرت رسیدند. آن حضرت ایشان را به وکیل و شخص

ص: ۲۱۱

۱- (۱). ر.ک معجم احادیث الامام المهدی علیه السّلام ۴/۱۹۵-۲۱۸.

۲- (۲). کمال الدّین ۲/۴۰۸.

۳- (۳). اثبات الهداه ۳/۵۶۹.

مورد اعتماد خود، عثمان بن سعید عمری معرفی نموده و سپس به آنان گفت:

در نزد من شهادت بدهید که عثمان بن سعید عمری و کیل من و فرزندش محمد، و کیل فرزند من، مهدی شما است (۱).

۴. و از عیسی بن صبیح روایت شده است که چون وی در زندان بود حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز در زندان بر وی داخل شد. آن حضرت به وی فرمودند: تو پنجاه و شش سال و یک ماه و دو روز داری، وی کتاب دعایی با خود داشت که تاریخ ولادتش در آن نوشته شده بود. وی آن کتاب را گشوده در آن نظر کرد و راستی خبر امام و دقت آن حضرت را فهمید، سپس حضرت امام عسکری علیه السلام به وی فرمودند: آیا خداوند به تو فرزندی داده است؟ وی پاسخ منفی داد. امام علیه السلام برای وی دعا کرده، فرمودند: خداوند! به وی پسری بده که بازوی او باشد، چرا که فرزند خوب یار و یآوری برای پدر و مادر است.

سپس آن حضرت به این بیت شعر تمثیل جستند: «هر کس که دارای یار و یاور باشد حق خود را از ظالمان می ستاند، اما کسی که دارای یار و یاور فرزند نباشد خوار و ذلیل می گردد» (۲).

سپس وی از امام علیه السلام پرسید که آیا آن حضرت صاحب اولاد خواهند شد، آن حضرت در پاسخ فرمودند: آری، به خدا سوگند که من پسری خواهم داشت که زمین را از عدل و داد پر خواهد کرد. اما الآن فرزندی ندارم (۳).

ص: ۲۱۲

۱- (۱). غیبت طوسی/ ۲۱۵.

۲- (۲). من کان ذا عضد یدرک ظلّامته إن الذلیل الذی لیست له عضد

۳- (۳). الخرائج ۴۷۸/۱.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام علاوه بر این که خبر ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام را [به صورت شنیداری] به دیگران دادند، [می بایست] علیرغم سختی شرایط و ضرورت پنهان کاری و کتمان کامل قضیه ولادت حضرت مهدی از چشم جاسوسان حکومتی که دائماً خانه امام و کنیزان آن حضرت را قبل و بعد از ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام کنترل می کردند، برای اتمام حجت بر شیعیان، عده ای را [نیز، به صورت دیداری] برای ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام به شهادت بگیرند.

سیده علویه طاهره، حکیمه دختر حضرت امام جواد و خواهر حضرت امام هادی و عمیه حضرت امام حسن عسکری علیهم السلام، در هنگام ولادت حضرت مهدی علیه السلام امور زایمان مادر آن حضرت نرجس خاتون را به عهده داشت (۱).

وی به مشاهده حضرت امام مهدی علیه السلام بعد از ولادت تصریح کرده است (۲). حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز تصریح نموده که حکیمه آن حضرت را شست و شو داده است (۳). بعضی از زنان این خاندان مانند کنیز ابو علی خیزرانی که به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام اهدا شده بود و ماریه و نسیم که خادمه امام عسکری علیه السلام بودند نیز در این کار به حکیمه خاتون کمک کرده اند (۴).

ص: ۲۱۳

۱- (۱). کمال الدین ۴۲۴/۲.

۲- (۲). کافی ۳۳۰/۱.

۳- (۳). کمال الدین ۴۳۴/۲.

۴- (۴). کمال الدین ۴۳۰/۲-۴۳۱.

گام سوّم [خبر دادن به شیعیان و پیروان خود در رابطه با متولد شدن مهدی منتظر ع]

گام سوّم خبر دادن حضرت امام عسکری علیه السّلام به شیعیان و پیروان خود در رابطه با متولد شدن مهدی منتظر بود، البته آن حضرت امر انتشار این خبر را در میان شیعیان با کمال احتیاط به انجام می رساندند.

اینک هجده حدیث در نزد ما موجود است که هر کدام از آن ها کوشش حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را برای انتشار خبر ولادت در میان شیعیان و دوستان نشان می دهد. البته بعضی از این روایات صریح و بعضی از آن ها غیر صریح اند و این قضیه در آن ها به اشاره و کنایه و به حسب مقتضای حال مطرح شده است.

از جمله آن خبرها روایتی است که در آن، حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به دو علت برای شمشیر نهادن بنی عبّاس در میان اهل بیت علیهم السّلام و کشتن آنان اشاره نموده اند؛ بدون این که هیچ یک از سران اهل بیت یعنی ائمه اطهار علیهم السّلام رهبری قیامی علنی را بر ضد آن ها به عهده داشته باشند. در آن خبر آمده است:

آنان در کشتن اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و اله و منقطع کردن نسل او کوشش بسیار کردند؛ به این طمع خام که با این کار می توانند از تولد قائم جلوگیری کرده و یا در صورت تولد، او را به قتل برسانند. اما خداوند متعال نخواست که امر او برای هیچ کدام از آنان آشکار شود تا این که خداوند نور وی را کامل گرداند اگرچه کافران را ناخوش آید (۱).

همان گونه که ملاحظه می کنید آن حضرت در این حدیث، خبر داده اند که حضرت مهدی به صورت مخفیانه متولد شده اند تا روزی که خداوند نور آن

ص: ۲۱۴

حضرت را کامل گرداند.

و از آن جمله است حدیثی که سعد بن عبد الله از موسی بن جعفر بن وهب بغدادی روایت کرده است که نامه ای از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام صادر شد که در آن آمده است:

آنان گمان کرده اند که با کشتن من این نسل را قطع خواهند نمود، اما خداوند عز و جل بحمد الله کلام و رأی آنان را تکذیب نموده است (۱).

همچنین هنگامی که زبیری (معتد) کشته شد حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در نامه ای که از آن حضرت صادر شده است فرموده اند: این جزای کسی است که درباره اولیای خدا بر خداوند متعال جرأت کند. وی گمان می کرد، مرا می کشد و من هیچ بازمانده ای ندارم تا نسلم حفظ شود. اما وی قدرت خدا را در این باره چگونه دیده است؟! (۲).

از احمد بن اسحاق بن سعد روایت است که گفت: از حضرت ابا محمد حسن بن علی عسکری علیهما السلام شنیدم که می فرمود:

«الحمد لله الذي لم يخرجني من الدنيا حتى أراني الخلف من بعدى، أشبه الناس برسول الله صلى الله عليه و اله خلقا و خلقا، يحفظه الله تبارك و تعالى في غيبته ثم يظهره الله فيملا الأرض عدلا و قسطا كما ملئت جورا و ظلما»؛

سپاس خدای را که تا جانشین مرا که از نظر صورت و سیرت شبیه ترین مردم به رسول خدا صلی الله علیه و اله است به من نمایاند، مرا از دنیا نبرد؛ همان کس که خداوند تبارک و تعالی در زمان غیبتش وی را حفظ خواهد نمود، سپس او را ظاهر خواهد کرد و او زمین را همچنان که پر از ظلم و بیداد شده باشد پر از عدل و داد خواهد نمود (۳).

ص: ۲۱۵

۱- (۱). کمال الدین ۴۰۷/۲.

۲- (۲). کافی ۳۲۹/۱.

۳- (۳). کمال الدین ۴۱۸/۲.

و از احمد بن حسن بن اسحاق قمی روایت است که گفت: هنگامی که خلف صالح حضرت امام مهدی علیه السلام به دنیا آمد نامه ای از مولای ما حضرت ابو الحسن امام عسکری علیه السلام به جدم، احمد بن اسحاق رسید که آن حضرت آن را با دستخط خود - که همواره توقیعات را به آن خط می نوشتند - مرقوم فرموده بودند و در آن آمده بود: برای ما فرزندی به دنیا آمده است، اما این خبر باید در نزد تو پوشیده بماند و به اطلاع هیچ یک از مردم نرسد. ما این خبر را برای تو آشکار نکردیم مگر به واسطه نزدیکی و ولایتی که نسبت به ما داری... (۱).

در سال ۲۵۷ ه ق عیسی بن مهدی جوهری با گروهی به عراق رفتند و پس از این که قبر حضرت امام حسین علیه السلام را در کربلا و قبر حضرت امام موسی بن جعفر و امام جواد را در بغداد زیارت کرده بودند به سامرا رسیدند. وقتی که آنان به سامرا وارد شدند دوستان و شیعیان که به بیت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نزدیک بودند بشارت ولادت حضرت مهدی علیه السلام را به آنان دادند.

آنان نیز که هفتاد و اندی نفر از اعراب بیابانی بودند برای عرض تبریک به خدمت حضرت امام عسکری علیه السلام شرفیاب شده، پیش از تبریک در برابر آن حضرت به شدت گریستند. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به آنان فرمود:

گریه از فرط شادمانی همانند شکر نعمت از نعمت های خداوند به حساب می آید...

سپس عیسی بن مهدی جوهری خواست سخنی بگوید اما حضرت امام عسکری علیه السلام پیش از آن که آنان سخن بگویند لب به سخن گشوده فرمود: در میان شما کسانی هستند که می خواهند از من درباره پسر مهدی و این که وی در کجاست سؤال کنند، من، چنان که مادر موسی، او را به خداوند متعال سپرد این کودک را به خداوند متعال سپرده ام... گروهی از حاضران گفتند: ای مولای ما، به خدا سوگند که همین گونه

ص: ۲۱۶

بوده و این مسأله در دل ما بوده است (۱).

حضرت امام عسکری علیه السلام به گروهی از وکیلان خود دستور داده بوده که برای پسرش مهدی عقیقه نموده، گوسفندی کشته و شیعیان را اطعام نمایند، عقیقه کردن برای حضرت امام مهدی علیه السلام خبری ضمنی به ولادت آن حضرت علیه السلام بوده است. بلکه در بعضی از روایات به مسأله ولادت کاملاً تصریح نیز شده است مانند این روایت که در آن آمده است: این دو میش را بگیر و آن ها را به عنوان عقیقه برای مولای خود ذبح نما و از آن ها بخور که خداوند بر تو گوارا گرداند و به برادرانت نیز بخوران... (۲).

گام چهارم [به شهادت گرفتن دیگران بر ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام]

این گام به شهادت گرفتن دیگران بر ولادت حضرت امام مهدی علیه السلام و وجود و زنده بودن آن حضرت می باشد.

از ابو غانم خادم روایت شده است که پسری برای حضرت امام عسکری علیه السلام به دنیا آمده، آن حضرت نام وی را محمد نهاد و در روز سوّم ولادت، آن کودک را به اصحاب عرضه نموده و فرموده است:

«هذا صاحبکم من بعدی و خلیفتی علیکم و هو القائم الذی تمتدّ إلیه الأعناق بالانتظار، فإذا امتلأت الأرض جوراً و ظلماً فملاًها قسطاً و عدلاً»؛

این پیشوای شما بعد از من و جانشین من در میان شماست، و اوست همان قائمی که گردن ها به انتظار او کشیده می شود، پس هنگامی که زمین از ظلم و بیداد آکنده گردید وی آن را از عدل و داد پر خواهد نمود (۳).

ص: ۲۱۷

۱- (۱). الهدایه الکبری/ ۶۸، اثبات الهداه ۵۷۲/۳.

۲- (۲). اثبات الوصیه/ ۲۲۱.

۳- (۳). کمال الدین ۴۳۱/۲.

از عمرو اهوازی روایت است که حضرت ابو محمد امام عسکری علیه السّلام پسرش را به او نشان داده و فرموده است: این فرزند جانشین من بر شما و امام پس از من خواهد بود (۱).

و از معاویه بن حکیم و محمد بن ایوب بن نوح و محمد بن عثمان عمری روایت است که گفتند: ما در خانه حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام بوده، تعداد ما چهل تن بود. مردی از آن حضرت درباره حجت پس از آن حضرت سؤال نمود. آن حضرت فرزندی را از اطاق خارج کرده به ما نشان داد که شبیه ترین مردم به وی بود. سپس فرمود:

«هذا إمامکم من بعدی و خلیفتی علیکم، أطيعوه و لا تتفرّقوا من بعدی فی أديانکم فتهلکوا، أما إنکم لا ترونه بعد یومکم هذا»؛

این امام شما پس از من و جانشین من بر شماست، از وی اطاعت کرده و پس از من در دین خود متفرّق نشوید که هلاک خواهید گردید، آگاه باشید که شما پس از این روز دیگر او را نخواهید دید (۲).

راویان گویند: ما از نزد آن حضرت خارج شدیم و چند روزی بیش نگذشت که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام از دنیا رفتند.

کام پنجم

روایاتی است که به جواب دادن حضرت امام مهدی علیه السّلام به سؤالات

شیعیان در زمان حیات پدر بزرگوارش اشاره دارد

، که این روایات کاشف از همان قابلیت ربّانی است که خداوند متعال اولیای خود را بدان ممتاز

ص: ۲۱۸

۱- (۱). کافی ۳۲۸/۱.

۲- (۲). کمال الدّین ۴۳۵/۲.

گردانیده است.

از جمله روایاتی که به این مضمون اشاره دارد روایت احمد بن اسحاق است؛ آنجا که چون حضرت امام عسکری علیه السلام حضرت مهدی را به وی نشان داد و وی آن حضرت را دید که صورتش همچون ماه شب چهارده می درخشد و حدود سه سال از سن آن حضرت می گذرد از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام علامتی خواست تا قلبش نسبت به امامت حضرت مهدی علیه السلام مطمئن گردد. در اینجا بود که پسر بچه به زبان عربی فصیح گفت:

«أنا بقیه الله فی أرضه و المنتقم من أعدائه فلا تطلب أثرا بعد عین یا أحمد ابن اسحاق»؛

من بازمانده خدا در زمین و انتقام کشنده از دشمنان خدا هستم. پس ای احمد بن اسحاق، پس از مشاهده عینی دیگر دنبال رد پا و نشانه نباش (۱).

منابع حدیثی شیعه امامیه کرامات حضرت امام مهدی علیه السلام را در رابطه با سعد بن عبد الله قمی نیز ذکر کرده اند. وی عالمی امامی بود که در جواب چند مسأله مشکل و امانده بود تا جایی که آن مسائل را گرفته به نزد احمد بن اسحاق که از اصحاب حضرت امام عسکری علیه السلام بود آورد. آن دو باهم به نزد امام عسکری علیه السلام رفته بر آن حضرت داخل شده و دیدند فرزند آن حضرت مهدی علیه السلام روبروی آن حضرت نشسته است. آن حضرت به امام مهدی علیه السلام دستور دادند تا به احمد بن اسحاق خبر بدهد که هدایای شیعه که وی آورده است چیست. سپس پاسخ مسائل مشکلی را که بر سعد بن عبد الله گران آمده است به او دادند (۲).

ص: ۲۱۹

۱- ((۱)). کمال الدین ۳۸۴/۲.

۲- ((۲)). کمال الدین ۴۵۴/۲.

همچنین است کرامات آن حضرت در رابطه با ابراهیم بن محمد بن فارس نیشابوری که از ما فی الضمیر او خیر دادند (۱).

گام ششم [برنامه ریزی برای آسان کردن ارتباط مردم با آن حضرت در طول غیبت صغری]

این گام عبارت از برنامه ریزی امام عسکری علیه السلام برای آسان کردن ارتباط مردم با آن حضرت در طول غیبت صغری است که این مهم از طریق وکیلانی انجام می گردید که آن حضرت ایشان را در نزد شیعه توثیق کرده و آنان حلقه وصل مورد اعتماد و بی خطری میان حضرت امام مهدی علیه السلام و پیروان آن حضرت بودند تا شیعیان بدون افتادن در خطرها و مشکلات، با آن حضرت ارتباط برقرار کنند.

محمد بن اسماعیل حسنی و علی بن عبد الله حسنی هر دو روایت کرده اند که بر حضرت امام عسکری علیه السلام در سامرا وارد شدند. در برابر آن حضرت گروهی از دوستان و شیعیان نشسته بودند. آنگاه خادم آن حضرت که بدر نام داشت وارد شده عرضه داشت: مولای من، گروهی گرد و غبار آلود بر در خانه ایستاده اند. آن حضرت رو به جمعیت کرده فرمودند: «اینان گروهی از شیعیان ما در یمن هستند...».

سپس راویان حدیثی طولانی نقل می کنند تا این که به اینجا می رسد که حضرت امام عسکری به خادم خود بدر فرمودند: برو و عثمان بن سعید عمری را به نزد ما بیاور، طولی نکشید که عثمان وارد شد و مولای ما حضرت امام عسکری علیه السلام به وی فرمودند: ای عثمان، تو وکیل و مورد اعتماد و اطمینان ما بر

ص: ۲۲۰

مال خدا هستی، پس برو و آنچه را که این یمنیان از مال آورده اند از آنان بگیر.

سپس حدیث ادامه پیدا می کند تا آن که گویند: ما همگی به آن حضرت عرضه داشتیم: ای سرور و مولای ما، به خدا سوگند که عثمان از شیعیان خاص و نیک شماس است، و شما با این کار، آگاهی ما را نسبت به جایگاه او در نزد خود و این که او وکیل و مورد اعتماد شما درباره مال خداوند متعال است زیاد کردید، آن حضرت پاسخ دادند:

آری، پس شما نیز شهادت بدهید که عثمان بن سعید عمری وکیل من است و شهادت بدهید که پسرش محمد نیز وکیل پسر من مهدی شماس است (۱).

عثمان بن سعید اولین وکیل حضرت امام مهدی علیه السلام بعد از شهادت امام حسن عسکری علیه السلام بود، و پس از او محمد بن عثمان وکیل دوم آن حضرت شد که در ترتیب نواب اربعه امام مهدی علیه السلام ذکر شده است.

گام هفتم [آماده کردن شیعیان برای روبرو شدن با اوضاع جدیدی که در هنگام غیبت امام مهدی علیه السلام با آنان روبرو خواهند شد]

در بررسی این دسته اقدامات به روایاتی برمی خوریم که شیعیان و پیروان اهل بیت علیهم السلام را برای روبرو شدن با اوضاع جدیدی که در هنگام غیبت امام مهدی علیه السلام با آنان روبرو خواهند شد آماده می کرد، تا ناگهان در برابر اموری قرار نگیرند که کیفیت برخورد و تعامل با آن را ندانند. مثل حیرت و اختلافی که بعد از غیبت در میان شیعه روی داد، همچنین بیان کارهایی که شایسته است در هنگام غیبت به انجام برسانند. مانند صبر، انتظار فرج، پایداری بر ایمان، دعا برای امام غایب و تعجیل فرج آن حضرت.

ص: ۲۲۱

همین هفت گام برای آماده سازی لازم در میان جامعه شیعه کافی بود تا علیرغم شرایط سختی که امام مهدی علیه السلام را احاطه کرده بود، قضیه امام مهدی علیه السلام به مسأله روز و زنده گروه پیروان اهل بیت علیهم السلام تبدیل شده، آنان با این تفکر زندگی کنند.

مبحث دوم: آماده سازی برای عصر غیبت

در بحث سابق شناختیم که امام عسکری علیه السلام در سخت ترین اوضاع و شرایطی که برهه ولادت حضرت امام زمان علیه السلام را دربر گرفته بود چگونه قضیه ولادت و امامت حضرت مهدی علیه السلام را در میان دوستان و شیعیان مطرح کرده و این نکته را به آنان گوشزد فرمودند که: وی همان خلف صالحی است که خداوند متعال امت ها را به آمدنش وعده داده است تا وی در میان آنان وحدت کلمه ایجاد نماید، همچنین ملاحظه کردیم که اقدامات و برنامه های حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در این رابطه چه اندازه با شرایط حاکم بر آن فضا مطابقت داشته است.

اما نکته دیگری که از نظر اهمیت در حد و اندازه های این نکته می باشد مسئولیت آماده کردن امت مؤمن به وجود حضرت امام مهدی علیه السلام، برای پذیرش قلبی این غیبت است؛ غیبتی که به حسب ظاهر در بردارنده جدایی امت از امام و عدم امکان ارتباط آن ها با آن وجود مقدس خواهد بود. زیرا امت، بدون امام احساس کمبود و بی بهره شدن از یکی از مهمترین عناصری را خواهد داشت که همواره بر او تکیه کرده و همواره مسائل و مشکلات فردی و اجتماعی خود را به نزد او برده است؛ امام همواره همچون دژ استواری بوده است که از اصحاب و شیعیان خود حمایت کرده و در بسیاری از مواقع

پاسخگوی نیازهای فکری، روحی و مادی آنان بوده است.

در این صورت اگرچه ایمان به غیب خود یکی از عناصر ایمان اصطلاحی می باشد اما غیبت امام از میان جامعه می توانست صدمات روحی و ایمانی بسیاری به مؤمنان وارد نماید، چراکه مؤمنان همواره به ارتباط مستقیم با امام عادت کرده بودند، حتی اگر امام در زندان بوده و یا در پس پرده های مراقبت و کنترل شدید حکومت، از امت دور بوده، آنان همواره او را در میان خود حاضر دیده و تعامل با او را احساس می نمودند. اما اکنون از آنان خواسته می شد، ایمان به امام زنده، قوی، فعال و حاضر در میان امت را در خود حفظ نمایند؛ در حالی که امام را در دسترس و نزدیک خود نمی دیدند که هرگاه بخواهند با وی ارتباط داشته باشند.

کم کردن آثار و پیامدهای این ضربه احتیاج به تلاشی مضاعف داشت که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به پیروی از پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السلام برای دست یابی به این هدف، آن هم در مدتی کوتاه با تلاشی مضاعف به دو فعالیت برای آماده سازی مردم دست زدند:

اول: آماده سازی فکری و ذهنی.

دوم: آماده سازی نفسانی و روحی.

در رابطه با آماده سازی فکری، حضرت امام حسن عسکری علیه السلام همچون پدران بزرگوارش علیهم السلام به مطرح کردن نظریه غیبت در طول تاریخ و تطبیق آن با پسر بزرگوارش حضرت امام مهدی علیه السلام دست زده و از مردم می خواست بر این ایمان استوار بمانند، چراکه یکی از عناصر تشکیل دهنده ایمان، اعتقاد به غیب می باشد. آن حضرت شیعیان خود را بر پایداری، صبر و انتظار فرج تشویق و ترغیب می نموده است. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام خصوصیات و

نیازهای این مرحله و امتحانات سختی که در آن به وقوع خواهد پیوست را برای شیعیان و پیروان خود تشریح می نمودند تا از این راه ایمان و صبر و تقوی را که باعث قوام انسان مؤمن به خدا، دین و امام می باشد متبلور ساخته، چنین انسان هایی را آماده کنند تا سلاح برداشته، در رکاب امام غایب به جهاد بپردازند.

ابو علی بن همّام روایت کرده است که: از محمّد بن عثمان عمری «قدّس الله روحه» شنیدم که می گفت: از پدرم شنیدم که گفت: در مجلس حضرت امام ابو محمّد حسن بن علی علیهما السلام حاضر بودم که از آن حضرت در رابطه با صحت روایتی که از پدرانش علیهم السلام آن را روایت کرده است پرسیدند: آن روایت این است:

«إِنَّ الْأَرْضَ لَا تَخْلُو مِنْ حَجَّةِ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَأَنْ مِنْ مَاتَ وَلَمْ يَعْرِفْ إِمَامَ زَمَانِهِ مَاتَ مِثْلَ جَاهِلِيَّةٍ»

زمین هیچگاه از حجت خداوند بر خلق تا روز قیامت خالی نخواهد ماند و هرکس بمیرد و امام زمان خود را نشناسد به مرگ جاهلیت مرده است.

آن حضرت پاسخ دادند: همان گونه که الآن روز است و این مطلب بر حق و صادق است این حدیث نیز به حق و راست است.

به آن حضرت عرض شد: ای پسر رسول خدا، بعد از شما چه کسی امام و حجّت خواهد بود؟

آن حضرت پاسخ دادند: پسر من محمّد، اوست که امام و حجّت بعد از من است.

هرکس بمیرد و او را نشناسد به مرگ جاهلیت مرده است، آگاه باشید که همانا برای او غیبتی خواهد بود که جاهلان و نادانان در آن غیبت سرگردان شده و باطل پویان، در آن غیبت هلاک شده، آنان که برای پایان آن وقت تعیین می کنند دروغشان آشکار خواهد گردید، سپس وی ظهور خواهد کرد و گویا من هم اکنون پرچم های

سفیدی را می بینم که بر بالای سر او در نجف و کوفه برافراشته شده است (۱).

همچنین موسی بن جعفر بن وهب بغدادی روایت کند که: از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام شنیدم که می فرمود:

«کأنی بکم و قد اختلفتم بعدی فی الخلف منی، أما إن المقرّ بالأئمة بعد رسول الله صلّی الله علیه و اله المنکر لولدی کمن أقرّ بجميع أنبیاء الله و رسله ثم أنکر نبوه رسول الله صلّی الله علیه و اله، و المنکر لرسول الله صلّی الله علیه و اله کمن أنکر جمیع الأنبیاء، لأن طاعه آخرنا کطاعه أولنا و المنکر لآخرنا کالمنکر لأولنا، أما إن لولدی غیبه یرتاب فیها الناس إلا من عصمه الله عزّ و جل»

گویا شما را می بینم که پس از من درباره جانشین من اختلاف کرده اید. آگاه باشید که هر کس به ائمه بعد از رسول خدا صلّی الله علیه و اله اقرار داشته اما پسر مرا انکار کند همانند کسی است که همه انبیا و رسولان خداوند متعال را اقرار کند اما نبوت حضرت رسول خدا صلّی الله علیه و اله را انکار نماید، و هر کس نبوت حضرت رسول صلّی الله علیه و اله را انکار کند مانند کسی است که همه انبیا را انکار نموده است. چرا که پیروی کردن از آخرین ما مانند اطاعت کردن از اولین ماست و هر کس آخرین ما را انکار کند مانند آن کسی است که اولین ما را انکار کرده است. آگاه باشید که برای پسر من غیبتی است که مردم در آن به شک می افتند مگر کسی که خداوند متعال او را نگاه دارد (۲).

حسن بن محمد بن صالح بزّاز گوید: از حضرت حسن بن علی عسکری علیه السلام شنیدم که می فرمود: همانا پسر من بعد از من به امر امامت قیام خواهد کرد و او همان است که سنت انبیا که عمر طولانی و غیبت است درباره او اجرا می شود تا جایی که از طولانی شدن آن غیبت، قلب ها به قساوت افتاده، جز کسانی که خداوند عزّ و جلّ در قلب آن ها

ص: ۲۲۵

۱- (۱). کمال الدّین ۴۰۹/۲.

۲- (۲). کمال الدّین ۴۰۹/۲.

ایمان را نگاشته و با روح ایمان تأییدشان کرده است کسی بر اعتقاد به او باقی و استوار نمی ماند (۱).

و احادیث و دعاهای دیگری که همه، متضمن تبیین نظریه غیبت و ضرورت تحقق آن و ضرورت ایمان به آن و صبر در زمان آن و پایداری در راه حق در همه شرایط سخت و دشوار می باشد.

و اما آماده سازی نفسی و روحی را نیز حضرت امام حسن عسکری علیه السلام از زمان پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السلام آغاز نمود. حضرت امام هادی علیه السلام سیاست دوری گزیدن از مردم و کم کردن ارتباط مستقیم با شیعه را آغاز نمود، تا مردم را برای وضعیتی که در آینده با آن روبرو خواهند شد آماده نماید. آن حضرت در این راه به کار دیگری نیز دست زده، حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را از دید شیعیان پنهان نمودند. بسیاری از مردم و حتی شیعیان، جز بعد از وفات برادر حضرت امام عسکری محمد آن حضرت را نمی شناختند و تنها پس از رحلت برادر آن حضرت بود که حضرت امام هادی علیه السلام نسبت به امامت حضرت امام عسکری بر شیعیان اتمام حجت نمودند. امام عسکری علیه السلام نیز در همین سیاست دوری گزیدن از مردم و کم کردن ارتباط با شیعیان، همان راه پدر بزرگوار خود را ادامه دادند تا شیعیان را به عدم ارتباط مستقیم با امام عادت داده، آنان را با وضع جدیدی که در پیش داشتند مأنوس نمایند تا در نتیجه صدمه روحی زیادی از غیبت به آنان وارد نشود. البته این مطلب جدای از شرایط خاصی بود که بر امام حسن عسکری علیه السلام تحمیل شده آن حضرت را وادار می نمود که برای حفظ خود و

ص: ۲۲۶

شیعیانش از خطر کشف شدن توسط جاسوسانی که حکومت، همه جا برای کنترل فعالیت های امام و ارتباطش با شیعیان قرار داده بود کمتر با آنان ارتباط برقرار نماید.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ضررهایی که از کمی ارتباط مستقیم با شیعیان حاصل می گردید را با دو امر مهم خشی کرده، این دو مسأله را جایگزین ارتباط مستقیم کرده بود:

یک: صدور نامه ها و پیام هایی که به شکل مکتوب به شیعیان می نوشتند و نیازها و مراجعاتی که آنان با امام علیه السلام داشتند را به صورت مکتوب برآورده می نمودند. اکثر روایاتی که از حضرت امام عسکری علیه السلام نقل گردیده به صورت مکاتبات آن حضرت با راویان و شیعیانی است که تنها به وسیله همین نامه ها با آن حضرت ارتباط داشتند.

دو: آن حضرت به شیعیان دستور می دادند تا از طریق وکیلانی که آن حضرت در مناطق مختلفی که شیعه در آن وجود داشت تعیین کرده بودند با آن حضرت ارتباط برقرار کنند. آنان پل ارتباطی قوی ای بودند که به شیعیان روحیه داده و با وجود آنان شیعه احساس می نمود همواره با امام ارتباط داشته و می تواند سؤال های خود را در محضر او مطرح نموده و از امام خود جواب دریافت نماید.

همین ارتباط غیر مستقیم برای کم کردن اثرات منفی ضربه ای که از غیبت به شیعه وارد می شد کافی بود.

امام علیه السلام توانستند بدین وسیله شیعیان خود را برای زمان غیبت آماده کنند تا آنان با سینه ای گشاده و آمادگی کامل به استقبال عصر غیبت بروند. آنان دارای چنان استعدادی شدند که لازمه ایمان به خدا، پیغمبر، ائمه و حضرت

مهدی علیه السلام بود؛ مسأله ای جهانی که تنها راه نجات جامعه انسانی از گرداب جاهلیت به حساب می آمد.

مبحث سوّم: سازمان و کلا در زمان امام حسن عسکری علیه السلام

از زمانی که پایگاه مردمی دوستداران اهل بیت علیهم السلام از نظر جغرافیایی گسترش پیدا کرد ائمه علیهم السلام سازمان و کلا را تأسیس نموده، از میان اصحاب و افراد مورد اعتماد خود عدّه ای را انتخاب کرده و بخشی از وظایفی را که به امام ارتباط پیدا می کرد به آنان سپردند. مانند گرفتن اموال و سؤالات و استفتاءات، همچنین توزیع اموال به مستحقان به امر امام علیه السلام و ارشاد و بیان احکام برای مردم، و این و کیلان بار مسئولیت امام و شیعیان را در شرایط تشدید مراقبت های حکومت از امام کم نموده، متوّلی مسئولیت بیان مواضع سیاسی امام بودند. آنجا که مصلحت نبود خود امام به صورت صریح و مستقیم مواضع خود را بیان نماید.

سازمان و کیلان، در حال حضور امام علیه السلام - خصوصاً در هنگامی که ارتباط مستقیم با امام بسیار سخت بود - همچون پل ارتباطی میان امام و پیروانش به شمار می آمد.

می بینیم که همین سازمان در زمان غیبت صغری تبدیل به تنها راه ارتباط با امام علیه السلام گردید. چراکه ائمه علیهم السلام اوضاع آینده و شرایط زمانی غیبت حضرت امام مهدی علیه السلام را دانسته و انتظار آن را می کشیدند، چه این که خبر این مطلب در روایات پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله و اهل بیت پاکش علیهم السلام نیز آمده بود. پس در زمان غیبت صغری تنها انتخاب برای امام معصوم همین بود که بر امثال چنین سازمان و کالتی تکیه کند که از جهت گستردگی و تنوع مسئولیت قابل اعتماد بود. از

همین جاست که از یک سو اعتماد بر افراد ثقه و مورد اعتماد و از سوی دیگر عادی شدن برنامه ارتباط با امام علیه السلام از طریق وکیلان به جای ارتباط مستقیم امری ضروری می نمود، اما این کار احتیاج به سیاستی داشت که بر سنت های اجتماعی تکیه کرده و از آن الهام گرفته باشد.

البته به هیچ وجه امکان نداشت چنین مؤسسه ای که جایگزین امام معصوم علیه السلام خواهد بود به یکباره و در زمان غیبت صغری ایجاد شود، بلکه ناچار، برای تأسیس چنین مؤسسه ای زمینه سازی لازم بود تا پس از تأسیس، در طول زمان شایستگی آن به اثبات برسد؛ شیعیان نیز به وکلا مراجعه کرده و از شایستگی آنان مطمئن گردند تا این سازمان در جامعه شیعی ریشه بدواند و در نهایت، این جانشین قادر باشد نیازهای واقعی فرزندان طایفه شیعه را پاسخ گوید و صدمه ای که از غیبت به شیعیان وارد می شود چندان اثرگذار و قوی جلوه نکند. از همین جاست که می بینیم فعالیت این مؤسسه رفته رفته گسترش یافته و نقش آن با شدت یافتن سختی شرایط محیطی امامان معصوم مهمتر و بیشتر شده و هرچه ائمه به عصر غیبت نزدیکتر می شدند نقش چنین مؤسسه ای آشکارتر می گردید.

بنابراین واضح است که عصر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام که نقطه انتقال مهم و جوهری عصر حضور به عصر غیبت می باشد مستلزم اعتماد زیاد بر وکیلان بوده، طلب می کرد تا سازمان آنان استحکام یافته، مسئولیت هایشان بیشتر شده و دایره فعالیت و حضورشان در جامعه گسترش یابد؛ گسترشی که زمینه ساز انتقال اتباع اهل بیت علیهم السلام به دوران غیبت گردد؛ دورانی که آنان در آن دوران از امام و رهبر معصوم خود جدا خواهند شد.

اگر میان تعداد وکیلان حضرت امام عسکری علیه السلام با وکیلان حضرت امام

هادی علیه السّلام و مناطقی که این و کیلان در آن به سر می برده اند و مسئولیت هایی که بر دوش آنان نهاده می شد و کیفیت ارتباط میان آنان و امام معصوم، مقایسه ای کنیم برجستگی نقش بزرگ این و کیلان در دوره کوتاه شش ساله امامت حضرت امام عسکری علیه السّلام برای ما بیشتر آشکار خواهد گردید، چه این که استقرار این و کیلان در پست هایی که امام علیه السّلام برایشان قرار داده و اعتماد امام علیه السّلام به آنان و بیان این مطلب برای اتباع و پیروان آن حضرت هدفی، را که آن حضرت از چنین نظامی توقع داشتند- که همان سهولت انتقال به عصر غیبت بوده است- با کمترین خطر و پیامدی، محقق کرده است.

مضافاً به این که حساسیت حضرت امام عسکری علیه السّلام نسبت به این سازمان و حذف بعضی از این و کیلان که از روی طمع یا حسادت از راه حق منحرف می شدند و امام علیه السّلام انحراف آن ها را کشف نموده و آنان را از این سازمان بیرون کرده و در اولین فرصت ممکن حذف آنان را به اطلاع همه پیروان می رساندند دلیل حساسیت بیش از حد امام بر سلامت عناصر این دستگاه مهم و نقش و مأموریت های رسالی این سازمان است که مراقبت مستمر امام علیه السّلام از سازمان و میزان پیگیری اوضاع و فعالیت های ایشان را نشان می دهد.

حال به صورت اسامی بعضی از و کیلان امام حسن عسکری علیه السّلام توجه- فرماید:

۱. ابراهیم عبده نیشابوری از اصحاب حضرت امام هادی و امام عسکری علیهما السّلام که وکیل آن حضرت در نیشابور بوده است.

۲. ایوب بن نوح بن درّاج نخعی که وکیل امام حسن عسکری همچنین امام هادی علیهما السّلام بوده است.

۳. ایوب بن باب، که آن حضرت وی را از عراق به وکالت به نیشابور

فرستاده بودند.

۴. احمد بن اسحاق رازی.

۵. احمد بن اسحاق قمی اشعری که وکیل آن حضرت در قم بوده است.

۶. جعفر بن سهیل صیقل.

۷. حفص بن عمرو عمری جَمّال.

۸. عثمان بن سعید عمری سَمّان (روغن فروش) که اولین وکیل از نَوّاب اربعه حضرت امام زمان علیه السّلام است.

۹. علی بن جعفر همّانی از وکیلان حضرت امام هادی و امام عسکری علیهما السّلام.

۱۰. قاسم بن علاء همدانی که از وکیلان امام حسن عسکری علیه السّلام و وکیلان فرزند بزرگوارش حضرت امام مهدی علیه السّلام بوده است.

۱۱. محمّد بن احمد بن جعفر (جعفری) عطّار قمی.

۱۲. محمّد بن صالح بن محمّد همدانی.

۱۳. محمّد بن عثمان بن سعید عمری.

۱۴. عروه بن یحیی بغدادی نخّاس معروف به دهقان که از وکیلان آن حضرت در بغداد بوده، سپس از طریقه اهل بیت علیهم السّلام منحرف شده، گمراه شد و حضرت امام عسکری علیه السّلام را تکذیب نموده، اموالی که شیعیان برای آن حضرت فرستاده بودند برای خود برداشته، بیت المال را که پس از ابن راشد به او سپرده شده بود آتش زد و حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام از وی تبری جسته، او را لعنت کرده، شیعیان را نیز به لعنت کردن او دستور داده و او را نفرین کردند تا آنگاه که خداوند متعال نیز بسان زبردستی زورمند گریبان او را گرفت (۱).

ص: ۲۳۱

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام خطی را که پدران پاکش بنیاد نهاده بودند تکمیل نمود. این خط، همان تأسیس گروه نخبگان صالحی بود که نمایندگان فکری، عقیدتی، اخلاقی و رفتاری اهل بیت علیهم السلام بودند. حضرت امام محمد باقر و حضرت امام جعفر صادق علیهما السلام به صورت خاص به آماده کردن و تربیت گروهی از راویان و فقها دست زدند و این حرکت نقطه آغاز ایجاد مکتبی علمی شد که به تدریج در زمان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام برای زمینه سازی عصر غیبت صغری، از نظر شیوه ها، منابع و مواد، همه قابلیت های لازم برای یک مکتب علمی را در خود داشت (۱).

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام تعدادی از کتاب های فقهی و اصول-روایی را که در زمان آن حضرت یا قبل از آن حضرت جمع گردیده، همچنین نویسندگان و گردآورندگان این کتاب ها را تأیید نموده و از زحمات آنان تشکر فرمودند. آن حضرت با این کار به این مکتب فقهی جهت داده و همت آنان را به سمت خط فقهاتی که همان خط آینده آنان در زمان غیبت بود سوق دادند؛ خطی که عموم شیعیان می بایست از آن پیروی کنند (۲).

گروهی از اساتید و طلاب در زمان حضرت امام جواد و حضرت امام هادی علیهما السلام به این مکتب منتسب بودند که علامه مجلسی «رضوان الله علیه» در

ص: ۲۳۲

۱- (۱). دکتر عبد الهادی فضلوی، تاریخ التشریح الاسلامی/ ۱۹۴-۲۰۲.

۲- (۲). شیخ محمد جواد طبسی، حیاة الامام العسکری/ ۳۲۵.

کتاب بحار الانوار نام آنان را ذکر نموده است (۱).

راویان حدیث و اصحاب امام حسن عسکری علیه السّلام را چون شماره کرده اند تعدادشان به دوست و سیزده محدّث و راوی رسیده است (۲).

حال به اسامی بعضی از افراد مورد اعتماد و اصحاب امام حسن عسکری علیه السّلام توجّه فرمایید:

-علی بن جعفر همّانی.

-ابو هاشم داود بن قاسم جعفری.

-داود بن ابی یزید نیشابوری.

-محمّد بن علی بن بلال.

-عبد بن جعفر حمیری قمی.

-ابو عمرو عثمان بن سعید عمری زیّات و سمّان.

-اسحاق بن ربیع کوفی.

-ابو القاسم جابر بن یزید فارسی.

-ابراهیم بن عبید الله بن ابراهیم نیشابوری.

-محمّد بن حسن صفّار.

-عبدوس عطّار.

-سری بن سلامه نیشابوری.

-ابو طالب حسن بن جعفر.

ص: ۲۳۳

۱- (۱). بحار الانوار/ج ۵۰، این جلد از صفحه ۱۰۶ مشتمل بر زندگانی امام جواد علیه السّلام از صفحه ۲۱۶ زندگانی امام هادی علیه السّلام و از صفحه ۳۱۰ شرح زندگانی حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام می باشد.

۲- (۲). محمد جواد طبسی، حیاة الامام العسکری علیه السّلام، فصل دهم.

با در نظر گرفتن سختی شرایطی که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را احاطه نموده و کوتاهی زمانی که حضرتش در آن، امام و مرجع امت و شیعیان بوده اند، این تعداد از راویان طبیعتاً یک رکورد به شمار می آید.

تنها محمد بن حسن بن فروخ صفار که در سال ۲۹۰ هجری از دنیا رفته است دارای مجموعه ای از تألیفات است که به حدود چهل جلد می رسد، شیخ طوسی در کتاب رجال خود او را از اصحاب حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ذکر نموده و آورده است: «او کتاب هایی همچون کتاب های حسین بن زید بلکه بیشتر از آن دارد؛ کتاب بصائر الدرجات و... وی همچنین دارای مجموعه سؤالاتی است که آن ها را برای حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشته و فرستاده است (۱).»

کتاب های وی متضمن ابواب مختلف احکام مانند نماز، وضو، عتق، دعا، زهد، خمس، زکات، شهادت، تجارات، جهاد و کتابی در رابطه با فضیلت قرآن کریم و غیره می باشد که بنابر آنچه استاد فضلی شماره کرده است، کتاب های او به سی و پنج کتاب می رسد (۲).

دوران امامت حضرت امام جواد و امام هادی و امام عسکری علیهم السلام به ویژگی انتشار تشیع در اقصی نقاط جهان اسلام، بسیاری دانشمندان و دعوت کنندگان به مذهب اهل بیت علیهم السلام، همچنین تکمیل ویژگی ها و ابعاد

ص: ۲۳۴

۱- (۱). شیخ طوسی، فهرست/ ۱۷۴.

۲- (۲). عبد الهادی فضلی، تاریخ التشریح الاسلامی/ ۲۰۰-۲۰۲.

مکتب فقهی آن‌ها از-لحاظ مواد و روش‌ها-مشهور شده است.

شیوه‌ای که مکتب فقهای روایت‌کننده از اهل بیت علیهم‌السلام به آن عمل می‌کردند دارای چند نقطه‌اساسی و بنیادی بوده، که این مکتب را از مکاتب فقهی دیگر متمایز می‌نموده است. آن نکات عبارت‌اند از:

۱. تنها تکیه کردن بر کتاب و سنت به عنوان مصدر اساسی تشریح اسلامی.

۲. ضرورت رجوع کردن به امام معصوم در یادگیری علوم شرعی و گرفتن فتوی-در صورت امکان-.

۳. لزوم رجوع به فقهای مورد اعتماد در زمانی که رجوع کردن به امام معصوم علیه‌السلام سخت باشد.

۴. فتوی دادن به مقتضای نص صریح روایت یا با تطبیق کردن قاعده‌ای که از روایت برداشت شده است (۱).

بدین سان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در طول دو قرن و نیم، علیرغم سختی شرایط روزگار و گشوده شدن چندین جبهه مبارزه با حکومت وقت، توانست همه نیازهای برنامه‌احیای شریعت اسلام را برآورده ساخته، این برنامه را حتی در عصر غیبت نیز استمرار بخشد. این مکتب توانست همه مقدمات استقلال فکری، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را برای همه مسلمانان عموماً و برای پیروان اهل بیت علیهم‌السلام خصوصاً فراهم آورده و نیروی لازم را جهت ادامه مبارزه با نیروی باطلی که در هر زمان و مکانی مترصد نابود کردن حق است، به آنان بدهد.

ص: ۲۳۵

۱- (۱). عبد‌الهادی فضل‌ی، تاریخ التشریح الاسلامی ۲۰۲/۲۱۱.

مرجعیت دانشمندان و رهبری شیعه توسط آنان بعد از غیبت کبری که در سال ۳۲۹ هجری با وفات وکیل چهارم امام مهدی علیه السلام (۱) آغاز گردید، مسأله ای حیاتی بود که ائمه معصومین علیهم السلام به دستور خدا و رسول به ترویج آن مبادرت کردند. آنان به شیعیان دستور دادند تا در همه مسائل به دانشمندان و فقهای که در مدرسه رسالی آنان تربیت شده بودند رجوع کرده، آموزه های دینی خود را از آنان دریافت نمایند، حضرت امام صادق علیه السلام نیز در روایتی که هم اکنون خواهید خواند به این مفهوم مشروعیت داده است:

«ینظر من کان منکم ممن قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف أحكامنا، فلیرضوا به حکما فإنی قد جعلته علیکم حاکما، فإذا حکم بحکمنا فلم یقبل منه، فانما استخف بحکم الله و علینا رد، و الرادّ علینا رادّ علی الله و هو علی حدّ الشریک بالله»؛

شیعیان باید بنگرند به کسانی که احادیث ما را روایت کرده و در حلال و حرام ما صاحب نظر شده، احکام ما را می شناسند. پس هنگامی که چنین کسی را یافتند باید به حکم او رضایت دهند. چرا که من وی را بر شما حاکم قرار دادم، پس اگر کسی حکم او را که همانند حکم ما است نپذیرفت و آن را رد کرد، حکم خدا را سبک شمرده و ما را رد نموده است. و هر کس که ما را رد کند خداوند متعال را رد نموده و این کار در حد شرک به خداوند متعال است (۲).

ص: ۲۳۶

۱- ((۱)). علی بن محمد سمری، ر.ک کشف الغمّه ۲۰۷/۳.

۲- ((۲)). کافی ۱/۵۴/۱۰، ۷/۴۱۲/۵، تهذیب ۶/۲۱۸/۵۱۴ و ۸۴۵/۳۰۱.

ائمہ علیہم السّلام نیز همین راه را ادامه داده و برای تحقق این هدف، طبق شیوۀ علمی صحیحی که خود به تدریج ویژگی ها و جزئیات آن را ترسیم نموده بودند، به تقویت فقیهانی پرداختند که امین بر حلال و حرام الهی باشند. و علیرغم شرایط بسیار سختی که پس از عصر امام صادق علیه السّلام به وجود آمد، به تلاش های خود در این راه ادامه دادند.

پس از این دوران، گام هایی که حضرت امام هادی علیه السّلام در این زمینه برداشتند نقش آشکاری در دادن یک ساختار اجتماعی کامل به مرجعیت علما ایفا نمود، آن حضرت فرموده اند: اگر بعد از غیبت قائم شما علیه السّلام دانشمندانی نبودند که مردم را به سوی او دعوت نموده، به سوی او راهنمایی کرده، با حجج و براهین خداوند از دین او دفاع نموده، بندگان ضعیف خداوند را از دام شیطان و پیروان گردنکش او نجات داده، آنان را از دام های نواصب برهانند، هر آینه کسی باقی نمی ماند مگر این که از دین خدا مرتدّ می شد، اما آنانند که همچون ناخدایی که سگان کشتی را در دست می گیرد زمام دل های شیعیان ضعیف را در دست دارند. آنان کسانی هستند که در نزد خدا از برترین افراد می باشند (۱).

نکتۀ اساسی در این تفکر که تفکر رجوع دادن امت به فقیهان عادل است این است که: «نسل های مسلمان همواره به کسی احتیاج دارند که آنان را ارشاد و توجیه نموده و خود اهل فکر و تدبیر باشد تا تعالیم دین را به آنان اعطا کرده، سطح ایمان و اعتقاد آنان را بالا آورده، اسلام را برای آنان تشریح کند و آنان را در راه و روش زندگی به سمت عدالت و سلاح و رضایت خداوند عزّ و جلّ رهنمون گردد» (۲).

در همین راستا می بینیم که حضرت امام عسکری علیه السّلام مواضع مثبتی

ص: ۲۳۷

۱- (۱). احتجاج ۲/۲۶۰.

۲- (۲). صدر، الغیبه الصّغری/ ۲۱۹.

نسبت به عالمان و راویان راستگو و مورد اعتماد حدیث که امین بر حلال و حرام خدا باشند گرفته و شیعیان را به آنان ارجاع می‌داده است، و این خود به نوعی، زمینه‌سازی اساسی برای عصر غیبت بوده، نظریه مرجعیت فراگیر دانشمندان را در کنار سازمان و کیلان مورد اعتماد، مورد تأکید قرار می‌داده است؛ سازمانی که یکی از وظایف آن رجوع دادن عموم طایفه شیعه به سمت عالمان و دانشمندان این طایفه بوده است.

اقدام دیگر آن حضرت در راه زمینه‌سازی برای این امر دوری گزیدن از شیعیان و انتخاب طریقه مکاتبه و نامه‌نگاری با آنان بوده است که در بخش‌های قبل به آن اشاره نمودیم. از آن حضرت در رابطه با عمری و پسرش محمّد این توقع صادر شده است که: عمری و پسرش هر دو مورد اعتمادند. پس آنچه را که به تو می‌رسانند از جانب من می‌رسانند و آنچه به تو می‌گویند از جانب من می‌گویند.

پس کلامشان را بشنو و از آن‌ها اطاعت کن که آن دو مورد اعتماد و امین اند (۱).

دلیل دیگر بر این که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام همواره عموم مردم شیعه را به رجوع به فقیهان و تقلید از آنان و گرفتن دستورات دینی از آنان ارشاد و توجیه می‌فرموده است این روایت است:

«فأما من كان من الفقهاء صائنا لنفسه حافظا لدينه مخالفا لهواه مطيعا لأمر مولاه فللعوام أن يقلدوه»؛

پس هر که از فقیهان دارای صیانت نفس بوده، دین خود را حفظ کند، با هوای نفس خود مخالفت کند و از دستور مولایش اطاعت نماید، بر عوام است که از او تقلید نمایند (۲).

ص: ۲۳۸

۱- (۱). الغیبه الصغری/ ۲۱۹.

۲- (۲). تفسیر الامام العسکری/ ۱۴۱، و به نقل از آن احتجاج ۲/ ۲۶۳.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام با برداشتن این گام‌ها مسئولیتی را که در این مرحله مهم تاریخ اسلام، به دوش آن حضرت گذارده شده بود به نحو احسن به انجام رساند؛ آن حضرت مدرسه علمیه‌ای را بنا نهاد که از یکسو، بزرگترین نقش را در حفظ میراث رسالی اهل بیت علیهم السّلام و اصول اسلام داشته و از دیگر سو اثر بزرگی در عمومیت دادن به نظریه غیبت و آماده سازی ذهنی عامه مردم برای قبول این امر داشته است. چه این که آن حضرت در توجیه شیعیان به رجوع به فقها که در برابر دشمنان اسلام، همچون دژهای استوار از مسلمانان حمایت می کردند فعالانه تلاش نموده است.

پس از غیبت کبری، آثار مثبت مدرسه امام عسکری علیه السّلام و تعالیم و وصایای آن حضرت در رابطه با التزام شیعه و پیروان اهل بیت علیهم السّلام به خط مرجعیت، ظهور و بروز پیدا کرد.

در واقع، اصل اجتهاد و تقلید که در نزد امامیه موجود است، مظهري است برای واقعگرایی این مذهب و قدرتش بر حفظ روح تشریح و زنده کردن رسالت اسلامی بعد از غیبت امام معصوم؛ تا روزی که خداوند متعال به واسطه ظهور امام معصوم، زمین را پس از آکنده شدن از ظلم و بیداد، پر از عدل و داد نماید.

مبحث ششم: امام عسکری علیه السّلام و فرقه های گمراه

اشاره

انحراف از راه صحیح علل و اسبابی دارد که بعضی از آن‌ها به طبیعت شرایطی که انسان در آن قرار می گیرد بازگشت می کند. این شرایط با ضعف فکری و عقیدتی یا سقوط اخلاقی انسان همراه شده، خصوصاً زمانی که از نزدیکان و اطرافیان و معاشران خود نیز تربیت صحیح دریافت نکرده باشد.

خداوند متعال و پیامبرش، اهل بیت علیهم السّلام را برای تربیت فرزندان امت اسلام و بیرون کشیدن آن ها از انحرافات-به وسیله توجیه و ارشاد-آماده کرده بودند، و تنها پاسخ دادن به ندای هدایت آن ها در هر فرد کافی است تا عمیقترین تأثیر هدایت اهل بیت علیهم السّلام در آنان ایجاد گردد.

و آنگاه که انحراف طّی یک جریان منظم، حساب شده و تأثیرگذار در جامعه اسلامی به پیش بیاید سزاوار است که مقابله با او نیز با محکوم کردن و از بین بردن عناصر تشکیل دهنده و نیروهای تأثیرگذار آن صورت پذیرد. باید تلاش کرد تا عناصر گمراهی که از راه حق منحرف شده اند در عمق وجود خود حق را احساس کنند و اگرچه در ظاهر از آن دوری می کنند در باطن به آن باز گشته و معتقد شوند.

می بینیم که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در این میدان دارای مواضعی ارشادگرانه و هدایتگرانه برای بعضی از اتباع فرقه های گمراه می باشد. در همان حال می بینیم که آن حضرت بعضی از سببل های این فرق را درهم کوبیده و همگان را به شدت از پیروی آنان بر حذر می داشته اند تا آنان را از کار انداخته، جلوی تأثیرگذاری آن ها را در عامه مردم معتقد به ولایت اهل بیت علیهم السّلام بگیرند.

در آنچه از این پس می خوانیم بر مواضع امام علیه السّلام اوّلا- در برابر فرقه واقفیه و سپس در برابر فرقه مفوضه و آنان که تحت تأثیر این فرق قرار گرفته بودند آشنا می شویم.

۱. امام عسکری علیه السّلام و فرقه واقفیه

واقفیه گروهی بودند که بر امامت حضرت امام موسی بن جعفر علیه السّلام توقف

کرده به امامت حضرت امام رضا علیه السّلام ایمان نداشتند. مؤسّس این مذهب زیاد بن مروان قندی انباری و علی بن ابی حمزه و عثمان بن عیسی بودند. علت این توقف نیز این بود که در نزد زیاد بن مروان قندی هفتاد هزار دینار پول از اموال حضرت امام موسی بن جعفر علیهما السّلام بوده و وی به همراه دو دوستش به طمع به دست آوردن آن مال قائل به توقف امامت در موسی بن جعفر و عدم امامت امام رضا بعد از آن حضرت شدند (۱).

شیخ الطّائفه ابو جعفر طوسی رضی اللّٰه عنه روایت کرده است که ابن یزید از یکی از اصحاب خود روایت کند که گفت: حضرت ابو ابراهیم موسی بن جعفر علیه السّلام دار دنیا را وداع گفت. در آن هنگام در نزد زیاد قندی هفتاد هزار دینار و در نزد عثمان بن عیسی رواسی سی هزار دینار و پنج کنیز و خانه ای در مصر موجود بود. حضرت ابو الحسن امام رضا علیه السّلام برای آنان پیغام فرستاد: هرچه از مال پدرم در نزد شما جمع شده است برای من بفرستید، چرا که من وارث و قائم مقام او بوده و میراث او را تقسیم نموده ایم - حضرت امام رضا علیه السّلام با این کلمه اشاره به وفات حضرت امام کاظم علیه السّلام دارند - و اگر شما این اموال را در نزد خود نگاه دارید هیچ عذری در نزد من و سایر ورثه پدرم نخواهید داشت.

ابو حمزه منکر امامت و جانشینی امام رضا علیه السّلام شد و منکر شد که مالی در نزد وی موجود باشد. زیاد قندی نیز همین طور. اما عثمان بن عیسی نامه ای به امام رضا علیه السّلام نوشته، در آن نامه چنین آورد: همانا که پدرت «صلوات الله علیه» هنوز نمرده و او زنده است و هر کس بگوید وی مرده است حرف باطلی گفته، و حتّی بنا بر این که وی - آنچنان که تو می گویی - از دنیا رفته باشد، به من دستور

ص: ۲۴۱

۱- ((۱)). ر.ک رجال کَشّی ۸۸۸/۴۶۷ و ص ۹۴۶/۴۹۳ و به نقل از آن بحار الانوار ۲۵۱/۴۸ و به نقل از آن سفینه البحار ۵۸۱/۳.

نداده چیزی به تو بدهم، و کنیزان را هم آزاد کرده و با آنان ازدواج نموده ام (۱).

یکی از اصحاب حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در رابطه با گروهی که بر حضرت موسی بن جعفر توقف می کنند از آن حضرت سؤال کرده گفت: آیا من می توانم آنان را دوست بدارم؟ یا باید از آنان تبری بجویم؟ آن حضرت در پاسخ وی نوشتند:

هرگز برای عموی خود طلب آموزش نکن. خدا او را نیامرزد. از او بیزاری بجوی. من نیز به نزد خدا از آنان بیزاری می جویم. هرگز آنان را دوست مدار، مریضانشان را عیادت نکن، در تشییع جنازه آن ها حاضر نشو و اگر کسی از آنان مرد بر جنازه او نماز نخوان، چه این شخص امامی را که از جانب خدا تعیین شده، انکار کند یا امامی که امامتش از جانب خدا تعیین نشده است را در میان امامان اضافه نماید یا خدا را منکر شود و یا بگوید خداوند، از میان سه خداوند سومین است. هرکس امر آخرین ما را انکار کند گویا که امر اولین ما را انکار کرده، و هرکس در میان ما کسی را اضافه کند مانند کسی است که از میان ما کسی را کم کرده و امر ما را انکار نموده است (۲).

با این جوابی که حضرت امام عسکری علیه السلام به سؤال کننده دادند تازه فهمید که عموی او نیز از جماعت واقفیه بوده است. چنان که از این جواب قاطع، موضع قاطع امام را در رابطه با این جماعت که به سگان باران دیده معروف بودند دریافت (۳). شیخ کشی «رضوان الله علیه» از ابو علی فارسی از ابراهیم بن عقبه روایت کند که گفت: به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشتم: خداوند

ص: ۲۴۲

۱- ((۱)). غیبت/۶۴/۶۷ و به صورت خلاصه در رجال کشی/۵۹۸/۱۱۲۰ که در آن «با آن ها ازدواج کردم» نیامده است، و در حدیث ۱۱۱۷ آن آمده است وی سپس توبه کرده و مال را برای امام رضا علیه السلام فرستاد. همچنین در حدیث ۱۱۱۸ آن کتاب آمده است وی پس از آن ساکن کوفه سپس ساکن حیره شد و در آنجا از دنیا رفت.

۲- ((۲)). کشف الغمّه ۳/۳۱۹.

۳- ((۳)). این اصطلاح کنایه از این است که خباثت این گروه به هرکس با آنان ارتباط پیدا کند سرایت می کند مانند نجاست سگ که در روز بارانی امکان سرایتش بیشتر می شود.

مرا فدایت کند. من این گروه ممتوره (باران خورده) را شناخته ام. آیا در قنوت نمازم آنان را لعن نمایم؟ آن حضرت در پاسخ نوشتند:

آری، در قنوت نمازت بر آن ها لعن و نفرین بفرست (۱).

۲. امام حسن عسکری علیه السلام و فرقه مفوضه

مفوضه گروهی بودند که عقیده داشتند خداوند متعال حضرت محمد صلی الله علیه و اله را آفریده و خلق همه دنیا را به او واگذار نموده است، و حضرت محمد صلی الله علیه و اله خالق دنیا و آنچه در آن است می باشد. همچنین گروهی از ایشان نیز همین مطلب را درباره حضرت علی علیه السلام (۲) و ائمه پس از او علیهم السلام معتقد بودند. از ادريس بن زياد کفرتوثنایی روایت است که گفت: من درباره اهل بیت علیهم السلام سخنان بزرگی می گفتم (درباره آنان معتقد به غلو بودم). روزی برای دیدار حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به سامرا و منطقه عسکر رفتم. من در حالی وارد شدم که آثار و گرد و غبار سفر بر من نمودار بود. بنابراین خود را به حتمی رساندم اما در کنار در حتم، خواب بر من غلبه کرد. ناگاه متوجه شدم که امام عسکری علیه السلام با چوبدست خود به من می زند و من از خواب بیدار شده آن حضرت را شناختم. که سوار بود و غلامان اطرافش را گرفته بودند. سپس برخاسته و همچنان که آن حضرت سوار بر مرکب بود به بوسیدن پا و ران آن حضرت پرداختم. اولین کلامی که آن حضرت به من فرمودند این بود: «ای ادريس، يَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ* لَا يَسْتَبْقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»؛ بلکه [آنان] بندگان ارجمندند* که در سخن بر او پیشی نمی گیرند، و خود به دستور او کار می کنند (۳).

ص: ۲۴۳

۱- (۱). رجال کشی / ۸۷۵/۴۶۰ و ۸۷۹/۴۶۱ و به نقل از آن بحار الانوار.

۲- (۲). ر. ک معجم الفرق الاسلاميه / ۲۳۵.

۳- (۳). انبیا / ۲۶-۲۷.

من عرضه داشتم: ای مولای من، همین جواب مرا بس است، چرا که من درباره پرسش از همین سؤال به نزد شما آمده بودم. ادریس گوید: آن حضرت مرا ترک کرد و رفت (۱).

گروهی از مَفْوضه، کامل ابن ابراهیم مدنی را به سوی امام حسن عسکری علیه السلام فرستادند. کامل گوید: من در دل گفتم: از آن حضرت می‌پرسم: آیا جز کسی که به مانند اعتقادات من معتقد باشد وارد بهشت خواهد شد؟ من در کنار دری نشسته بودم که جلوی آن در پرده ای افتاده بود. ناگاه بادی وزید و گوشه آن پرده بالا رفت. ناگهان دیدم پسری در پشت آن پرده نشسته که مانند پاره ای از ماه می‌درخشید و حدود چهار سال از سنش می‌گذرد، آن پسر به من گفت: ای کامل بن ابراهیم؛ من از شنیدن صدای او به خود لرزیدم و ناخودآگاه گفتم: لئیک ای آقا و مولای من.

آن حضرت فرمودند: به نزد ولی خدا آمده ای تا از او بررسی که آیا جز کسی که اعتقادی مانند تو داشته باشد به بهشت راه خواهد یافت؟

گفتم: آری به خدا.

آن حضرت فرمودند: به خدا سوگند که اگر چنین باشد چه کم اند کسانی که داخل بهشت می‌شوند. به خدا سوگند کسانی که بهشت راه می‌یابند که به آنان حقیه می‌گویند.

به آن حضرت عرض کردم: آنان چه کسانی هستند؟

آن حضرت فرمودند: گروهی هستند که از روی دوستی و محبت علی بن ابی طالب علیه السلام به حق او سوگند می‌خورند، اما نمی‌دانند حق و فضیلت او تا چه اندازه است.

(یعنی آنان گروهی هستند که می‌دانند معرفت مولا علی بن ابی طالب بر آن‌ها

ص: ۲۴۴

واجب است، اما به شرح و تفصیل به حق خدا و پیغمبر و ائمه علیهم السّلام معرفت ندارند).

سپس فرمود: و آمده ای که از ولی خدا درباره اعتقاد مفوضه سؤال کنی. آنان دروغ می گویند، بلکه دل های ما ائمه، ظرف هایی برای خواست خداوند است. اگر خداوند بخواهد ما می خواهیم و خداوند متعال نیز در قرآن می فرماید: (و تا خدا نخواهد، شما نخواهید خواست) (۱).

سپس حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به من فرمودند:

حال که حجّت خدا پس از من تو را به آنچه می خواستی آگاه کرد دیگر برای چه نشستی؟ من برخاسته و خارج شدم و دیگر حضرت امام زمان علیه السّلام را به چشم ندیدم (۲).

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام به هدایت پیروان اهل بیت علیهم السّلام و ارشاد آنان به راه حق، به شدت مایل بوده، همواره مسائل شبهه برانگیزی که بر سر راه آنان پیدا می شد را از بین برده و حل می نمودند.

از محمّد بن عیاش روایت شده است که گفت: ما از نشانه ها و معجزات امام عسکری علیه السّلام سخن می گفتیم که فردی ناصبی گفت: اگر وی جواب نامه ای که بدون مرکّب نوشته شده باشد بدهد یقین می کنم که وی بر حق است. پس ما نامه هایی نوشته و مسائلی را در آن نامه ها مطرح کردیم و آن مرد نیز بدون مرکّب بر روی ورقه ای نامه ای نوشت و آن ورقه را نیز در میان نامه ها قرار داد و ما آن نامه ها را به سوی آن حضرت فرستادیم. آن حضرت به همه نامه ها پاسخ دادند و بر روی ورقه ای نام آن مرد و نام پدر و مادرش را نوشتند.

مرد با دیدن آن ورقه از هوش رفت. هنگامی که آن مرد به هوش آمد معتقد به

ص: ۲۴۵

۱- (۱). انسان/۳۰.

۲- (۲). غیبت/۲۴۷، بحار الانوار ۲۵/۳۳۶ و ۳۳۷.

و از عمیر بن ابی مسلم روایت شده است که گفت: شخصی به نام سمیع مسمعی مرا بسیار آزار می داد و رنج بسیاری از وی به من می رسید؛ وی همسایه دیوار به دیوار من بود، من نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشته و از آن حضرت خواستم برایم دعا کند تا من از شر این شخص راحت شوم، جواب آن حضرت این گونه آمد که: بر تو بشارت باد به فرجی سریع، مالی هم از منطقه فارس به تو خواهد رسید. من در سرزمین فارس پسر عمویی داشتم که تاجر بود و غیر از من وارثی نداشت. وی پس از چند روز مرد و مال او به من رسید.

راوی گوید: نامه ای از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به دستم رسید که در آن چنین مرقوم فرموده بودند: به درگاه خداوند متعال استغفار کن و از آنچه بدان تکلم کرده ای توبه کن. این، بدین خاطر بود که من روزی با گروهی از ناصبیان نشسته بودم و آن ها سخن از ابو طالب به میان آوردند تا این که دامنه کلام را به مولای من رساندند، و من نیز با آن ها در تضعیف امر آن حضرت همراه شدم، اما پس از این نامه نشست و برخاست با آن گروه را ترک کردم و دانستم که مراد آن حضرت از این نامه همین بوده است (۲).

محمد بن هارون بن موسی تلعبیری گفت: محمد بن هارون بر ما روایت کرد: پدرم مرا به همراه یکی از اصحاب ابو القلا صاعد نصرانی فرستاد تا آنچه را از حدیث مولای ما حضرت امام حسن عسکری علیه السلام از پدرش روایت کرده است، از وی بشنوم. وی مرا به نزد ابو القلا رسانید. هنگامی که به مجلس

ص: ۲۴۶

۱- (۱). مناقب ۴۷۰/۲.

۲- (۲). بحار الانوار ۲۷۳/۵۰.

او در آمدم وی را مردی بزرگوار یافتم. سبب رفتن خود به دیدنش را برای او توضیح دادم. وی مرا به نزدیک خود فراخواند و گفت: پدرم مرا روایت کرده است که با برادرانش و گروهی از اهل بصره به سامرا رفته بود تا از حاکم بصره در نزد خلیفه شکایت کند، پدرم گوید: در یکی از روزهایی که در شهر سامرا بودیم، ناگاه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را سوار بر قاطری یافتم که عرقچینی بر سر و طیلسانی بر دوش داشت، من در دل گفتم این همان مردی است که گروهی از مسلمانان ادعا می کنند وی علم غیب می داند. در دل گفتم اگر چنین باشد اکنون جلوی عرقچین خود را به سمت پشت برخواهد گرداند.

ناگاه دیدم که آن حضرت همین کار را انجام دادند.

در دل گفتم شاید این امری اتفاقی بوده است. اما اکنون اگر این خبر راست باشد وی طیلسان خود را از سمت راست به سمت چپ خواهد انداخت و سمت چپ آن را به سمت راست خواهد آورد. ناگاه با کمال تعجب دیدم که آن حضرت همین کار را انجام دادند، و همین طور که قاطر حرکت می کرد به نزدیک من رسیده و به من گفتند: ای صاعد، چرا از کاری که هیچ فایده یا ضرری برای تو ندارد دست نمی کشی و به خوردن ماهی های خود نمی پردازی؟ و غذای ما در آن زمان ماهی بود.

صاعد بن مخلد که این قضیه را دید مسلمان شد و بعدها به سمت وزارت معتمد عباسی نیز رسید (۱).

و از محمد بن عبید الله روایت است که گفت: روزی نامه ای به امام حسن عسکری علیه السلام نوشته به آن حضرت خبر دادم که موالی در مسئله امامت اختلاف

ص: ۲۴۷

کرده اند و از آن حضرت تقاضا کردم تا برای این مطلب دلیلی ظاهر فرمایند، آن حضرت در پاسخ نوشتند:

همانا خداوند متعال همواره صاحبان عقل سلیم را مورد خطاب قرار داده است، و هیچ کس نشانه ای از جانب خداوند نیاورده و یا دلیلی بر دین خداوند اظهار ننموده که از آیات و دلایل خاتم پیامبران و سرور مرسلین حضرت محمد صلی الله علیه و اله بیشتر باشد، اما مردم در برابر این دلایل و براهین گفتند: وی کاهن و ساحر و دروغگو می باشد. پس خداوند هر کس را که لیاقت هدایت داشت هدایت نمود. اما نمی توان منکر این مطلب شد که ادله و براهین، بسیاری از مردم را آرامش می بخشد. به همین دلیل است که هرگاه خداوند متعال به ما اجازه سخن گفتن دهد سخن می گوئیم و هرگاه ما را از سخن منع نماید سکوت می کنیم. و اگر خداوند متعال اراده اظهار حق را نداشت پیامبران را به عنوان بشارت دهنده و بیم دهنده مبعوث نمی کرد تا رسالت خود را در حالت ضعف و قوت، گاه با بانگی رسا و گاه به صورت سخنان عادی، ابراز دارند تا بدین وسیله خداوند امر خود را کامل نماید و مردم نیز در سطوح مختلف، حکم خداوند را به مرحله اجرا گذارند. پس گروهی که حق را یافته و راه نجات یافته، به دستاویز حق متمسک شده، شاخه ریشه دار و اصیل را دستاویز قرار داده، شک و شبهه ای در ایشان راه ندارد، پناهگاهی جز ما نخواهد یافت.

اما طبقه ای که حق را از اهل آن نگرفته باشند بسان کسانی هستند که سوار بر کشتی شده اند و هنگامی که دریا موج می زند آنان نیز به تلاطم درمی آیند و چون ساکن می شود آنان نیز آرامش می یابند. اما طبقه دیگری هستند که شیطان بر آنان مسلط شده است. همه همت آنان این است که از روی حسدی که در وجودشان لاینه کرده، اهل حق و حقیقت را، از ایمان به کفر بازگردانند، پس آنان را که به راه چپ و راست می روند واگذارید، چرا که اگر چوپان بخواهد گله گوسفند خود را جمع کند این کار را با آسانترین روش به انجام خواهد رساند.

در نامه خود اختلاف موالیان ما را ذکر کرده بودی. پس اگر امامت به وصیت و نوشتن نامه انجام می شود شکی نیست که هر کس در جایگاه حکم نشسته نسبت به آن، از دیگران

سزاوارتر است. از پخش کردن اسرار و طلب ریاست پرهیز که این دو تو را به سمت نابودی و هلاکت می خوانند. سپس آن حضرت ادامه دادند: در نامه ات نوشته بودی که قصد داری به سمت فارس بروی. برو، خداوند در این سفر تو را خیر دهد و ان شاء الله در امن و آسایش به مصر داخل خواهی شد. به هرکس از دوستان ما که به او اعتماد داری سلام مرا برسان و آن ها را به تقوای خداوند عظیم و پرهیز از او دستور بده. آنان را به امانت فرا بخوان و آنان را آگاه کن که هرکس اسرار ما را فاش کند با ما در جنگ می باشد.

راوی می گوید: هنگامی که این عبارت را در نامه امام خواندم که من به مصر داخل خواهم شد، معنی آن را نفهمیدم. هنگامی که به بغداد رفته و عزم خروج به سرزمین فارس را داشتم این کار برایم امکانپذیر نگردید و ناچار به مصر رفتم.

وی می گوید: هنگامی که مستعین درباره حضرت امام عسکری علیه السلام تصمیم شومی گرفت و به سعید حاجب دستور داد تا آن حضرت را به کوفه ببرد و چنین نقشه کشید که در راه حادثه ای اتفاق بیفتد و آن حضرت، از بین برود، این خبر در میان شیعیان منتشر شد و آنان را سخت نگران ساخت. این قضیه چهار سال و اندی پس از شهادت حضرت امام هادی علیه السلام رخ داد.

محمد بن عبد الله و هیثم بن سبابة به آن حضرت نامه ای نوشته در آن آوردند: خداوند ما را فدای شما گرداند. خبری به من رسیده است که ما را به شدت غمگین و نگران کرده است، آن حضرت علیه السلام در پاسخ آنان چنین نوشتند:

بعد از سه روز در کار شما گشایش ایجاد خواهد شد. راوی گوید: در سومین روز از نوشته شدن نامه، مستعین از خلافت خلع گردیده و معتز به جای او نشست و

پیشگویی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام درست از آب در آمد (۱).

و از علی بن محمد بن حسن روایت است که گفت: روزی خلیفه به قصد رفتن به بصره از شهر خارج شد و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نیز در میان همراهان او خارج گردید. ما که خود نیز گروهی از شیعیان آن حضرت بودیم آن حضرت را در حال رفتن دیدیم. ما در بین دو دیوار نشسته، منتظر برگشتن آن حضرت بودیم. هنگامی که آن حضرت بازگشت و روبروی ما قرار گرفت، در مقابل ما ایستاد. سپس دست برد و کلاه از سر برداشت و به دست گرفت.

سپس دست دیگر را بر سر کشید و به روی یکی از افرادی که در نزد ما نشسته بودند تبسم کرد، آن مرد ناگاه گفت: شهادت می دهم که تو حجت و برگزیده خدا هستی. ما از آن مرد سؤال کردیم: تو را چه می شود؟ وی گفت:

من در امامت او شک داشتم. در دل گفتم اگر باز گردد و کلاه از سر بردارد به امامت او معتقد خواهم شد (۲).

گروهی از صیمریان از فرزندان اسماعیل بن صالح روایت کنند که حسن بن اسماعیل بن صالح در اولین باری که برای دیدار حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به سامرا رفته بود دو نفر از شیعیان نیز همراه او بودند و رسیدن او به سامرا با حرکت حضرت امام عسکری علیه السلام برای رفتن به جایی همزمان شد، حسن بن اسماعیل گوید: ما سه نفر هر کدام در راهی منتظر شده و گفتیم: از هر کدام از این سه راه باز گردد یکی از ما وی را خواهد دید و ما به انتظار آن حضرت نشستیم. آن حضرت از راهی که حسن بن اسماعیل در آن بود باز گشتند. حسن گوید: هنگامی که به نزدیک من رسیدند در دل گفتم: خداوندا،

ص: ۲۵۰

۱- (۱). بحار الانوار ۲۹۶/۵۰.

۲- (۲). اثبات الوصیة ۲۴۵.

اگر این شخص حجّت بر حق تو و امام ما می باشد دست به کلاه خود ببرد.

هنوز این فکر از دل من نگذشته بود که آن حضرت دست به کلاه برده و آن را بر سر خود حرکت دادند. من باز در دل گفتم خداوندا اگر او حجّت توست دوباره دست به کلاه ببرد. آن حضرت دوباره دست به کلاه برده آن را از سر برداشته دوباره بر سر نهادند، مردم بسیاری برای عرض سلام دور آن حضرت جمع شده و توقف آن حضرت در نزد مردم، ایشان را به راه دیگر کشانید.

من نزد دو رفیق خود رفته، و آنچه بر من گذشت و آنچه در دل از خدا خواستم و آن حضرت انجام داده بود را برای آن ها شرح دادم. آن ها گفتند:

بیاید همه باهم خود را به سر راه او برسانیم و برای سوّمین بار همین را از خدا بخواهیم. آن حضرت دوباره از نزدیک ما عبور کرد. هنگامی که به نزدیک ما رسید توقف نموده به ما نگاه کرده، سپس دست برده و کلاه از سر برداشت و به دست گرفت و دست دیگر را بر سر کشیده به صورت ما تبسم کرد و فرمود:

چقدر شك دارید؟ حسن گوید: من برخاسته گفتم: شهادت می دهم که خدایی جز الله نیست و تو حجّت و برگزیده خدا هستی، وی گوید: سپس آن حضرت را در خانه اش ملاقات نموده و آنچه از نامه و چیزهای دیگر در نزد ما بود به دست وی رساندیم (۱).

در مورد دیگری می بینیم، حضرت امام عسکری علیه السلام از همین شرایط بهره برداری نموده و حجّت را بر جوانی که به خاطر اختلافی که در امامت امام حسن عسکری علیه السلام در میان یارانش در مدینه به وجود آمده بود از مدینه به سامرا آمده بود تمام می کند. آن حضرت ابتدا از او سؤال می کنند: «آیا تو غفاری

ص: ۲۵۱

هستی؟» جوان پاسخ داد: آری. سپس آن حضرت از آن جوان دربارهٔ مادرش سؤال کرده و نام مادرش را بازگو نموده فرمودند: «مادرت، حمدویه چگونه است؟» جوان پاسخ داد: زن صالحی است. این جوان از نوادگان صحابی جلیل القدر ابو ذر غفاری بوده است. جوان پس از این ماجرا و در حالی که دلش به امامت امام حسن عسکری علیه السلام مطمئن گردیده بود به مدینه نزد یاران خود بازگشت (۱).

مبحث هفتم: پاره ای از سفارشات و راهنمایی های امام عسکری علیه السلام به شیعیان

سفارشات و نامه های حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به شیعیان، متضمن بیان احکام شرعی، مسائل حرام و حلال و خط مشی های برخورد شیعیان با سایر مردم بود که این خود به مثابهٔ یک دستور العمل رفتاری بود که شیعیان بر اساس آن، زندگی کرده، روابط خود را با سایر افراد جامعه ای که در آن می زیسته اند بنا می نموده اند؛ اگرچه از نظر مذهب و اعتقاد با آن ها اختلاف داشته باشند. از جملهٔ این سفارشات است:

۱- کلام امام عسکری علیه السلام: شما را به تقوای الهی و رعایت ورع در دین و کوشش برای خداوند سفارش می کنم. شما را سفارش می کنم به راستگویی و ادای امانت به کسی که شما را امین قرار داده است، چه صاحب آن امانت نیکوکار باشد یا فاجر و گناهکار، همچنین شما را سفارش می کنم به سجده های طولانی و حسن معاشرت با مردم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله همین مطالب را به عنوان دستور زندگی برای همهٔ مسلمانان آورده است.

با اهل جامعه و در عشیره های آنان نماز بگذارید. اگر از دنیا رفتند در تشییع جنازهٔ آن ها

ص: ۲۵۲

۱- ((۱)). الخرائج و الجرائح ۲۰/۴۳۹/۱ و به نقل از آن بحار الانوار ۲۶۹/۵۰.

شرکت کنید. اگر مریض شدند از آن‌ها عیادت نموده و حقوق آن‌ها را ادا نمایید که در این صورت اگر مردی از شما در دین خود با ورع و پرهیزکار بوده، راستگو باشد، امانت را ادا نموده، با مردم با اخلاق خوش برخورد نماید می‌گویند این شخص شیعه است و من از این مطلب خوشحال خواهم شد.

از خدا پروا کنید و مایه آبرو و افتخار ما باشید و مایه ننگ و عار نباشید، همه محبت‌ها و دوستی‌ها را به سوی ما جلب کرده و هرچه بدی و ناروایی و زشتی است از ما دور کنید چرا که هر خوبی که درباره ما خاندان بیان شود ما اهل آن خوبی و سزاوار آنیم و اما هرچه از سوء و بدی درباره ما گفته شود ما چنین نخواهیم بود.

برای ما به جهت نزدیکی و خویشاوندی با رسول خدا، در کتاب خدا حقی است و خداوند متعال ما را چنان پاکیزه ساخته که هیچ کس غیر از ما ادعای چنین مقام و مرتبه‌ای را نمی‌کند مگر کذاب و دروغگو باشد.

بسیار به یاد خدا باشید و بسیار از مردن یاد کنید. بسیار قرآن بخوانید و بسیار بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله درود بفرستید، چرا که برای درود فرستادن بر پیامبر پاداشی معادل ده حسنه است، آنچه را که من به شما سفارش کردم حفظ نمایید. شما را به خدا سپرده و از شما خداحافظی می‌کنم (۱).

۲. آن حضرت همچنین فرموده اند: آنگاه که ما اهل بیت در میان شما بودیم به شما دستور داده بودیم تا انگشتر در دست راست کنید، اما اکنون به خاطر غیبت ما از شما، دستور می‌دهیم تا روزی که خداوند امر ما و شما را ظاهر گرداند انگشتر در دست چپ نمایید که این اولین دلیل برای پیروی شما از ولایت ما اهل بیت می‌باشد.

و فرمودند: این مطلب را به گوش شیعیان ما برسانید (۲).

ص: ۲۵۳

۱- (۱). تحف العقول/۴۸۷-۴۸۸.

۲- (۲). تحف العقول/۴۸۷-۴۸۸.

۳. امام حسن عسکری علیه السّلام این وصیّت را به یکی از بزرگان اصحاب خود که علی بن حسین بن بابویه قمی باشد نوشته اند که بخشی از آن چنین است:

تو را به پرهیزگاری از خدا، اقامه نماز و دادن زکات سفارش می کنم که نماز، از مانع زکات (کسی که زکات نمی دهد) پذیرفته نمی شود.

و تو را به درگذشتن از گناه دیگران و فرو خوردن خشم، صلّه رحم و یاری کردن به برادران، تلاش در راه برآوردن نیازهای آنان در حالت سختی و آسانی، همچنین بردباری در نزد مواجه شدن با نادانی نادانان، تفقّه در دین و ملاحظه کاری در کارها، پیمان بستن به عمل به قرآن، اخلاق خوش و امر به معروف و نهی از منکر سفارش می کنم که خداوند متعال فرموده است: (در بسیاری از رازگویی های ایشان خیری نیست، مگر کسی که [بدین وسیله] به صدقه یا کار پسندیده یا سازشی میان مردم، فرمان دهد).

همچنین تو را به اجتناب کردن از همه گناهان و بدی ها سفارش می کنم، بر تو باد به نماز شب، چراکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به حضرت علی علیه السّلام چنین سفارش کردند که: ای علی، بر تو باد به خواندن نماز شب، بر تو باد به خواندن نماز شب، بر تو باد به خواندن نماز شب، هر کس نماز شب را سبک بشمارد از ما نیست.

به وصیّت من عمل کن و همه شیعیان مرا به آنچه تو را به آن امر کردم، امر کن تا به آن عمل کنند، بر تو باد به صبر و انتظار فرج که پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرموده است: برترین اعمال امت من انتظار فرج می باشد... (۱).

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام با این بیانات خط سیر روشنی برای پیروان و شیعیان خود رسم نموده اند که متضمّن اصول و احکام شریعت اسلام و دستورات آن در رابطه با اخلاق والا و برخورد خوب با مردم است که دین

ص: ۲۵۴

۱- (۱). شعب الایمان ۴۳/۲ ح ۱۱۲۴ و به نقل از آن، قمی، الانوار البهیة/۳۱۹.

اسلام تأکید فوق العاده ای بر آن دارد. حال مردم از نظر اصول با شیعیان موافق باشند یا مخالف، و این همان اخلاق اسلامی است که پیامبر انسانیت، حضرت محمد بن عبد الله صلی الله علیه و اله مردم را به آن فراخوانده است.

۴. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در نامه ای که از آن حضرت برای بعضی از موالیانش صادر شده است وضعیت جامعه خود و زمانه ای را که در آن می زیسته و شرایطی را که مردم و حتی موالیان اهل بیت در آن به اختلاف پرداخته بودند، توضیح داده اند. آنجا که وی از امام علیه السلام خواسته بود تا دلیلی برای امامت خود ظاهر نماید. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در قسمتی از این نامه آورده اند:

همانا خداوند متعال همواره صاحبان عقل سلیم را مورد خطاب قرار داده است، و هیچ کس نشانه ای از جانب خداوند نیاورده و یا دلیلی بر دین خداوند اظهار ننموده که از آیات و دلایل خاتم پیامبران و سرور مرسلین حضرت محمد صلی الله علیه و اله بیشتر باشد، اما مردم در برابر این دلایل و براهین گفتند: وی ساحر و کاهن و دروغگو است. پس خداوند هر کس را که لیاقت هدایت داشت هدایت نمود. اما نمی توان منکر این مطلب شد که ادله و براهین، بسیاری از مردم را آرامش می بخشد. به همین دلیل است که هر گاه خداوند متعال به ما اجازه سخن گفتن دهد سخن می گوئیم و هر گاه ما را از سخن منع نماید سکوت می کنیم. و اگر خداوند متعال اراده اظهار حق را نداشت پیامبران را به عنوان بشارت دهنده و بیم دهنده مبعوث نمی کرد تا رسالت خود را در حالت ضعف و قوت، گاه با بانگی رسا و گاه به صورت سخنان عادی، ابراز دارند تا بدین وسیله خداوند امر خود را کامل نماید حکم خداوند به مرحله اجرا در آید.

مردم در چند طبقه تقسیم می شوند، پس گروهی که حق را یافته و راه نجات یافته، به دستاویز حق متمسک شده، شاخه ریشه دار و اصیل را دستاویز قرار داده، شک و شبهه ای در ایشان راه ندارد، پناهگاهی جز او نخواهد یافت. اما طبقه ای که حق را از اهل آن نگرفته باشند

بسان کسانی هستند که سوار بر کشتی شده اند و هنگامی که دریا موج می زند آنان نیز به تلاطم درمی آیند و چون ساکن می شود آنان نیز آرامش می یابند. اما طبقه دیگری هستند که شیطان بر آنان مسلط شده است. همه همت آنان این است که از روی حسدی که در وجودشان لانه کرده، اهل حق و حقیقت را رد کرده و حق را به باطل بازگردانند، پس آنان را که به راه چپ و راست می روند واگذار، که اگر چوپان بخواهد گله گوسفند خود را جمع کند این کار را با آسانترین روش به انجام خواهد رساند.

در نامه خود اختلاف موالیان ما را ذکر کرده بودی. پس اگر امامت به وصیت و بزرگی سن و سال محقق می گردد، شکی نیست که هر کس در جایگاه حکم نشسته نسبت به آن از دیگران سزاوارتر می باشد. از پخش کردن اسرار و طلب ریاست پرهیز که این دو تو را به سمت نابودی و هلاکت می خوانند.

مبحث هشتم: امام عسکری علیه السلام و رعایت مسائل امنیتی

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام برای محافظت از شیعیان و پیروان خود، که در جامعه اسلامی به عنوان گروه نخبگان صالح مطرح بودند راه و رویه پدران بزرگوار خود را در پیش گرفته بود، آن حضرت به شدت دعوت خود را در هاله ای از کتمان و براساس عدم انتشار و احتیاط در برخورد با دیگران، همچنین سخت گیری و احتیاط در نقل اخبار و سفارشات از آن حضرت یا انتقال دستورات آن حضرت به اصحاب و انتقال اخبار اصحاب، به ایشان قرار داده بود. در آن زمان که تشیع پرچم مخالفت با حکومت برافراشته و دایره نفوذ آن تحت رهبری اهل بیت علیهم السلام گسترش یافته و پیروان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در زمان آن حضرت در اقصی نقاط مملکت اسلام پراکنده شده بودند، بسیار پیش می آمد که آن حضرت برای جلوگیری از افتادن آنان در

دام های حکومت و حفظ آنان از دسیسه های دستگاه حکومتی هشدارهای مهمی در رابطه با فتنه ها و ابتلائاتی که در آینده گریبانگیر آنان می شد به ایشان می دادند.

از محمد بن عبد العزیز بلخی روایت است که گفت: یک روز صبح در شارع الغنم (مکانی در سامرا) نشسته بودم. ناگاه دیدم که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام از منزل خود به سمت دار الخلافه می رود، در دل گفتم: آیا اگر الآن فریاد برآورم که آی مردم این حجت خدا بر شماست، او را بشناسید، مرا خواهند کشت؟ هنگامی که آن حضرت به من نزدیک شده بودند انگشت سبابه خود را بر روی دهان گذاشتند که معنای آن سکوت است، در همان شب آن حضرت را دیدم که به من می فرمود:

شما دو راه بیشتر ندارید. یا کتمان و یا کشته شدن، پس بر جان خود بترس و از خداوند پروا کن (۱).

این روایت بر چند مسأله مهم دلالت دارد:

۱. حضرت امام عسکری علیه السلام آنچه را که در ذهن یکی از اصحابش می گذشته خوانده و او را از ابراز کاری که اراده کرده بود بر حذر داشته است.

یعنی اظهار امر امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام.

۲. شدت و سختی شرایطی که امام علیه السلام و اصحاب آن حضرت را احاطه نموده و میزان اقدامات حکومت در جهت شناسایی و محدود کردن فعالیت های آنان.

۳. این روایت بر ما آشکار می سازد که حضرت امام عسکری علیه السلام از

ص: ۲۵۷

۱- (۱). الخرائج و الجرائح ۳۲/۴۴۷/۱ و به نقل از آن کشف الغمّه ۳/۲۱۲، ۲۱۳.

مناسبت های مختلف برای بر حذر داشتن اصحاب از آشکار کردن مکنونات قلبی و اظهار علاقه به آن حضرت بهره برداری می نموده است. چنان که از روایت های آتی نیز این مطلب به خوبی آشکار خواهد شد.

ملاحظه می کنیم که یکی از روش های امام علیه السلام در فعالیت های منظم و به کلی سرّی، منع اصحاب از سلام کردن به آن حضرت یا اشاره کردن به آن حضرت با دست در ملاّعام می باشد.

علی بن جعفر از یکی از اصحاب امام حسن عسکری علیه السلام روایت کند که گفت: ما در سامرا جمع شدیم تا روزی که آن حضرت برای سواری بیرون می آید آن حضرت را ببینیم. اما نامه ای از آن حضرت به دست ما رسید که در آن آمده بود: هیچ یک از شما بر من سلام نکنند و با دست خود به من اشاره نکنند و حتّی با نگاه کردن به من نیز جلب توجّه ننمایند. چرا که با انجام دادن این کارها جان شما در امان نخواهد بود (۱).

همچنین ملاحظه می کنیم که حضرت امام عسکری علیه السلام به بکار بستن شیوه های جدید و ابتکاری در رساندن دستورات و سفارشات به وکیلان و افراد مورد اعتماد، مبادرت می ورزیده اند. اینک به نمونه ای از این روش ها توجّه نمایید:

ابو هاشم جعفری از داود بن اسود روایت کند که گفت: مولایم ابو محمد امام حسن عسکری علیه السلام چوبی به من دادند که شبیه پایه در، گرد و بلند بود و قطر آن به اندازه کف دست بود. آن حضرت به من فرمودند: «این چوب را ببر و به عمری بده». من به راه افتادم. در میانه راه به سقایی برخوردم که قاطری با خود داشت، قاطر او راه را بر من بست. من با آن چوب به قاطر زدم. چوب شکست.

ص: ۲۵۸

۱- (۱). راوندی، الخرائج و الجرائح ۲۰/۴۳۹/۱ و به نقل از آن، بحار الانوار ۲۶۹/۵۰.

آنگاه دیدم که در داخل چوب نامه هایی موجود است، من سریعاً چوب را برداشته و در آستین خود گذاشتم. سقا با عصبانیت به داد و فریاد پرداخته، مرا و مولایم را دشنام می داد. هنگامی که من در بازگشت به نزدیک درب خانه رسیدم کنار در دُوم عیسی خادم به استقبال من آمد و گفت:

مولایت می گوید: «چرا آن قاطر را زدی و پایه در را شکستی؟».

من عرضه داشتم: مولای من، من نمی دانستم که در داخل آن پایه چیست.

آن حضرت فرمودند: اما احتیاج هم نبود که به کاری مبادرت ورزی که بعد محتاج معذرت خواهی از آن شوی. دیگر چنین کاری انجام نده، و اگر شنیدی که درباره ما سخنی گفته شد، به راهی که به آن مأمور شده ای برو و بر حذر باش، به کسی که ما را دشنام می گوید جواب ندهی و اصلاً خود را به او نشانسانی که چه کسی هستی. چرا که ما در شهر و منطقه ای بد زندگی می کنیم. تو به راه خود برو و بدان که اخبار و احوال تو به ما می رسد (۱).

در این روایت نکات بسیار و مهمی در عرصه عمل تشکیلاتی به چشم می خورد. هم چنان که این روایت به وضوح این مطلب را روشن می دارد که سرّی بودن و مخفی کاری کامل در همه فعالیت ها از ناحیه امام و اصحاب نزدیک آن حضرت، برای به سلامت گذشتن از مشکلاتی است که شرایط زمان و مکان در برابر آنان ایجاد می نموده است، لذا است که می بینیم امام علیه السلام فرستاده خود را از درگیر شدن با مسائلی که در اثر آن هویت او، یا ارتباطش با امام علیه السلام کشف شود بر حذر می دارد. حتی اگر کسی وی، یا حتی امام علیه السلام را در برابر او دشنام گوید. فرستاده امام باید از همه این مسائل صرف نظر نموده و چنان برخورد نماید که گویا او مورد نظر گوینده آن کلام نبوده و به سمت مأموریت خویش برود تا بدین وسیله مأموریت او کشف نشده و کسی از مأموران سلطنتی بر آنچه را که امام علیه السلام برای وکیلان و افراد مورد اعتماد خود

ص: ۲۵۹

می فرستد آگاهی و دست یابی پیدا نکند.

این روایات و روایات دیگری مانند آن ها بر این نکته تأکید دارند که این شرایط دشوار و سختی که امام علیه السّلام و اصحاب آن حضرت در آن می زیسته اند بود که آن حضرت و یارانش را مجبور می نمود تا به این حدّ به مخفی کاری شدید در برخورد با پایگاه های مردمی امام علیه السّلام دست بزنند و در نتیجه این بهترین راه برای پرورش شیعیان و دوستداران اهل بیت و زمینه سازی خوبی برای پایگاه های مردمی شیعه برای ورود به عصر غیبت صغری بود، عصری که در آن، ارتباط شیعه با حضرت امام مهدی علیه السّلام تنها از طریق وکیل آن حضرت صورت می گرفت. چراکه در آن دوران ارتباط مستقیم با آن حضرت میسر نبوده، دیدار با آن حضرت به هیچ وجه ممکن و عملی نبوده است، و این مطلب به خاطر فشار شدیدی بود که حکومت عبّاسی برای پیدا کردن محل اختفای امام مهدی علیه السّلام بر شیعه وارد می نمود.

این ها مهمترین محورهایی بود که مجال بحث از آن ها نسبت به نیازهای گروه نخبگان صالح اصحاب امام حسن عسکری علیه السّلام دست داد.

علاوه بر مطالبی که سابقاً در رابطه با مصون سازی سیاسی، امنیتی و اقتصادی در ضمن بیان مسئولیت هایی که بر گردن وکیلان و اصحاب مورد اعتماد امام علیه السّلام نهاده شده بود از آن ها بحث کردیم، به زودی در آخرین بخش از کتاب با مهمترین روایات و نصوصی که در عرصه های مصون سازی علمی، عقیدتی، تربیتی و اخلاقی از امام عسکری علیه السّلام صادر شده است آشنا خواهیم شد.

ص: ۲۶۰

میراث گرانسنگ امام عسکری علیه السلام

آنچه از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به دست ما رسیده، مجموعه ای از روایات است که می توان آن ها را در عناوین چندی دسته بندی نمود:

۱. تفسیر.

۲. رساله منقبت، که گفته شده: این رساله مشتمل بر بیان قسمت عمدۀ مسائل حلال و حرام می باشد (۱).

۳. مکاتبات با رجال و شخصیت های مهم که از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و حضرت امام هادی علیه السلام صادر گردیده است (۲).

۴. مجموعه ای از سفارشات، نامه ها و توقیعاتی که از جانب آن حضرت به شیعیان صادر گردیده است.

۵. احادیث و کلمات درر باری که در عرصه های مختلف و به صورت پراکنده از آن حضرت صادر گردیده که خود مجموعه علمی بزرگی را تشکیل می دهد و جای بحث، تحقیق و تحلیل بسیاری دارد.

ما در این بخش هر کدام از این عناوین پنجگانه را جداگانه مورد بحث قرار خواهیم داد.

ص: ۲۶۱

۱- (۱). عبد الهادی فضلی، تاریخ التشریح الاسلامی/ ۱۹۸.

۲- (۲). باقر شریف قرشی، حیاة الامام الحسن العسکری دراسه و تحلیل/ ۹۱-۹۵.

از قرن چهارم هجری تا به امروز، فقیهان و محدثان در میزان صحّت انتساب تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السّلام اختلاف کرده اند.

آنچه که معلوم و یقینی است این است که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در عرصه تفسیر قرآن کریم، مجموعه ای از روایات صحیحه را از خود به جا گذاشته اند و بخشی از این روایات در منابع و مصادری که امروز در دست ما است یافت می شود (۱).

در این صورت اختلاف، تنها درباره کتابی است که به آن حضرت نسبت داده شده اما در اصل پدیده تفسیر که ویژگی زمانه حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام بوده و صدورش از آن حضرت مورد اتفاق است، تردیدی وجود ندارد.

حال اگر شرایطی که امام حسن عسکری علیه السّلام در آن می زیسته را از یک طرف در نظر گرفته و از سوی دیگر نسبت دادن این تفسیر به آن حضرت را در نظر بگیریم و از جهت سوّم، محتوای این تفسیر را نیز از نظر بگذرانیم و آن را با سایر روایاتی که در منابع دیگر از آن حضرت نقل شده مطابقت نماییم به نقاطی، گاه واضح و گاه مشکوک می رسیم که برای اثبات آن به دلایل قوی احتیاج داریم.

درباره شرایط زمانی حضرت امام عسکری علیه السّلام از نقطه نظر اهتمام به قرآن کریم دانستیم که کنندی (به عنوان یک فیلسوف حرفه ای) قصد داشت دست به

ص: ۲۶۲

۱- (۱). حیاة الامام الحسن العسکری/ ۹۵-۱۰۰، مسند الامام الحسن العسکری.

کاری بزند که اعتبار قرآن کریم را از بین برده و جنبه های از جنبه های اعجاز آن را باطل نماید.

این اقدام کندی، همچنین اقدام منطقی امام علیه السّلام برای بازداشتن وی از به عمل در آوردن این نیت، دلیل بر شدت اهتمام آن حضرت به قرآن در آن شرایط و تأثیر گذاری آن حضرت در زندگی فکری و اجتماعی مردم آن جامعه می باشد. از همین ماجرا نیز می توان میزان اهمیت فعالیت های تفسیری دانشمندان را از طریق حمل علوم قرآن کریم در اظهار عظمت امت اسلام دریافت. پس طبیعی است که حضرت امام عسکری علیه السّلام این جنبه از دانش امت اسلام را با بهره مند کردن امت اسلام از دانشی که تنها آن حضرت و پدران بزرگوارش از آن برخوردار بودند محکم نماید، چرا که آنان بعد از رسول خدا در میان این امت و بلکه در همه عالم معدن علم و دانش بوده اند. آنان اهل بیت وحی می باشند، چرا که قرآن در خاندانشان نازل شده است. پس آنان به آنچه در این خانه می گذرد از دیگران آگاهترند، همه دانشمندان، در شناخت و آشنایی با دانش قرآن، پیرو و ریزه خوار خوان بابرکت ایشان اند، این حقیقتی است که موافق و مخالف به آن اعتراف دارند و سیره و روش عملی آنان از امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام گرفته تا حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام شاهد صادقی بر این مدّعا می باشد (۱).

نمونه هایی از میراث تفسیری امام حسن عسکری علیه السّلام

۱- راوی مورد اعتماد امین، ابو هاشم جعفری که از نخبگان اصحاب امام عسکری علیه السّلام بوده است گوید: من در نزد آن حضرت بودم و در رابطه با این آیه

ص: ۲۶۳

۱- ((۱)). ر. ک مقدمه این ابی الحدید بر شرح نهج البلاغه، مطالب مربوط به امام علی علیه السّلام و علوم قرآن کریم.

قرآن مجید: ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإذنِ اللَّهِ؛ سپس این کتاب را به آن بندگان خود که [آنان را] برگزیده بودیم، به میراث دادیم؛ پس برخی از آنان بر خود ستمکارند و برخی از ایشان میانه رو، و برخی از آنان در کارهای نیک به فرمان خدا پیشگامند (۱). از آن حضرت سؤال کردم. با شنیدن این آیه اشک در چشمانم جمع شد و در ذهن خود در رابطه با آنچه خداوند متعال به آل محمد صلی الله علیه و اله عطا کرده است فکر می کردم.

امام علیه السلام به من نگاهی کرده و فرمودند: به امری بس بزرگ فکر می کنی، که همان بلندی شأن آل محمد است. پس شکر خداوند متعال را به جای آور که تو را متمسک به دوستی آنان قرار داده است و در روز قیامت، آنگاه که هر انسانی را با پیشوایش فرامی خوانند تو را با آل محمد، فرا خواهند خواند، پس ای ابو هاشم بشارت باد بر تو که تو همواره خوب هستی (۲).

۲. محمد بن صالح أرمنی از امام ابا محمد در رابطه با کلام خداوند متعال:

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ؛ خدا آنچه را بخواهد محو یا اثبات می کند، و اصل کتاب نزد اوست (۳). سؤال کرد. امام عسکری علیه السلام در پاسخ او فرمودند: آیا خداوند جز آنچه را که قبلاً موجود بوده محو می کند و آیا جز آنچه را که قبلاً موجود نبوده اثبات می نماید؟

[داود در دل گفت: این سخن با کلام هشام که معتقد است خداوند به آنچه هنوز به وقوع نپیوسته دانا نیست مغایر است. در این هنگام امام رو به او کرده، فرمودند: [خداوند جبار، برتر از چنین اعتقادی است؛ آن که قبل از آفرینش اشیا به آن ها دانا بوده و هنگامی که هیچ مخلوقی وجود نداشت خالق بوده

ص: ۲۶۴

۱- (۱). فاطر/۳۲.

۲- (۲). جرجانی، الثاقب فی المناقب/۳۴۱-۲۴۲.

۳- (۳). رعد/۳۹.

است؛ همو که داور[و پاداش و کیفردهنده]روز جزاست.

در اینجا محمّد بن صالح بی اختیار برخاست و گفت: شهادت می دهم که تو حجّت و ولی خدا هستی و تو بر راه حق بوده پیشوا و امیر مؤمنان هستی (۱).

۳. همان شخص، در رابطه با آیه قرآن که می فرماید: **لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ (۲)**؛ [فرجام] کار در گذشته و آینده از آن خداست از ایشان سؤال کرد.

امام علیه السّلام در پاسخ او فرمودند: خداوند متعال پیش از آن که به آنچه خواست امر کند و پس از آن که به آنچه خواست امر نمود، صاحب اختیار آن است.

من در دل گفتم: این کلام خداست که می فرماید: **أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ**؛ آگاه باش که [عالم] خلق و امر از آن او است. فرخنده خدایی است پروردگار جهانیان (۳).

امام علیه السّلام به من نگریسته، تبسم کرده و فرمودند: **أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۴)**.

۴. ابو هاشم گوید: در نزد حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام بودم که ابن صالح ارمنی از آن حضرت در رابطه با کلام خداوند متعال که می فرماید: **وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا.**

و هنگامی را که پروردگارت از پشت فرزندان آدم، ذریه آنان را برگرفت و ایشان را بر خودشان گواه ساخت که آیا پروردگار شما نیستیم؟ گفتند: چرا، گواهی دادیم (۵) سؤال کرد.

آن حضرت در جواب او فرمودند: «ثبتت المعرفة، و نسوا ذلك الموقف،

ص: ۲۶۵

۱- (۱). الثّاقب فی المناقب/ ۲۴۲، کشف الغمّه ۲۰۹/۳ به نقل از دلائل حمیری.

۲- (۲). روم/ ۴.

۳- (۳). اعراف/ ۵۴.

۴- (۴). کشف الغمّه ۲۱۰/۳ به نقل از دلائل حمیری.

۵- (۵). اعراف/ ۱۷۲.

و سیدکرونه، و لو لا ذلک لم یدر أحد من خالقہ، و لا من رازقہ»؛

در این مرحله معرفت بر همه آدمیان اثبات شده است. اما آدمیان این مرحله را فراموش کرده اند. ولی به زودی آن را به یاد خواهند آورد. و اگر چنین نبود کسی خالق و روزی دهنده خود را نمی شناخت.

ابو هاشم گوید: من در دل از بسیاری آنچه خداوند متعال به ولی خود داده و سنگینی آنچه بر وی حمل نموده است تعجب می کردم که امام علیه السلام رو به من کرد و فرمود: ای ابو هاشم مسأله بسیار عجیب تر و بزرگتر از آن است که تو را به تعجب واداشته است، چه گمان داری درباره گروهی که هر کس آن ها را بشناسد خدا را شناخته و هر کس آنان را انکار کند خدا را انکار کرده است؟ کسانی که مؤمنی نیست مگر این که آنان را تصدیق کند و به معرفت آنان یقین حاصل نماید (۱).

۵. سفیان بن محمّد بن صیفی روایت کند که: به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نامه ای نوشته و در آن از معنای کلمه «ولیعجه» در کلام خداوند متعال: ... وَ لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً...؛ ... و غیر از خدا و فرستاده او و مؤمنان، محرم اسراری نگرفته اند... سؤال کردم و در دل گفتم: چه کسی مقام مؤمن را تا آن اندازه بالا می بیند که به آنجا راه پیدا کند (که هم ردیف خدا و پیغمبر بیاید)؟

جواب از آن حضرت این گونه بازگشت که: «ولیعجه کسی است که مردم او را به جای ولی امر خود بگیرند، تو نیز در دل تعجب کردی که این مؤمنان چه کسانی هستند که در این مرتبه جای گرفته اند؟ بدان که آنان پیشوایانی هستند که به خداوند متعال ایمان دارند و آن پیشوایان ما هستیم (۲).

ص: ۲۶۶

۱- (۱). کشف الغمّه ۲۰۹/۳، ۲۱۰ به نقل از دلائل حمیری.

۲- (۲). اصول کافی ۵۰۸/۱ با اندکی اختلاف.

علامه مجلسی این رساله را از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نقل کرده و گفته است: در سال ۲۵۵ ه ق نامه ای از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام صادر شده است که ترجمه آن «رساله منقبت» است، این کتاب بیشتر حلال ها و حرام ها را در بردارد (۱).

و این همان رساله ای است که ابن شهر آشوب در کتاب مناقب و بیاضی در کتاب الصیراۃ المستقیم نیز آن را نقل کرده اند (۲).

سوم: مکاتبات شخصیت ها با عسکرین علیهما السلام

ابن شهر آشوب در کتاب مناقب به نقل از خیر حمیری این مکاتبات را که در احکام دین صادر شده است از حضرت امام حسن عسکری و امام هادی علیهما السلام نقل نموده است (۳).

چهارم: مجموعه سفارشات و توقیعات حضرت امام حسن عسکری علیه السلام

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام پدیده صادر نمودن توقیع از جانب امام با مهر و امضا و خط خود آن حضرت خطاب به کسانی که مورد نظر آن حضرت بوده اند مانند وکلا یا پیروان خاص را وسیله ای برای آمادگی عمومی برای دوران غیبت قرار داده بودند. چنان که حضرت امام هادی و امام حسن

ص: ۲۶۷

۱- (۱). بحار الانوار ۳۱۰/۵۰ به نقل از مناقب آل ابی طالب ۴/۴۵۷.

۲- (۲). تاریخ التشریح الاسلامی ۱۹۸.

۳- (۳). تاریخ التشریح الاسلامی ۱۹۸ به نقل از مناقب آل ابی طالب ۴/۴۵۷.

عسکری علیهما السّلام با دوری گزیدن از دیدار مردم همین قصد را داشته و مردم را برای غیبت حضرت امام مهدی علیه السّلام آماده می کردند.

از همین جاست که می بینیم اصحاب و وکیلانی که با این پدیده انس گرفته بودند همواره درباره مشکلاتی که در آینده احتمال وقوع آن می رفت از امام علیه السّلام سؤال کرده و از آن حضرت می خواستند تا آنان را به نوع خطمشی که باید در آن زمان پیش بگیرند آگاه نماید. همچنین از آن حضرت می خواستند تا به آنان راهی بیاموزد تا بتوانند در هنگامی که احتمال تغییر خط و بروز شبهه در نامه و توقیع آن حضرت پیدا شد توقیع آن حضرت را از نامه های جعلی باز شناسند.

احمد بن اسحاق گوید: بر حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام داخل شده از آن حضرت خواستم تا جمله ای بر روی کاغذ بنویسند تا من به خط آن حضرت نگاه کرده خط آن حضرت را شناخته و هنگامی که نامه به نزد من می آید بتوانم نامه آن حضرت را تشخیص دهم. آن حضرت به من فرمودند:

بله، سپس فرمودند: ای احمد بدان که خط همواره از حیث کلفتی و نازکی قلم بر تو مشتبه خواهد شد. پس به واسطه تغییر خط در نامه شک نکن.

سپس دستور داد تا دواتی به نزد آن حضرت آورده و شروع به نوشتن کرد. آن حضرت مرکب را از انتهای دوات به سمت مجرا می کشید. من در حالی که آن حضرت مشغول نوشتن بود در دل گفتم: از آن حضرت خواهم خواست تا این قلم را که با آن نوشته است به من ببخشد.

هنگامی که آن حضرت از نوشتن فارغ گردید رو به من کرده مشغول صحبت شد و در همان حال با دستمالی مرکب را از قلم پاک می کرد. سپس به

من فرمود: ای احمد این قلم را بگیر و قلم را به من داد... (۱).

ما در گذشته به پاره ای از سفارشات و وصایای کلی که خطمشی های اوضاع آینده را برای شیعیان روشن می نمود اشاره کردیم. آینده ای که شیعیان به خاطر عدم امکان ارتباط مستقیم با امام، می بایست خود را برای آن آماده کرده و با آن وضع مأنوس شوند، از همین جهت بود که آنان از زمان حضرت امام هادی علیه السّلام با دوری از امام معصوم و ندیدن او انس گرفته بودند.

نامه های حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام همچنین شرایط سیاسی، عقیدتی و فکری را که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام و پیروان و شیعیان آن حضرت چه بیرون از دایره گروه یاران نخبه امام علیه السّلام و یا داخل جمعیت شیعه اهل بیت با آن روبرو بودند، بر ما آشکار می نماید.

اکنون به گوشه ای از نامه های امام حسن عسکری علیه السّلام توجه فرمایید:

۱. نامه آن حضرت به اسحاق نیشابوری: حضرت امام عسکری علیه السّلام این نامه را به اسحاق بن اسماعیل نیشابوری فرستادند. این نامه از نامه های درخشان اهل بیت علیهم السّلام بوده، با هدف موعظه و اصلاح فراگیر صادر شده است. متن نامه چنین است:

خداوند متعال پرده پوشش خود را بر ما و تو بیوشاند و همه کارهای تو را با صنع خود اصلاح نماید، نامه تو را خواندم. خداوند تو را رحمت کند. ما بحمد الله و به نعمت خداوند متعال، خاندانی هستیم که همواره دلسوز و نگران دوستان خود هستیم و از احسان و رحمت پیایی خدا و بخشش وی به آنان شادمان می گردیم و هر نعمتی را که خداوند تبارک و تعالی به آنان ارزانی می دارد، بزرگ می شماریم.

ص: ۲۶۹

۱- (۱). مسند الامام الحسن العسکری/ ۸۷، به نقل از کافی ۱/ ۵۱۳/ ح ۲۷.

خداوند حق را بر تو و یارانت تمام نماید. آنان که به مانند تو مورد رحمت خداوند متعال واقع شده و خداوند آنان را همچون تو به حقیقت بینا کرده از باطل روی گردانند و در گمراهی طغیان غرق نمی شوند و تمام کردن نعمت نیز برای تو وارد شدن به بهشت است، و هیچ نعمتی از نعمت های خدا نیست مگر این که گفتن الحمد لله و حمد کردن خدای متعال - که نام هایش مقدس باد - باعث ادای شکر آن نعمت خواهد شد.

من نیز می گویم: الحمد لله. سپاس خدای را بسان همه سپاس هایی که تا ابد سپاسگزاری برای خدا به جای آورده باشد در برابر متی که خدا بر تو نهاده و به نعمت خود تو را از هلاکت نجات داده، راه تو را در گذر از این گردنه همواره کرده است، و به خدا قسم که این گردنه راهی است پر رنج و دشوار که گذر از آن سخت، بلایش بزرگ و عذاب آن طولانی است و در کتاب های نخستین از آن یاد شده است.

شما در دوران امام [در] گذشته تا پایان عمر شریفش و در این مدت از دوران من کارهایی داشتید که در نزد من پسندیده و با توفیق همراه نبوده است.

ای اسحاق یقین داشته باش که هر که از این دنیا کور بیرون رود در آخرت هم کور است و گمراهتر از امروز خواهد بود. ای پسر اسماعیل مقصود از این کوری نابینایی چشم نیست بلکه نابینایی دل هایی است که درون سینه ها است. و این است معنی قول خداوند متعال در کتاب محکم خود که از قول ستمگران می فرماید: (پروردگارا، چرا مرا نابینا محسور کردی با آن که بینا بودم؟) و خداوند عز و جل در پاسخ او فرماید: (همان طور که نشانه های ما بر تو آمد و آن را به فراموشی سپردی، امروز همان گونه فراموش می شوی) (۱).

ای اسحاق حال، کدام آیت و نشانه ای برای خدا بزرگتر از حجت او بر خلق و امین او در شهرها و گواه او بر بندگانش می باشد. که از پس گذشتگان خویش، از پدران نخستین که

ص: ۲۷۰

پیغمبران اند و پدران دیگرش که اوصیا هستند آمده است. پس درود و رحمت و برکات خدا بر همه آن ها باد.

شما را به کدامین گمراهی می برند و همچون چهارپایان رو به کجا دارید؟ از حق روگردانید و به باطل ایمان می آورید و نعمت خدا را ناسپاسی و کفران می کنید؟ یا چون آنانید که به قسمتی از کتاب خدا ایمان دارند و به قسمتی دیگر از آن کفر می ورزند؟ پس هر کس از شما یا از دیگران چنین کند پاداش او جز رسوایی در دنیای فانی و عذاب طولانی در آخرت باقی، نخواهد بود و به خدا که این یک رسوایی بزرگ است.

خداوند متعال که از سر منت و رحمت، واجباتی بر شما مقرر کرده نه برای این بوده که خود بدان ها نیازمند بوده است، بلکه این، به سبب مهرورزی او با شماست - که کسی جز او شایسته پرستش نیست - تا بد را از خوب جدا کند و آنچه در درون دارید بیازماید و آنچه در دل دارید امتحان کند، تا به رحمت خدا الفت گیرید و درجات شما در بهشت متفاوت شود، خداوند بر شما مقرر کرده است حج و عمره، به پا داشتن نماز، پرداخت زکات، روزه و ولایت را و این بر شما کافی است تا درهای واجبات را بگشایید و کلید راه خداوند برای شما باشد.

به راستی اگر محمد صلی الله علیه و اله و جانشینان پس از او نبودند بسان چهارپایان سرگردان بودید و هیچ یک از واجبات را نمی دانستید. آیا می توان به هیچ آبادی جز از راه دروازه آن داخل شد، پس آن هنگام که خداوند متعال پس از پیامبر بر شما منت نهاد و برای شما پیشوایانی قرار داد، در کتاب خود فرمود: (امروز دین شما را برایتان کامل و نعمت خود را بر شما تمام گردانیدم، و اسلام را برای شما به عنوان آیین برگزیدم) (۱) و حقوقی برای اولیای خود بر عهده شما مقرر داشت و شما را به ادای آن حقوق فرمان داد تا آنچه از زن و مال و خوردنی و پوشیدنی دارید بر شما حلال شود و با این کار رشد و برکت و ثروت به شما روی آورد و معلوم شود که

ص: ۲۷۱

چه کسانی در نهان، خداوند متعال را اطاعت می کنند، خداوند عزّ و جلّ فرماید: (بگو: به ازای آن [رسالت] پاداشی از شما خواستار نیستم، مگر دوستی درباره خویشاوندان) (۱).

و بدانید هر که بخل ورزد بر خود دریغ کرده است، خدا بی نیاز است و شما نیازمندانید و هیچ کس جز او شایسته پرستش نیست. باری سخن در باب آنچه به سود و زیان شما بود به درازا کشید و اگر اتمام نعمت خداوندی بر شما، امری واجب نبود پس از رحلت امام پیشین علیه السّلام خطی از من نمی دیدید و حرفی از من نمی شنیدید، شما از سرانجام معاد خود در غفلت هستید و مبادا که بعد از دومین فرستاده ای که برای شما فرستادم و پس از ناراحتی هایی که از شما به او رسید درباره امر خدا کوتاهی کنید و از زیان کاران باشید؛ در همان وقت که خداوند متعال وی را گرامی داشته، توفیقش داد تا به سوی شما بیاید و پس از این که ابراهیم بن عبده - که خداوند متعال در راه رضای خود توفیقش دهد و در راه طاعت خود یاریش نماید - را بر شما گماردم و نیز پس از نامه ای که محمّد بن موسی نیشابوری از جانب من برای شما آورد و خداوند در همه کارها یاری کننده است.

دور و نابود باد کسی که از طاعت خدا رویگردان شود و پند اولیای خدا را نپذیرد. به تحقیق که خداوند شما را به طاعت خود و اطاعت کردن از رسول خدا و پیروی از اولوالامر فرمان داده است. پس خداوند بر ناتوانی و کم صبری شما در برابر مسؤولیتی که دارید رحم کند. وای که انسان در مقابل پروردگار کریمش چه مغرور است. اما خداوند دعای مرا درباره شما مستجاب نموده، امور شما را به دست من اصلاح کرد که خود فرموده است: [یاد کن] روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان فرامی خوانیم) (۲) و همچنین فرموده است: (بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم، تا بر مردم گواه باشید؛ و پیامبر بر شما گواه باشد) (۳) همچنین فرموده است: (شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده اید: به کار

ص: ۲۷۲

۱- (۱). شوری/۲۳.

۲- (۲). اسرا/۷۱.

۳- (۳). بقره/۱۴۳.

پسندیده فرمان می دهید، و از کار ناپسند باز می دارید) (۱).

من خوش ندارم که جز مطابق آنچه دلسوزانه برای شما می خواهم که همان رسیدن شما به سعادت دنیا و آخرت و بودن شما در کنار ما در دنیا و آخرت است به نام من و اشخاصی که در زمان من زندگی می کنند خداوند متعال پرستش شود. پس ای اسحاق- که خدا تو و اطرافیانت را رحمت کند- اکنون منطقی را بر تو القا نمودم و تفسیری از واقعیات به تو ارائه کردم و با تو بسان کسی برخورد کردم که هرگز این مطلب را نفهمیده و هیچگاه در آن داخل نشده است، و اگر سنگ های سخت و بی رخنه بخشی از آنچه در این نامه است را بفهمند، از ترس خدا از هم بپاشند و به طاعت خدا باز گردند، پس هر کاری که می خواهید بکنید که خدا و رسول و مؤمنان اعمال شما را خواهند دید. آنگاه به سوی آنکس که دانای بر هر دیدنی و نادیدنی است باز خواهید گشت و وی شما را از آنچه کرده اید آگاه خواهد نمود و دار آخرت از آن پرهیزکاران است و سپاس بسیار خداوند عالمیان راست (۲).

حال باید نگاه کوتاهی به ابعاد این رساله شریف انداخته و به بیان محتوای آن پردازیم، از آن جمله می توان به این نکات اشاره نمود:

۱. از این نامه به خوبی برمی آید که ائمه اطهار علیهم السّلام از نعمت ها و الطافی که خداوند متعال به شیعیانشان عطا می فرماید بسیار خوشحال و شادمان می گردند.

۲. نکته دیگر این که از دیدگاه ائمه علیهم السّلام از بزرگترین نعمت ها که حضرت امام عسکری علیه السّلام آن را برای شیعیان خود آرزو می کرده اند رسیدن به بهشت و نجات از آتش دوزخ می باشد. چراکه هرکس به این درجه نایل آید به نیکویی

ص: ۲۷۳

۱- (۱). آل عمران/ ۱۱۰.

۲- (۲). بحار الانوار ۳۱۹/۵۰-۳۲۲ البته دو عبارتی که در قلاب قرار گرفته است از جلد ۷۵ بحار ص ۳۷۵ که این نامه را از تحف العقول نقل کرده گرفته شده است.

بس گسترده دست یافته است.

۳. امام حسن عسکری علیه السلام در این نامه به نحوی از ایجاد شدن فاصله میان آن حضرت و اسحاق و گروهش اشاره می کند که این امر نیز در زمان آن حضرت به وقوع نپیوسته بلکه از زمان پدر بزرگوارش حضرت امام هادی علیه السلام ایجاد شده بود. چراکه روابط میان آن حضرت و آن گروه تیره شده بود. مصادر تاریخی و حدیثی که در دسترس ما است اسباب و علل این مسأله را ذکر نمی کنند اما آنچه که بیشتر به گمان می آید این موارد می باشد:

الف- نفوذ فریبکاران، خرابکاران و طمع ورزان در میان صفوف قوم و فاسد کردن عقاید آنان یکی از مسائلی است که می تواند از اسباب این تیرگی روابط باشد. چراکه تشکیک در امر ائمه اطهار علیهم السلام یا رد آن بزرگواران از این مسأله سرچشمه می گیرد.

ب- وادار کردن ائمه علیهم السلام به عزلت و گوشه گیری اجباری از جانب عباسیان و قطع نمودن هرگونه ارتباطی میان آنان و پیروانشان؛ کاری که منجر به اشاعه بعضی از افکار منحرف در میان صفوف بعضی از پیروان اهل بیت علیهم السلام گردید که اگر آنان با ائمه علیهم السلام اتصال و ارتباط دائم داشتند چنین واقعه ای روی نمی داد.

ج- حکومت عباسی نیز بعضی از مزدوران خود را با هدف متفرق ساختن صفوف پیروان اهل بیت علیهم السلام و بازی با سرنوشت فکری و اجتماعی آنان به درون این گروه نفوذ داده بود؛ این مسأله نیز باعث پایین آمدن مقام و مرتبه و از کار انداختن نیروی آنان می گردید.

د- عامل دیگری که باعث شیوع اضطراب عقیدتی در میان صفوف بعضی از شیعیان گردیده بود حسادت بعضی از وکیلان امام حسن عسکری علیه السلام و امام

هادی علیه السّلام بود که وظیفه گرفتن حقوق شرعی، مالی و مصرف کردن آن در جهت فقرا و محرومان و سایر جهات خیر به آنان واگذار شده و این مطلب نشانه تأیید مطلق و اطمینان کامل از سوی این دو امام بزرگوار به آنان بوده است، این مطلب بر بسیاری از شخصیت های بارزی که به این مقام دست نیافته بودند گران آمده باعث حسادت آنان شده و چنان که می دانید حسد بیماری خطرناکی است که مردم را در شرّ و مصیبت های بزرگ می اندازد. این بیماری مردم را از جهان نور خارج کرده به دنیای ظلمات وارد می کند، این دسته از افراد فساد را در میان صفوف شیعه گسترش داده، عقاید آنان را فاسد می نمودند.

چهارم: نکته دیگری که در این رساله شریف می توان به آن اشاره کرد این است که حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام منحرفان از جاده حق و حقیقت را به خاطر رفتن در بیراهه ها و راه های پیچ در پیچ و دور شدن آن ها از طریق حق و راه های واضحی که سلامت و نجات آن ها را تضمین می نمود سرزنش می نماید. و این که دور شدن از جاده حق و حقیقت باعث گمراه شدن عقل ها و نابینایی چشم ها می گردد و این که آن ها در روز محشر همان گونه که در دنیا بودند به صورت افراد نابینا محسور خواهند گردید.

پنجم: حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در این نامه به این مطلب اشاره نموده اند که خداوند متعال با بعثت پیامبران و مرسلین و همچنین برگزیدن اوصیا حجّت را بر بندگان خود تمام نموده است. چرا که این رسولان و اوصیا اوامر و نواهی الهی را ابلاغ نموده، احکام خداوند را در میان بندگان منتشر کرده اند و در این صورت بندگان خدا در کوتاهی و عدم پیروی از آنان عذری ندارند.

ششم: نکته دیگری که امام علیه السلام به آن اشاره کرده اند این است که خداوند متعال هیچ نیازی به وضع واجبات بر بندگان نداشته و این امر تنها برای این بوده است که بندگان خود را به این مسأله امتحان کرده، زشت را از زیبا و بد را از خوب مشخص نماید. پس هر کس از واجبات و امر و نهی خداوند اطاعت نمود نجات یافته و هر کس مخالفت ورزید به تحقیق غرق شده و گمراه گردیده است.

هفتم: از بندهای دیگر این رساله این است که خداوند متعال با فرستادن حضرت محمد صلی الله علیه و اله به عنوان پیامبر و اوصیای پس از او به خصوص بر این امت منت گذاشته، آنان را هدایت نموده است، و اگر اینان نبودند این امت در بیابان های گمراهی این زندگی دنیا سرگردان می شد که نه واجبی را بشناسد و نه سنت و مستحبی را دریابد، پس چه زیاد است برکات آنان بر این امت و بلکه بر همه بشریت.

هشتم: خداوند متعال بر همه مسلمانان فریضه ای مالی برای آل پیغمبر صلی الله علیه و اله واجب نموده است که خمس نام دارد، و این یک قانون اقتصادی مناسب است که زندگی فکری و دینی جامعه اسلامی به وسیله آن شکوفا می شود، و اگر این قانون مالی وجود نمی داشت مرجعیت عامه استمرار و دوام پیدا نمی کرد؛ مرجعیتی که در نزد طایفه امامیه امتداد نور رسالت ائمه طاهرین علیهم السلام می باشد.

کتاب های فقه امامیه به تفصیل درباره خمس و کیفیت وجوب آن به بحث پرداخته اند، اما ذکر این نکته لازم است که حضرت امام عسکری علیه السلام در این نامه به این نکته اشاره دارند که ازدواج، اموال، خوردنی ها و آشامیدنی ها بدون خارج کردن خمس و دادن آن به مراجع دارای صلاحیت، حلال نبوده و تصرف در آن ها حرام می باشد، گویا قومی که در این نامه مخاطب امام علیه السلام

بوده اند این حق واجب را که باعث محکم شدن روابط میان آنان و امام علیه السلام می باشد ادا نمی کرده اند (۱).

۲- نامه امام حسن عسکری علیه السلام به اهالی قم و آبه: حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای به شیعیان خود از اهالی قم و آبه (۲) ارسال فرموده اند که در آن چنین آمده است:

خداوند متعال از سر جود و کرم و رأفت و مهربانی خویش بر بندگان خود منت گذاشته، پیامبرش حضرت محمد صلی الله علیه و اله را بشارت بخش و بیم دهنده به سوی آنان فرستاد و شما را موفق ساخت تا دین او را بپذیرید. پس شما را با هدایت خویش گرمی داشت و در دل پیشینیان شما- که رحمت خدا بر آنان باد- و آیندگانی که از شما باقی خواهند ماند- که خداوند متعال عمرشان را کفایت کند و به آنان عمر طولانی در طاعت خود عطا فرماید- محبت عترت هادیه را کاشت. پس آنان که از شما دار دنیا را وداع کردند بر راه ثواب و درستی و طریقه راستی و راه رشد و هدایت بوده در جایگاه سعادت‌مندان وارد شده، میوه آنچه در دنیا کاشته بودند را چیده و عاقبت آنچه را که از پیش فرستاده بودند دریافتند...

در قسمت دیگری از این نامه آمده است:

پس همواره نیت ما در رابطه با شما محکم بوده، از دل و جان به خوبی اعتقاد شما اطمینان داشته. میان ما و شما نزدیکی پایدار بوده است. این وصیتی است که گذشتگان ما و شما به آن سفارش نموده و عهدی است که با جو آنان ما و پیران شما بسته شده است، شما همواره بر اعتقادات کامل پایدار بوده اید، چرا که خداوند متعال ما و شما را در حالتی نزدیک جمع کرده و بین ما پیوند خویشاوندی قرار داده است. چرا که «عالم» حضرت امام رضا-سلام

ص: ۲۷۷

۱- (۱). باقر شریف القرشی، حیاة الامام الحسن العسکری/ ۷۶-۷۸.

۲- (۲). آبه آنچنان که یاقوت در معجم ذکر نموده است شهر کوچکی در نزدیکی های ساوه است که در میان عامه به آوه هم مشهور شده است.

اللّٰه عليه-فرموده است: مؤمن نسبت به مؤمن مانند برادر تنی است....

این نامه به صورت کامل به دست ما نرسیده و تنها همین قطعات از آن به دست ما رسیده است که حکایت از میزان لطف و محبت حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام با این مؤمنان نیک دارد که سخت دیندار بودند، حضرت امام علیه السّلام بر پدران و گذشتگان این مردم رحمت فرستادند. آنان که به ریسمان استوار دین خود چنگ زده بودند؛ آنان که به اسلام ایمان آورده و از او امر خداوند متعال پیروی کرده و آنگاه به درجه رضوان و مغفرت الهی نایل آمدند.

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در این نامه همچنین به روابط استواری که از قدیم بین آن مردم و ائمه اهل بیت علیهم السّلام پابرجا بوده و مبتنی بر ایمان آنان به رسالت اهل بیت و اهداف بلند آنان می باشد اشاره دارند. روابطی که هرگز بر اساس هوی و هوس و عواطف برقرار نگردیده است. امام علیه السّلام با تأکید بر این نکته این روح و این درک پربار را در آن مردم بیشتر و بیشتر می فرمودند (۱).

۳. نامه آن حضرت به عبد اللّٰه بیهقی: امام علیه السّلام به عبد اللّٰه بن حمدویه بیهقی چنین نامه ای نوشتند:

اما بعد، همانا که من ابراهیم بن عبده را به سمت شما فرستادم تا تمام مناطق از جمله اهل منطقه تو حقوقی که بر آن ها واجب است به او پردازند، من وی را مورد اعتماد دانسته و در نزد دوستانم در آن منطقه، امین خود قرار دادم، پس باید از خداوند متعال پرهیز کرده، مراقب اعمال خود بوده، حقوقی که بر آن ها واجب است پردازند که هیچ عذری در ترک این عمل و یا تأخیر آن در نزد خداوند نخواهند داشت، و اگر از اولیای خدا نافرمانی کنند خداوند متعال آنان را به بدبختی و تیره روزی مبتلا خواهد نمود، خداوند تو را با آن ها به واسطه

ص: ۲۷۸

رحمتی که من بر آنان فرستادم رحمت کند که خداوند متعال گشایشگر بزرگوار است (۱).

حضرت امام عسکری علیه السلام در تمام مناطقی که به امامت آن حضرت ایمان و اعتقاد داشتند و کیلانی از دانشمندان و نیکان قرار داده و دریافت حقوق شرعی و رساندن آن به دست آن حضرت یا مصرف کردن آن در راه های خیر و صلاح را به عهده آنان می گذاشتند.

۴. نامه آن حضرت درباره ابراهیم: حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ابراهیم بن عبده را به عنوان وکیل خود در گرفتن حقوق شرعی و مصرف آن در راه برپا داشتن شعائر دینی و کمک به نیازمندان وکیل خود قرار داده بود. آن حضرت نامه ای به ابراهیم داده بود که در آن نامه از مقام و منزلت بلند ابراهیم و مورد اعتماد بودن وی در نزد آن حضرت اشاره نموده بود، در همین رابطه کسانی از آن حضرت سؤال کردند که آیا آن نامه که به ابراهیم است به خط خود آن حضرت است؟ آن حضرت پاسخ دادند:

و نامه ام که بر ابراهیم بن عبده وارد شده و مضمون آن انتخاب او به وکالت از جانب من برای دریافت حقوق من از دوستانم در آن منطقه است، بله، این نامه ای است که من به خط خود نوشته و به او دادم و او را به عنوان وکیل خود در آن شهر قرار دادم و این مطلبی حق است و باطل نیست، پس شیعیان باید نهایت پرهیزکاری از خداوند متعال را انجام داده و حقوقی که مربوط به من است از مال خود خارج کرده و به او بدهند، من وی را مجاز کرده ام که آن را به هر مصرف که خواهد برساند و خداوند او را بر این کار موفق داشته، بر وی منت نهاده و او را از کوتاهی در امور به سلامت دارد... (۲).

امام علیه السلام به صراحت وکالت ابراهیم را از جانب خود اعلام کرده، وی را به

ص: ۲۷۹

۱- ((۱)). کَشِّی/ ۵۸۰/ ۱۰۸۹.

۲- ((۲)). کَشِّی/ ۵۸۰/ ۱۰۸۹، معجم رجال الحدیث ۲۳۲/۱۰.

تقوای الهی و اطاعت از اوامر پروردگار سفارش نموده و شیعیان را ملزم نمودند تا حقوق واجبه را به او بپردازند.

۵. نامه آن حضرت به دوستان: حضرت امام حسن عسکری علیه السلام این نامه را به گروهی از دوستان خود فرستاده، در آن آنان را به خاطر اختلاف و تفرقه ای که پیدا کرده و انحرافی که از دین به هم رسانده بودند سرزنش کرده است. در این نامه پس از ذکر نام خداوند متعال چنین فرموده است:

خداوند شما را پارسایی در دنیا عطا کرده، به آنچه می پسندد موفق بدارد و بر طاعت خود یاری کند و از معصیتش باز دارد و شما را از هرگونه گمراهی هدایت نموده کفایت کند، که در این صورت برای ما و اولیای ما خیر دو جهان را جمع نموده است.

اما بعد، خبر اختلاف دل ها و پراکندگی امیال و وسوسه گری شیطان در میان شما به من رسیده است؛ تفرقه ای که به الحاد در دین و سعی در ویران نمودن بنایی منجر شده است که پیشینیان شما برای استوار نمودن دین خدا و اثبات حق اولیای او بنا نموده بودند. شیطان شما را به راه گمراهی کشیده و از اراده کردن حق بازداشته است، چنین است بیشتر شما بر گذشته های دور خود بازگشت نموده و چنان پیمان شکن شده اید که گویا هرگز کتاب خداوند عزّ و جلّ را نخوانده و از امر و نهی او چیزی نشنیده اید. به جان خودم سوگند که اگر کار به دست نادانان شما افتد و آنان با تکیه بر اساطیر برای خود تصمیم گیری کرده، احادیث و روایات دروغین بسازند به تحقیق، عذاب خداوند بر آنان مسجل خواهد شد و اگر شما هم به کار آنان رضایت داده و با دست و زبان و دل و فکر انکارشان نکنید شما نیز در کار ناپسند آنان و گناه سنگین دروغ بستن به خداوند متعال، پیامبر و اولیای الهی پس از او شریک خواهید بود.

و اگر کار بدین منوال شود دیگر چرا زیدیه و مغیریه و کیسانیه و دیگران، -از دوستان ما یا منحرفان از راه ما- را در اعتقاد به معتقداتشان تکذیب کنیم؟ که شما از آن ها هم قدری بدتر

هستید، تنها یک چیز مانع از این می شود که بر شما مهر باطل زخم و به گونه ای رسوایتان سازم که همواره بدخواه اهل حقیقت گردید و آن مانع، توقع بازگشت گروهی از شما به راه مستقیم است و می دانم که به زودی بیشتر آنان به راه حق باز خواهند گشت. مگر گروهی که شیطان بر آن ها چیره گشته و یاد خدا را از دل هایشان برده است و اگر بخواهم می توانم آنان را به نام و نسب معرفی نمایم و هرکس که یاد خداوند را از دل برد خداوند نیز از او بیزار است و او را به زودی در آتش جهنم خواهد انداخت که سرانجامی به غایت ناگوار است.

و این نامه من حجتی بر آن هاست و حجتی است برای غایب شما بر حاضر شما مگر کسی که این نامه به او رسید و ادای امانت نمود، و من از خدا می خواهم که دل های شما را بر هدایت جمع نماید و شما را با پرهیزگاری از گناهان باز دارد و به شما توفیق دهد تا به آنچه خداوند به آن رضایت دارد ایمان آورید. و علیکم السلام و رحمه الله و برکاته (۱).

امام علیه السلام این گونه درد دل خود را از اختلاف، تفرقه و انحراف از دین که گریبانگیر بعضی از دوستان و موالیان آن حضرت گردیده بود بیان می دارد. سرّ این مطلب نیز در این نکته نهفته است که این گروه اسلام و اعتقادات دینی را از روی آگاهی عمیق همراه با دلایل محکم نپذیرفته بودند بلکه آنان اسلام را به صورت تقلیدی از پدران خود گرفته بودند و با کوچکترین شبهه ای که بر آنان عارض می گردد اعتقادات دینی خود را رها کرده و به گذشته های دور خود باز می گشتند.

دشمنان اسلام و نیروهایی که قصد تهاجم به دین مبین اسلام را داشتند نیز به این مسأله واقف بوده به فاسد کردن شیعیان امام و گمراه کردن آنان روی آورده بودند. آنان در این راه روایات دروغینی ساخته و پرداخته بودند که افکار

ص: ۲۸۱

فاسد آن‌ها را تأیید نماید، این در حالی بود که شیعیان راهی برای دیدار با امام نداشتند تا به ردّ آن شبهات قیام نموده و افکار آنان را به نور حق روشن نماید.

و این مطلب نیز چنان که دانستید به سبب مجبور کردن آن حضرت به اقامت در سامرا از جانب حکومت عبّاسی بوده است که این خود از بزرگترین محنت‌هایی بوده که آن حضرت در طول زندگی مبارکش با آن روبرو بوده است (۱).

۶. نامه آن حضرت به یکی از شیعیان: حضرت امام عسکری علیه السّلام این نامه را به یکی از شیعیان نوشته که در آن بعد از ذکر خداوند متعال آمده است:

هرچه در حیطة قدرت درآید از کائنات است، پس بر خداوند متعال توکل کن که تو را کفایت کند، و به او اعتماد کن که تو را ناامید نمی‌کند، از برادر خود شکایت کرده بودی. بدان که خداوند عزّ و جلّ به یقین کسی را بر قطع رحم کمک نمی‌کند و خداوند که ستایشش بلند باد در کمین ظلم هر ظالمی بوده و هر کس مورد ظلم و ستم واقع شود نیز خداوند متعال وی را یاری خواهد کرد که خداوند متعال عزیز و نیرومند است، از من خواسته بودی که تو را دعا کنم. خداوند عزّ و جلّ حافظ و ناصر تو باشد و عیب‌های تو را بپوشاند. امیدوارم خداوند کریمی که حق خود و اولیایش را که دیگران از دیدن آن نابینا شده‌اند به تو شناساند این نعمت را که به تو داده است از تو نگیرد که او پروردگار ستوده است... (۲).

حضرت امام عسکری علیه السّلام شیعیان خود را به توکل بر خدا و اطمینان به او دعوت می‌کند، چرا که خداوند کسی را که به او پناه آورد و توکل نماید ناامید نمی‌کند، امام علیه السّلام این شیعه و پیرو خود را بر شکایتی که از برادرش داشته سرزنش می‌کند، چرا که خداوند متعال کسی را بر قطع رحم کمک نمی‌نماید.

ص: ۲۸۲

۱- (۱). حیاة الامام الحسن العسکری/ ۸۶-۸۷.

۲- (۲). حیاة الامام الحسن العسکری/ ۸۷.

سپس آن حضرت وی را چنین دعا می کنند که خداوند متعال نعمت و الطاف خود را از او نگیرد و آن نعمت ها را نسبت به او استمرار بخشد.

۷. نامه آن حضرت به یکی دیگر از شیعیان: یکی از شیعیان نامه ای به امام علیه السلام نوشته و در آن از ظالمی که نسبت به وی ستم روا داشته بود شکایت کرده است. حضرت در جواب او می فرماید:

ما در این روز از شر هر ستمگر و تجاوزکار و حسودی تنها از خداوند عزّ و جلّ طلب کفایت می کنیم، و وای بر کسی که گمان کند خداوند عزّ و جلّ از کار او غافل است، چه می داند که از خداوندی که حاکم مطلق روز جزاست چه خواهد دید؟ خداوند عزّ و جلّ یاور و پشتیبان مظلومان است، پس به او - که ستایشش بلند باد - اطمینان کن و از او مدد بجو که محنت تو را زایل کرده، شرّ هر صاحب شری را از تو باز می دارد، خداوند متعال این کار را برای تو انجام بدهد و درباره تو بر ما منت گذارد که او بر هر کاری قادر و تواناست، هم اکنون از خداوند متعال دفع شرّ هر ظالمی را بخواه. هیچ کس به ظلم و ستم دست نیالود که رستگار گردد. پس وای بر ستمگر [روزی] که به چنگال مظلومان درآید. پس نگران نباش و به خداوند متعال اطمینان داشته باش و بر او توکل کن که گشایش نزدیک است، و خداوند عزّ و جلّ با کسانی است که صبر پیشه می کنند و نیکوکاری می ورزند... (۱).

امام علیه السلام در این رساله ستم و تجاوز و حسادت را محکوم کرده و از هر ستمگر و متجاوز و حسودی به خداوند متعال پناه برده است. چرا که خداوند متعال یاور مظلومان و پشتیبان آنان است و اوست که بر رفع ظلم و فرود آوردن بدترین کیفرها بر سر تجاوزکاران و ستمگران توانا است (۲).

ص: ۲۸۳

۱- (۱). به نقل از الدرّ النظیم/ ۲۲۵.

۲- (۲). ر. ک باقر شریف قرشی، حیاة الامام الحسن العسکری/ ۷۳-۸۸.

اشاره

از ملاحظه روایاتی که از امام حسن عسکری علیه السلام به ما رسیده است می توانیم گستردگی و فراگیری فعالیت های آن حضرت را دریابیم. آن حضرت به قرآن کریم به عنوان سند و مصدر اساسی شریعت اسلامی سخت اهتمام می ورزیده است. چنان که آن حضرت اهتمام شدیدی نسبت به حفظ سنت نبوی و سنت و تاریخ اهل بیت علیهم السلام داشته است. آن حضرت همچنین به نقد و بررسی شخصیت هایی می پرداخت که مردم برای کسب دانش و احکام به آن ها مراجعه کرده و یا برای ارتباط با امام علیه السلام و حتی رساندن حقوق شرعی به دست امام آنان را وکیل قرار می دادند. آن حضرت وکلای خود را به مردم معرفی کرده و به مردم اطمینان می داده اند که آنان نیز مورد اعتماد آن حضرت می باشند. آن حضرت هرکسی که از تبعیت این وکیلان منحرف شود را لعن کرده، در عین حال شیعیان را بر حذر می داشتند که مبادا از پیگیری احوال و کارهای آنان در حال استقامت یا انحراف غفلت ورزند.

همچنین اهتمام زیادی از آن حضرت نسبت به علم فقه و احکام شرعی دیده شده است. چنان که در دعا، طب، مسائل عقیدتی و به طور کلی، معارف نیز فعالیت چشم گیری از آن حضرت به ظهور رسیده است.

از میراث معارفی امام حسن عسکری علیه السلام

۱. از ابو منصور طبرسی با سند روایت شده است که گفت: ابو محمد حسن بن علی عسکری علیهما السلام فرموده است:

«حدثنی أبی عن آباءه علیهم السلام عن رسول الله صلی الله علیه و اله انه قال: أشد من یتیم الیتیم الذی

انقطع من امه و ابيه يتم يتيم انقطع عن امامه و لا يقدر على الوصول إليه و لا يدري كيف حكمه فيما يتلى به من شرائع دينه، ألا فمن كان من شيعتنا عالما بعلومنا، و هذا الجاهل بشريعتنا المنقطع عن مشاهدتنا يتيم في حجره، ألا فمن هداه و أرشده و علمه شريعتنا كان معنا في الرفيق الأعلى»

پدرم از پدرش از پدرانش عليهم السلام از رسول خدا صلى الله عليه و اله روایت کرده است که آن حضرت فرمودند: سخت تر از یتیمی یتیمی که از پدر و مادر محروم شده باشد، یتیمی یتیمی شیعه ای است که از امام و پیشوای خود جدا گردیده و به او دسترسی نداشته و حکم او را درباره آنچه از شرایع دین به آن مبتلا می گردد نداند. آگاه باشید که این دور افتاده از دیدار ما که جاهل به شریعت ما است، همچون یتیمی در دامان آن دسته از شیعیان ما است که آشنای به دانش های ما باشند، بدانید هر که چنین جاهلی را هدایت کرده، او را ارشاد نموده، شریعت ما را به او تعلیم نماید در رفیق اعلی به همراه ما خواهد بود (۱).

۲. و همچنین از آن حضرت علیه السلام روایت است که فرمود:

«قال جعفر بن محمد الصادق عليهما السلام: علماء شيعتنا مرابطون في الثغر الذي يلي إبليس و عفاريتيه، يمنعونهم عن الخروج على ضعفاء شيعتنا و عن أن يتسلط عليهم إبليس و شيعته و النواصب. ألا فمن انتصب لذلك من شيعتنا كان أفضل ممن جاهد الروم و الترك و الخزر ألف ألف مره لأنه يدفع عن أديان محبينا و ذلك يدفع عن أبدانهم»

جعفر بن محمد صادق عليهما السلام فرمود: دانشمندان شیعه ما سنگربانانی هستند که در مرزی مستقر شده اند که ابلیس و اعوان و انصار و بچه هایش از آن سو حمله

ص: ۲۸۵

می آورند و از حمله آنان به شیعیان ضعیف ما جلوگیری می نمایند. آنان مانع از این می شوند که ابلیس و پیروان او و نواصب بر شیعیان ما مسلط شوند. بدانید که هر کس از شیعیان ما به این امر قیام نماید کارش برتر از کسی است که با روم و ترک و خزر هزار هزار بار جهاد کرده باشد. چرا که چنین شخصی از دین دوستاناران ما دفاع می نماید اما آن که با کافران جنگ می کند از جسم شیعیان ما دفاع می نماید (۱).

۳. همچنین از آن حضرت با همان سند روایت است که فرمودند:

«قال موسى بن جعفر عليه السلام: فقيه واحد ينقذ يتيما من أيتامنا المنقطعين عنا و عن مشاهدتنا بتعليم ما هو محتاج إليه أشد على إبليس من ألف عابد، لأن العابد همه ذات نفسه فقط و هذا همه مع ذات نفسه ذوات عباد الله و امائه لينقذهم من يد إبليس و مردته، فلذلك هو أفضل عند الله من ألف عابد و ألف عابده»

موسی بن جعفر علیهما السلام می فرمایند: یک فقیه که یکی از یتیمان شیعه ما را که از ما جدا افتاده است با آموزش آنچه بدان محتاج است نجات دهد برای ابلیس از هزار عابد سخت تر و گرانتر می نماید، چرا که همه همّت عابد فقط نجات دادن نفس خود است، اما فقیه به همراه نجات دادن نفس خود به نجات دادن بندگان خدا نیز می اندیشد تا آنان را از دست شیطان و اتباع او رهایی بخشد. به همین جهت است که وی در نزد خداوند از هزار مرد عابد و هزار زن عابد بافضیلت تر است (۲).

۴. همچنین از امام عسکری علیه السلام روایت شده است که فرمود:

علی بن موسی الرضا فرمودند: در روز قیامت به شخص عابد گفته می شود: تو مرد خوبی بودی، برای اصلاح نفس خود همّت کردی و آنچه را که برای امروز لازم داشتی مهیا ساختی، پس به بهشت داخل شو، اما بدانید، فقیه، آن کسی است که خیرش به مردم می رسد و

ص: ۲۸۶

۱- (۱). احتجاج ۸/۱.

۲- (۲). احتجاج ۸/۱.

آنان را از دست دشمنان نجات داده، نعمت های بهشت خداوند متعال را برای آنان تهیه کرده و رضوان خداوند را برای آنان حاصل می نماید. به همین جهت است که به فقیه ندا می شود: ای کسی که ایتم آل محمد را سرپرستی نمودی و دوستان و موالیان ناتوان آنان را هدایت نمودی، بایست تا برای هر کس که از تو علمی آموخته یا روایتی از تو دریافت نموده است شفاعت کنی، آن فقیه می ایستد و فوج ها و فوج ها و... ده بار این کلمه را تکرار فرمودند از کسانی که از علوم او استفاده کرده و کسانی که از شاگردان او درس آموخته و کسانی که تا روز قیامت از شاگردان شاگردان او درس آموخته باشند را وارد بهشت می کند. حال ببینید چه تفاوتی میان این دو جایگاه است (۱).

۵. و با همان سند از حضرت امام عسکری علیه السلام نقل شده است که فرمودند:

حضرت محمد بن علی، امام جواد علیهما السلام فرموده اند: هر کس ایتم آل محمد را که از امام خود جدا افتاده، در نادانی خود متحیر مانده، در دست شیاطین و نواصب و دشمنان ما اسیر شده اند سرپرستی نموده، آنان را از این بندها نجات داده، از وادی حیرت رهانیده، شیاطین را با ردّ و سوسه هایشان هزیمت داده، ناصیبان را با حجّت ها و دلایل پروردگار و ائمه به شکست بکشاند، به تحقیق در نزد خداوند متعال دارای بالاترین درجات بوده و برتری او نسبت به سایر بندگان خدا بیشتر از برتری آسمان بر زمین، عرش و کرسی و حجب بر آسمان و ماه و شب چهارده بر کم سوترین ستاره آسمان است (۲).

۶. و با همان سند از آن حضرت علیه السلام نقل است که فرمودند:

لولا من یبقی بعد غیبه قائمکم علیه السّلام من العلماء الداعین إلیه و الدالّین علیه، و الذابّین عن دینه بحجج الله، و المنقذین لضعفاء عباد الله من شباک إبلیس و مردته، و من فحاخ النواصب، لما بقی أحد إلا ارتدّ عن دین الله، و لکنهم الذین یمسکون أزمّه قلوب ضعفاء شیعتنا کما یمسک صاحب السفینه

ص: ۲۸۷

۱- (۱). احتجاج ۹/۱.

۲- (۲). بحار الانوار ۲/۶ به نقل از تفسیر منسوب به امام عسکری و احتجاج.

سکانه‌ها، اولئک هم الأفضلون عند الله عز و جل»؛

اگر بعد از غیبت قائم شما علیه السّلام دانشمندانی نبودند که مردم را به سوی او دعوت نموده، به سوی او راهنمایی کرده، با حجج و براهین خداوند از دین او دفاع نموده، بندگان ضعیف خداوند را از دام شیطان و پیروان گردن‌کش او نجات داده، آنان را از دام‌های نواصب برهانند، هر آینه کسی باقی نمی‌ماند مگر این که از دین خدا مرتد می‌شد، اما آنانند که همچون ناخدایی که سگان کشتی را در دست می‌گیرد زمام دل‌های شیعیان ضعیف را در دست دارند. آنان کسانی هستند که در نزد خدا از برترین افراد می‌باشند (۱).

از میراث کلامی حضرت امام حسن عسکری علیه السلام

۱. توحید در روایات امام عسکری علیه السلام

۱. کلینی با سند خود از یعقوب بن اسحاق روایت کند که گفت: به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشتم که در آن سؤال کرده بودم: بنده در حالی که خداوند را نمی‌بیند چگونه او را عبادت کند؟

آن حضرت در پاسخ مرقوم داشتند:

ای ابو یوسف، سید و مولای ما که ولی نعمت من و پدران من است، برتر از آن است که دیده شود.

ابو یوسف گوید: از آن حضرت سؤال کردم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و اله پروردگارش را دیده بود؟

آن حضرت در پاسخ مرقوم داشتند:

ص: ۲۸۸

خداوند تبارک و تعالی به هر مقدار از نور عظمتش را که خواست در قلب رسول خود نشان داد (۱).

۲. از سهل روایت شده است که گفت: در سال ۲۵۵ ه ق نامه ای به حضرت امام عسکری علیه السلام نوشتم که در آن آمده بود: ای سرور من، یاران ما در توحید اختلاف کرده اند. بعضی از آن ها می گویند که خداوند متعال جسم است و بعضی از آنان می گویند صورت است. پس ای سرورم اگر صلاح می دانید در این زمینه مرا چیزی بیاموزید که به فرموده شما معتقد گشته و از آن، پافراتر نگذارم. در این صورت بر بنده خود منّتی گذاشته اید.

آن حضرت به خط شریف خود پاسخ دادند: از توحید سؤال کرده ای در حالی که این مسأله در اندازه فکر و عقل شما نیست، خداوند یکتای یگانه است، کسی را نزاده و زاییده نشده است و هیچ کس همتای او نیست، او خالق است و مخلوق نیست. خداوند تبارک و تعالی آنچه را که بخواهد از جسم و غیرجسم خلق می کند اما خود جسم نیست و آنچه را که بخواهد صورت می بخشد اما خود صورت ندارد. ستایشش برتر و نام هایش مقدستر از آن است که برای او شبیهی باشد. اوست و غیر از او چیزی نیست، چیزی مانند او نیست و او شنوای بی‌نا است (۲).

۲. اهل بیت علیهم السلام و مسأله امامت از دیدگاه حضرت امام عسکری علیه السلام

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام همواره در کلمات خود فضیلت و برتری اهل بیت را که سرچشمه بیداری و ایمان در دنیای اسلام بودند ستوده و از آنان تجلیل کرده است؛ آنجا که گوید:

ص: ۲۸۹

۱- ((۱)). کافی ۹۵/۱، توحید/۱۰۸.

۲- ((۲)). کافی ۱۰۳/۱، توحید/۱۰۸.

ما خاندان با گام های نبوت و ولایت از درجات حقیقت بالا رفته و با پرچم های جوانمردی راه های هفتگانه را نورانی نموده ایم، پس ما شیران صحنه کارزار و ابرهای سخاوتمند و در این دنیا شمشیر و قلم در دست ماست و در آن دنیا پرچم حمد و علم در کف ما خواهد بود. پسران ما خلفای دین و هم پیمانان یقین، چراغ راه امت ها و کلید دروازه بزرگواری و کرم می باشند. هر کریمی در جهان لباس برگزیدگی بر تن کرده است به خاطر عهده است که با ما در وفای آن پیمان بسته است، و روح القدس در آسمان سوم بهشت از میوه های نوبرانه باغ های ما خورده است و شیعیان ما گروه پیروز و نجات یافته و فرقه پاک و پاکیزه اند که یار و یاور و پشتیبان ما و نیروی درهم کوبنده ستمگران اند، و به زودی پس از حرارت آتش فتنه سرچشمه های زندگانی بر آنان جوشیدن خواهد گرفت... (۱).

۲. احمد بن اسحاق گوید: بر مولای ما حضرت امام حسن عسکری علیه السلام وارد شدم. آن حضرت به من فرمودند: ای احمد، در این زمانه که مردم در شک و شبهه افتاده اند حال شما چگونه است؟

به آن حضرت عرضه داشتم: مولای من، هنگامی که نامه شما به دست ما رسید مرد، زن و حتی کودک ممیزی باقی نماند مگر این که به اعتقادات حقّه عقیده مند گردید.

آن حضرت فرمودند: خداوند را بر این مطلب شکر می گویم. ای احمد، آیا نمی دانی که زمین خدا از حجت خالی نمی ماند و من آن حجت هستم - یا فرمود: من حجت هستم - (۲).

۳. احمد بن اسحاق گوید: از ناحیه حضرت امام عسکری علیه السلام کلامی برای یکی از اصحابش صادر گردید که در ضمن آن آمده بود:

هیچ یک از پدران من: به مانند من گرفتار شک این مردان درباره امامتش نشده است. اگر

ص: ۲۹۰

۱- (۱). بحار الانوار ۳۷۸/۷۵.

۲- (۲). کمال الدین/ ۲۲۲.

این امر [امامت] مسأله ای گذرا و زودگذر بود که شما به آن معتقد شده و آن را به عنوان دین پذیرفته بودید و هنگام اتمام آن مشخص بود موردی برای شک موجود بود اما اگر این امامت امری است که تا کارهای خداوند عز و جل در جریان است پیوسته است این شک را چه معنایی است (۱).

امام مهدی علیه السلام در میراث امام حسن عسکری علیه السلام

از حسن بن ظریف روایت شده است که گفت: دو مسأله در دل من ایجاد شد که قصد کردم آن دو را در نامه ای نوشته و به سوی حضرت امام حسن عسکری بفرستم و از آن حضرت پاسخ بخواهم. نامه را نوشته و از آن حضرت درباره قائم پرسیدم که آن هنگام که قیام کند بر چه اساس قضاوت خواهد کرد؟ و مکانی که آن حضرت برای قضاوت در میان مردم در آنجا می نشیند کجاست؟ و می خواستم که از آن حضرت چیزی هم درباره درمان تب نوبه (تبی که هر چهار روز یک بار عود می کند) بپرسم اما فراموش کردم که چیزی در این رابطه بنویسم. جواب از آن حضرت بدین گونه آمد که:

از این مسأله سؤال کردی که چون قائم در میان مردم قیام نماید بر چه اساس قضاوت می کند. او در میان مردم مانند داود پیامبر علیه السلام به علم خود قضاوت می کند و از بینه سؤال نمی کند. و می خواستی درباره تب نوبه سؤال کنی و فراموش کردی. ورقه ای بردار و در آن بنویس **يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا عَلَيَّ** ابراهیم؛ ای آتش، برای ابراهیم سرد و بی آسیب باش و آن را به گردن شخص تبار بیاویز که به اذن خداوند متعال **إِنْ شَاءَ اللَّهُ** سالم می شود.

من نیز چنین کاغذی را نوشته و بر گردن شخص تبار آویختم، این مداوا

ص: ۲۹۱

افاقه نموده و بیمار از بیماری رهایی یافت (۱).

حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام شیعیان خاص خود را در ضمن مکاتباتی که با آنان داشته و یا هنگامی که آنان به محضر آن حضرت شرفیاب می شده اند به ولادت حجت منتظر، حضرت امام مهدی علیه السّلام بشارت می داده اند.

در بخش دوم از قسمت چهارم همین کتاب در بحث از نیازهای گروه شیعه در عصر امام عسکری علیه السّلام مجموعه ای از این روایات ذکر شده است (۲).

سیره نبوی در میراث امام عسکری علیه السّلام

مجموعه روایاتی از حضرت امام عسکری علیه السّلام در رابطه با سیره و روش پیامبر اکرم، همچنین سیره و روش اهل بیت پیامبر علیهم السّلام ذکر شده است که نشان از اهمیت فوق العاده پرداختن به این جنبه در عصر آن حضرت دارد.

حال به بعضی از این روایات توجه کنید:

۱. طبرسی از حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام روایت کند که آن حضرت فرمودند:

به پدرم حضرت علی بن محمّد علیهما السّلام عرضه داشتم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و اله هنگامی که یهود و مشرکان آن حضرت را مورد سرزنش و محاجّه قرار می دادند با آنان بحث و مناظره می کرده اند؟ آن حضرت پاسخ دادند: بله، این عمل به دفعات زیاد انجام شده است، از آن جمله است جریانی که خداوند متعال در قرآن از قول آنان نقل می نماید که: (و گفتند: این چه پیامبری است که غذا می خورد و در بازارها راه می رود؟ چرا فرشته ای به سوی او نازل نشده تا

ص: ۲۹۲

۱- (۱). کافی ۵۰۹/۱.

۲- (۲). روایاتی که از حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در رابطه با حضرت امام مهدی علیه السّلام نقل شده است به حدود چهل روایت می رسد. ک احادیث الامام المهدی علیه السّلام جلد چهارم.

همراه وی هشداردهنده باشد؟* یا گنجی به طرف او افکنده نشده یا باغی ندارد که از [بار و بر] آن بخورد؟ و ستمکاران گفتند: جز مردی افسون شده را دنبال نمی کنید) و همچنین گفتند: (چرا این قرآن بر مردی بزرگ از [آن] دو شهر مکه و مدینه فرود نیامده است؟) و خداوند عز و جل فرموده است: (و گفتند: تا از زمین چشمه ای برای ما نجوشانی، هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد.* یا [باید] برای تو باغی از درختان خرما و انگور باشد و آشکارا از میان آن ها جویبارها روان سازی* یا چنانکه ادعا می کنی، آسمان را پاره پاره بر [سر] ما فرو اندازی، یا خدا و فرشتگان را در برابر [ما حاضر] آوری* یا برای تو خانه ای از طلا باشد، یا به آسمان بالا روی، و به بالا رفتن تو [هم] اطمینان نخواهیم داشت، تا بر ما کتابی نازل کنی که آن را بخوانیم).

و در انتهای کار به آن حضرت گفتند: اگر تو همچون موسی پیامبر هستی پاره ای از آسمان را بر سر ما می افکندی و یا صاعقه ای بر سر ما نازل می کردی.

چرا که آنچه ما از تو خواسته ایم بسیار سخت تر از چیزی است که قوم موسی از او خواستند.

آن حضرت ادامه دادند: تفصیل این مطلب بدین صورت بود که رسول خدا صلی الله علیه و اله روزی در مکه و در کنار خانه کعبه نشسته بود و گروهی از رؤسای قریش از جمله ولید بن مغیره مخزومی، ابو البختری، ابن هشام و ابو جهل و عاص بن وائل سهمی و عبد الله بن ابی امیه مخزومی و گروهی از اتباع و پیروانشان در کنار خانه کعبه جمع شده بودند، رسول خدا صلی الله علیه و اله نیز در میان تعدادی از اصحاب خود نشسته بود و کتاب خدا را بر آنان خوانده، امر و نهی الهی را به آنان گوشزد می فرمود.

بعضی از مشرکان به یکدیگر گفتند: امر محمد بالا گرفته و مقامش بلند شده است. پس بیاید شروع به کوبیدن و توبیخ او نموده بر او احتجاج کرده،

آنچه را که آورده است باطل نماییم تا سخن او در نزد اصحابش سبک شود و قدر و منزلتش در نزد آنان کوچک گردد، باشد که با این کار از گمراهی و سخن باطلی که می گوید و تمرد و طغیانی که نسبت به ما دارد باز گردد. پس اگر به این وسیله بازگشت که چه بهتر و گرنه با شمشیر بزّان با او مبارزه می کنیم.

ابو جهل گفت: حال چه کسی با او همکلام شده و به مجادله برخیزد؟ عبد الله بن ابی امیّه مخزومی گفت: من برای این کار مناسب هستم. آیا مرا به عنوان هماوردی با حسب و نسب و مجادله کننده ای با کفایت می پسندی؟ ابو جهل گفت: آری، پس همه باهم به نزد پیامبر اکرم آمدند و عبد الله بن ابی امیّه مخزومی شروع به سخن کرده گفت: ای محمّد، تو ادّعی بزرگی کرده ای و کلام ترسناکی بر زبان آورده ای، گمان داری که تو فرستاده الله پروردگار جهانیان هستی، در حالی که برای پروردگار جهانیان و خالق همه خلائق سزاوار نیست که شخصی مانند تو، که بشری چون ما هستی، همچون ما می خوری و همچون ما می آشامی و همچون ما در بازارها راه می روی فرستاده او باشد.

بنگر این پادشاه روم و این پادشاه ایران است که به جز اشخاصی دارای مال بسیار و منزلت بالا و دارای قصرها و خانه ها و خیمه ها و بندگان و خادمان، فرستاده ای نمی فرستند و پروردگار جهانیان از پادشاه ایران و روم بالاتر است و همه آن ها بندگان او هستند. پس اگر تو فرستاده خدا هستی باید فرشته ای همراه تو باشد تا تو را تصدیق کند و ما او را بینیم، بلکه اگر خداوند اراده کرده است تا برای ما فرستاده ای بفرستد شایسته بود که ملکی را به سوی ما بفرستد؛ نه بشری مانند خود ما. ای محمّد، تو فرستاده خدا نیستی بلکه مردی سحر شده می باشی.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به او فرمودند: آیا از سخن تو چیزی باقی مانده است؟ وی پاسخ داد: بلی، اگر خداوند متعال می خواست فرستاده ای به سوی ما بفرستد سزاوار بود که آن فرستاده بزرگوارترین شخص در میان ما باشد. کسی که مال و اموال بیشتری داشته و از بهترین رتبه اجتماعی برخوردار باشد، پس چرا این قرآنی که گمان می کنی خداوند آن را بر تو نازل کرده و تو را به واسطه آن مبعوث به رسالت کرده است بر مردی بزرگ از یکی از دو شهر مکه یا طائف نازل نشد مانند ولید بن مغیره در مکه و یا عروه بن مسعود ثقفی در طائف؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به او فرمودند: ای عبد الله آیا باز هم چیزی از سخنان تو باقی مانده است؟ وی گفت: آری، ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر این که در این شهر مکه چشمه بزرگی از زمین بجوشانی، چرا که این شهر دارای سنگ های سخت و کوه های بلند بوده و زمین آن کم آب است تا آن چشمه جوشان زمین مکه را برآورد و حفر نماید و جوی های آب در آن روان سازد که ما بسیار نیازمند به این امریم، یا این که از برای تو باغی از درختان خرما و انگور باشد که از آن بخوری و ما را بخورانی و نهرها و چشمه ها در میان آن باغ جاری باشد و یا آنچنان که گمان می کنی پاره ای از آسمان را بر ما فرود آوری، که [در قرآن] گفته ای (و اگر پاره سنگی را در حال سقوط از آسمان ببینند می گویند: ابری متراکم است)، شاید ما نیز همین را بگوییم.

سپس گفت: یا این که خدا و ملائکه را از روبرو به نزد ما آوری تا ما و آن ها در مقابل یکدیگر قرار گیریم، یا این که خانه ای از طلا داشته باشی که از آن به ما بدهی و ما را بی نیاز کنی، شاید که ما نیز سر به طغیان برداریم، چرا که خود در قرآنت گفته ای: (حقا که انسان سرکشی می کند* همین که خود را بی نیاز پندارد).

سپس گفت: یا این که به آسمان پرواز کنی و ما به آسمان رفتن تو را باور

نخواهیم کرد مگر این که از آسمان نامه ای بر ما بیاوری که ما در آن این جملات را بخوانیم: از خداوند عزیز حکیم به عبد الله بن ابی امیّه مخزومی و هرکس که در نزد اوست و مضمون این نامه این باشد که به محمّد بن عبد الله بن عبد المطلب ایمان بیاورید که او فرستاده من است و او را در گفتارش تصدیق کنید که هرچه گفته است از جانب من آورده است. پس ای محمّد، نمی دانم اگر همه این کارها را انجام بدهی آیا به تو ایمان خواهم آورد یا نه، بلکه اگر ما را با خود برداشته به آسمان برده، درهای آسمان را باز کرده و ما را در آن داخل کنی خواهیم گفت: که مورد چشم بندی واقع شده ایم و تو ما را افسون کرده ای.

رسول خدا صلی الله علیه و اله فرمودند: ای عبد الله، آیا از سخنان تو چیزی باقی مانده است؟ وی در پاسخ گفت: ای محمّد، آیا آنچه که گفتم به اندازه کافی در ردّ سخنان تو رسا و موجب اتمام حجّت نبوده است؟! چیزی باقی نمانده. اکنون تو آنچه داری بگو و اگر دلیل و جوابی برای آنچه من گفته ام داری بیاور.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: خداوند، تو شنونده هر صدا و دانای به هر چیز هستی و آنچه را که بندگانت می گویند، می دانی و می شنوی، در این هنگام خداوند متعال این آیات شریف را بر پیغمبر اکرم صلی الله علیه و اله نازل کرد که: (و گفتند:

این چه پیامبری است که غذا می خورد و در بازارها راه می رود؟ چرا فرشته ای به سوی او نازل نشده تا همراه وی هشداردهنده باشد؟* یا گنجی به طرف او افکنده نشده یا باغی ندارد که از [بار و بر] آن بخورد؟ و ستمکاران گفتند: جز مردی افسون شده را دنبال نمی کنید).

سپس خداوند متعال فرمود: (بین چگونه برای تو مثل ها زدند و گمراه شدند، در نتیجه راه به جایی نمی توانند ببرند).

سپس فرمود: ای محمّد (بزرگ) [و خجسته] است کسی که اگر بخواهد

بهتر از این را برای تو قرار می دهد: باغ هایی که جویبارها از زیر [درختان] آن روان خواهد بود، و برای تو کاخ ها پدید می آورد) و آنگاه این آیات را نازل فرمود که: ای محمد (و مبادا تو برخی از آنچه را که به سویت وحی می شود ترک گویی و سینه ات بدان تنگ گردد که می گویند: «چرا گنجی بر او فرو فرستاده نشده یا فرشته ای با او نیامده است؟») تو فقط هشاردهنده ای، و خدا بر هر چیزی نگهبان است)، و همچنین خداوند متعال نازل فرمود که: ای محمد (و گفتند: «چرا فرشته ای بر او نازل نشده است؟») و اگر فرشته ای فرود می آوردیم، قطعاً کار تمام شده بود؛ سپس مهلت نمی یافتند* و اگر او را فرشته ای قرار می دادیم، حتماً وی را [به صورت] امردی درمی آوردیم، و امر را همچنان بر آنان مشتبه می ساختیم).

آنگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله خطاب به او فرمودند: ای عبد الله، اما درباره این که گفتی من همچون شما غذا می خورم و گمان داشتی که به این دلیل جایز نیست فرستاده خدا باشم، پس جواب تو این است که این گونه کارها منوط به اراده خداوند متعال است، اوست که هر کار بخواهد می کند و به آنچه اراده کند حکم می راند و کارش در هر صورت پسندیده و مورد ستایش است و تو را و هیچ کس را نرسد که به او اعتراض کند و در کارش چون و چرا کند، آیا ندیده ای که خداوند متعال چگونه بعضی از مردم را فقیر و بعضی را غنی، بعضی را عزیز و بعضی را ذلیل، بعضی را سالم و بعضی را مریض و بعضی از مردم را شریف و بعضی دیگر را پست می کند و همه از کسانی هستند که غذا می خورند.

سپس فقرا را نرسد که بگویند چرا ما را فقیر و آنان را غنی کردی، و آنان که پست شدند را نرسد که بگویند خدایا چرا ما را پست و آنان را شریف

کردی، همچنین بیماران و ضعفا را نرسد که به خداوند بگویند چرا ما را مریض و ضعیف نموده، گروه دیگر را سالم و تندرست نمودی، و به همین منوال آنان که ذلیل و خوار شدند را نرسد که بگویند خدایا چرا ما را ذلیل نموده و دسته دیگر را عزیز نمودی، همچنین زشت چهرگان را نرسد که به خداوند بگویند چرا صورت ما را زشت آفریدی و آن دیگران را زیبا، بلکه اگر آنان چنین چیزی به خداوند متعال بگویند، او را رد کرده و در احکام او منازعه و جدال نموده و به او کافر شده اند و هر آینه جواب خداوند به آنان این خواهد بود که: من پادشاهی هستم پست کننده و بالا- برنده، بی نیاز کننده و فقیر کننده، عزیز کننده و ذلیل کننده، تندرستی بخش و بیمار کننده، و شما بندگان بیش نیستید که از شما جز تسلیم در مقابل من و انقیاد در مقابل حکومت من کار دیگری ساخته نیست. پس اگر به آنچه را که من بر شما حکم کرده ام تسلیم شوید بندگان من خواهید بود، و اگر تسلیم نشده راه ابا در پیش گیرید به من کافر شده و مستحق عقوبت من گردیده و به این ترتیب از هلاک شدگان خواهید بود.

سپس خداوند متعال بر آن حضرت وحی فرستاد که: ای محمد (بگو):

«من هم مثل شما بشری هستم (یعنی، غذا می خورم و) (به من وحی می شود که خدای شما خدایی یگانه است) یعنی به آن ها بگو که من در بشریت مانند شما هستم، اما خداوند متعال مرا به نبوت برگزیده و شما را برنگزیده است، هم چنان که بعضی از انبای بشر را به بی نیازی و تندرستی و زیبایی برمی گزیند و بعضی دیگر را بر نمی گزیند. پس این مطلب، که او مرا به نبوت برگزیده و شما را برنگزیده است را نیز انکار نکنید.

سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به او فرمودند: و اما این که گفته ای فرستادگانی را

پادشاه روم و پادشاه فارس می فرستند از نظر مال و وجهه اجتماعی دارای عظمت بوده، صاحبان قصرها، خانه ها، خیمه ها و بندگان و خادمان هستند و پروردگار عالمیان از پادشاه ایران و روم بالاتر است و این ها همه بندگان او هستند، آری. اما تدبیر حکم به دست خداوند است و خداوند براساس ظن و گمان و حسابگری تو کار نکرده و فرستاده خود را براساس پیشنهاد تو نمی فرستد، بلکه خداوند آنچه بخواهد می کند و به آنچه اراده کند حکم می کند و در هر صورت حکم و فرمان خداوند متعال پسندیده و مورد ستایش است.

ای عبد الله، خداوند متعال پیامبرش را برای این فرستاده تا دین را به مردم آموخته و آن ها را به سوی پروردگارشان دعوت کند و خود را شب و روز در این راه، به زحمت بیندازد. پس اگر فرستاده خدا صاحب قصرهایی باشد که در آن قصرها از دیده مردم مخفی بوده، دارای بندگان و خادمانی باشد که او را از چشم مردم بپوشانند، آیا رسالت خداوند ضایع نشده و کارها به کندی نمی گراید؟، آیا پادشاهان را ندیده ای که چون از مردم رو بپوشانند چگونه فساد و زشتی ها از راه هایی که آن ها نمی دانند و به فکرشان هم نمی رسد جامعه آنان را در بر می گیرد؟.

ای عبد الله، خداوند متعال مرا به این جهت بدون مال مبعوث به رسالت کرد تا قدرت و قوت خود را به شما بنمایاند که این اوست که یار و یاور فرستاده خویش است و شما نمی توانید فرستاده او را بکشید یا از تبلیغ رسالت او جلوگیری نمایید. پس این دلیل بر قدرت خداوند و ناتوانی شماست و به زودی خداوند متعال مرا بر شما پیروز می گرداند و دست مرا در کشتن و اسیر کردن شما باز خواهد گذاشت، خداوند متعال به زودی شهرهای شما را به دست من خواهد گشود و مؤمنان را به جای شما هم آیینان شما بر آن شهرها

سپس رسول اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: و اما این که گفته ای اگر تو پیامبر هستی باید که فرشته ای همراه تو بیاید و تو را تصدیق کند و ما او را ببینیم، بلکه اگر خداوند متعال می خواست که فرستاده ای به سمت ما بفرستد می بایست این فرستاده از جنس فرشته باشد نه بشری مانند ما، پاسخش این است که حواسّ شما از مشاهده فرشته عاجز است، زیرا او عین و جسمانی نیست و از جنس هواست حتی اگر خداوند متعال نور چشم شما را زیاد کند تا آن ملک را ببینید می گفتید: این ملک نیست بلکه بشر است، چرا که آن ملک هم به صورت بشری که شما با قیافه و صورت او انس گرفته اید ظاهر می شد تا کلام او را بفهمید و خطاب و مرادش را دریابید.

در غیر این صورت چگونه می توانستید راستی گفتار آن فرشته را اثبات نمایید، اما خداوند متعال پیامبر خود را به صورت بشر مبعوث کرده و به دست او معجزاتی ظاهر نموده که طبایع بشر قدرت انجام آن را ندارد شما هم اگر به نهانگاه دل خود مراجعه کنید می یابید که از انجام آنچه را که این پیامبر انجام می دهد عاجزید و این خود معجزه و شهادتی از خدا بر صدق گفتار این رسول است. اما اگر فرشته ای برای شما ظاهر می شد و به دست او کاری انجام می شد که همه بشر از انجام آن عاجز بودند دلالتی بر راستی گفتار او نداشت، چرا که شما نمی دانستید آیا این عمل از سایر فرشتگان هم ساخته است یا از آنان ساخته نیست تا این که آن عمل برای آن فرشته معجزه محسوب شود.

آیا نمی بینید که پرندگان که پرواز می کنند عمل آن ها معجزه نیست، چرا که از نوع آن پرندگان همه مانند آن پرنده پرواز می کنند. اما اگر انسانی مانند پرنده پرواز کند این معجزه است. پس خداوند عزّ و جلّ بر شما آسان گرفته و

کار را آنچنان قرار داده که به واسطه آن، حجت بر شما تمام شود اما شما پیشنهاد کار سختی را می دهید که در آن هیچ دلیل و برهانی هم برای شما نیست.

سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: و اما این که گفته ای تو مردی سحر شده هستی، چگونه ممکن است چنین باشم در حالی که شما خود می دانید من از نظر درستی عقل و تمیز از شما برترم. آیا از روزی که در میان این شهر به دنیا آمدم تا اکنون که به سنّ چهل سالگی رسیده ام بی آبرویی، لغزش، دروغ، خیانت یا خطایی در گفتار یا رأیی سفیهانه سراغ دارد؟ آیا می پندارید این مرد در طول این مدت به حول و قوه خود از چنین مسائلی در امان مانده است یا به حول خداوند متعال؟

و این همان است که خداوند فرموده: (بین چگونه برای تو مثل ها زدند و گمراه شدند، در نتیجه نمی توانند راه به جایی برند) تا با دلایلی بیشتر از همین دعاوی باطل که بطلان آن ها بر تو ثابت شده، به گمراهی متهمت سازند.

سپس پیامبر اکرم فرمودند: و اما این که گفتی: «چرا این قرآن بر مرد بزرگی از این دو شهر چون ولید بن مغیره در مکه یا عروه [بن مسعود ثقفی] در طائف نازل نشده است؟» پاسخش این است که همانا خداوند متعال آنچنان که تو مال دنیا را بزرگ می شماری آن را بزرگ نمی شمارد و مال دنیا در نزد خداوند متعال دارای چنان جایگاهی نیست که در نزد تو دارد، بلکه اگر کل دنیا در نزد خداوند به اندازه بال پشه ای ارزش داشت هرگز کافران و مخالفانش را جرعه ای آب نمی داد. تقسیم خدا هم به دست تو نیست، بلکه این خداوند است که رحمت خود را در میان بندگان تقسیم می کند و آنچه را که بخواهد در میان بندگان خود به انجام می رساند.

و خداوند عزّ و جلّ هم کسی نیست که هراسی از کسی داشته باشد بدانگونه که تو به خاطر مال و جاه و جلال اشخاص از آن ها می ترسی و به همین خاطر مقام نبوّت را به آنان نسبت می دهی، و خداوند از کسانی نیست که در مال یا جاه و مقام کسی طمع داشته باشد چنان که تو در مال و جاه و جلال آنان طمع کرده ای و نبوّت را به این خاطر به آنان اختصاص می دهی، و خداوند متعال از کسانی نیست که کسی را به خاطر هوی و هوس دوست داشته باشد چنان که تو به خاطر محبت به آنان، کسانی را که مستحق پیش افتادن نیستند پیش انداخته ای در حالی که تنها و تنها خداوند متعال براساس عدالت رفتار می کند و جز براساس برتری در مراتب دینی و اطاعت و فرمانبرداری کسی را مقدم نداشته و جز به جهت سستی در مراتب دینی و فرمانبرداری کسی را از مقام و منزلتی محروم نمی دارد.

حال که خداوند چنین است، به مال و حال کسی توجه نمی کند، بلکه این مال و حال و جایگاه خود تفضّل خدا به آنان است و احدی از بندگان خدا را ادعایی نیست، پس هرگز نمی توان به خداوند متعال گفت: اکنون از نظر مال بر فلان بنده تفضّل کرده ای پس باید ناچار نبوّت را نیز به او تفضّل کنی، زیرا کسی را نرسد که خداوند متعال را برخلاف مرادش مجبور نماید و او را به این دلیل که قبلاً نعمت دیگری را تفضّلی کرده است ملزم به تفضّلی دیگر نماید.

ای عبد الله، آیا نمی بینی که خداوند متعال چگونه یکی را بی نیاز کرده اما صورتش را زشت می گرداند، و چگونه کسی را زیبا می کند اما در عوض، او را فقیر می سازد، چگونه کسی را شرافت می دهد اما از نظر مالی او را فقیر می کند و چگونه کسی را پولدار می نماید اما از نظر حیثیت اجتماعی او را پست قرار می دهد، اما در عین حال، آن غنی را نرسد که بگوید: «خداوندا چرا به دارایی

من زیبایی فلانی را اضافه نکرده ای؟» و یا زیبا را نرسد که بگوید: «چرا به زیبایی من مال فلانی را اضافه نکرده ای؟» و شریف را نرسد که به خداوند بگوید: «چرا به شرافت من مال فلانی را اضافه نکرده ای؟»، و یا پست را نرسد که به درگاه خداوند عرضه دارد: «خداوندا چرا به پستی من شرف فلانی را اضافه نکرده ای؟»، چرا که حکومت به دست خداوند است و خداست که آن گونه که بخواهد رحمت خود را تقسیم می نماید و به هر صورت که بخواهد عمل می کند و خداوند متعال در آنچه می کند حکیم است و در آنچه انجام می دهد مورد ستایش واقع می شود، و این کلام اوست که فرماید: (و گفتند:

چرا این قرآن بر مردی بزرگ از [آن] دو شهر فرود نیامده است؟) و فرموده است: (آیا آنانند که رحمت پروردگارت را تقسیم می کنند؟) ای محمد (ما [وسایل] معاش آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده ایم).

پس خداوند متعال بدین وسیله یکایک ما را به هم نیازمند کرده است.

یکی را به مال دیگری و آن دیگری را به کالا- یا خدمات این محتاج می کند، در نتیجه می بینی که بالاترین پادشاهان و بی نیازترین بی نیازان به گونه ای، نیازمند به فقیرترین فقرا می شوند؛ یا این کالایی دارد که آن ندارد و یا مثلاً کاری است که آن پادشاه از آن بی نیاز نیست اما تنها از دست این شخص برمی آید، یا بابی از ابواب دانش و حکمت است که پادشاه برای استفاده کردن آن به این فقیر محتاج است، در نتیجه، این فقیر محتاج مال آن پادشاه بی نیاز و آن پادشاه بی نیاز محتاج دانش و معرفت این فقیر است.

سپس پادشاه را نسزد که بگوید: «چرا علم این فقیر با مال من جمع نشده است؟» و فقیر را نسزد که بگوید: «چرا به رأی و علم من و آنچه از حکمت به آن آشنایی دارم، اموال این پادشاه بی نیاز ضمیمه نگردیده است؟»، سپس

خداوند متعال می فرماید: (و برخی از آنان را از نظر درجات، بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده ایم تا بعضی از آن ها بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند) و سپس فرماید: ای محمد به آن ها بگو: (و رحمت پروردگار تو از آنچه آنان می اندوزند بهتر است)، یعنی از اموالی که اینان از مال دنیا جمع می کنند.

ثم قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «أَمَا قَوْلُكَ لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَتَّبِعُونَ...» سپس پیامبر اکرم فرمودند: و اما این که گفته ای (تا از زمین چشمه ای برای ما نجوشانی، هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد...) تا آخر کلامت، پاسخش این است که تو در این سخنان به فرستاده خدا محمد، چند پیشنهاد داده ای: از جمله آن ها پیشنهادی است که اگر وی آن را برای تو به اجرا درآورد دلیل و برهانی برای نبوت او نخواهد بود و رسول خدا بالاتر از آن است که از نادانی نادانان سوء استفاده کرده و برای آن ها دلیلی بیاورد که حجیت ندارد و از میان پیشنهادها، پیشنهادی بود که اگر رسول خدا آن را برای تو به موقع اجرا درآورد هلاک خواهی شد (۱) در حالی که حجّت و برهان را بدین سبب می آورند که بندگان خدا به وسیله آن به ایمان به خدا ملزم گردند نه این که به وسیله آوردن آن حجّت و برهان هلاک شوند. پس تو هلاکت خود را پیشنهاد کرده ای و پروردگار عالمیان به بندگان خود از این، مهربانتر بوده و مصلحت آنان را از تو که پیشنهاد هلاک آن ها را داده ای، بهتر می داند.

و یکی از پیشنهادات تو طلب امر محالی بود که نه صحیح است و نه وقوعش جایز، و فرستاده پروردگار عالمیان تو را به حقیقت آن آگاه می کند و

ص: ۳۰۴

۱- (۱)). مراد پیشنهاد آمدن سنگ از آسمان بر سر او است.

بهانه های تو را قطع کرده راه مخالفت را بر تو می بندد و با ادله و براهین الهی تو را مجبور می کند که او را تصدیق کنی آن گونه که هیچ حيله و راه فراری نداشته باشی، و از جمله پیشنهادات تو چیزی بود که خود در خلال آن اعتراف کردی که اهل عناد و لجبازی بوده، متمرد هستی و حجّت و برهان خدا را قبول نکرده، به آن گوش نمی سپاری و کسی که چنین باشد تنها چاره او عذاب پروردگار که در دوزخ از آسمان خدا نازل می شود، یا شمشیر اولیای او نخواهد بود.

اما ای عبد الله در رابطه با این که گفتی: (تا] در این مکه که دارای سنگ ها و صخره ها و کوه هاست] از زمین چشمه ای برای ما نجوشانی، هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد) تا آن چشمه آن زمین را بروید و حفر نماید و در آن، چشمه ها و جوی هایی جاری کند که ما به آن نیازمند هستیم، تو این را خواستی اما از فهم اسرار الهی جاهل و نادانی، ای عبد الله، آیا می پنداری که اگر من این کار را انجام بدهم به این خاطر پیامبر خواهم بود؟ عبد الله پاسخ داد: نه.

پیامبر اکرم فرمودند: آیا تو در طائف باغ هایی نداری و آیا در آن باغ ها جاهایی نبوده که از نظر زمین سخت و صعب و مشکل بوده تو آن را درست کرده، زمینش را نرم کرده، جوی های آن را روفتی و در آن ها چشمه ها جاری نموده و آن باغ ها را به ثمر رسانده ای؟ عبد الله پاسخ داد: آری چنین است. آن حضرت فرمودند: آیا کسان دیگری نیز مانند تو دست به این کار زده اند؟ عبد الله پاسخ داد: چرا، آن حضرت فرمودند: آیا تو و آنان به خاطر این عمل، پیغمبر شدید؟ وی پاسخ داد: نه.

آن حضرت فرمودند: پس به همین دلیل چنین کاری حجّت و برهانی برای نبوت محمد نخواهد بود، این کلام تو مانند این است که بگویی ما به تو

ایمان نخواهیم آورد مگر این که برخیزی و همچون مردم بر روی زمین راه بروی یا به تو ایمان نمی آوریم مگر این که مانند مردم غذا بخوری.

و اما درباره این که گفتی: «[باید] برای تو باغی از درختان خرما و انگور باشد که از آن بخوری و به ما نیز بخورانی و آشکارا از میان آن ها جویبارها روان سازی»، آیا تو و یارانت باغ هایی از درختان خرما و انگور در طائف ندارید که از آن می خورید و به دیگران می خورانید و در میان آن باغ ها نهرها و چشمه ها جاری می کنید؟ آیا شما با این کارها پیامبر شده اید؟ وی پاسخ داد: نه.

پیامبر اکرم فرمودند: شما را چه می شود که به رسول خدا کارهایی پیشنهاد می کنید که اگر مطابق آن ها عمل کند دلیلی بر صدق مدّعی او نخواهد بود، بلکه اگر پیامبر، این کارها را انجام بدهد، دلیل بر کذب و دروغگویی او خواهد بود، چرا که او به برهانی استدلال کرده که در واقع دلیل و برهان نبوده، برای گول زدن مردمان نادان و کم خرد به کار می آید، البته فرستاده پروردگار عالمیان بسیار بالاتر و برتر از این است که دست به چنین کاری بزند.

سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: ای عبد الله، و اما این که گفته ای «یا چنانکه ادعا می کنی، آسمان را پاره پاره بر [سر] ما فرو اندازی» که خود گفته ای: «و اگر پاره سنگی را در حال سقوط از آسمان ببینند می گویند: ابری متراکم است»، پس اگر آسمان بر تو نازل شود هلاک خواهید شد و خواهید مرد و تو با این کلام می خواهی که فرستاده خدا تو را هلاک نماید و بکشد و رسول و فرستاده پروردگار عالمیان مهربانتر از این است. او تو را هلاک نمی کند بلکه حجّت و برهان خدا را بر تو اقامه می نماید و دلیل و برهان خداوند تنها در اختیار پیامبر او بوده و بر حسب پیشنهاد بندگان نخواهد بود، چرا که بندگان به آنچه صلاح آن ها در آن بوده و جایز است یا آنچه را که از آن فساد برمی خیزد و جایز نیست

آگاهی ندارند و گاه می شود که پیشنهادات آنان، با یکدیگر اختلاف پیدا کرده و تضاد می یابد تا آنجا که وقوع بعضی از آن پیشنهادات محال می باشد، و خداوند عزّ و جلّ طیب شماس است که تدبیر او بر آنچه از آن محال لازم بیاید جاری نمی گردد.

سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: ای عبد الله، آیا تاکنون پزشکی دیده ای که بر حسب پیشنهاد مریض به او دارو بدهد؟ پزشک دارو را بر حسب آنچه صلاح مریض در آن است به او می دهد، چه بیمار آن دوا را دوست داشته باشد یا دوست نداشته باشد. شما به مانند بیماران هستید و خداوند طیب شماس است.

پس اگر به دوائی که بر شما فرستاده است گردن نهید شما را شفا دهد و اگر تمرد جوید شما را بیمار می کند.

دیگر این که ای عبد الله، کجا دیده ای کسی که ادعای حقی بر دیگری دارد نزد حاکمی از حکام و قاضیانی که تاکنون آمده اند برود و قاضی حکم کند تا شاهد را بر حسب پیشنهاد مدعی علیه بیاورد. در این صورت هیچگاه حقی یا ادعایی برای کسی بر دیگری ثابت نمی شود و صحت ادعای هیچ کس در حق دیگری معلوم نمی گردد و در این صورت میان ظالم و مظلوم و صادق و کاذب فرقی نخواهد بود.

سپس پیامبر اکرم فرمودند: ای عبد الله، و اما این که گفته ای: «یا آن که خدا را با فرشتگانش مقابل ما حاضر آری تا ما آن ها را به چشم ببینیم و تو را تصدیق کنیم»، از محالات آشکار است، چرا که پروردگار ما عزّ و جلّ مانند مخلوقات نیست که بیاید و برود و حرکت داشته باشد یا با چیزی رودر رو شود تا این که بتوان او را به جایی آورد، پس شما با این پیشنهاد چیز محالی از من خواسته اید، این که شما خواسته اید صفت بت های ضعیف و ناقص شماس

که نه می بینند و نه می شنوند و نه می دانند و نه به شما یا هیچ کس دیگری ضرر یا نفعی می رسانند.

ای عبد الله، آیا تو دارای زمین های زراعی و باغ هایی در طائف و املاک و مستغلاتی در مکه نیستی، و آیا کسانی از جانب تو به امر نگهداری آن باغ ها و زراعت ها و مستغلات گمارده نشده اند؟

عبد الله پاسخ داد: چرا.

آن حضرت فرمودند: آیا تو خود شخصا به همه امور آن ها رسیدگی نموده و همه دستورات را خود به آن ها می دهی یا فرستادگانی بین تو و آنان وجود دارد؟

وی پاسخ داد: بلی، فرستادگانی هستند.

پیامبر اکرم فرمودند: آیا اگر کسانی که در باغ و بستان و املاک تو کار می کنند به فرستادگان تو بگویند: «ما شما را در ادعای نمایندگی عبد الله بن ابی امیه تصدیق نمی کنیم مگر این که خود عبد الله بن ابی امیه را بیاورید تا ما او را ببینیم و آنچه را که شما از قول او می گوئید شفاها از خود او بشنویم»، تو این عمل آنان را صحیح می دانی و به آنان جواز چنین کاری را می دهی؟

عبد الله پاسخ داد: نه.

آن حضرت فرمودند: در این صورت چه کاری بر فرستادگان تو واجب است؟ آیا بر آنان لازم نمی آید که برای کارگران باغ علامت صحیحی از جانب تو بیاورند که آن ها را به صدق گفتار فرستادگان رهنمون گشته و آنان را وادار به تصدیق نماید؟

عبد الله پاسخ داد: آری.

آن حضرت فرمودند: آیا اگر فرستاده تو هنگامی که این سخن را از آنان

بشود به سوی تو باز گردد و بگوید: «برخیز و با من بیا که آنان پیشنهاد کردند من تو را با خود به نزد آنان ببرم»، کار او به معنی مخالفت با تو نخواهد بود و تو به او نخواهی گفت تو تنها یک فرستاده هستی و حق نداری به من مشورت داده یا به من دستور بدهی؟

عبد الله پاسخ داد: آری.

پیامبر اکرم فرمودند: پس چگونه است که اکنون به فرستاده پروردگار عالمیان پیشنهادی می دهی که دادن آن را بر کارگران و باغبانان خود جایز نمی دانی که کارگران مثل این پیشنهاد را به فرستاده تو بدهند؟! او چگونه از فرستاده پروردگار عالمیان می خواهی که در نزد پروردگار خود نکوهیده گشته وی را امر و نهی نماید در حالی که تو چنین کاری را برای فرستاده خود به سوی اجاره نشینان و اداره کنندگان باغ های خود جایز نمی دانی؟!!

ای عبد الله، این دلیلی قاطع برای بطلان آنچه بود که ذکر کرده و پیشنهاد داده بودی.

گفته بودی: «باید برایت خانه ای از طلا باشد»، آیا خبردار نشده ای که پادشاه مصر خانه هایی از طلا دارد؟

عبد الله پاسخ داد: آری، خبردار شده ام.

پیامبر اکرم فرمودند: آیا او با داشتن چنین خانه هایی پیامبر شده است؟ عبد الله پاسخ داد: نه. پیامبر اکرم فرمودند: پس به همین جهت داشتن خانه هایی از طلا بر محمد صلی الله علیه و اله نیز اثبات نبوت نمی نماید و محمد نیز هیچگاه از نادانی تو برای اثبات حجّت ها و براهین خداوند متعال سوء استفاده نمی کند.

دیگر این که گفته بودی: «یا به آسمان بالا روی» و سپس گفته بودی: «و به

بالا- رفتن تو[هم] اطمینان نخواهیم داشت، تا بر ما کتابی نازل کنی که آن را بخوانیم» ای عبد الله، بالا رفتن به سمت آسمان سخت تر از پایین آمدن از آن است. پس هنگامی که خود اعتراف کرده ای که اگر به آسمان بروی ایمان نمی آوری پس حکم پایین آمدن از آسمان نیز معلوم است.

سپس گفته ای: «تا بر ما کتابی نازل کنی که آن را بخوانیم و نمی دانم که آیا پس از این کار، به تو ایمان می آورم یا نه»، پس تو ای عبد الله اقرار داری که با حجّت خدا بر خود عناد داشته، لجاجت می کنی، پس دارویی برای تو به جز تأدیب به دست اولیای خدا، از بشر یا ملائکه ربّانی وجود ندارد بدین ترتیب، حکمتی رسا از جانب پروردگار بر من نازل شده است که بطلان همه پیشنهادات تو را در بر دارد.

چرا که خداوند عزّ و جلّ فرموده است: ای محمد، (بگو: پاک است پروردگار من، آیا[من] جز بشری فرستاده هستم؟)، چه دور است از پروردگار من که کارها را مطابق با پیشنهادات روا یا ناروای نادانان و جاهلان به انجام برساند، و آیا من جز بشری فرستاده از جانب خدا می باشم، پس جز اقامه حجّت خدا که به من عطا کرده است چیز دیگری بر من لازم نیست و مرا نشاید که پروردگار خود را امر و نهی نموده و یا او را مشورت دهم و مانند فرستاده ای باشم که پادشاه روم به سمت گروهی از مخالفانش فرستاد اما فرستاده به سمت او برگشت و به او دستور می داد که به حسب پیشنهادات آن قوم پادشاه با آنان برخورد نماید.

در این هنگام ابو جهل به سخن آمده گفت: ای محمد، در اینجا یک نکته باقی مانده است. آیا تو گمان نداری که قوم موسی هنگامی که از وی خواستند تا خدا را آشکارا به آن ها بنماید به وسیله صاعقه سوختند؟ پیامبر اکرم پاسخ

دادند: آری. ابو جهل گفت: پس اگر تو پیامبر باشی ما هم باید آتش بگیریم و بسوزیم، چرا که ما چیزی سخت تر از آنچه قوم موسی از او خواسته بودند، خواسته ایم، چرا که آنان مطابق گمان تو گفتند: خدا را آشکارا به ما بنمایان و ما می گوئیم تا خدا و فرشتگان را در برابر [ما حاضر] نیاوری تا با چشم خود آنان را ببینیم ایمان نخواهیم آورد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: ای ابو جهل، آیا تو داستان ابراهیم خلیل را نشنیده ای که چون به ملکوت اعلی بالا رفت چه پیش آمد، این کلام پروردگار من است که فرماید: (و این گونه، ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نمایاندم تا از جمله یقین کنندگان باشد) (۱) هنگامی که خداوند او را تا آسمان بالا برد چشم او را چنان تیزبین کرد که توانست هر که در روی زمین یا در دل زمین پنهان شده است را ببیند. ناگاه، ابراهیم مرد و زنی را در حال عمل زشت مشاهده کرد، پس آن ها را نفرین کرد تا هلاک شوند و آن دو هلاک شدند. سپس دو تن دیگر را دید و آن ها را نیز نفرین کرده آن دو نیز هلاک شدند، سپس دو نفر دیگر را دید و آن ها را نیز با نفرین هلاک کرد، اما وقتی که برای بار چهارم دو نفر را در این کار دید و بر آن ها نفرین کرد، خداوند متعال بر او وحی کرد که: ای ابراهیم، از نفرین کردن بر بندگان و کنیزان من دست بردار که من آمرزنده مهربان و جبار بردبار هستم، گناهان بندگانم آسیبی به من نمی رساند، چنانکه عبادت و اطاعت آن ها سودی به من نمی رساند، و من به مانند تو آن ها را به خاطر فرو نشانیدن خشم، سیاست و مجازات نمی کنم.

پس از نفرین کردن بر بندگان و کنیزان من دست بردار که همانا تو بنده ای

ص: ۳۱۱

بیم دهنده ای و در ملک من شریک نیستی و بر من و بندگانم تسلط نداری.

روابط بندگان من با من از سه حالت خارج نیست، یا توبه می کنند و من توبه آن ها را می پذیرم، از گناهان آن ها می گذرم و عیب هایشان را می پوشانم، یا عذاب خود را به این جهت از آنان باز می دارم که می دانم از نسل آن ها فرزندان مؤمن به دنیا خواهد آمد که با پدران کافر خود فرق خواهند داشت پس با مادران کافر مدارا می کنم و عذاب خود را از آن ها برمی دارم تا آن مؤمن از این نسل به دنیا بیاید.

پس آن هنگامی که مؤمنان از کافران جدا و مجزا گشتند عذاب من بر آنان فرو خواهد بارید و بلائی من آنان را احاطه خواهد کرد و اگر از این دو دسته نباشند عذابی که من برای آن ها تدارک دیده ام بزرگتر از عذابی است که تو برای آن ها تدارک دیده ای، چرا که عذاب من بر حسب جلال و کبریای من می باشد.

ای ابراهیم، میان من و بندگانم را واگذار، من به آنان مهربانتر از تو هستم. میان من و بندگانم را واگذار که من جبار بردبار و دانای حکیم هستم. با دانش و علم خود امور آن ها را تدبیر می کنم و قضا و قدر خود را بر آنان نافذ می دارم (۱).

۲. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرموده اند:

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و اله در مکه بودند خداوند متعال به آن حضرت امر فرمود تا در هنگام نماز، رو به سوی بیت المقدس نمایند و تا آنجا که ممکن باشد کعبه را میان خود و بیت المقدس قرار دهند و اگر ممکن نشد فقط رو به بیت المقدس نماز بخوانند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله نیز در طول مدت سیزده سالی که در مکه بودند به همین دستور عمل می کردند، هنگامی که آن حضرت به مدینه

ص: ۳۱۲

۱- (۱). مسند الامام الحسن العسکری/ ۱۸۹-۲۰۰ به نقل از تفسیر منسوب به آن حضرت علیه السلام.

مهاجرت فرموده و به مدت هفده یا شانزده ماه به دستور خداوند متعال همچنان رو به بیت المقدس، و منحرف از کعبه نماز می خواندند، گروهی از گمراهان یهود گفتند: به خدا سوگند که محمد کیفیت نماز خواندن را نمی دانست تا این که به قبله ما رو کرد و در نماز خود به عبادت و هدایت روی آورد، این سخن بسیار بر رسول خدا صلی الله علیه و اله گران آمد، چرا که آن حضرت آزار بسیاری از این قوم دیده و قبله آنان را هم ناخوش داشته، کعبه را دوست می داشت، چنین بود که چون جبرئیل علیه السلام نازل شد، رسول خدا صلی الله علیه و اله به او فرمودند: ای جبرئیل، دوست می دارم که خداوند متعال مرا از نماز خواندن به سمت بیت المقدس به سمت کعبه بازگرداند، چرا که به خاطر طعنه هایی که از جانب یهود به من می رسد بسیار ناراحت شده و از متابعت قبله آنان دلگیرم.

جبرئیل علیه السلام گفت: من از پروردگارت خواهم خواست که تو را به آن سمت بازگرداند، چرا که خداوند متعال هرگز حاجتت را رد نکرده و امیدت را ناامید نمی سازد. جبرئیل چون این دعا را کرد به آسمان صعود کرده، در همان ساعت بازگشت و گفت: ای محمد بخوان: (ما] به هر سو] گردانیدن رویت در آسمان را نیک می بینیم. پس [باش تا] تو را به قبله ای که بدان خشنود شوی برگردانیم؛ پس روی خود را به سوی مسجد الحرام کن؛ و هر جا بودید، روی خود را به سوی آن بگردانید).

در این هنگام یهودیان گفتند: (چه چیز آنان را از قبله ای که بر آن بودند رویگردان کرد)؟ خداوند متعال به بهترین وجهی جواب آنان را داد و فرمود:

(بگو: مشرق و مغرب از آن خداست) و اوست که مالک شرق و غرب است و دستوری که در رابطه با تغییر جهت صادر می کند مانند تغییر جهت شماس از جانبی به جانب دیگر، (هر که را خواهد به راه راست هدایت می کند) و او

به مصلحت آنان آگاهتر است و اطاعت کردن آنان از امر خداوند به سوی بهشت جاودان رهنمونشان می سازد.

۳. امام عسکری علیه السلام فرموده اند: گروهی از یهود به نزد رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ آمدند و به آن حضرت عرضه داشتند: ای محمد، این قبله بیت المقدس است که چهارده سال به سمت آن نماز خواندی و اکنون آن را ترک کردی، اگر آن کار که می کردی بر حق و صواب بوده است اکنون که آن را ترک کردی به راه باطل رفته ای، چرا که هرچه مخالف حق باشد باطل است و یا آن کار که در آن چهارده سال می کردی باطل بوده است، پس تو در طول این مدت مبتلای به باطل بوده ای، حال ما چه اطمینانی داریم که تو در حالتی باطل و بر اعتقاد باطل نباشی؟

پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمودند: بلکه هم آن حالت و هم این حالت هر دو حق هستند و هیچ کدام باطل نبوده اند. خداوند متعال فرماید: (بگو: مشرق و مغرب از آن خداست) پس اگر خداوند متعال صلاح بداند که بندگانش رو به مشرق کنند به شما امر می کند که رو به مشرق کنید و اگر مصلحت شما را در رو کردن به مغرب دانست شما را به آن امر می کند، و اگر مصلحت شما را در غیر این دو جهت دید نیز شما را به همان فرمان خواهد داد پس هیچگاه تدبیر خدا در امر بندگان و رعایت مصلحت شما توسط ذات مقدس خداوند را انکار ننمایید.

سپس پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمودند: شما نیز عمل [صید ماهی را] در روز شنبه ترک نموده در دیگر روزهای هفته به آن پرداختید، سپس عمل آن روزها را ترک نموده در روز شنبه به آن عمل پرداختید. آیا شما حق را به خاطر باطل ترک نمودید یا باطل را به خاطر حق ترک نمودید یا باطل را به خاطر باطل ترک نمودید یا باطل را به خاطر باطل ترک نمودید؟

ترک نمودید و یا حق به خاطر حق ترک کردید؟ هرچه می خواهید بگویید.

این جواب محمّد است به شما، آنان گفتند: آری، ترک عمل در روز شنبه حق بوده و عمل بعد از آن نیز حق بوده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: همچنین قبله بیت المقدس در وقت خود حق بوده و سپس قبله کعبه نیز در زمان خویش حق است.

آنان گفتند: ای محمّد، آیا برای خداوندگار تو در فرمانی که به گمان تو برایت صادر کرد تا تو نماز را به بیت المقدس می خواندی به سمت کعبه بخوانی، بداء و پشیمانی حاصل شده است؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: برای او بداء تغییر رأی حاصل نشده است. چرا که او دانای به عاقبت کارها و قادر به همه مصالح است؛ هیچگاه خطایی نمی کند تا بخواد آن را جبران کند و هیچگاه رأی خلافی از او صادر نمی شود که با رأی سابقش فرق داشته باشد، که خداوند متعال برتر و فراتر از این است.

بر سر راه او نیز مانعی ایجاد نمی شود که او را از آنچه می خواهد باز دارد.

پشیمانی و تغییر رأی در کسانی ایجاد می شود که دارای چنین صفاتی باشند و خداوند عزّ و جلّ بسی والاتر از آن است که دارای چنین صفاتی باشد.

سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله به آن ها فرمودند: ای یهودیان، بگویید هنگامی که خداوند کسی را بیمار می کند و سپس او را سلامتی می بخشد یا کسی را سلامتی بخشیده سپس او را بیمار می کند آیا در این مسأله، برای خداوند بداء حاصل شده است؟ آیا خداوند نیست که می میراند و زنده می گرداند؟ آیا در میراندن و زنده گردانیدن افراد برای او بدائی حاصل می شود؟ آنان پاسخ دادند:

نه. آن حضرت فرمودند: پس چنین است که خداوند متعال به پیامبر خود محمّد دستور داد تا به سمت کعبه نماز بخواند پس از آن که او را دستور داده بود

تا به بیت المقدس نماز بخواند و بدائی در این مسأله حاصل نشده است.

سپس آن حضرت فرمودند: آیا خداوند متعال زمستان را در پشت تابستان و تابستان را در پشت زمستان نمی آورد؟ آیا در هر کدام از این فصول که می آورد از فصل دیگر برایش بداء حاصل شده است؟ آنان عرض کردند: نه.

پیامبر اکرم فرمودند: همچنین درباره امر قبله نیز بدائی برای خداوند متعال حاصل نشده است. آن حضرت ادامه دادند: آیا در زمستان بر شما لازم نمی آید که خود را با لباس های ضخیم از سرما باز دارید و در تابستان بر شما لازم نمی آید که خود را از حرارت آفتاب حفظ نمایید؟ آیا در تابستان که خداوند به شما امری به خلاف آنچه در زمستان امرتان کرده بود امر می کند بدائی برای خدا در این امر حاصل می شود؟ آنان پاسخ دادند: نه.

پس پیامبر خدا فرمودند: همچنین است حال شما. خداوند متعال شما را در یک زمان برای مصلحتی که خود بهتر می دانست به چیزی متعبد کرد و در وقت دیگری که صلاح و مصلحت دیگری در کار بود شما را به کار دیگری متعبد ساخت. پس اگر در هر دو حالت خداوند را اطاعت کنید مستحق ثواب خداوند متعال می گردید. در اینجا بود که خداوند متعال این آیه را نازل فرمود که: (شرق و غرب از آن خداوند است پس به هر سو که روی بگردانید همانجا [رو به] روی خداست و خدا گشایشگر دانا است) یعنی اگر شما به امر خداوند متعال رو آورید و متوجه آن شوید همان جلوه ای از خداست که شما از آن راه، قصد رسیدن به خدا و ثواب او را دارید.

سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله ادامه دادند: ای بندگان خدا، شما همچون بیمارانیید و پروردگار عالمیان مانند طیب می باشد. پس صلاح و مصلحت بیماران در آن است که طیب می داند و تدبیر می کند نه در آنچه مورد اشتهای مریض و

پیشنهاد او می باشد. آی مردم، تسلیم امر خدا باشید که در این صورت از سعادت‌مندان خواهید بود.

به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام عرض شد: ای فرزند رسول خدا، چرا خداوند به قبله اول امر نموده بود؟ آن حضرت در پاسخ فرمودند:

هنگامی که خداوند متعال فرمود (و قبله ای را که [چندی] بر آن بودی) که آن بیت المقدس بود (مقرر نکردیم جز برای آن که کسی را که از پیامبر پیروی می کند، از آن کس که از عقیده خود برمی گردد باز شناسیم) یعنی پس از آن که دانستیم چنین حادثه ای روی خواهد داد [خواستیم] آن را در خارج نیز ببینیم چرا که میل قلبی مردم مکه، قبله بودن کعبه بود. و خداوند می خواست ببیند در میان پیروان حضرت محمد صلی الله علیه و اله چه کسی با این قبله بیت المقدس مخالفت می کند. چرا که مردم مکه از قبله شدن بیت المقدس کراهت داشتند و حضرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله نیز مردم را [بر خلاف هوای نفسشان] به آن امر می فرمود. اما هنگامی که آن حضرت به مدینه هجرت کردند، دل اهل مدینه به سوی بیت المقدس گرایش داشت. بدین گونه بود که خداوند متعال دستور داد تا از آن بازگشته و به سمت کعبه متوجه شوند تا مشخص شود چه کسانی از اهل مدینه در آنچه بدان اکراه دارند با حضرت پیامبر اکرم موافقت کرده و آن حضرت را تصدیق می نمایند.

سپس فرمود: (هر چند [این کار] جز بر کسانی که خدا هدایت [شان] کرده، سخت گران بود) یعنی در مکه، قبله قرار دادن بیت المقدس بسیار کار سختی بود مگر برای کسانی که خداوند آن ها را هدایت کرده و دانسته بودند که خداوند متعال بندگان را به خلاف آنچه میل و هوای نفس آن ها هست دستور می دهد تا آن ها را از نظر فرمانبرداری در مخالفت با هوای نفس امتحان نماید.

۴. حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمودند: جابر بن عبد الله انصاری گفت: عبد الله بن صوریا که غلام مردی یهودی و یک چشم بود و یهودیان گمان داشتند که وی داناترین یهودیان به کتاب خدا و دانش های پیامبران خداست درباره مسائل بسیاری که قصد به زحمت انداختن پیامبر اکرم را از طرح آن مسائل داشت سؤال کرد و پیامبر اکرم جواب همه آن سؤال ها را به گونه ای دادند که وی نتوانست راهی برای انکار هیچ یک از آن جواب ها بیابد.

پس به پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله عرض کرد: ای محمد، این خبرها را چه کسی از جانب خدا برای تو می آورد؟

آن حضرت پاسخ دادند: جبرئیل.

وی گفت: اگر کس دیگری این اخبار را برای تو می آورد من به تو ایمان می آوردم، اما جبرئیل در میان فرشتگان دشمن ماست. پس اگر به جای جبرئیل، میکائیل برای تو این اخبار را می آورد به تو ایمان می آوردم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: چرا جبرئیل را دشمن خود قرار داده اید؟

وی پاسخ داد: به خاطر این که او بلا و شدت را بر بنی اسرائیل نازل کرده و دانیال را از کشتن بخت النصر بازداشت تا آنجا که کار بخت النصر بالا گرفت و بنی اسرائیل را هلاک نمود و هر سختی و شدت ی که به بنی اسرائیل رسیده است جز جبرئیل آورنده آن نبوده اما میکائیل همواره رحمت را بر ما نازل کرده است.

پیامبر اکرم فرمودند: وای بر تو، آیا امر خدا را ندانسته ای، گناه جبرئیل جز این که اطاعت خدا را در آنچه بر شما ارائه کرده نموده است چیست؟ آیا ملک الموت را هم دشمن خود می دانید که خداوند او را به گرفتن جان همه خلائق مأمور کرده است؟ آیا فرزندان باید پدران و مادرانی را که برای

علی علیه السّلام را جبرئیل علیه السّلام از جانب خدا به من رسانیده و در بعضی از این روایات می فرمود: جبرئیل در سمت راست و میکائیل در سمت چپ حضرت علی قرار دارند و جبرئیل بر میکائیل فخر می فروشد که در سمت راست علی علیه السّلام واقع شده است و راست از چپ بالا-تر است، چنان که ندیمان پادشاهان بزرگ دنیا که در سمت راست پادشاه می نشینند از ندیمانی که در سمت چپ می نشینند بالاترند و جبرئیل و میکائیل بر اسرافیل که در پشت سر حضرت علی علیه السّلام به خدمت ایستاده بود و ملک الموت که در مقابل آن حضرت به خدمت ایستاده است فخر می فروشند که چپ و راست از پشت سر با افتخارتر است چونان کسانی که از حاشیه نشینان دربار پادشاه هستند و بر کسانی که این افتخار را ندارند مباحثات می کنند.

و حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و اله در بعضی از احادیث خود می فرمودند: اگرچه فرشتگان در میان خود تقسیماتی دارند، گرامیترین آنان در نزد خدا آنانند که علی ابن ابی طالب علیه السّلام را بیشتر دوست بدارند؛ و خداوند علی علیه السّلام را بعد از محمد مصطفی صلی الله علیه و اله اشرف از جمیع خلائق فرموده است. و گاه می فرمود:

ملائکة آسمانها و ملائکة حجب بسیار مشتاق دیدار علی ابن ابی طالب هستند بسان مادر دلسوزی که مشتاق دیدن فرزند نیکوکار و مهربان خود می باشد خصوصا که بعد از ده پسر که از دست داده و دفن کرده باشد، تنها این یک پسر برای آن مادر باقی مانده باشد. ناصبیان [با شنیدن این سخنان] همواره می گفتند محمد تا کی می خواهد این کلمات را از قول جبرئیل و میکائیل و ملائکه نقل کند که همه آن ها بزرگداشت علی و تعظیم شأن او می باشند؟ و خداوند متعال تا کی درباره علی چنین خصوصیتی را بیان می نماید که هیچ یک از خلائق، آن ها را ندارند؟ ما از چنین خدا و چنین ملائکه و از چنین

جبرئیل و میکائیل که بعد از محمد، علی را برترین خلائق میدانند بیزاریم و از همه پیامبرانی که بعد از محمد علی را بر سایر خلائق برتر می دانند نیز بیزاری می جوئیم.

و اما درباره آن چه یهود گفتند باید گفت که یهودیان دشمنان خدا هستند، چرا که چون پیغمبر اکرم صلی الله علیه و اله به مدینه آمد عبد الله بن صوری را [برای بحث و مناقشه] به نزد آن حضرت فرستادند، وی به آن حضرت عرضه داشت:

ای محمد، توضیح بده که خوابیدن تو به چه کیفیتی است؟ چرا که ما از نحوه خوابیدن پیامبری که در آخر الزمان می آید آگاهی داریم؟

آن حضرت فرمودند چشمان من می خوابد اما قلب من بیدار است.

عبد الله بن صوری گفت ای محمد راست گفتی.

سپس گفت: ای محمد مرا خبر بده که آیا فرزند از مرد است یا زن؟

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و اله: استخوان و عصب و رگ ها از مرد است و گوشت و خون و مو از زن. ابن صوری گفت: ای محمد راست گفتی.

سپس گفت: ای محمد چگونه است که دسته ای از فرزندان شبیه عموهای خود می شوند و هیچ شباهتی به دایی های خود ندارند و بعضی از فرزندان شبیه دایی های خود می شوند و هیچ شباهتی به عموهای خود ندارند؟

پیغمبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند هر کدام از آن ها که آب او بالا-تر از آب دیگری قرار گیرد شباهت به او تعلق می گیرد. ابن صوری گفت: ای محمد راست گفتی پس مرا خبر بده از کسی که دارای فرزند نمی شود و کسی که دارای فرزند می شود؟ آن حضرت در پاسخ فرمودند اگر نطفه به سرخی گراید فرزند از او بوجود نمی آید اما اگر صاف و شفاف بود از آن فرزند به وجود می آید.

ابن صوری گفت مرا از پروردگار خود خبر بده که چگونه است؟ در این

هنگام سوره توحید: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ نازل شد.

ابن صوريا گفت: راست گفתי، اکنون یک مسئله دیگر باقی مانده است که اگر آن را نیز بیان کنی به تو ایمان آورده و تابع تو می شوم. کدام یک از ملائکه و فرشتگان است که آن چه از جانب خدا بیان می داری بر تو نازل می کند؟

پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمودند: جبرئیل.

ابن صوريا گفت: این فرشته از میان فرشتگان دشمن ماست که سختی و جنگ را بر ما بنی اسرائیل نازل می کند و رسول ما میکائیل است که سرور و آسایش را بر ما نازل می نماید پس اگر میکائیل فرشته ای بود که به نزد تو می آمد ما به تو ایمان می آوردیم چرا که میکائیل مستحکم کننده پادشاهی ماست و جبرئیل ویران کننده پادشاهی ما و بدین خاطر او دشمن ماست.

سلمان، فارسی رضی الله عنه به ابن صوريا گفت: دشمنی شما با جبرئیل از کجا آغاز شد؟

ابن صوريا گفت آری ای سلمان، او در دفعات مختلف با ما دشمنی کرده است و شدیدترین آن موارد هنگامی بود که خداوند متعال بر پیغمبران خود وحی نمود که بیت المقدس به دست مردی بنام بخت النصر و در زمان او ویران می شود و ما از زمانی که بیت المقدس در آن خراب می شود آگاهی داشتیم و خداوند متعال نیز کارها را مرحله به مرحله به انجام می رساند و کارها به دست خداوند متعال است که اگر بخواهد بعضی از آن ها را محو نموده و بعضی دیگر را اثبات می نماید.

به همین دلیل، هنگامی که این خبر به ما رسید که حاکی از ویران شدن بیت المقدس بود خاندان های ما مردی از افراد فاضل و قدرتمند که از پیامبران بنی اسرائیل محسوب می شد و به او دانیال می گفتند فرستادند تا بخت النصر را

بیابد و او را بکشد. دانیال پول بسیاری با خود برداشت تا آن که در این راه به مصرف برساند. دانیال بخت النصر را که پسر بچه ای ضعیف و مسکین بوده، هیچ قوت و توانایی نداشت در بابل یافت، فرستاده ما او را گرفت تا بکشد، اما جبرئیل از او دفاع کرد و به فرستاده ما گفت: اگر پروردگارتان به هلاکت شما و ویرانی بیت المقدس فرمان داده است هرگز تو را بر این پسر مسلط نخواهد کرد و اگر این چنین نمی باشد برای چه او را می کشی؟ فرستاده ما حرف جبرئیل را تصدیق کرد و کودک را ترک نموده به سوی ما بازگشت و این خبر را به ما داد. بخت النصر نیز بزرگ شده، به پادشاهی رسید و به جنگ ما آمد و بیت المقدس را خراب کرد و ما به همین سبب جبرئیل را دشمن خود می دانیم، میکائیل هم دشمن جبرئیل است.

سلمان گفت: ای ابن صوریا آیا با همین عقل به بیراه رفته، گمراه شده اید؟ چرا نیاکان شما در حالی که خداوند متعال در کتاب های آسمانی و بر زبان رسولان خود خبر داده بود که او بخت النصر به حکومت می رسد و بیت المقدس را خراب می کند کسی را فرستاده اند تا بخت النصر را بکشد؟ آیا آنان می خواستند انبیای خدا را در این خبری که از خداوند متعال رسیده تکذیب کرده آن ها را در اخبارشان متهم [به دروغگویی] نمایند؟ یا صدق گفتار و خبر دادن آن ها از کلام خداوند متعال را می دانستند و در عین حال می خواستند خداوند متعال را شکست بدهند؟ آیا کسانی که آن شخص را برای کشتن او [بخت النصر] فرستادند به خدا کافر نشدند؟ چگونه می توان به دشمنی جبرئیل معتقد شد در حالی که وی دانیال را از مبارزه با خداوند عز و جل باز داشته و از تکذیب خبر خداوند متعال نهی نموده است؟

ابن صوریا گفت: خداوند متعال این خبر را از زبان پیامبرانش بیان فرموده

بود، اما خداوند هر چه را بخواهد محو می کند و هر چه را بخواهد اثبات می نماید.

سلمان گفت: پس در این صورت نباید به هیچ یک از چیزهایی که در تورات آمده مانند اخبار کسانی که گذشته اند و می آیند اعتماد کنید چرا که خداوند متعال آن چه را که بخواهد محو می کند و آن چه را که بخواهد اثبات می کند و در این صورت شاید خداوند موسی و هارون را از نبوت عزل نموده و دعوی آن ها را برای پیامبری باطل کرده باشد، چرا که خداوند متعال آن چه را که بخواهد محو می کند و آن چه را که بخواهد اثبات می کند و شاید همه خبرهایی که موسی و هارون به شما از جانب خدا داده اند که اتفاق خواهد افتاد اتفاق نیفتد و آن چه را که به شما خبر داده اند اتفاق نمی افتد شاید اتفاق بیفتد.

همچنین آن چه خداوند متعال بر آن وعده ثواب داده شاید آن را محو کند و آن چه را که بر آن تهدید به عقاب کرده شاید آن را نیز محو نماید، چرا که خداوند متعال هر چه را بخواهد محو می نماید و هر چه را بخواهد اثبات می کند. شما معنی این جمله که می فرماید (خدا آنچه را بخواهد محو یا اثبات می کند) را نفهمیده اید. به همین جهت است که شما به خداوند متعال کافر شده اید، و خبرهای غیبی خداوند متعال را تکذیب می کنید و از دین خدا بیرون می روید.

سپس سلمان گفت: من شهادت می دهم که هر کس دشمن جبرئیل باشد دشمن میکائیل است و هر دوی این فرشتگان دشمن کسانی هستند که با [هر کدام] از آنان دشمنی ورزد و دوست کسانی هستند که با آنان دوستی کند پس در این هنگام خداوند متعال در موافقت با قول سلمان این آیه شریف را نازل کرد که: (بگو: «کسی که [به جهت یاری کردن جبرئیل به اولیای خدا در

برابر دشمنان خدا و نازل کردن فضایل و مناقب علی ولی خدا از جانب پروردگار [دشمن جبرئیل است] در واقع دشمن خداست [چراکه او جبرئیل، به فرمان خدا، قرآن را بر قلبت نازل کرده است، در حالی که مؤید [کتاب های آسمانی] پیش از آن، و هدایت و بشارتی [به نبوت محمد و ولایت علی و پیشوایان] دوازده گانه [بعد از او] برای مؤمنان است] که اگر با ولایت محمد و علی و اهل بیت پاکشان از دار دنیا بروند به حق از اولیای خدا خواهند بود.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و اله فرمودند: ای سلمان، خداوند متعال کلام تو را تصدیق نمود و مطابق با رأی تو آیه ای نازل فرمود و جبرئیل از جانب خداوند متعال گوید: ای محمد، سلمان و مقداد دو برادرند که در دوستی تو و دوستی برادر و وصی یکدل تو علی همچون دو برادر صاف و یکدل می باشند، و آن ها در میان اصحاب تو همچون جبرئیل و میکائیل در میان فرشتگان اند، دو دشمن بر هر کس که محمد و علی را دشمن بدارد، و دو دوست بر کسی که یکی از آن دو را دوست بدارد، و دو دشمن برای کسی که محمد و علی و اولیای آنان را دشمن بدارد.

و اگر اهل زمین و آسمان سلمان و مقداد را آنچنانکه ملائکه آسمان ها و حجب و عرش و کرسی آن ها را تنها به خاطر دوستی محمد و علی و موالات آن ها با اولیایشان و دشمنی آن دو با دشمنان آن ها دوست می دارند، دوست بدارد البته خداوند متعال احدی از آن ها را عذاب نخواهد کرد (۱).

ص: ۳۲۵

اشاره

از امام حسن عسکری علیه السلام روایت های فقهی که در ابواب مختلف فقه می باشد صادر شده که مطابق آنچه نویسنده مسند الامام الحسن العسکری علیه السلام آن ها را شمارش نموده است به حدود هفتاد و پنج روایت می رسد. حال به نمونه هایی انتخاب شده از این روایات توجه نمایید:

باب طهارت

۱. از محمد بن ربیع روایت شده است که گفت: به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نامه ای نوشتم و در آن از آن حضرت سؤال کردم: آیا خون ساس حکم خون کک را دارد و آیا کسی می تواند خون کک را با خون ساس قیاس نماید و در لباسی که آغشته به آن خون است نماز بخواند و کلا چنین قیاس هایی و عمل به آن جایز است؟

آن حضرت در پاسخ نوشتند:

نماز در آن لباس جایز است، اما تطهیر آن بهتر است (۱).

از حسن بن راشد روایت است که گفت: فقیه عسکری علیه السلام فرموده است:

در غسل و وضو مزمه و استنشاق واجب نیست (۲).

باب نماز

۱. از محمد بن عبد الجبار روایت است که گفت: به حضرت امام

ص: ۳۲۶

۱- (۱). کافی ۶۰/۳.

۲- (۲). استبصار ۱/۱۱۸، ب ۷۱/ح ۴.

عسکری علیه السّلام نامه ای نوشته و در آن سؤال کردم: آیا می توان با کلاهی که از جنس حریر خالص یا دیبا می باشد نماز خواند؟

آن حضرت در پاسخ مرقوم داشتند:

نماز در حریر خالص جایز نیست (۱).

۲. از اسماعیل بن سعد اشعری روایت است که گفت: از آن حضرت در رابطه با لباس ابریشمی سؤال کردم که آیا مرد می تواند در آن نماز بخواند؟ آن حضرت فرمودند: نه (۲).

۳. از محمّد بن عبد الجبّار روایت است که گفت: به حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام نامه ای نوشته و در آن سؤال کردم: آیا می شود با کلاهی که در آن از خز حیوانی که گوشتش خوردنی نیست یا با کمربندی که در آن حریر خالص یا خز خرگوش به کار رفته است نماز خواند؟

آن حضرت در پاسخ نوشتند: نماز در حریر خالص جایز نیست و خز اگر از حیوانی باشد که ذبح شرعی شده باشد خواندن نماز در آن جایز است ان شاء الله (۳).

۴. از سلیمان بن حفص مروزی روایت است که: حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام فرمودند:

و هو وقت صلاه اللیل، ثم تظلم قبل الفجر، ثم یطلع الفجر الصادق من قبل المشرق؛ هنگامی که نیمه شب فرا رسید، سفیدی مانند عصایی از آهن در وسط آسمان ظاهر می شود که همه دنیا از آن نورانی می گردد. این نور لحظه ای می آید و می رود و سپس تاریک می شود و هنگامی که ثلث آخری از شب باقی ماند از جانب مشرق سپیدی ای ظاهر می شود و لحظه ای دنیا را روشن می کند و می رود که آن موقع وقت نماز شب است، سپس هوا قبل از طلوع فجر

ص: ۳۲۷

۱- (۱). کافی ۳/۳۹۹ ح ۱۰، استبصار ۱/۳۸۵ ب ۱/۲۵۵.

۲- (۲). استبصار ۱/۳۸۵ ب ۲/۲۵۵ ح ۲.

۳- (۳). استبصار ۱/۳۸۳ ب ۲/۲۲۳ ح ۱۱.

تاریک می شود و آنگاه فجر صادق از جانب مشرق طلوع می کند»، آن حضرت فرمودند:

فذلک له؛ هر کس که می خواهد در نیمه شب نماز بگذارد و نماز خود را طولانی کند این زمان فرصت مناسبی برای او می باشد (۱).

۵. از عبد الله بن جعفر روایت است که گفت: به امام حسن عسکری علیه السلام نامه ای نوشتم و در آن آورده بودم: آیا برای مرد جایز است در حالی که به همراه او نافع آهو (مشک) وجود دارد نماز بگذارد؟ آن حضرت در پاسخ نوشتند: اگر از حیوانی باشد که ذبح شرعی شده، اشکالی ندارد (۲).

۶. علی بن محمد از محمد بن احمد بن مطهر روایت کند که نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشته و به آن حضرت در رابطه با نقل روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله اطلاع داد، با این مضمون که: پیامبر اکرم در شب های ماه رمضان و غیر آن سیزده رکعت نماز می خواندند که از جمله آن ها نماز وتر و دو رکعت فجر بود.

امام علیه السلام در پاسخ او مرقوم فرمودند: هر کس این روایت را نقل کرده است خداوند دهانش را بشکند. پیامبر اکرم در بیست شب از ماه رمضان در هر شب بیست رکعت نماز می خواندند. هشت رکعت بعد از مغرب، دوازده رکعت بعد از عشاء، و در شب نوزدهم و بیست و یکم و بیست و سوم غسل نموده و در دو شب اول سی رکعت نماز می خواندند.

دوازده رکعت بعد از مغرب و هجده رکعت بعد از عشاء و در شب بیست و سوم صد رکعت نماز می خواندند که در هر رکعت سوره فاتحه الکتاب و ده مرتبه قل هو الله خوانده و از آن پس تا آخر ماه رمضان در هر شب سی رکعت به همان ترتیب که گفتم نماز می گذاردند (۳).

ص: ۳۲۸

۱- (۱). تهذیب ۱۱۸/۲ ح ۴۴۵.

۲- (۲). تهذیب ۳۶۲/۲ ب ۱۷ ح ۳۲.

۳- (۳). کافی ۱۵۵/۴ ح ۶، استبصار ۴۶۳/۱ ب ۲۸۷ ح ۱۲.

۱. محمد بن یحیی از محمد نقل می کند که گفت: به امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشته در آن چنین پرسیدم: مردی مرده است و بر او قضای ده روز از ماه رمضان باقی است و دارای دو ولی (فرزندی که قضای نماز و روزه پدر برعهده او است) می باشد. آیا بر آن دو ولی جایز است که هر دو باهم قضای روزه او را بگیرند، یعنی پنج روز را یکی از دو ولی و پنج روز را دیگری؟

آن حضرت نوشتند: هر کدام از نظر سنّ از دیگری بزرگتر است هر ده روز را به خاطر ولاء روزه بگیرد ان شاء الله (۱).

۲. حمزه بن محمد به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشته سؤال کرد که خداوند متعال چرا روزه را بر مردم واجب کرده است؟

آن حضرت در جواب وی مرقوم داشتند: تا بی نیازان گرسنگی را احساس نموده، بر فقرا ترحم آوردند (۲).

۳. صدوق از ابو الحسن علی بن حسن بن فرج مؤذن روایت کند که گفت:

محمد بن حسن کرخی بر من روایت کرده است که: از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام شنیدم که در خانه خود به مردی می فرمود: ای ابو هارون، هر کس ده رمضان پشت سر هم روزه بگیرد وارد بهشت می شود (۳).

۴. محمد بن عیسی از علی بن بلال روایت کرده است که گفت: نامه ای به حضرت طیب عسکری علیه السلام نوشتم که در آن آمده بود: آیا می توان زکات فطره خانواده ده نفری یا کمتر یا بیشتر را به یک مرد محتاج شیعه داد؟

آن حضرت مرقوم داشتند: آری، این کار را انجام بده (۴).

ص: ۳۲۹

۱- ((۱)). کافی ۱۲۴/۴ ح ۵، استبصار ۱۰۸/۲ ب ۵۷/۴ ح ۴.

۲- ((۲)). کلینی این روایت را در کافی ۱۸۱/۴ ح ۶ با اندکی تفاوت نقل کرده است، من لا یحضره الفقیه ۳/۴۳، ب ۲۱/۳ ح ۳.

۳- ((۳)). خصال/۵۹، ابواب العشره.

۴- ((۴)). من لا یحضره الفقیه ۲/۱۱۷.

۱. کلینی از علی بن محمد از سهل بن زیاد از محمد بن عیسی از محمد بن ریان روایت کند که گفت: نامه ای به حضرت امام حسن عسکری با این مضمون نوشتم: خداوند مرا فدای شما کند. بر ما روایت شده است که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و اله جز خمس از مال دنیا چیزی نداشت، جواب از آن حضرت بدین گونه صادر شد که: دنیا و آنچه در آن است از آن رسول خدا صلی الله علیه و اله بود (۱).

۲. شیخ طوسی گوید: ریّان بن صلت روایت کند: به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشته، در آن آورده بودم مولای من، زمینی از اموال عمومی از طرف حکومت در اختیار (تیول) من قرار داده شده است. در غلّه آسیاب شده آن زمین و پولی که از فروش ماهی، پاپیروس و نی که در بیشه های همان زمین به دست می آید، چه حقوق مالی بر من واجب می شود؟ آن حضرت در پاسخ مرقوم داشتند: بر تو در همه این ها خمس واجب است ان شاء الله تعالی (۲).

باب حج

۱. علی بن محمد حاضینی به امام عسکری علیه السلام نوشت: پسر عموی من وصیت کرده است تا هر سال در ازای مبلغ پانزده دینار از جانب او حج به جای آورده شود. این مبلغ برای حج کفایت نمی کند. شما چه دستوری در این زمینه صادر می فرمایید؟

آن حضرت در پاسخ نوشتند: مبلغ دو حج را برای یک حج به مصرف برسانید، خداوند به این امر داناست (۳).

ص: ۳۳۰

۱- (۱). کافی ۴۰۹/۱، ص ۶.

۲- (۲). تهذیب ۱۳۹/۴، ح ۱۶.

۳- (۳). کافی ۲/۳۱۰، من لا یحضره الفقیه ۲/۲۷۲، ب ۱۶۶، ح ۳.

۱. کلینی از محمد بن یحیی از عبد الله بن جعفر روایت کند که گفت:

نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشتم که در آن آمده بود: زنی پسر مردی را شیر داده است. آیا بر آن مرد جایز است که با دختر این زن (دهنده شیر) ازدواج نماید، یا خیر؟ آن حضرت در پاسخ نوشتند: «نه، برای او جایز نیست» (۱).

۲. محمد بن حسن صفار نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشته درباره حکم زنی سؤال کرد که شوهر او مرده و وی در حال عدّه است. این زن محتاج بوده و کسی که مخارج زندگی او را تأمین کند ندارد. وی از راه کار کردن برای مردم امرار معاش می کند. آیا بر وی جایز است که در زمان عدّه از منزل خود خارج شده و کار کند و حتی شب ها به منزل نیاید؟

وی گوید: امام علیه السلام در پاسخ من نوشتند: «ان شاء الله اشکالی ندارد» (۲).

۱. [محمد بن حسن صفار] نامه ای به آن حضرت نوشته درباره مردی پرسید که به دو مرد گفته است: شاهد باشید که تمام خانه ای که در فلان مکان وجود دارد با حدود مشخص، به همراه تمام اثاثیه ای که در آن خانه موجود است و متعلق به او است، تماماً از آن فلان بن فلان است، همه اموال او نیز در میان خانه است و شهود نمی دانند که متاعی که در خانه است چیست. آیا شهود می توانند چنین شهادتی بدهند؟

ص: ۳۳۱

۱- (۱). کافی ۴۴۷/۵ ح ۱۸، من لا یحضره الفقیه ۳/۳۰۶، ب ۱۴۶ ح ۹.

۲- (۲). من لا یحضره الفقیه ۳/۳۲۸، ب ۱۵۹ ح ۱۲.

آن حضرت در پاسخ نوشتند: اگر معامله همه موارد را شامل شود شهادت شهود اشکالی ندارد ان شاء الله (۱).

۲. محمد بن حسن صفار رضی الله عنه نامه ای به امام عسکری علیه السلام نوشته درباره مردی پرسید که می خواهد در دادگاه علیه زنی شهادت بدهد که بر او محرم نیست. آیا می تواند از پشت پرده و بدون دیدن آن زن با شنیدن صدایش یا با شهادت دو نفر عادل که این زن فلان کس دختر فلانی است علیه او شهادت بدهد یا این که تا آن زن روی خود را به شاهد ننماید و بر او ثابت نشود که این همان زن مورد نظر است، شهادت او جایز نیست؟ آن حضرت در پاسخ نوشتند: زن نقاب به چهره بزند و خود را به شهود بنماید ان شاء الله (۲).

۳. محمد بن حسن صفار رضی الله عنه نامه ای به آن حضرت نوشته سؤال کرد: آیا اگر وصی میت شهادت بدهد که وی به کسی بدهکار است، شهادت او به همراه شهادت یک عادل دیگر پذیرفته می شود؟

آن حضرت مرقوم فرمودند: اگر یک عادل دیگر به همراه او شهادت بدهد مدعی باید قسم بخورد.

۴. و هم چنین به آن حضرت نوشت: آیا وصی می تواند برای وارث صغیر میت و یا وارث کبیر او شهادت بدهد که او حقی بر میت یا بر دیگری دارد با این تفاوت که برای صغیر، خود وارث آن حق را قبض می کند اما برای کبیر نمی تواند آن حق را قبض نماید؟

آن حضرت مرقوم فرمودند: آری؛ اما سزاوار است وصی شهادت به حق بدهد و شهادت خود را کتمان نکند»

ص: ۳۳۲

۱- (۱). من لا یحضره الفقیه ۱۵۳/۳ ب/۷۳ ح/۱۰، کافی ۴۰۲/۷ ذیل حدیث چهارم با اندکی تفاوت.

۲- (۲). من لا یحضره الفقیه ۴۰/۳ ب/۲۹ ح/۲، استبصار ۱۹/۳ ب/۱۳.

۵. همچنین به آن حضرت نوشت: آیا در رابطه با دین مّیت، شهادت وصی بر مّیت به همراه شاهد عادل دیگر پذیرفته است؟

آن حضرت نوشتند: «آری، پس از قسم» (۱).

باب وصیت

۱. محمّد بن حسن صفّار رضی الله عنه نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام نوشته درباره مردی سؤال کرد که وصیت کرده است تا ثلث مال او را به غلامان و کنیزانش ببخشند. آیا مرد و زن در این تقسیم سهم مساوی می برند یا مرد دو برابر زن از این وصیت سهم می برد؟

آن حضرت در پاسخ مرقوم فرمودند:

بر مّیت جایز است که به هر گونه که می خواهد وصیت کند ان شاء الله (۲).

۲. روایتی است که محمّد بن احمد بن یحیی از محمّد بن عبد الجبار روایت کند که گفت: نامه ای به حضرت امام عسکری علیه السّلام نوشتم و درباره زنی پرسیدم که مردی را وصی خود قرار داده و اقرار نموده که هشتاد هزار درهم [نقد]، و هر چه در خانه او از لوازم منزل مانند پشم و مو و فلزات از قبیل برنج و روی و مس و... موجود است و بالجمله همه مال خود را به او بدهکار است بر وصیت خود شاهد هم گرفت. سپس وصیت کرد که همین وصی از همین میراث، از جانب او دو بار حج به جا آورد و به کنیز او چهارصد درهم بدهد. آن زن از دنیا رفت و شوهر (وارث) نیز دارد و ما نمی دانیم چگونه این مسأله را

ص: ۳۳۳

۱- (۱). کافی ۳/۳۹۴/۷، من لا یحضره الفقیه ۳/۴۳/۳ ب ۱/۳۳.

۲- (۲). کافی ۷/۴۵/ح ۲، من لا یحضره الفقیه ۴/۱۵۵/ب ۱۰۳/ح ۳.

حل کنیم و امر بر ما مشتبه شده است. نویسنده نامه نیز نوشت که این زن هنگام وصیت با او مشورت کرده است که راهی پیدا کند تا بتواند این مال را برای این شخص طرف وصیت ثابت نماید و وی به آن زن گفته است: میراث گذاشتن تو برای این شخص درست نمی شود مگر این که برای وصی اقرار به دین نمایی و بر این دین شهودی بگیری و سپس او را دستور بدهی که وصیت های تو را به انجام برساند، آن زن هم به این صورت وصیت نوشته و برای وصی به این دین اقرار کرده است. (یعنی ظاهراً این زن برای محروم کردن شوهر خود از ارث به چنین بدهی صوری اقرار کرده است.)

آن حضرت به خط خود مرقوم فرمودند: اگر آن بدهکاری صحیح، شناخته شده و مورد قبول باشد، دین از اصل مال قبل از تقسیم خارج می شود ان شاء الله، و اگر این بدهکاری حقیقت نداشته [صوری] باشد، آن مقداری که به آن وصیت کرده است از ثلث او خارج می شود و به آن دو نفر پرداخت می گردد. کافی باشد یا کافی نباشد (۱).

۳. محمد بن حسن صفار رضی الله عنه به حضرت امام عسکری علیه السلام نوشت: مردی به دو نفر مرد وصیت نموده است. آیا یکی از آن دو می تواند نصف ماترک را گرفته و دیگری نصف دیگر آن را؟

آن حضرت مرقوم فرمودند: جایز نیست که آن دو تن با میت مخالفت کنند و باید بر حسب آنچه او دستور داده عمل کنند، ان شاء الله (۲).

ص: ۳۳۴

۱- (۱). استبصار ۱۱۳/۴، ب ۶۸/ح ۹.

۲- (۲). کافی ۴۶/۴؟؟؟/ح ۱ با تفاوت و در آن آمده است: مردی مرده و وصیت نموده است، من لا یحضره الفقیه ۱۵۱/۴/ب

۹۹/ح ۱، استبصار ۱۱۸/۴، ب ۷۳/ح ۱.

۱. محمد بن حسن صفار گوید: نامه ای به حضرت امام عسکری نوشتم و از کیفیت صحّت وقف از آن حضرت سؤال کردم و نوشتم: بر ما روایت شده است که اگر وقف مقید به زمان نباشد باطل بوده به ورثه بازمی گردد و اگر مقید به زمان باشد صحیح است و به آن عمل می شود، گروهی نیز می گویند که وقف موقت وقفی است که در آن ذکر شود که این مال را بر فلان کس و فرزندان او وقف نموده است و هنگامی که سلسله نسب آنان منقرض شود این مال برای فقرا و مساکین باشد تا آنجا که خداوند متعال زمین را و آنچه بر آن است به میراث بگیرد و گروهی دیگر گفته اند وقف موقت این گونه است که وقف کننده بگوید این مال برای فلان و نسل او است مادام که باقی باشند و در پایان، قضیه نیازمندان و فقرا را تا وقتی که خداوند زمین را و آنچه بر آن است به میراث بگیرد را ذکر نکند و وقف غیر موقت آن است که فقط بگوید این وقف است و نام کسی را ذکر نکند. حال از این چند صورت کدام یک صحیح و کدام یک باطل است؟

آن حضرت مرقوم فرمودند: همه وقف ها به حسب آنچه واقفان، آن ها را وقف می کنند صحیح است. ان شاء الله (۱).

فهنکی از حضرت امام عسکری علیه السلام سؤال نمود: چگونه است که زن

ص: ۳۳۵

۱- (۱). کلینی در کافی ۳۴/۳۷/۷، صدوق نیز در فقیه این روایت را ذکر نموده ۱۷۶/۴ ب/۱۲۸ ح ۱ به اختصار و در آن آمده است: «... آن حضرت علیه السلام مرقوم داشتند: الوقوف تکون بحسب ما یوقفها أهلها إن شاء الله، که در آن کلمه «تکون» نیز آمده است، استبصار ۱۰۰/۴ ب/۶۲.

ضعیف و ناتوان یک سهم از ارث می برد و مرد دو سهم؟

امام عسکری علیه السلام در پاسخ فرمودند: بر زن جهاد و خرج خانواده واجب نیست، و عاقله قتل غیر عمد هم واقع نمی شود و همه این ها فقط برعهده مردان است.

راوی گوید: من در دل گفتم: به من نیز گفته شده بود که ابن ابی العوجاء از حضرت امام صادق علیه السلام همین مسأله را پرسیده و آن حضرت نیز همین جواب را به او داده بودند، در این هنگام حضرت امام عسکری علیه السلام رو به من کرده فرمودند: آری، این مسأله همان مسأله ابن ابی العوجاء می باشد و جواب ما نیز واحد است.

چراکه مسأله واحد بوده است. هرآنچه بر اولین ما خاندان جریان دارد برای آخرین ما نیز جاری می شود و اولین و آخرین ما در دانش مساوی هستند. اما رسول خدا صلی الله علیه و اله و امیر المؤمنین علیه السلام برتری خود را دارند» (۱).

باب معیشت

۱. محمّد بن علی بن محبوب روایت کند: مردی به فقیه (حضرت امام حسن عسکری علیه السلام) نامه ای نوشته درباره مردی پرسید که بر نهریک روستا آسیابی داشته و مالکیت روستا از آن یک یا دو مرد می باشد، مالک روستا تصمیم گرفته است که آب را از طریق نهری دیگر به روستایی دیگر برود و با این کار این آسیاب تعطیل می شود. آیا او می تواند چنین کاری انجام بدهد یا نه؟

آن حضرت در پاسخ مرقوم فرمودند: باید که از خدا پرهیزد و در این زمینه رفتاری نیکو در پیش گیرد و به برادر مؤمن خود ضرر نرساند.

ص: ۳۳۶

۲. همچنین از آن حضرت دربارهٔ مردی سؤال شد که در روستایی قناتی دارد و مرد دیگری می خواهد در همان روستا و بالای قنات او قنات دیگری حفر نماید و فاصلهٔ بین دو قنات با توجه به سختی زمین به اندازه ای است که هیچ یک از دو قنات به دیگری آسیب نمی رساند.

آن حضرت در پاسخ مرقوم فرمودند: ملاک این است که هیچ یک از آن ها به دیگری ضرر نرساند، ان شاء الله (۱).

۳. محمد بن حسن صفار رضی الله عنه نامه ای به امام حسن عسکری علیه السلام نوشته در آن از مردی پرسید که بدون دستور حکومت و به صورت شخصی در جاهای خطرناک کاروان ها را بدرقه و نگهبانی می کند و آن ها نیز طبق قراردادی که با او می بندند مبلغ معینی به او می پردازند. آیا وی می تواند این پول را از آنان بگیرد یا نه؟

آن حضرت در پاسخ نوشتند: اگر خود را با کرایه ای متعارف به اجارهٔ آنان در آورده است، حق خود را بگیرد ان شاء الله (۲).

۴. محمد بن یحیی از عبد الله بن جعفر روایت کند که گفت: به آن مرد (حضرت امام حسن عسکری علیه السلام) نامه ای نوشتم و دربارهٔ مردی سؤال کردم که شتر یا گاوی برای قربانی کردن می خرد. هنگامی که آن حیوان را ذبح می کند در شکم آن حیوان کیسه ای از درهم یا دینار یا جواهر پیدا می کند. این اموال متعلق به چه کسی است؟

آن حضرت مرقوم فرمودند: آن مال را به فروشندهٔ حیوان نشان بده. اگر او اموال را

ص: ۳۳۷

۱- (۱). من لا یحضره الفقیه ۱۵۰/۳ ب/۱۰/۷۱، کلینی هم در فروع ۵/۲۹۳/۵ این روایت را از محمد بن یحیی از محمد بن حسین روایت کرده که گفت: به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشتم... با تفاوت.

۲- (۲). من لا یحضره الفقیه ۱۰۶/۳ ب/۸۸/۵۸.

نشاخت آن ها از آن تو و روزی ای است که خداوند متعال به تو عنایت کرده است (۱).

۵. محمد بن حسن گوید: به آن حضرت نامه ای نوشتم درباره مردی که باغی را فروخته است که در آن هم درختان متنوعی از انگور و غیره وجود دارد، اما یک درخت از آن باغ را از فروش استثنا کرده است. آیا وی در آن باغ به اندازه راهی که به درخت خود برسد حق دارد؟ و این درخت استثنا شده از فروش چه مقدار از زمینی که اطراف آن است را به خود اختصاص می دهد؟ آیا به اندازه زمینی که شاخ و برگ آن درخت بر آن سایه می اندازد یا به اندازه جایی که تنه درخت در آن روییده است؟

آن حضرت در پاسخ این گونه نوشتند: وی تنها به مقداری که عرفا از چنین استثنایی برداشت می شود حق استفاده از زمین را دارد پس نباید که از حق خود تجاوز نماید (۲).

۶. محمد بن حسن صفار به حضرت امام عسکری علیه السلام نامه ای نوشته در آن نامه از حکم مردی پرسید که از مردی زمینی با حدود چهارگانه مشخص خریده است که در آن زمین زراعت و درخت خرما و درختان دیگر موجود است. وی در هنگام خرید و فروش از درخت خرما و زراعت و سایر درختان نامی نبرده و در فروش نامه نیز آن ها را ننوشته است، بلکه در آن نوشته است:

وی این زمین را با همه حقوق داخل در آن و خارج از آن خریده است، آیا آن زراعت و خرما و درختان دیگر جزء حقوق زمین هستند؟

آن حضرت در پاسخ مرقوم فرمودند: اگر زمین را با حدود چهارگانه آن و هرچه

ص: ۳۳۸

۱- (۱). کافی فروع ۹/۱۳۹/۵.

۲- (۲). تهذیب ۲۴/۹۰/۷، در توضیح این جواب می توان گفت: از این جواب استفاده می شود که فروشنده زمین با فروش آن، از نظر ملکیت- در همه فرض های سؤال- هیچ حقی در زمین ندارد و تنها مالک درخت بوده به آن مقدار که برای دست یابی او به درختش لازم است می تواند در زمین تصرف کند.

درب آن زمین بر آن بسته می شود خریده است، هرچه در آن زمین موجود است مال اوست ان شاء الله (۱).

۷. محمد بن یحیی از محمد بن حسین روایت کند که گفت: نامه ای به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نوشتم که در آن آمده بود: مردی چیزی را به نزد دیگری به ودیعه و امانت می گذارد. او نیز آن را در منزل همسایه خود قرار می دهد اما آن چیز گم می شود. آیا بر این شخص واجب است که از مال خود آن را بردارد؟

آن حضرت در پاسخ فرمودند: «ضامن است ان شاء الله» (۲).

۸. محمد بن علی بن محبوب گوید: مردی به فقیه علیه السلام درباره مردی نامه نوشت که لباسی را به شوینده لباس داده است تا آن را بشوید. وی آن لباس را به شوینده دیگری برای شستن واگذار کرده، لباس ضایع و گم شد، آیا بر این شوینده لباس واجب است که آنچه را به غیر خود واگذار کرده است برگرداند اگرچه شخصی مورد اعتماد باشد؟

آن حضرت در پاسخ فرمودند: او ضامن آن لباس است مگر این که راستگو و مورد اعتماد باشد، ان شاء الله (۳).

باب اولاد

عبد الله بن جعفر حمیری به حضرت امام حسن عسکری علیه السلام نامه ای نوشت روایتی به این مضمون که از ائمه علیهم السلام وارد شده است که:

ص: ۳۳۹

۱- (۱). تهذیب ۸۴/۱۳۸/۷.

۲- (۲). کافی ۹/۲۳۹/۵، فقیه ۳/۱۹۴/۳، ب ۳/۹۴، با تفاوت.

۳- (۳). من لا یحضره الفقیه ۳/۱۶۳/۳، ب ۱۴/۷۶.

پسران خود را در روز هفتم ولادت ختنه کنید تا پاک و مطهر شوند، چرا که زمین از رسیدن بول انسان ختنه نشده به آن به سمت خداوند عزّ و جلّ ضجّه و ناله می کند.

خداوند مرا فدای شما گرداند. حجامتگران شهر ما مهارت لازم را برای ختنه ندارند و در روز هفتم نیز ختنه نمی کنند. اما در شهر ما حجامتگری یهودی است. آیا جایز است که یهودیان فرزندان مسلمانان را ختنه کنند یا نه؟

آن حضرت در پاسخ نوشتند: روز هفتم سنّت است. پس با سنّت ها مخالفت نکنید ان شاء الله (۱).

گوشه هایی از میراث حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در دعا

۱. ابن فهد از امام حسن عسکری علیه السلام روایت کرده که آن حضرت فرموده اند: هر کس با خداوند انس بگیرد از مردم می هراسد و علامت انس و الفت با خدا وحشت از مردم است (۲).

۲. و از آن حضرت روایت است که فرمود: تا جایی که می توانی بر نیاز خود صبر و تحمّل کنی از درخواست کردن پرهیز، چرا که برای هر روز، روزی جدیدی موجود است.

و بدان که التماس و پافشاری، در خواستن چیزی قدر و منزلت انسان را از او گرفته و باعث سختی و رنج و مشقّت می شود، پس صبر کن تا خداوند بر تو دری بگشاید که داخل شدن در آن آسان باشد، پس چه نزدیک است که خیر و خوشی به شخص نگران و اندوهناک برسد و امتّیت، فراری هراسان را شامل گردد، و چه بسا که سختی های زمانه گونه ای از تأدیب خداوند نسبت به بندگان باشد، و [بدان که] بهره مردمان از دنیا دارای مراتبی است. پس برای

ص: ۳۴۰

۱- (۱). من لا یحضره الفقیه ۳/۳۱۴/ب ۱۷/۱۴۹، کافی ۳/۳۵/۶ با تفاوت.

۲- (۲). عدّه الدّاعی/۱۹۴.

دست یافتن به میوه ای که هنوز نرسیده شتاب نکن، چرا که در هنگام رسیدن آن میوه، به آن دست خواهی یافت.

و بدان، آن کس که امر تو را تدبیر می کند، در دانستن مناسب ترین زمان برای مصلحت حال تو از تو داناتر است، پس به آنچه او در همه امور و به مقتضای مصلحت حال تو برایت انتخاب می کند اطمینان داشته باش.

و در به دست آوردن نیازهایت قبل از رسیدن وقت آن عجله نکن که این باعث تنگی دل و سینه تو شده و پرده ای از ناامیدی تو را فرا خواهد گرفت.

و بدان که حیا و خجالت نیز حدی دارد که اگر از حد خود گذشت، زیاده روی است و دوراندیشی نیز میزانی دارد که اگر از میزان خود تجاوز کرد، تبدیل به تهور و بی باکی می شود.

و از افراد باهوش و بی سروصدا بر حذر باش که اگر همه مردم دنیا از افراد زرنگ و باهوش بودند دنیا ویران می گشت (۱).

۳. ابو محمّد عبد الله بن محمّد عابد در سال ۲۵۵ ه ق در منزل حضرت امام حسن عسکری علیه السلام (۲) از آن حضرت درخواست کرد که صلواتی بر پیامبر و اوصیای آن حضرت - که بر او و بر اوصیایش درود و سلام باد - بر او املا نماید و کاغذ بزرگی آماده کرد. آن حضرت بدون این که از روی نوشته ای نگاه کنند این صلوات را بر او املا نمودند:

ص: ۳۴۱

۱- (۱). عدّه الدّاعی/ ۱۲۴.

۲- (۲). در متن عربی روایت پس از ذکر نام عبد الله بن محمد عابد کلمه «بالدالیه» آمده که در آن دو احتمال می رود یکی این که املائی عابد با دال است که در عدّه الدّاعی و بعضی نسخ دیگر کلمه لفظاً را نیز بعد از بالدالیه آورده اند و دیگر این که سؤال و جواب او با امام در مکانی به نام دالیه صورت گرفته باشد که سید بن طاووس رضی الله عنه در جمال الاسبوع این احتمال را داده است، و دالیه جایی در نزدیکی «تکریت» در عراق است.

١. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا حَمَلْتَ وَحْيَكَ وَبَلَّغْتَ رِسَالَاتَكَ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا أَحْمَلْتَ حَلَالَكَ وَحَرَّمَ حَرَامَكَ وَعَلَّمَ كِتَابَكَ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَدَعَا إِلَى دِينِكَ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا صَدَّقَ بِوَعْدِكَ وَاشْفَقَ مِنْ وَعِيدِكَ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا غَفَرْتَ بِهِ الذَّنُوبَ وَسَتَرْتَ بِهِ الْعْيُوبَ وَفَرَّجْتَ بِهِ الْكُرُوبَ وَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا دَفَعْتَ بِهِ الشَّقَاءَ وَكَشَفْتَ بِهِ الْغَمَاءَ وَأَجَبْتَ بِهِ الدُّعَاءَ وَنَجَّيْتَ بِهِ مِنَ الْبَلَاءِ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا رَحِمْتَ بِهِ الْعِبَادَ وَأَحْيَيْتَ بِهِ الْبِلَادَ وَقَضَمْتَ بِهِ الْجَبَابِرَةَ وَأَهْلَكْتَ بِهِ الْفِرَاعِنَةَ؛

٢. «و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا أَضْعَفْتَ بِهِ الْأَمْوَالَ وَأَحْرَزْتَ بِهِ مِنَ الْأَهْوَالِ وَكَسَرْتَ بِهِ الْأَصْنَامَ وَرَحِمْتَ بِهِ الْأَنْعَامَ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا بَعَثْتَهُ بِخَيْرِ الْأَدْيَانِ وَأَعَزَّزْتَ بِهِ الْإِيمَانَ وَتَبَّرْتَ بِهِ الْأَوْثَانَ وَعَظَّمْتَ بِهِ الْبَيْتَ الْحَرَامَ.

و صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَاهْلِ بَيْتِهِ الطَّاهِرِينَ الْأَخْيَارِ وَسَلِّمْ تَسْلِيمًا؛

۱. خداوند، چنان که محمد وحی تو را حمل نموده و رسالت تو را به بندگان ابلاغ نمود بر او درود فرست.

و بر او درود فرست، بدان سان که حلال تو را حلال کرد و حرام تو را حرام نمود و کتاب تو را به مردم تعلیم کرد.

و بر محمد درود فرست، بدان سان که نماز و زکات را به پا داشت و همگان را به دین تو فراخواند.

و بر محمد درود فرست، بدان گونه که وعده تو را تصدیق کرد و [مردم را] از تهدید تو بیم داد. و بر محمد درود فرست، همچنان که گناهان را به وسیله او آمرزیده، عیب ها را به وسیله او پوشانده و هر سختی و ناراحتی را به واسطه او رفع و آسان نمودی.

و بر او درود فرست، همچنان که بدبختی ها را به وسیله او از بین برده ناراحتی ها و غصه ها را به واسطه او برطرف نموده، دعاها را به واسطه او استجابت نموده و همگان را به واسطه او از بلا نجات دادی.

۲. و بر محمد درود فرست همان گونه که به وسیله او رحمت را بر بندگان نازل کرده، شهرها را به وسیله او زنده، ستمگران را نابود و فرعون ها را به واسطه او هلاک نمودی.

و بر محمد درود فرست، بدان سان که به واسطه او اموال را زیاد کرده، ترس را برطرف ساخته، بت ها را شکسته و رحمت خود را به وسیله او بر همه مردمان نازل نمودی.

و بر محمد درود فرست چنان که او را با بهترین دین ها مبعوث نمودی و ایمان را به وسیله او عزت بخشیدی، بت ها را از میان برده، خانه محترم خود کعبه را به وسیله او با عظمت و بزرگ داشتی.

و بر محمد و اهل بیت پاک نیکوکار او درود و سلام فرست.

٣. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى امير المؤمنين عليّ بن ابي طالب اخي نبيّك و وصيّيه و وليّيه و صفّيّه و وزيره و مستودع علمه و موضع سرّه و باب حكّمته و النّاطق بحجّته و الدّاعى الى شريعته و خليفته فى امّته و مفرّج الكرب عن وجهه قاصم الكفره و مرغم الفجره الّذى جعلته من نبيّك بمنزله هرون من موسى.

اللَّهُمَّ و ال من و لاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله و العن من نصب له من الاولين و الآخريين و صلّ عليه أفضل ما صلّيت على أحد من أوصياء أنبيائك يا ربّ العالمين»؛

٤. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الصّدّيقه فاطمه الزّكيه حبيبه حبيبك و نبيّك و امّ أحبائك و أصفيائك الّتى انتجبتها و فضّلتها و اخترتها على نساء العالمين اللّهمّ كن الطّالب لها ممّن ظلمها و استخفّ بحقّها و كن الثّائر اللّهمّ بدم اولادها اللّهمّ و كما جعلتها امّ أمّهم الهدى و حليله صاحب اللّواء و الكريمه عند الملأ الأعلى فصلّ عليها و على امّها خديجه الكبرى صلاه تكرم بها وجه أبيها محمّد صلّى الله عليه و آله و تقربها أعين ذريّتها و أبلغهم عنّى فى هذه السّاعه افضل التّحيّه و السّلام»؛

٥. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الحسن و الحسين عبيدك و وليّيك و ابنى رسولك و سبطى الرّحمه و سيّدى شباب أهل الجنّه افضل ما صلّيت على احد من اولاد النّبیین و المرسلين»؛

۳. خداوندا، بر امیر المؤمنین علی بن ابی طالب، برادر، وصی، ولی، برگزیده، وزیر، امانتدار دانش، محرم اسرار و درب شهر حکمت پیامبرت؛ همو که حجّت و برهان پیامبرت را بر زبان آورده و همگان را به سوی شریعت و دین او دعوت نمود و جانشین او در میان امتش بود، درود فرست؛ همان که غم و ناراحتی را از چهره پیامبرت می زدود؛ او که کافران را درهم می کوبید و فاسقان و فاجران را به اطاعت خداوند وادار می نمود؛ همو که وی را برای پیامبر خود به مانند هارون برای موسی قرار دادی.

خداوندا، هرکس او را دوست می دارد دوست بدار و هرکس با او دشمنی می ورزد دشمنش باش. خدایا هرکس او را یاری می رساند یاری کن و هرکس او را وا می نهد واگذارش.

هرکس از میان خلق اولین و آخرین با او دشمنی می ورزد لعنت خود را بر او فرو فرست و بر او بهترین درودی را بفرست که بر یکی از اوصیای پیامبرانت فرستادی. ای پروردگار عالمیان.

۴. خداوندا، بر فاطمه صدیقه زکیه که حبیبه حبیب و پیامبر تو و مادر دوستان و برگزیدگان بود درود فرست؛ همان زن پاکیزه ای که وی را برگزیده و بر همه زنان دنیا شرافت بخشیدی، خداوندا تو خود حقش را از هر که بر او ستم روا داشت و قدرش را کوچک شمرد بگیر، و خود از خون به ناحق ریخته شده فرزندان او خونخواهی کن.

خداوندا بدان سان که او را مادر پیشوایان هدایت و همسر پرچمدار اسلام قرار داده و در نزد آسمانیان بزرگش داشتی، بر او و مادرش خدیجه کبری درود فرست، درودی که موجب آبروی پدرش محمد صلی الله علیه و اله گردد و چشمان نسل و ذریه او را روشن گرداند و در همین ساعت بافضیلت ترین تحیت و سلام را از جانب من به آنان ابلاغ فرما.

۵. خداوندا، بر حسن و حسین درود فرست که دو بنده و دو ولی تو و دو پسر رسول تو، دو فرزندزاده رحمت و دو سرور جوآنان اهل بهشت هستند؛ برترین درودی که بر کسی از اولاد پیامبران و مرسلین فرستاده ای.

٦. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ سَيِّدِ الْوَصِيِّينَ وَوَصِيِّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنَ رَسُولِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنَ سَيِّدِ الْوَصِيِّينَ أَشْهَدُ أَنَّكَ يَا بِنَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَمِينُ اللَّهِ وَابْنُ أَمِينِهِ عَشْتُ مَظْلُومًا وَمَضَيْتُ شَهِيدًا وَ أَشْهَدُ أَنَّكَ الْإِمَامُ الرَّكَوِيُّ الْهَادِي الْمَهْدِيُّ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ وَبَلِّغْ رُوحَهُ وَجَسَدَهُ عَنِّي فِي هَذِهِ السَّاعَةِ أَفْضَلَ التَّحِيَّةِ وَالسَّلَامِ»؛

٧. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْمَظْلُومِ الشَّهِيدِ قَتِيلِ الْكُفْرَةِ وَطَرِيحِ الْفَجْرِهِ السَّلَامِ عَلَيْكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ السَّلَامِ عَلَيْكَ يَا بِنَ رَسُولِ اللَّهِ السَّلَامِ عَلَيْكَ يَا بِنَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَشْهَدُ مَوْقِنًا أَنَّكَ أَمِينُ اللَّهِ وَابْنُ أَمِينِهِ قَتَلْتَ مَظْلُومًا وَمَضَيْتُ شَهِيدًا وَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى الطَّالِبُ بِنَارِكَ وَ مَنْجِزُ مَا وَعَدَكَ مِنَ النَّصْرِ وَ التَّأْيِيدِ فِي هَلَاكِكَ عَدُوِّكَ وَ أَظْهَارِ دَعْوَتِكَ وَ أَشْهَدُ أَنَّكَ وَ فِيتَ بَعْدَهُ اللَّهُ وَ جَاهَدْتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ عَبَدْتَ اللَّهَ مُخْلِصًا حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ لَعْنُ اللَّهِ أُمَّهُ قَتَلْتِكَ وَ لَعْنُ اللَّهِ أُمَّهُ خَذَلْتِكَ وَ لَعْنُ اللَّهِ أُمَّهُ أَلْبَتَ عَلَيْكَ وَ أَبْرَأُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِمَّنْ أَكْذَبَكَ وَ اسْتَخَفَّ بِحَقِّكَ وَ اسْتَحْلَ دَمَكَ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ لَعْنُ اللَّهِ قَاتِلَكَ وَ لَعْنُ اللَّهِ خَاذِلَكَ وَ لَعْنُ اللَّهِ مَنْ سَمِعَ وَ اعْيَتَكَ فَلَمْ يَجِبْكَ وَ لَمْ يَنْصُرْكَ وَ لَعْنُ اللَّهِ مَنْ سَبَا نِسَاءَكَ أَنَا إِلَى اللَّهِ مِنْهُمْ بَرِيءٌ وَ مَمَّنْ وَلَا هُمْ وَ مَا لَهُمْ وَ أَعَانَهُمْ عَلَيْهِ أَشْهَدُ أَنَّكَ وَ الْأَثْمَةُ مِنْ وَلَدِكَ كَلِمَةُ التَّقْوَى وَ بَابُ الْهُدَى وَ الْعُرْوَةُ الْوَثْقَى وَ الْحَجَّةُ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا وَ أَشْهَدُ أَنِّي بِكُمْ مُؤْمِنٌ وَ بِمَنْزِلَتِكُمْ مَوْقِنٌ وَ لَكُمْ تَابِعٌ بِذَاتِ نَفْسِي وَ شَرَائِعَ دِينِي وَ خَوَاتِيمَ عَمَلِي وَ مَنْقَلَبِي فِي دُنْيَايَ وَ آخِرَتِي»؛

۶. خداوندا، بر حسن بن علی، پسر سرور جانشینان و وصی امیر المؤمنین علیه السلام درود فرست. سلام بر تو ای پسر رسول خدا، سلام بر تو ای پسر سرور اوصیای پیامبران، شهادت می دهم که تو -فرزند امیر المؤمنین، امین خدا و پسر امین خدا- مظلومانه زیستی و به شهادت رسیدی، و شهادت می دهم که تو امامی پاک، هدایتگر و هدایت شده هستی. خدایا بر او درود فرست و در همین ساعت برترین تحیت و سلام را از جانب من به روح و جسم او واصل نما.

۷. خداوندا، بر حسین بن علی مظلوم شهید درود فرست؛ همو که به دست کافران کشته شده و به دست فاسقان و فاجران نقش زمین گردید.

سلام بر تو ای ابا عبد الله، سلام بر تو ای پسر رسول خدا، سلام بر تو ای پسر امیر المؤمنین، من به یقین شهادت می دهم که تو که امین خدا و فرزند امین خدایی مظلومانه کشته شدی و به حالت شهادت به نزد خداوند رفتی، و شهادت می دهم که خداوند تعالی خونخواه تو بوده و وعده پیروزی که تو را داده به حقیقت خواهد پیوست و خداوند با هلاک کردن دشمنانت، تو را پیروز خواهد کرد و دعوت تو را آشکار خواهد نمود، و شهادت می دهم که تو به عهد و پیمان خدا وفا کردی و در راه خدا جهاد نمودی و خدا را خالصانه عبادت کردی تا این که به سر منزل یقین رسیدی، خداوند گروهی که تو را کشتند لعنت کند. خداوند گروهی که تو را وانهاده، یاریت نکردند لعنت کند. خداوند گروهی را که در دشمنی با تو همداستان گشتند لعنت کند، من به سوی خداوند متعال از کسانی که تو را تکذیب نموده، حق تو را خوار شمرده، خون تو را مباح دانستند بیزار می جویم.

پدر و مادرم فدای تو باد ای ابا عبد الله، خداوند قاتل تو را لعنت کند و خداوند آن را که از یاری تو دست برداشت لعنت کند و خداوند آن کسی که صدای کمک خواهی تو را شنید و تو را اجابت نکرده به نصرت تو برخواست لعنت کند، خداوند آن را که زنان خاندان تو را به اسارت برد لعنت کند. من به سوی خداوند متعال از همه آنان و از هر کس که آنان را دوست داشت و به سمت آنان گرایش پیدا کرد و آنان را بر این کار یاری رساند، تبری و بیزار می جویم. شهادت می دهم که تو و امامان از فرزندان تو مظهر پرهیزکاری، درهای هدایت، ریسمان محکم الهی و حجت بر اهل دنیا هستی. شهادت می دهم که من به شما ایمان دارم و بلندی جایگاه شما را باور داشته، و از جان و دین و عمل و بازگشت گاه دنیا و آخرتم تابع و پیرو شما می باشم.

٨. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ سَيِّدِ الْعَابِدِينَ الَّذِي اسْتَخْلَصْتَهُ لِنَفْسِكَ وَجَعَلْتَ مِنْهُ أُمَّةَ الْهُدَى الَّذِينَ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ اخْتَرْتَهُ لِنَفْسِكَ وَطَهَّرْتَهُ مِنَ الرَّجْسِ وَاصْطَفَيْتَهُ وَجَعَلْتَهُ هَادِيًا مَهْدِيًا اللَّهُمَّ فَضَّلْ عَلَيْهِ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ ذُرِّيَّةِ أَنْبِيَائِكَ حَتَّى يَبْلُغَ بِهِ مَا تَقَرَّرَ بِهِ عَيْنُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِنَّكَ عَزِيزٌ كَرِيمٌ»؛

٩. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بَاقِرِ الْعِلْمِ وَامَامِ الْهُدَى وَقَائِدِ أَهْلِ التَّقْوَى وَالْمُتَتَجِبِ مِنْ عِبَادِكَ اللَّهُمَّ وَكَمَا جَعَلْتَهُ عَلَمَا لِعِبَادِكَ وَمَنَارًا لِبِلَادِكَ وَمُسْتَوْدَعًا لِحِكْمَتِكَ وَمُتَرَجِّمًا لَوْحِيكَ وَامْرَأَةً بِطَاعَتِهِ وَحَدْرَتٍ مِنْ مَعْصِيَتِهِ فَضَّلْ عَلَيْهِ يَا رَبُّ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ ذُرِّيَّةِ أَنْبِيَائِكَ وَاصْفِيائِكَ وَرَسَلِكَ وَامْنَائِكَ يَا رَبُّ الْعَالَمِينَ»؛

١٠. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ خَازِنِ الْعِلْمِ الدَّاعِي إِلَيْكَ بِالْحَقِّ النَّوْرِ الْمُبِينِ اللَّهُمَّ وَكَمَا جَعَلْتَهُ مَعْدِنَ كَلَامِكَ وَوَحْيِكَ وَخَازِنَ عِلْمِكَ وَلسَانَ تَوْحِيدِكَ وَوَلِيَّ امْرَأَتِكَ وَمُسْتَحْفَظَ دِينِكَ فَضَّلْ عَلَيْهِ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ اصْفِيَائِكَ وَحُجَجِكَ أَنْتَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ»؛

١١. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الْأَمِينِ الْمُؤْتَمَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ الْبَرِّ الْوَفِيِّ الطَّاهِرِ الزَّكِيِّ النَّوْرِ الْمُبِينِ الْمُجْتَهِدِ الْمُحْتَسِبِ الصَّابِرِ عَلَى الْأَذَى فَيْكَ اللَّهُمَّ وَكَمَا بَلَغَ عَنْ آبَائِهِ مَا اسْتَوْدَعَ مِنْ امْرَأَتِكَ وَنَهْيِكَ وَحَمَلِ عَلَى الْمُحِجَّةِ وَكَابِدِ أَهْلِ الْعِزَّةِ وَالشَّدَّةِ فِيمَا كَانَ يَلْقَى مِنْ جَهَالِ قَوْمِهِ رَبِّ فَضَّلْ عَلَيْهِ أَفْضَلَ وَاكْمَلْ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِمَّنْ اطَاعَكَ وَنَصَحَ لِعِبَادِكَ أَنْتَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»؛

۸. خداوند، بر علی بن الحسین سرور عبادت کنندگان که او را برای خود برگزیده، خالص کرده و ائمه هدی که مردم را به سوی حق هدایت می کنند و به حق و عدالت حکم می کنند از وی و نسل او قرار دادی درود فرست. همان کس که او را برای خود برگزیده و از هر گونه پلیدی پاکش نموده، انتخابش کرده، او را هدایتگر هدایت شده قرار دادی. خدایا، پس بر او بهترین درودی را بفرست که بر یکی از ذریه پیامبرانت فرستادی، تا آنجا که درود تو در دنیا و آخرت چشم او را روشن کند که تو عزیز و بزرگواری.

۹. خداوند، بر محمد بن علی باقر، شکافنده دانش، امام هدایت، پیشوای اهل تقوا و برگزیده از میان بندگان درود فرست. خداوند، همان گونه که وی را پرچم هدایت بندگان، منبع روشنایی شهرها، امانتدار حکمت و مفسر وحی خود قرار داده، او را به طاعت و بندگی خود امر نموده، از معصیت و نافرمانی خود بازداشتی. پس ای خدا، بر او بهترین درودی را بفرست که بر یکی از ذریه پیامبران و برگزیدگان و رسولان و امینان خود فرستاده ای. ای بار پروردگار جهانیان.

۱۰. خداوند، بر جعفر بن محمد صادق درود فرست؛ همو که خزانه دار علم تو بود. آن که با [منطق] حق و نور آشکار همگان را به سوی تو دعوت می نمود. خداوند، بدان سان که او را معدن کلام و وحی خود و خزانه دار علم و زبان توحید و ولی امر و حافظ دین خود قرار داده ای، بر او بهترین درودی را بفرست که بر یکی از برگزیدگان و حجت هایت فرستاده ای که همانا تو همواره مورد ستایش و بزرگداشتی.

۱۱. خدایا، بر امانتدار مورد اعتماد موسی بن جعفر، نیکوکار وفادار، پاکیزه خالص، نور آشکار، کوشنده مخلص و صابر بر اذیت و آزار در راه تو، درود فرست. خداوند، همچنان که وی آنچه را که از امر و نهی تو از پدرانش به ودیعت گرفته بود به همگان ابلاغ نمود و مردمان را بر راه مستقیم واداشت و در برابر آنچه از نادانان قوم خود می دید پایداری کرده، ستمدیدگان را نیز به پایداری واداشت، تو نیز بهترین و کاملترین درودهایت را بر او فرو فرست؛ برترین درودی که بر احدی از کسانی که تو را بندگی کرده و برای بندگان تو دلسوزی کرده اند فرو فرستاده ای که تو بخشنده مهربانی.

١٢. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الَّذِي ارْتَضَيْتَهُ وَرَضَيْتَ بِهِ مِنْ شَيْءٍ مِنْ خَلْقِكَ اللَّهُمَّ وَكَمَا جَعَلْتَهُ حُجَّةً عَلَى خَلْقِكَ وَقَائِمًا بِأَمْرِكَ وَنَاصِرًا لِدِينِكَ وَشَاهِدًا عَلَى عِبَادِكَ وَكَمَا نَصَحْتَ لَهُمْ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَدَعَا إِلَى سَبِيلِكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ فَصَلِّ عَلَيْهِ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَائِكَ وَخَيْرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ أَنْتَكَ جَوَادٌ كَرِيمٌ»؛

١٣. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى التَّقِيِّ وَنُورِ التَّقِيِّ وَمَعْدَنِ الْهُدَى وَفِرْعِ الْأَرْكَيَاءِ وَخَلِيفَةِ الْأَوْصِيَاءِ وَآمِينِكَ عَلَى وَحْيِكَ اللَّهُمَّ فَكَمَا هَدَيْتَ بِهِ مِنَ الضَّلَالَةِ وَاسْتَنْقَذْتَ بِهِ مِنَ الْحَيْرَةِ وَارْشَدْتَ بِهِ مِنْ اهْتِدَى وَزَكَّيْتَ بِهِ مِنْ تَزَكَّى فَصَلِّ عَلَيْهِ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَائِكَ وَبَقِيَّةِ أَوْلِيَائِكَ أَنْتَكَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»؛

١٤. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ وَصِيِّ الْأَوْصِيَاءِ وَآمَامِ الْأَتْقِيَاءِ وَخَلْفِ أَيْمَةِ الدِّينِ وَالحُجَّةِ عَلَى الْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ اللَّهُمَّ كَمَا جَعَلْتَهُ نُورًا يَسْتَضِيءُ بِهِ الْمُؤْمِنُونَ فَبَشِّرْ بِالْجَزِيلِ مِنْ ثَوَابِكَ وَانذِرْ بِالْأَلِيمِ مِنْ عِقَابِكَ وَحَذِّرْ بِأَسْكَ وَذَكِّرْ بِأَيَّامِكَ وَاحِلْ حَلَالِكَ وَحَرِّمْ حَرَامِكَ وَبَيِّنْ شَرَائِعَكَ وَفَرَاغِكَ وَحُضِّ عَلَى عِبَادَتِكَ وَآمِرْ بِطَاعَتِكَ وَنَهَى عَنْ مَعْصِيَتِكَ فَصَلِّ عَلَيْهِ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَوْلِيَائِكَ وَذُرِّيَّةِ أَنْبِيَائِكَ يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ»؛

١٥. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَرِّ التَّقِيِّ الصَّادِقِ الْوَفِيِّ النَّوْرِ الْمَضِيءِ خَازِنِ عِلْمِكَ وَالمَذْكُورِ بِتَوْحِيدِكَ وَوَلِيِّ أَمْرِكَ وَخَلْفِ أَيْمَةِ الدِّينِ الْهَدَاهِ الرَّاشِدِينَ وَالحُجَّةِ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا فَصَلِّ عَلَيْهِ يَا رَبِّ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَصْفِيَائِكَ وَحُجَّجِكَ وَالحُجَّةِ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا فَصَلِّ عَلَيْهِ يَا رَبِّ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَصْفِيَائِكَ وَحُجَّجِكَ وَأَوْلَادِ رَسَلِكَ يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ»؛

۱۲. خداوند، بر علی بن موسی درود فرست؛ همان که از او راضی شده و به واسطه او از هر کدام از بندگانت که خواستی راضی گشتی. خداوند، چنان که او را حجت بر خلق خود قرار داده، او را قائم به امر، یاری کننده دین و شاهد بر بندگانت ساختی و چنانکه وی مردم و در پنهان و آشکار برای بندگانت دلسوزی کرد و با حکمت و پند نیکو آنان را به راه تو دعوت کرد، پس تو نیز بهترین درودهایت را که بر کسی از اولیا و برگزیدگان خلقت می فرستی، بر او فرو فرست که تو بخشنده بزرگواری.

۱۳. خداوند، بر محمد بن علی بن موسی تقی، نور تقوا و معدن هدایت، شاخه درخت پاکان، جانشین اوصیا و امین تو بر وحیت درود فرست. خداوند، بدان سان که به واسطه او خلق بسیاری را از گمراهی به هدایت کشاندی و از وادی حیرت نجات دادی و هدایت شدگان را به وسیله او راهنمایی کردی و پاکان را به وسیله او پاک نمودی، پس برترین درودی را که بر یکی از اولیا و جانشیان اولیای خود می فرستی بر او فرو فرست که تو عزیز و حکیمی.

۱۴. «خداوند، بر علی بن محمد و وصی اوصیا، امام پرهیزگاران، جانشین پیشوایان دین و حجت خود بر همه خلایق درود فرست. خدایا همچنان که او را نوری قرار دادی که مؤمنان از آن، روشنی جویند و او نیز بندگانت را به ثواب بزرگ تو بشارت داده، از عذاب دردناک بیم داد و از انتقام تو بر حذر داشته، روزهای تو را به یاد آنان آورد، حلال تو را حلال و حرامت را حرام نمود و شریعت و واجبات را برای مردم بیان داشت و آنان را به بندگی ات امر نموده، از نافرمانی ات بر حذر داشت، پس برترین درودی را که بر یکی از اولیای خود و ذریه پیامبرانت فرو فرستادی بر او فرو فرست. ای پروردگار جهانیان».

۱۵. خداوند، بر حسن بن علی بن محمد، پاک پرهیزگار، راستگوی وفادار، نور درخشان، خزانه دار دانش، به یادآورنده توحید، ولی امر و جانشین پیشوایان دین و هدایتگران هدایت یافته و حجت خدا بر اهل دنیا درود فرست. پس ای خدا برترین درودی را که بر یکی از برگزیدگان و حجت ها و اولاد پیامبرانت نازل فرمودی بر او نیز فرو فرست. ای خداوند جهانیان.

١٦. «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى وَلِيِّكَ وَابْنِ أَوْلِيَائِكَ الَّذِينَ فَرَضْتَ طَاعَتَهُمْ وَأَوْجِبْتَ حَقَّهُمْ وَأَذْهَبْتَ عَنْهُمْ الرَّجْسَ وَطَهَّرْتَهُمْ تَطْهِيراً اللَّهُمَّ
انصُرْهُ وَانْتَصِرْ بِهِ لِدِينِكَ وَانصُرْ بِهِ أَوْلِيَاءَكَ وَابْنِيَّهِمْ وَشِيعَتَهُ وَانصَارَهُ وَاجْعَلْنَا مِنْهُمْ اللَّهُمَّ اعْزِهِ مِنْ شَرِّ كُلِّ بَاغٍ وَطَاغٍ وَ مِنْ شَرِّ
جَمِيعِ خَلْقِكَ وَاحْفَظْهُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ وَ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ وَ احْرَسْهُ وَ امْنَعْهُ أَنْ يُوَصَلَ إِلَيْهِ بِسُوءٍ وَ احْفَظْ فِيهِ
رَسُولَكَ وَ آلَ رَسُولِكَ وَ اظْهَرْ بِهِ الْعَدْلَ وَ ائِدْهُ بِالنُّصْرِ وَ انصُرْ ناصِرِيهِ وَ اخْذِلْ خاذِلِيهِ وَ اقْصِمْ بِهِ جابِرَهُ الْكُفْرَ وَ اقْتُلْ بِهِ الْكُفَّارَ وَ
الْمُنافِقِينَ وَ جَمِيعَ الْمُلْحِدِينَ حَيْثُ كَانُوا مِنْ مِشَارِقِ الْأَرْضِ وَ مِغَارِبِهَا وَ بَرِّهَا وَ بَحْرِهَا وَ امْلَأْ بِهِ الْأَرْضَ عَدْلًا وَ اظْهَرْ بِهِ دِينَ نَبِيِّكَ
عَلَيْهِ وَ آلِهِ السَّلَامَ وَ اجْعَلْنِي اللَّهُمَّ مِنْ انصَارِهِ وَ اعْوَانِهِ وَ اتِّبَاعِهِ وَ شِيعَتِهِ وَ ارْنِي فِي آلِ مُحَمَّدٍ مَا يَأْمَلُونَ وَ فِي عَدُوِّهِمْ مَا يَحْذَرُونَ
إِلَهَ الْحَقِّ آمِينَ»؛

ص: ٣٥٢

۱۶. خداوند، بر ولی خود و فرزند اولیای خود که طاعت و فرمانبرداری آنان را [بر همه] واجب نموده، حقانیت آنان را بر همگان اثبات کرده، هرگونه بدی و پلیدی را از دامنشان دور کرده و آن‌ها را پاک و پاکیزه ساختی درود فرست.

خدایا، او را یاری کن و از او برای دین خود یاری بجوی، دوستانت و دوستانش و پیروان و یاورانش را به واسطه او، یاری کن و ما را از آنان قرار ده.

خداوند، او را از شرّ هر ستمگر و طغیانگر و از شرّ همهٔ بندگان حفظ کن.

خداوند، او را از پیش رو، پشت سر و از چپ و راستش محفوظ بدار و چنان پاسبانی اش کن که هیچ بد و گزندى به او راه نیابد.

خدایا، با محافظت از او، رسول خود و آل رسول خود را حفظ کن و عدالت را به دست او آشکار نموده و او را با نصرت خود تأیید فرما.

خداوند، یاران او را یاری کن و آنان را که او را وا می گذارند، واگذار.

خداوند، جباران کافر را به وسیلهٔ او درهم شکن و کفرپیشگان و منافقان و همهٔ ملحدان را در هر کجای از زمین از شرق و غرب و خشکی و دریا که باشند به دست او نابود کن.

خداوند، زمین را به دست او پر از عدل کن و دین نبی خود - علیه و آله السلام - را به واسطه او آشکار فرما.

خداوند، مرا نیز از یاران و کمک کاران و پیروان و شیعیان او قرار ده و آرزوهای آل محمد را به من بنمایان و آنچه آل محمد از آن دوری می جویند را در دشمنانشان به من بنما. آمین ای خداوند حق و رحمت» (۱).

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین.

ص: ۳۵۳

مقدمه مجمع ۷

مقدمه ۹

قسمت اول

بخش نخست: حضرت امام عسکری علیه السلام در یک نگاه ۱۹

بخش دوم: برداشت هایی از شخصیت حضرت امام عسکری علیه السلام ۲۵

۱. معتمد عباسی ۲۶

۲. شهادت پزشکی دربار عباسی بر فضیلت امام عسکری علیه السلام ۲۷

۳. احمد بن عبید الله بن خاقان ۲۸

۴. کاتب معتمد خلیفه عباسی ۳۰

۵. راهب دیر عاقول ۳۲

۶. محمد بن طلحه شافعی ۳۲

۷. ابن صباغ مالکی ۳۳

۸. علامه سبط ابن جوزی ۳۳

۹. علامه محمد ابو الهدی افندی ۳۴

۱۰. علامه شیراوی شافعی ۳۴

بخش سوم: جلوه هایی از شخصیت حضرت امام عسکری علیه السلام ۳۷

بزرگواری و کرم آن حضرت ۳۸

پارسایی و عبادت آن حضرت ۴۱

دانش و براهین امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ۴۳

بخش نخست: رشد و پرورش حضرت امام عسکری علیه السلام ۵۱

نسب شریف آن حضرت ۵۱

محل و تاریخ ولادت آن حضرت ۵۱

لقب ها و کنیه های آن حضرت ۵۲

ویژگی های ظاهری آن حضرت ۵۳

طبیعت و شرایط زمانی رشد و نمو حضرت امام عسکری علیه السلام ۵۴

بخش دوم: مراحل زندگی حضرت امام عسکری علیه السلام ۶۱

بخش سوم: حضرت امام عسکری علیه السلام در سایه سار پدر ۶۳

۱. کودکی برجسته ۶۴

۲. عصر حضرت امام هادی علیه السلام ۶۵

۳. موضع گیری های امام هادی علیه السلام در برابر رویدادها ۶۸

امام هادی علیه السلام و متوکل عباسی ۷۰

حضرت امام هادی علیه السلام و وزیر منتصر ۷۳

امام هادی علیه السلام و هموردی علمی ۷۴

حضرت امام هادی علیه السلام و فتنه خلق قرآن ۷۶

امام هادی علیه السلام با اصحاب و شیعیانش ۷۸

رسیدگی حضرت امام هادی علیه السلام به شیعیان و برآوردن نیاز آنان ۸۰

امام هادی علیه السلام و غالیان ۸۳

امام هادی علیه السلام و انقلاب های زمان آن حضرت ۸۴

امام هادی علیه السلام و روش های مبارزه با حکومت ۸۵

۴. ازدواج حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ۸۷

۵. علاقه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به برادرش محمد ۹۷

۶. علاقه حضرت امام حسن عسکری علیه السلام به برادرش حسین ۹۹

۷. رابطه آن حضرت با برادرش جعفر ۹۹

ص: ۳۵۶

۸. روایاتی که بر امامت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام تصریح دارد ۱۰۰

۹. ترور و شهادت حضرت امام هادی علیه السلام ۱۲۸

۱۰. پاره ای از شواهد امامت امام عسکری علیه السلام بعد از شهادت پدر ۱۳۱

قسمت سوم

بخش نخست: ویژگی های زمان حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ۱۳۹

اوضاع سیاسی ۱۳۹

وضعیت اجتماعی ۱۴۰

وضعیت فرهنگی ۱۴۵

اوضاع اقتصادی ۱۴۶

بخش دوم: دوره حضرت امام عسکری علیه السلام ۱۴۷

۱. معتزّ عباسی (۲۵۲-۲۵۵ ه ق) ۱۴۹

۲. مهتدی عباسی (۲۵۵-۲۵۶ ه ق) ۱۵۳

سیاست مهتدی در برابر مخالفان ۱۵۵

۳. معتمد پسر متوکلّ عباسی (۲۵۶-۲۷۹ ه ق) ۱۶۰

به شهادت رسیدن حضرت امام حسن عسکری علیه السلام ۱۷۰

نمازگزاردن بر جنازه حضرت امام عسکری علیه السلام ۱۷۳

فرزندان امام حسن عسکری علیه السلام ۱۷۴

بخش سوم: نیازهای دوره حضرت امام عسکری علیه السلام ۱۷۷

قسمت چهارم

بخش نخست: حضرت امام عسکری علیه السلام و نیازهای جامعه اسلامی ۱۹۳

۱. ایجاد روابط آمیخته با حکمت و دقت با حاکمان و دستگاه حاکم ۱۹۳

۲. ردّ شبهات و دفاع از حریم رسالت ۱۹۵

ص: ۳۵۷

۳. روبرو شدن با فرقه های منحرف ۱۹۸

۴. دعوت مردم به دین حق ۲۰۱

بخش دوم: امام عسکری علیه السلام و نیازهای گروه شیعه ۲۰۵

بحث اول: امام عسکری علیه السلام و زمینه سازی برای قضیه حضرت مهدی علیه السلام ۲۰۷

گام اول ۲۱۰

گام دوم ۲۱۳

گام سوم ۲۱۴

گام چهارم ۲۱۷

گام پنجم ۲۱۸

گام ششم ۲۲۰

گام هفتم ۲۲۱

مبحث دوم: آماده سازی برای عصر غیبت ۲۲۲

مبحث سوم: سازمان و کلا در زمان امام حسن عسکری علیه السلام ۲۲۸

مبحث چهارم: مکتب فقیهان، تمهیدی برای عصر غیبت ۲۳۲

مبحث پنجم: پیشوایی عالمان، امینان خدا بر حلال و حرام ۲۳۶

مبحث ششم: امام عسکری علیه السلام و فرقه های گمراه ۲۳۹

مبحث هفتم: پاره ای از سفارشات و راهنمایی های امام عسکری علیه السلام به شیعیان ۲۵۲

مبحث هشتم: امام عسکری علیه السلام و رعایت مسائل امنیتی ۲۵۶

بخش سوم: میراث گرانسنگ امام عسکری علیه السلام ۲۶۱

اول: تفسیر ۲۶۲

دوّم:رسالة منقبت ٢٦٧

سوّم:مکاتبات شخصيت ها با عسکريين عليهما السلام ٢٦٧

چهارم:مجموعه سفارشات و توقيعات حضرت امام حسن عسکري عليه السلام ٢٦٧

پنجم:فعاليت فکري و علمي امام حسن عسکري عليه السلام ٢٨٤

ص:٣٥٨

از میراث معارفی امام حسن عسکری علیه السّلام ۲۸۴

از میراث کلامی حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام ۲۸۸

امام مهدی علیه السّلام در میراث امام حسن عسکری علیه السّلام ۲۹۱

سیره نبوی در میراث امام عسکری علیه السّلام ۲۹۲

نمونه هایی از میراث فقهی امام حسن عسکری علیه السّلام ۳۲۶

گوشه هایی از میراث حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام در دعا ۳۴۰

فهرست ۳۵۵

ص: ۳۵۹

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

